
3 1761 09427938 7

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

FJERDE DELEN,

INNEHÅLLANDE

LUTTERSKA TIDEN.

ANDRA AFDELNINGEN,

JOHAN III OCH SIGISMUND.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

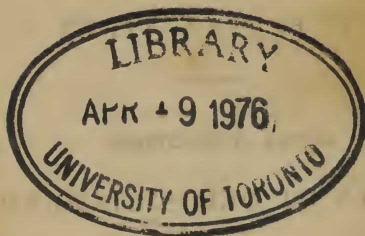

FJERDE UPPLAGAN.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1846.

LIBRARY
APR 9 1976
UNIVERSITY OF TORONTO

FÖRETAL.

Från flere håll har författaren hört anmärkas, att detta arbete är alldeles för vidlyftigt och tillika för dyrt att antagas till skolbok. Författaren tror sig i sådant hänseende böra nämna följande.

Det finnes egentligen trenne sätt att för skolor bearbeta historien. Det första är Compendii formen, hvilken endast uppräknar märkeligare namn, händelser och årtal. Det andra är Biografiska formen, hvilken söker att åskådligt (och i följe deraf utförligt) återgifva för barnasinnet en lefvande bild af de ryktbaraste personer och händelser. — Mellan dessa tvänne ligger den tredje, en slags Medelform, hvilken genom anförande af en eller annan anekdot söker gifva Biografiens lif åt den eljest från Compendiet lånade kortheten.

Första och ännu mer andra delen af närvarande arbete utfördes efter idéen af ofvannämnde medelform, dels emedan författaren ej ännu tillräckligen klart uppfattat sin plan, dels emedan fattigdomen på historiska källor hindrade en utförligare biografi. Sedan andra delen var tryckt, utkom i bokhandeln sista delen af Herr Bruzelii historia, hvarmed densamma var fulländad och tillika behofvet af en lärobok efter medelformen afhulpet. Fortsättningen af

författarens arbete i samma skala blef således ett öfverflödigt och i afseende på jemnförelsen vådeligt företag. Jemnte dessa skäl verkade äfven den allt mer klarnande föreställningen om behofvet af en egentligen biografisk läsebok, och författaren beslöt gifva sitt arbete den i sådant hänseende nödvändiga utvidgningen.

Författaren anser sig icke böra förtiga ett skäl, som utom, och kan hända mer än ofvannämnde, bidragit till hans bestämmande. Det låter icke neka sig, att vår historiska litteratur helt och hållet saknar en passande och tillräckligen vidlyftig läsebok uti fäderneslandets häfder. Vi ega antingen compendier eller rikshistorier. Den, som önskar en närmare kännedom om våra framfarna stora män, måste söka den uti vidlyftiga arbeten, sammanblandad med en mängd statistiska och politiska uppgifter; eller också uti sådana verk, som endast samlaren och vetenskapsmannen kunna ega, och äfven der spridda, icke sammangjutna till en hel bild. Följden faller lätt i ögat. Med den mest lysande historia är svensken ofta nog om densamma högst okunnig. Man känner en och annan anekdot om Karl den tolfte, ett och annat infall efter Karl den nionde o. s. v. För öfrigt inskränkes kunskapen vanligtvis till sammandraget sedan skoltiden; ty man har saknat allt tillfälle att vinna närmare kännedom. Okunnigheten föder kallsinnighet för fosterlandets minnen, och vid dessa minnen äro dock både närvarande och kommande tider så nära fästade. Dessa reflexioner ingåfvo för-

fattaren idéen att genom sitt arbete söka fylla ofvannämnde lucka i vår historiska litteratur. Uppoffringen af tid och arbete syntes lätt, och belöningen rik, om det lyckades honom att bland sina landsmän sprida en närmare kännedom, ett varmare deltagande för det gemensamma fosterlandets vördnadsbjudande minnen. I denna mening är tredje och nu lemnade fjerde delen.

Uti föregående delar har författaren icke användt citationer. Vetenskapsmannen behöfver dem ej. Han känner förut, ur hvilken källa hvarje sak är hemtad. Den stora skaran läsare frågar ej heller derefter. Endast för dilettanten skulle de behöfvas; men äfven denne kan lätt med Warmholtz i handen söka och finna de erforderliga upplysningarna. Af detta skäl har författaren ej heller i denna del citerat de förut tryckta arbeten, som han begagnat. Men han har dessutom genomgått flera betydliga samlingar af handskrifter, och har derur anfört en mängd förut helt och hållet okända omständigheter. Han har ansett skyldigheten fordra att med citater, så väl bestyrka dessa uppgifter, som gifva kommande forskare anvisning på källorna. Författaren kan härvid icke underlåta att förklara sin vördnadsfulla tacksamhet för den benägna tillåtelse H. Ex. m. m. Herr Grefve af Wetterstedt lemnat att begagna Kongl. Arkivets tillgångar, och för den vänskapsfulla godhet författaren derunder rönt af samma arkivs föreståndare, Professoren och Riksantiquarien Liljegren; likasom af Hr Professor Schröder vid genomgåendet af de på Upp-

sala Akad. Bibl. varande Manuscripter. Med lika ynnest har Generalen m. m. Herr Grefve Brahe behagat lemna tillgång till Manuskriptsamlingarna på Skokloster, och Kammarherren m. m. Baron D'Albedyhll meddela flera intressanta skrifter ur dess enskilda bibliotek. Till förklaring af ofvannämnde citater vill författaren anföra följande.

Då en handling finnes på riksarkivet, antecknas det i citatet med Riksark. Den i citaterna derpå följande längre eller kortare titel är rubriken på den bundt, hvari bemälte handling finnes. Slutligen följer sjelfva handlingens namn. Härvid märkes, att många dokumenter helt och hållet sakna all öfver- eller underskrift. Författaren har nödgats vid sådana tillfällen bilda titlar medelst antydande af innehållet. Han inser nogsamt alla af sådana godtyckliga benämningar uppkommande olägenheter. Men, då icke ens något försök till katalog förefinnes, återstod för honom intet annat att göra.

De på Skokloster förenade Braheska och Bjelkiska samlingarna antydas i citaterna med Brah. De följande signaturerna äro enligt den uti Handl. till Scand. Hist. införda katalogen.

För detta Rosenhanska samlingen, nu mera förenad med Baron D'Albedyhlls, är utmärkt med D'Albed. Titlarna äro enligt den i Handl. rörande Scand. Hist. tryckta katalogen öfver Rosenhanska samlingen.

Signaturerna Nord. Cels. Palmsk. utmärka Nordinska, Celsingska och Palmsköldska samlingarna i Uppsala. Enskilda rubrikerna äro tagna ur de på samma bibliotek befintliga kataloger.

Under genomgåendet af alla dessa handskrifter har författaren funnit flere förut otryckta, stundom alldeles okända handlingar, hvilka dock högeligen förtjena komma till allmännare kunskap. Han hade önskat att för sådant ändamål kunna lemna åtminstone en katalog deröfver, men trägna göromål hafva hindrat. För att dock i någon mån fylla bristen, har författaren öfver hvar och en af honom på Kongl. arkivet genomgången bundt upprättat och åt Herr Riksantiq. Liljegren inlemnat innehållsförteckningar, visserligen högst ofullständiga, dock måhända tjenande till någon ledning för kommande forskare. För att åter i sin mån befordra dessa handlingar till tryckning, har författaren i citaterna vid denna del antydt dem, som synts honom märkvärdigast. Under sjelfva arbetandet på riksarkivet har han dessutom till Riksantiq. Liljegren antvardat de vigtigaste af sina upptäckter, för att vidare till Samfundet för utgifvande af Handingar rörande Scandinaviens historia öfverlemnas. Det har varit smickrande för författaren att se några af sina bidrag af sällskapet begagnade genom de i dess sista del införda, af honom öfverlemnade handlingarne, angående oroligheterna i konung Johans tid, Karl Horns rättegång, och det upplösta chifferbrefvet om prinsessan Anna.

Ännu en anmärkning. Mången skall kanhända tycka, att hertig Karl blifvit för hårdt behandlad. Författaren har dock icke anfört annat än bestämda uppgifter. Han inser ganska väl bemälte furstes stora förtjenster, särdeles som konung, och beder läsaren uppskjuta allt omdöme i detta afseende, tills nästa del hunnit utkomma, hvilket vi hoppas med det snaraste skall ske.

Stockholm den 15 Dec. 1830.

INNEHÅLL.

Första berättelsen.

OM KONUNG JOHAN DEN TREDJE.

Andra berättelsen.

OM KONUNG SIGISMUND.

FÖRSTA BERÄTTELSEN.

OM KONUNG JOHAN DEN TREDJE.

FÖRSTA KAPITLET.

OM KONUNG JOHANS KRÖNING.

Johan och Katarina kröntes i Uppsala af ärkebiskop Laurentius Petri den 10 Juli 1569. Närvarande voro sändebud från alla rikets landskap, äfven från det omtvistade Estland, och kröningen skedde med vanliga högtidligheter. Johans anhängare fingo sina belöningar; Sturarnas grefskap ökades; ett nytt inrättades vid Raseborg åt Sten Lejonhufvuds barn och enka, och adelns rättigheter i allmänhet utvidgades. Friherrar blefvo Nils Gyllenstjerna, Hogenskild Bjelke och Klas Fleming; riddare, Erik Stenbock, Gustaf och Sten Banér, Pontus De la Gardie m. fl. Orden kallades *Guds Lams orden.*

ANDRA KAPITLET.

KRIGET MED DANNEMARK.

Då Johan började upproret, skickade han sändebud, hvilka slöto fred med Dannemark, på det han skulle hafva fria händer mot Erik. Sedan denne, lättare och fortare än man väntat, blifvit afsatt, vägrade Johan att fastställa freden, föregifvande, ehuru osannt, att sändebuden öfverträdt deras fullmagt. På riksdagen 1569 upp-

retades allmogens gamla hat mot danskarna. Då de föreslagna nog dryga fredsvillkoren upplästes och deribland en betydlig penningeafgift, ropade bönderna, att de ville *betala Juten med krut och lod*. Konungen i Dannemark erböd sig afslå något på sina fordringar; åtskilliga bland rådet bådo Johan nöja sig dermed, men fåfängt. Kriget utbrast ånyo.

Danska flottan, som blifvit iståndsatt, seglade till Revel, borttog öfver 30 i hamnen liggande handelsfartyg, och sedermera en hop med koppar lastade skutor från Gefle. Svenska flottan var detta år icke ute.

Till lands stodo båda konungarne mot hvarandra. Fredrik hade börjat belägringen af Varberg. Johan delade i Småland sin styrka. Med ena hopen vände sig hertig Karl och Pontus De la Gardie till Skåne, härjade landet och brände städerna Vä, Ystad, Åhus och Sölfvitsborg; alltsammans så hastigt, att danska hären ej hann komma till undsättning. Skånska bönderne samlade sig väl, men en tjock dimma gynnade och gömde svenskarnas återtåg. Johan skulle under tiden med sjelfva hufvudhären undsätta Varberg, och konung Fredrik bjöd honom dit till en öppen strid; men han låg overksam qvar vid Marbäck. Svenskarne försvarade sig emedlertid tappert på Varberg. En gång skulle Daniel Rantzow visa sitt folk, huru de borde rigta kanonerna. Han låg dervid gömd bakom en klippa, men, då han stack fram halfva hufvudet, krossades det af en kula. Några dagar förut hade hans vapenbroder, Frans Brockenhusen, mistat ena benet. Sorgen öfver Rantzows död jemte kallbrand lade äfven honom i grafven. Fredrik, förbittrad öfver sina utmärktaste höfdingars död, stormade slottet. Svenskarne drefvo honom tillbaka, men deras anförare, Bo Grip, föll. De hade nu i två månader förgäfves väntat hjelp af Johan. Då konung Fredrik lagade sig till andra stormen, uppgåfvo de derföre slottet. — Sedan förefölló endast saker af mindre vigt. Danskarne härjade två gånger i södra Sverge. Svenskarne likaså i Norrge; och Klas Fleming vann några fördelar till sjös. Johan,

som förutsåg ett krig med Ryssland, önskade lugn på danska sidan. Fredrik hade länge varit benägen till fred. Den slöts i Stettin den 13 December 1570. Villkoren blefvo hårdare än dem Johan 1569 förkastat. Han måste afstå Gottland, Jemtland och Herjedalen, återlemna de från Dannemark tagna skeppen med tillbehör; betala för Elfsborg 150,000 daler; och bifalla, att kejsaren skulle få inlösa Estland för att sedan uppdraga det åt Dannemark. Tvisten om tre kronor blef uppskjuten. Konung Fredriks ifver för sistnämnde sak hade till en del föranledt fejden. Sju års erfarenhet hade gjort honom försigtigare. Hädanefter kunde han ej förmås till krig, hvarken emot Sverge eller andra, ehuru han dertill uppmanades både af gynnande tillfällen och många rådgifvare.

TREDJE KAPITLET.

KRIGET MED RYSSLAND.

Johan och Ivan voro personliga fiender allt sedan deras samtidiga frieri till Katarina. Johan sökte dock frid; Ivan låtsade detsamma; men, så snart han fått hem sina sändebud, fasttog han Johans, lät illa handtera och hålla dem fängslade i två år och skickade under tiden sin krigsmagt in i Liffland. Till Johan skref han råa och ovettiga bref, påstående, *att Johan ej vore värdig underhandla med storfursten sjelf, utan blott med ståthållaren i Nowogorod; att Sverge aldrig haft lagkrönt konung före Gustaf Wasa; att denne sjelf varit en bondeson från Småland o. s. v.* Johan gaf honom svar på talet, *sägande att Ivan brukade sin hals till lögner och drafvelsord, så att man deraf kunde tro, det Ivan sjelf vore en rysk bondeson, hvars förstånd ej sträckte sig längre än röken syntes från fadrens spis. Svärden voro nu dragna; man skulle strida med dem, och ej med skällsord, som käringar.* Bitterhet och öfvermod fanns å ömse sidor. Ivans påstående hafva vi anfört. Johan lät till Guds Lams Orden förfärdiga en

ny kedja, sammansatt af lagerkransar, om hvilka götiska lejon och ryska drakar stridde. Lejonen föreställdes segrande och stolta; drakarnas svärd deremot afbrutna, och de sjelfva tillbakadignande af trötthet och sår.

Kriget fördes förnämligast i Estland. Som hertig hade Johan påstått, att Erik borde återlemna detta land till Polen. Som konung sökte han på allt sätt få behålla det. Kejsaren försummade sin i Stettin erhållna lösningsrättighet. Estlänningarne sjelfva och i synnerhet Revelsboarne ville lyda under Sverge, dels emedan ringa eller inga skatter pålades under kriget, dels emedan svenskarne höllo bättre tukt och icke foro så grymt fram som ryssarna. Handelsstaden Revel serskildt hoppades att genom svenskarna kufva sina medtäflare, Narva, gynnadt af ryssarna, och Riga af polackarna. Då Johan blef konung, var Henrik Klasson Horn anförare för svenska dervarande hären. Johan fruktade honom för hans fordna tillgifvenhet för Erik. Horn blef afsatt. Hans hustru och barn infördes på Åbo slott som gisslan och Gabriel Oxenstjerna förordnades till befälhafvare. Årligen skickade Johan dit ett betydligt antal troppar. Ryssarna hade dock en bestämd öfverlägsenhet de första tio åren. Genom bättre krigstukt och fältherrar, vunno väl svenskarna stundom någon fästning eller mindre strid, men oftast voro de innestängda i slotten. Ryssarna ströfvade plundrande kring fälten, hotande än den ena, än den andra borgen. Ofta var hela landet eröfradt, utom Revel. I denna stad höllo innevånarne beständiga väktare i tornen; och ofta måste borgrarne med vapen i hand springa från sina arbeten till vallarna, då stormklockans dån bådade ryssarnas annalkande. Dessa första tio krigsåren äro rika på grymma plundringståg, men fattiga på sammanhang i krigsrörelserna. Vi vilje dock anföra några af de förnämsta företagen.

Första belägringen af Revel (1570 d. 25 Augusti). Ivan förband sig med hertig Magnus af Ösel, gaf honom sin dotter till gemål, lät utropa honom till konung öfver Liffland och lemnade honom en krigsmagt att der-

med intaga landet; Ivan skulle blott blifva dess *skyddsherre.* Detta skedde för att med skenet af sjelfständighet locka lifländningarna, som fruktade utländskt och i synnerhet ryskt herravälde. Magnus intågade och bemötte innevånarna mildt, hvarföre äfven en stor del, i synnerhet af sjelfva ridderskapet, öfvergick till honom; och han framträngde ända till Revel, hvars borgare uppmanades att gifva sig. De nekade. Då började han belägringen med 25,000 man. Från flere skansar besköt han staden ganska häftigt, och sökte, fast förgäfves, att med fyrbollar påtända densamma. Gabriel Oxenstjerna hade öfverbefälet i Revel och under honom Karl Horn, en ung tapper man, uppväxt i detta krig vid sin fars, Henrik Klassons, sida. Han bidrog med mycken mandom till stadens försvarande och gjorde ofta lyckliga utfall. Ryssarne voro enträgna. Pesten härjade i deras läger liksom i staden; men de fingo tvenne gånger förstärkning från Ryssland. Två svenska krigs-skepp deremot höllo hafvet fritt, så att äfven Revel från Sverge erhöll sina förnödenheter. Ändtligen efter sju månaders belägring tröttnade Ryssarne. De begärde stillestånd, men det afslogs. Då påtände de sitt läger den 16 Mars 1571 och drogo tillbaka. De hade förlorat 9000 man. Deras hopar ströfvade dock ännu plundrande omkring utanför staden. Karl Horn drog då ut med 300 knektar, öfverraskade och nedgjorde en stor mängd fiender vid byn Ubagall, nära Wittensten, hvarefter Revelsboarne fingo någon tids lugn. I glädjen öfver sin räddning beslutade dessa att evigt fira den 16 Mars, årsdagen då ryska belägringen häfdes.

Slaget vid Lode. I början af året 1573 företog Klas Tott med svenska krigsfolket ett ströftåg mot Felin. Under tiden kommo Ivan och hertig Magnus med 80,000 ryssar hastigt och oförmodadt dragande mot Wittensten, der Johan Boje hade befälet. Denne hade nyss af fruktan för myteri skickat ifrån sig en hop tyska legoknektar, så att endast 50 man funnos på slottet. Efter kort motstånd blef det stormadt och intaget, hvarefter Bojen

jemte besättningen på spett stektes till döds. En hop qvinnor och bönder hade äfven flyktat till Wittensten. Då ryssarna började storma, gingo dessa ned i tornhvalfven, lade bojor på sig sjelfva, och föregåfvo sedan att de voro fängslade för tillgifvenhet mot hertig Magnus. Ryssarna trodde och befriade dem. Härefter delade Ivan sin här; med den ena delen återvände han sjelf till Ryssland; den andra angrep och intog Karkhus; den tredje vände sig mot Hapsal, Lode och Leal, men mötte tappert motstånd af de nu förberedda besättningarna.

Då ryssarna inbröto, var det med yttersta möda Klas Tott, jemte sin tropp, kunde komma tillbaka inom Revels murar. Här höll han sig stilla, medan ryska hären var tillsammans. Men då han fick höra, att den blifvit delad och huru den framfor under hot och härjningar, drog han med en ringa, men väl rustad hop mot de fiender, som voro kring Hapsal. Vid Lode träffade han dem till ett antal af 16,000; sjelf hade han ej mer än 700 svenskar och några hundra liffländska ryttare. Han befallte de sednare först angripa. De gjorde det, och med så stor hurtighet, att de bröto sig tvärt igenom hela hären. Men då de derunder fingo se huru stor den var, förlorade de hoppet om segern, och flydde till Vickel, Pernau och Revel, berättande öfverallt, att ryssarne nedhuggit herr Klas och alla svenskarna. Desse hade emedlertid oförskräckt angripit de af liffländarnas anfall förvirrade ryssarna, nedgjort 7000 man, drifvit de öfriga på flykten, och återtagit 1000 slädar, lastade med rof. Endast flere sammanstämmande vittnesbörd, jemnte ryssarnas fullkomliga brist på krigsordning, kan göra denna sagolika berättelse trovärdig.

Andra belägringen af Revel. Efter slaget vid Lode fortfor kriget några år på vanligt sätt med ömsesidiga härjningar. Men om sommaren 1576 spordes, att ryssarne ämnade med all magt angripa Revel; hvarföre folket derstädes började ifrigt rusta sig till försvar och begärde hjelp från Sverge. Hela hösten rasade dock så

starka stormar, att den skickade undsättningen ej kunde komma. Flere från Sverge utrustade skepp, lastade med krigs- och munförråd, förgingos på hafvet, ett till och med i sjelfva Revels hamn. I Finland lågo 2000 knektar och i Lübeck 120 bysseskyttar, färdiga att fara till Revel, men ingendera vågade ut i de häftiga ovädren. Just, som ryssarne väntades, gingo slutligen tvänne Revelsboar öfver till dem, och berättade tillståndet i staden. Dessa olyckor nedslogo dock icke modet hos svenskarna. Gamle Henrik Horn, som åter blifvit tagen till nåder, och hans son, den under förra belägringen omtalade Karl Horn, förde befälet. Med största omtanka och noggrannhet besörjde de allt, som hörde till stadens försvar. Fästningsverken påbyggdes, förstärktes och blefvo tätt besatta med fältstycken. Munförråd anskaffades för ett helt år, äfven för den stora mängd af bönder, som flytt in från landet. Man visste att ryssarne ämnade skjuta eld på staden; derföre befalltes invånarne föra hö, halm, ved och andra brännbara ämnen ned uti källare och hvalf; dessutom skulle i hvarje hus finnas våta oxhudar och fyllda vattenkar, samt en person, som vaktade på fyrbollarna. Om nätterna förordnades ridande vakter för samma ändamål, och slutligen utfästes en belöning af 3 mark för hvar fyrboll, som lemnades till höfvitsmännerna. Den stora skaran af inkomna bönder och annat sysslolöst folk bildades till en serskild tropp, som fick till befälhafvare Ivo Skenkenberg, en tapper och klok borgareson.

Ryssen väntades i December, men stark köld och stora snöfall fördröjde ankomsten. Först i medlet af Januari förspordes ett rykte, att han nalkades, och den 22 kl. 9 e. m. återkommo spejarne och förkunnade, att han endast var tre mil från staden. Ehuru det var sent på qvällen, gingo dock borgmästarne ned till torget, sammankallade innevånarna och uppmanade dem till största uppmärksamhet och ordning, samt friskt mod. Dagen derpå framtågade hela ryska hären i en lång mörk rad öfver de snöklädda fälten. Den bestod af 50,000

man samt mycket och groft artilleri. Anförare var knesen Feodor Ivanovitz och under honom Ivan Koltzoff, den mest ansedda krigsman i Ryssland; hvilken nu också lofvat tsaren att intaga Revel eller sjelf sätta lifvet till. Ryssarne uppkastade skansar rundt omkring, och d. 27 Jan. började skjutningen med kulor, fyrbollar och tumlare samt fortfor både dag och natt. I början blefvo väl några borgare förskräckta, men fattade snart mod, då de sågo att litet eller ingen skada skedde. Folket påminde sig också belöningen för fyrbollarna. Derföre, hvarhelst en fyrboll föll ned, blef han straxt tillvaratagen; ja knektarne och bönderne stodo och sågo upp i luften och sprungo i kapp efter de kommande fyrbollarna, likasom gossar uti bollspel, så att äfven de mest nedslagna måste le deråt. Då det någon gång hände, att ett hus började brinna, upphäfde ryssarne vilda glädjerop och fördubblade skjutandet; men de goda släckningsanstalterne hindrade alltid elden att utbreda sig. Hornarna, fader och son, voro outtrötteliga att efterse, det allt hölls uti bestämd ordning, att folket gjorde hvad de borde göra, och fingo, hvad de borde få. I alla mödor och faror deltogo de sjelfve lika med den ringaste soldat, upplifvande alla med sitt exempel. Ofta ställde de sig på vallarna, samt riktade och afsköto styckena. Borgrarne föreställde dem, huru dyrbara deras lif voro, men fåfängt. Flere utfall företogos, oftast med fördel. Härvid utmärkte sig i synnerhet Ivo Skenkenberg och hans folk både för dristighet och ifver mot fienden. Revelsboarne, stolta öfver sin landsman, kallade honom derföre Hannibal och hans trupp för Hannibalsfolket.

Hornarna hade märkt, att fienden ej noga vaktade sina fältstycken, hvarföre de beslöto att i ett allmänt utfall söka bemägtiga sig dem, hvartill de hade godt hopp. Men en svensk kapten, Lorentz von Köllen, hade märkt detsamma och ville inlägga ära. Aftonen förut gjorde han derföre, slottsherrarna ovetande, ett utfall med 50 man, eröfrade verkeligen en kanon, men blef sjelf sårad till döds. Härigenom fästes ryssarnas uppmärksamhet;

de höllo bättre vakt och Hornarnas plan blef förekommen.

Då ryssarne nära en månad beskjutit vallarna, men utan framgång, började de rigta sina skott på kyrkor, torn och höga hus, samt ökade antalet af tumlare och fyrbollar; men äfven dermed kunde intet stort uträttas. Revelsboarne sade, att jernet i de inkastade kulorna var mera värdt än skadan, de gjort. Ryssarne hade nu förlorat 3000 man och deribland den tappre Ivan Koltzoff; Revelsboarne deremot ganska få och kunde dessutom vid den annalkande våren snart vänta förstärkning sjöledes. Den 19 Mars anlände fienden derföre sitt läger och drog derifrån. Revel var för andra gången räddadt.

Slaget vid Wenden (1577). Ivan, retad genom denna motgång, samlade en ännu större här och tågade åter mot Liffland. Revelsboarne, förskräckta, begärde och erhöllo undsättning från Johan; men denna gången vände sig Ivan mot Riga, som var i polackarnas hand. Hela det kringliggande landet med slott och fästen blef öfversvämmadt och eröfradt. Öfverallt foro ryssarne fram med en äfven hos dem ovanlig grymhet, icke blott mot fiender, utan äfven mot barn, qvinnor och ålderstegna.

De få afkomlingarne af gamla Lifflands-adeln voro uti svårt betryck. Från tre sidor, den polska, svenska och ryska, hotades de med främmande herravälde. I denna nöd hade de fästat sig vid hertig Magnus, i hopp att under honom kunna upprätta ett eget rike. Ivan kom snart under fund med deras afsigt och blef högeligen förtörnad så väl mot riddarna, som mot Magnus, och han lät sin vrede utbryta både i ord och gerning under det våldsamma infall, som vi nyss omtalat. Magnus flydde med några få troppar till Wenden. Denna stad hade under fordna tider varit landets hufvudort och säte för härmästaren. Den var belägen i en angenäm trakt i södra Liffland och ägde goda fästningsverk. Inuti låg dessutom en stark riddareborg, härmästarens fordna boning. Under de förra krigen hade ryssarne ofta fram-

trängt till denna stad, men alltid måst med förlust draga sig tillbaka från dess murar, så att sjelfva namnet *Wenden* *), tycktes innebära ett för dem olyckligt förebud.

På detta slott var det, som Magnus innestängt sig och jemnte honom qvarlefvan af riddarna med deras fruar och barn; alla med bäfvan lyssnande till berättelserna om Ivans rysliga framfart och mot dem yttrade hotelser. Slutligen en dag kom han med hela sin magt dragande för staden och begärde ett samtal med Magnus. Denne, fruktande för lifvet, sände två sina förnämsta hofmän. Ivan lät piska och återdrifva dem med befallning, att Magnus sjelf skulle komma. Denne råkade i största ängslan, men misströstande att kunna försvara sig, förde han alla fruarna upp på slottet, öppnade derpå stadsportarna och red, åtföljd af 25 de förnämsta riddarna, ut till storfursten, kastade sig på knä och bad med ödmjuka ord om förskoning åtminstone till lifvet för sig och de sina. Ivan svarade honom med ovett och slag på munnen; och lät sätta honom och hans följeslagare i fängsligt förvar. Ryssarne trängde in i staden och började der sina omenskliga grymheter. De arma invånarne dödades på det mest pinsamma och hånliga sätt, qvinnorna först skändades, sedan sönderhöggos. Då folket på slottet såg detta, beslöto de att heldre falla under ett tappert sjelfförsvar, än lida en så skamlig och plågsam död. Ivan lät omringa och häftigt beskjuta borgen i fem dagar. Snart voro de få qvarblefna försvararne fallna; ty de förnämsta herrarne voro med Magnus i ryska lägret, och knektarne nedhuggna i staden. Qvinnorna, trehundra till antalet med sina barn, blomman eller rättare knoppen af Lifflands adel, de gamla korsherrarnas ättlingar, voro ensamma qvar i sina förfäders borg, blott några få tjenare och herrar med dem. Då de sågo allt motstånd vara förgäfves, beslöto de att

*) *Wenden* betyder *vända om* på tyska, hvilket språk talades af korsherrarne.

heldre spränga sig i luften än undergå en så förnedrande och grym behandling, som de från murarna sett utöfvas mot sina likar i staden. Henrik Boussman var upphofsman till detta beslut, som af borgpresten gillades, hvarpå fyra tunnor krut lades under den stora riddarsalen. Klädda i högtidsdrägter, prydda med sina dyrbaraste smycken och ledande hvar sina barn vid händerna, samlades fruarna i nämnde sal. Under en högtidlig gudstjenst biktade alla, gingo till nattvarden, och tillbragte sedan tiden med andeliga sånger och inbördes förmaningar. Då fienden började nalkas, föllo de på knä i en ring kring presten, under hans välsignelser och gemensamma böner. Just som ryssarna syntes öfver muren, fattade Boussman den brinnande luntstaken, fruarna tryckte sina barn till bröstet, Boussman lutade sig utom fönstret, antände krutet och allt sprang i luften (d. 4 Sept. 1577). Ryssarne funno endast ruiner, men bland dem Henrik Boussman ännu vid lif. Om få timmar afled han; Ivan lät uppsätta den döda kroppen på en påle.

Länge och ostraffadt behöllo ej ryssarna Wenden. Johannes Büring, en tapper Rigabo, öfverraskade straxt derefter och nedhögg hela besättningen. — I början på året 1578 kom ryssen tillbaka för att återtaga det, men, sedan belägringen börjat, smög Büring sig ut, skyndade till Riga och hemtade undsättning, och ryssen vågade ej bida denna fruktade fiende. Om hösten återkom han och började belägringen ånyo.

Vid denna tid var Stefan Bator konung i Polen. Han var gift med den af Johan försmådda prinsessan Anna. Båda svågrarne afundades hvarandra Liffland, men höllo dock tillsammans mot sin gemensamma fiende, Ivan. Några svenska troppar under Göran Boje stodo vid Pernau, några polska under Sapieha vid Riga; ingendera vågade ensam angripa de öfverlägsna ryssarna. De kommo då öfverens att göra det med förenade krafter, och möttes sent om aftonen d. 20 Okt. 1578 vid Moyan, tre mil från Wenden. Efter första helsningarna, höllo båda härarna gudstjenst med predikan och sång,

hvarpå de började det nattliga tåget. På afstånd hördes alltjemnt dånet af ryska artilleriet för Wenden. Komne närmare, sågo de kanonernas blixtrande och fyrbollarnas glans på den mörka himlen. En djup å hindrade tåget. De öfverkommo endast på det sätt, att hvarje ryttare tog en fotknekt bakom sig på hästen. På andra stranden föllo de på knä, gjorde en bön, och söngo psalmen: *Om herren Gud ej med oss står;* hvarefter de modigt angrepo fienden. Ryssarne och tartarerne gjorde i början starkt motstånd och sökte försvara artilleriet, men måste draga sig tillbaka inom förskansningarna. Der uppstod en mycket häftig strid; men emot aftonen kastade sig ryska rytteriet på flykten. Höfdingarne Tatow och Woronzow sökte intala dem mod; men förgäfves. En del af folket stannade dock qvar i skansarna, så att svenskar och polackar ej tordes samma qväll anfalla dem. Men, försagde genom rytteriets flykt, smögo äfven dessa bort under natten. Tatow och Woronzow hade af storfursten mottagit fältskyttet och lofvat skydda det. När svenskarne och polackarne tidigt dagen derpå inträngde i lägret, fanns der ingen fiende mer än dessa tvenne herrar, som sutto vid hvar sin af de två största kanonerna. Öfver sextusen ryssar föllo i striden; af svenskar och polackar deremot ett vida mindre antal.

Sedan följde åter några år med vanliga härjningar, äfven på svenskarnes sida. På ett tåg inåt Ryssland lät gamle Henrik Horn sitt folk, både mot qvinnor och barn, utöfva lika rysliga grymheter som någonsin ryssarna, och befläckade dermed sin vunna krigsära, och ådrog sig ett skarpt bestraffande bref från Johan. Denne herre, redan länge ledsen vid kriget, hade erbjudit alla sina liffländska besittningar åt konungen i Dannemark mot Bohus län eller Jemtland och Herjedalen; men den försigtige Fredrik nekade alldeles. Äfven åt hertig Karl hade han föreslagit dessa länder i utbyte mot hertigdömet, men fått samma svar.

FJERDE KAPITLET.

OM PONTUS DE LA GARDIE.

I bergstrakterna af Languedoc straxt vester om staden Castres ligger herregodset Lagardie, hvarifrån slägten De la Gardie leder namn och ursprung. Stamföräldrarna, Robert De la Gardie och Anna de l'Estandart, lefde omkring **1380**.

Den fransyska grenen af deras efterkommande utdog på **1500**-talet; den svenska, för hvilken Pontus blef stamfar, lefver ännu, och dess minne skall alltid lefva. Pontus var född på Russol och i sin barndom, såsom yngre sonen, bestämd att blifva munk; men lifligt lynne ryckte honom snart till krigare-yrket, först i piomontesiska fälttåget, sedan med franska hjelptroppar i Skottland och slutligen uti dansk tjenst. Vi hafva förut talat om hans tillfångatagande vid Varberg **1565**, hans deltagande i Eriks afsättning **1568**, hans krigståg till Skåne **1569**. Han var en bland Johans trognaste och klokaste rådgifvare, och hindrade denne från flera förhastade företag. Härigenom steg han högt i ynnest, blef **1571** friherre, med Ekholmen till stamgods, och **1580** gift med Johans naturliga dotter, Sofia Gyllenhjelm.

Johan var missnöjd med fältherren Göran Bojes långsamhet i Liffland; till Hornarna kunde han aldrig fatta rätt förtroende för deras fordna tillgifvenhet mot Erik. Derföre nämnde han nu De la Gardie till öfverbefälhafvare för hela den mot Ryssland stående krigsmagten och sände honom väl utrustad öfver till Finnland.

Sverges yttersta gränsfästning i öster var Viborg, anlaggd af Torkel Knutsson **1293**. Deremot svarande på ryska sidan ligger Keksholm *) på en utskjutande udde, der Voxnaelf från Saimen faller i Ladoga sjön.

*) Hette egentligen *Kekisalmi*, men kallades också af ryssen *Carelogorod* d. v. s Karelska staden.

Slottet och stadens fästningsverk voro uppförda till större delen af träd, men sjelfva läget och den tidens ringa skicklighet i belägringskonsten gjorde, att alla försök deremot hittills misslyckats. Mot denna stad vände sig nu Pontus, och lät beskjuta den med glödande kulor. Inom kort antändes husen och det på så många ställen, att alla släckningsförsök voro fåfänga. På denna lilla udden befunno sig innevånarne i rysligt val emellan elden i staden, sjön på trenne sidor och svenskarnes svärd på den fjerde. Många uppbrändes, än flere kastade sig ångestfullt i böljorna, och 2,000 man föllo för svenskarna, hvarpå staden eröfrades. Då befälhafvaren på slottet såg detta, uppgaf han det straxt (1580 d. 4 Nov.) mot villkor, att med de sina få fritt återtåg. Pontus förordnade Göran Boje till slottsherre och lät sitt folk hvila ut någon tid.

Vintern derpå blef en ganska stark köld, så att sjöar, strömmar, ja sjelfva hafvet frös till. Då företog De la Gardie ett märkeligt tåg. Han uppbröt från Viborg med hela sin här och tågade efter kompass öfver haf och land tvärt öfver Finska viken rakt till Wesenberg i Estland, omkring femtio mils väg. Hans ankomst var alldeles oförmodad. Wesenberg var ganska starkt befästadt, men det antändes med glödande kulor, och afbrann. Ryssarna flydde in på slottet, en gammal, fast murad byggnad från korsherrarnas tid. Men om några dagar kom det stora skyttet från Revel, hvarmed man började beskjuta slottet, och då svenskarne d. 4 Mars 1581 lagade sig till storms, blef det uppgifvet mot fritt aftåg för besättningen. Derpå vände sig herr Pontus mot Tolsborg, hvarest ryssarne, skrämde genom Wesenbergs fall, gåfvo sig straxt mot samma villkor. Besättning och anförare tillsattes å båda ställen. Ett härjningståg företogs inåt Ryssland, der staden Sormak brändes. Sedan återvände De la Gardie hastigt öfver isen till Finnland, och derifrån till Stockholm, för att med konungen öfverlägga om nästa fälttåg. Ryssen var nu på en gång häftigt angripen af tartarerna och polska konungen, den

tappre Stefan Bator, och behöfde mot dem största delen af sina truppar. Man borde derföre begagna tillfället. På De la Gardies föreställning härom utrustade Johan ett betydligt antal truppar, med hvilka De la Gardie åter afseglade till Liffland.

Der hade emellertid Karl Horn haft befälet. Med en ringa styrka uttågade han från Revel till Viken,*) hvarest ryssarne innehade fästena Lode, Leal, Vickel och Hapsal. Först vände han sig mot Lode (d. 22 Juli 1581). Efter 4 dagar uppgåfvo ryssarne slottet, men anföraren tordes ej återvända till sitt fädernesland, utan gick öfver till Sverge med hustru och barn. Derpå tågade Horn till Vickel; men besättningen vågade ej afbida hans anfall, utan tände slottet, och skyndade till Pernau; de flesta blefvo dock på vägen nedhuggna af förföljande svenskar. Horn vände sig till Leal, sköt sönder porten och genom densamma med glödande kulor eld på staden. En föregående stark torka och nu uppkommande storm omintetgjorde ryssarnes släcknings-försök. De begärde och erhöllo fritt aftåg mot fästets uppgifvande. Straxt ryckte Horn för Hapsal, landets hufvudort. Ryssarne gjorde i början tappert motstånd; men befläckade sin ära genom oerhörd grymhet mot de värnlösa innevånarna. En rysk qvinna berättas med egen hand mördat sju liffländska barn. Fästningen kom dock allt mer i vånda. Slutligen anlände De la Gardie med det nya krigsfolket från Sverge. Knappt hade han landstigit i Revel, förr än han skyndade till Horns hjelp. Men då han kom, hade ryssarne redan gifvit sig mot fritt aftåg.

Från sjön Pejpus rinner elfven Welika eller Narva ut i Finska Viken med så bred och djup fåra, att större fartyg kunna segla derpå. I äldre tider gick ryska handeln förnämligast genom Pernau och Revel. Tyska handlande började dock tidigt anlägga en stad vid utloppet af nämnde elf och efter densamma kallad Narva, länge

*) Nordvestra hörnet af Estland.

dock en obetydlig och föga befäst ert. Ryska tsaren Ivan I insåg ställets handelsvigt och anlade samt befästade på östra sidan en stad, som efter honom benämndes Ivanogorod *). Liffländingarne kallade den förra Tyska och den sednare Ryska Narva. Ryssarne bemägtigade sig snart båda, och befästade dem väl, kring Narva var muren tre famnar tjock, och inom kort leddes hela rikets handel dit. Alla Rysslands förnödenheter, så för krig som fred, inkommo genom Narva. Det var derföre af största vigt för svenskarna att bemägtiga sig denna ort, och afunden hos handelsmännen i Revel önskade lika ifrigt dess förstöring.

Straxt efter Hapsals intagande skyndade De la Gardie och Karl Horn till Narva; en del af tropparna och belägringsartilleriet blef af Klas Fleming ditförd på flottan, som tillika stängde hamnen. Den 3 September 1581 anlände De la Gardie; den 4 d:o började skjutningen och fortfor oafbrutet till den 6, då murarna på flera ställen ramlat. Fyrahundra ryska rörskyttar kommo till undsättning, men de blefvo straxt slagna och förjagade af svenska ryttarne **).

De la Gardie lät nu fråga om besättningen ville gifva sig; den svarade stolt. Då sammankallade han hären och förkunnade, *att han ämnade nu straxt storma staden; och om det lyckades, lemna den till tjugufyra timmars fri plundring, blott med det förbehåll att kyrkor och qvinnor skulle skonas. Den, som önskade deltaga i stormandet, borde gifva det tillkänna; ty fältherren ville icke hafva med sig andra än villiga och frimodiga män. Ingen utom de stormande fick deltaga i plundrandet. Den, som eljest bemägtigade sig något rof, skulle utlemna det till de andra* ***). Vid detta tilltal ropade alla, både höga och låga, gamla och unga, soldater och trossknektar, att de ville vara

*) D. v. s. Ivans stad.

**) Palmsk. *Acta ad historiam regis Joh. III p. r.*

***) Palmsk. *Diarium Sueco-Gothicum P. III.*

med och beredde sig dertill i största hast. De, som skulle börja, fingo sjelfva välja sig anförare, och rusade derpå mot staden. Ryssarne togo skarpt emot, och en af de nyss utvalde anförarna, tillika med flere af hans kamrater, föll; men de stormandes ifver var så häftig, att de i första angreppet trängde öfver murbrotten in i staden. Från Ivanogorod skyndade en hop Ryssar med några kanoner Narvaboarna till hjelp; men försent. Sjelfva angrepos och nedhöggos de af inkomna svenskar, så att endast få, och äfven de med möda, kunde komma öfver bron tillbaka. I staden uppstod ett förfärligt blodbad. Sjutusen menniskor nedhöggos, och deribland alla ryska soldaterna. Svenskarne fingo stort byte, både i krut, kanoner och andra krigsförnödenheter.

Från Narva vände De la Gardie sig straxt mot Ivanogorod, besköt och uppfordrade slottet. Ryssarne begärde och erhöllo tre dagars betänketid. De betänkte då, att tsaren, sysselsatt på andra ställen, ej mägtade hjelpa dem; de betänkte det öde, som väntade dem, om fästet blefve stormadt; och då betänketiden var ute, lemnade de slottet mot fritt aftåg. Derinne voro 3000 man och deribland många förnäma ryssar. Då de tågade ut mellan svenska lederna, gitte de icke se sina hatade och lyckliga fiender i ansigtet, utan framgingo med ögonen fästade på himmelen eller på jorden, slående som oftast korstecknet för panna och bröst. Uti Ivanogorod togos två utmärkt väl arbetade ryska kanoner, hvilka segertecken ännu förvaras på Gripsholms borggård.

Sedan gick De la Gardie mot Jama, hvarest besättningen dagtingade mot fritt aftåg. Derefter mot Koporie, hvilket på samma sätt blef intaget; Nyslott var redan straxt efter Narva eröfradt.

Efter detta tåg förordnade De la Gardie Karl Horn till ståthållare i Narva och efter honom Hans Wachtmeister till anförare för krigsfolket, och Göran Boje sändes till Wittensten, som förut var belägradt. Ryssarne i denna fästning voro i så stor hungersnöd, att flere af dem gingo öfver till fienden, och sedan allt ätbart var förtärdt, be-

gälde äfven de öfriga att daglinga. Man skref till De la Gardie härom; han skyndade dit och borgen lemnades i hans händer. (D. 24 Nov. 1581.)

Efter detta ärofulla tåg återvände De la Gardie med krigshären till Revel, der han på Luciadagen i spetsen för rytteriet höll sitt intåg under klockringning och folkets glädjerop. Vägen gick till Nicolai kyrka, den förnämsta i staden, der alla, med sin anförare i spetsen, knäböjande tackade Gud för den seger, han förlänat dem under hela det föregående fälttåget. Kyrkoherden höll derpå en predikan, tagande till ingångsspråk de orden: *När du drager till örlog mot dina fiender och får se hästar och vagnar, dess folkes, som är större än du, så frukta dig intet för dem! ty Herren din Gud, som dig utur Egypti land fört hafver, Han är med dig* *). Efter talets slut söngs *Te Deum* **) med glädjetårar af många, dels bland det hemkomna krigsfolket, dels af borgrarna, som nu ändteligen kunde hoppas att åtminstone någon tid få lefva i lugn. Pontus De la Gardie blef för esterna en räddare, för ryssarna en räddhoga, och dessa sednare insatte hans namn i litanien bland allt det onda, för hvilket de bådo Gud bevara sig.

Äfven i Sverge blef nästan lika stor glädje som i Revel, särdeles hos konungen. Han utskickade belöningar, både penningar och prydnader, att utdelas i hären. Men segren gjorde honom tillika öfvermodig. Han insatte straxt de eröfrade landskaperna Ingermanland, Solonski eller Wotski Pettin ***) i sin tittel, och ville sedan ingalunda sluta fred med mindre han finge behålla dessa länder. Sjelfva De la Gardie rådde honom flera gånger att för fredens skull afstå både titteln och dessa då obetydliga eröfringar. Men fåfängt.

---

*) 5 Mos. bok 20 kap. 1 v.

**) O Gud! vi lofve dig.

***) Landet under Nowogorod var fordom indeladt i fyra Pettin. Wotski Pettin innefattade Ingermanland, och Solonski Pettin landet från Porchow till polska gränsen, enligt Lagerbring. Petrejus säger, att Wotski Pettin låg emellan Kexholm och Nöteborg åt norr och nordost.

Svenskarnas framgång väckte i Polen afund, i Ryssland fruktan. Konung Stefan Bator påstod, att Svenskarne endast derigenom kunnat göra dessa eröfringar, att han sysselsatt ryska hufvudhären. *Jag utlägger näten*, sade han, *men Johan vittjar dem*. Förtrytelsen hos polackarna gick ända derhän, att de afslogo det bistånd, De la Gardie erböd, och hvaraf de voro i verkligt behof. Ivan åter, omgifven af så många fiender, grep till följande list. Han skref till påfven, låtsade vilja blifva katolik, och begärde hans bemedling för att vinna fred. Budskapet blef väl emottaget och Possevinus sändes dit. Man erböd Johan att deltaga i underhandlingen, men då han, stolt öfver sina nyssvunna segrar, gjorde alltför stora anspråk, slöt konung Stefan särskildt fred med Ivan, att de kommo i afseende på Estland öfverens derom, att hvar och en skulle behålla, det han kunde eröfra från svenskarna. Denna fred väckte på det högsta Johans harm både emot svågren och förra bundsförvandten, konung Stefan, så att ett krig mellan dem höll på att utbrista, och nästan lika mycket mot Possevinus, så att från denna tid jesuiterna och de katolske förlorade än mera hans tillgifvenhet.

Svenskarne företogo åtskilliga härjningståg mot Ryssland, oftast lyckligt, men i allmänhet fördes kriget hädanefter med mera lamhet. Fredsunderhandlingar begyntes i Plusmund den 9 Maj 1583. Ibland de största svårigheterna var tvisten om företrädet. Ingendera ville gå först till den andra. Slutligen kom man öfverens om följande underhandlingssätt. Ryska och svenska tälten uppsattes ganska nära och med öppningarna emot hvarandra och mellan dem ett bord, vid hvilket sändebuden sutto, hvar i sitt tält. Man kunde ej blifva ense om fredsvillkoren, men stillestånd slöts på 3 månader. Ett nytt möte hölls den 10 Aug. 1583 på samma sätt, då stilleståndet förlängdes på tre år. Mot deras slut hölls åter på samma ställe och sätt en ny sammankomst den 5 Novemb. 1585. Ryssarne erbödo, att svenskarne skulle få behålla hela Estland, samt Narva och handelsfrihet

öfver hela Ryssland. Svenskarne tyckte dessa villkor vara goda, men vågade ej antaga dem, emedan Johan fordrat oeftergifligt allt, hvad svenskarne eröfrat ända till Novogorod. Ryssarne upplöste mötet och lemnade i harmen endast femton dagars stillestånd. De svenska fullmägtige satte sig i en båt och rodde dermed utföre Welika-floden mot Narva. Då de kommo dit, der deras vagnar väntade på stranden, aflossades tvenne små kanoner, hvilka funnos i båten. Farkosten var gammal och murken. Vid stöten af kanonerna gick ett bottenbräde sönder och lemnade en betydlig öppning. Kappsäckar och byltcn hindrade att nog snart upptäcka och tillstoppa hålet, och då vattnet hastigt begynte stiga, kastade roddarne sig i ångest åt ena sidan, så att båten kantrade, och alla störtade i strömmen. Många summo till lands, andra togo fatt i lösa bräder eller den omvända båten och höllo sig dymedelst uppe, tills man hunnit rädda dem. Men aderton personer drunknade, och bland dem Pontus De la Gardie, hvilken genom en föregående sjukdom var försvagad. Han jordfästades i Nicolai kyrka i Revel, och öfver grafven upprestes en minnesvård af marmor.

Det var den store Klas Kristersson Horn, som först skaffade svenskarna fast fot i Estland. Henrik Horn och hans son, Karl, bibehöllo dessa besittningar mot ryssarnes förnyade ansträngningar. Pontus De la Gardie utvidgade och stadfästade dem. Vi få framdeles se huru sönerna Jakob De la Gardie och Evert Horn fullföljde fädernas företag och i dessa trakter än ytterligare utbredde och stadfästade svenska vapnens magt och anseende.

FEMTE KAPITLET.

OM ERIK STENBOCK OCH MALIN STURE. *)

I Mörkö socken i Södermanland vid en djup inskärande vik af Östersjön ligger en liten trekantig holme.

*) Celsi, Malin Stures egenhändiga slägtebok.

På densamma höjer sig en nittio fots hög klippa, hvarifrån man skådar vidt ut öfver fälten, skären och de kringliggande farvattnen. Tidigt blef den derföre ett tillhåll för vikingar, och ännu visas der djupa hålor i berget, hvilka anses hafva varit begagnade till boningar eller fängelsen. Några tro, att det var här, som i Ingjald Illrådas tid Södermanlands fylkeskonung, Granmar, mottog sjökonungen Hjorvard Ylfing, och Granmars dotter, den sköna Hildigunn, drack Hjorvard till med Rolf Krakes skål. Stället kallades Sjimonsö, hvilket några vilja förklara för Sjömansö. I sednare tider har det efter sjelfva holmens skapnad fått namnet Hörningsholm, och genom uppgrundningar småningom blifvit förvandladt till en halfö. Det innehades efter hvarandra af Folkungar, Örnefotar, Ulfvar och de yngre Sturarna, blef starkt befästadt, samt ofta belägradt, intaget och förstördt; sista gången under Kristian Tyranns tid.

Svante Sture, son af Sten Sture den yngre och gift med Märta Lejonhufvud, lät sedermera på gamla tomten uppföra en borg, lika präktig till byggnadssätt, som stark genom läge och befästning. På flere famnars höga grundmurar hvilade slottet, fyra våningar högt och med fasta torn i hörnen. Man kan göra sig en föreställning om Sturens rikedom och adelns i allmänhet denna tiden, då man läser, att vid Sigrid Stures bröllop med Ture Persson Bjelke 1562 förtärdes 30 åmar vin, 4 tunnor mjöd, 12 tunnor kirsedrank, 1 ½ tunna must, 8 fat pryssing, 20 läster öl, 45 oxar, 200 får, 21 svin, 17 kalfvar, 453 kannor honning o. s. v. Genom kyrkogodsens indragande hade nemligen en stor mängd egendomar hemfallit till adeln, och i synnerhet till Sturen, enda afkomlingen af så många fordom mägtiga slägter. Genom dessa rikedomar och dertill Sturenamnets obefläckade glans, svågerlaget med Gustaf Wasa och de många barnens utmärkta egenskaper, var Hörningsholmshuset länge det förnämsta i riket, näst det kungliga, och ett hemvist för ära, stolthet och glädje. Glädjen försvann efter de rysliga Sturemorden 1567, men fru Märta bibehöll stolt-

heten, ty slägten hade bibehållit äran. Två återstående söner och fem döttrar lofvade återföra äfven glädjen. Under deras uppväxande förestod medlertid fru Märta Hörningsholmshuset och alla dess underlydande gods med det förstånd och den kraft, som förvärfvade henne tillnamnet *Kong Märta*, men äfven med ädelmod. Erik den XIV hade mördat hennes man och tvenne söner. Då sedan efter tronförändringen hans maka och barn utan skydd och försvar spriddes kring landet, upptog fru Märta den öfvergifna 4 eller 5 åriga Sigrid Wasa och uppfostrade henne med moderlig ömhet och vård.

Erik Stenbock, son af gamla Gustaf Olsson till Torpa och Brita Lejonhufvud, vistades som nära slägtinge ofta på Hörningsholm, och fattade derunder häftig kärlek till fröken Malin, den andra i ordningen af döttrarna. Hon besvarade hans böjelse; men grefvinnan Märta ville ej höra talas derom för den nära slägtskapens skull. De voro nemligen systerbarn. Stenbock försökte de vanliga utvägarna. Han öfverhopade moder, systrar och tjenstefolk med skänker, men förgäfves. Många blefvo bevekta, men ej gamla grefvinnan. Genom bref hade hon rådfrågat ärkebiskop Laurentius i Uppsala. Denne stod fast vid det tänkesätt, han yttrat vid Gustaf Wasas tredje förmälning och afstyrkte saken, och derefter var det förgäfves mera tala med grefvinnan. Så förflöto flere år. De båda älskande sågo sin ungdomstid fly; herr Erik fyllde trettiofyra, fröken Malin trettiotre år. Likväl var deras ömsesidiga böjelse lika liflig. Då derföre alla medel att öfvertala modren misslyckats, beslöto de ändteligen att fly. Stenbock förtrodde sin sak åt den 20-åriga hertig Karl, och erhöll af honom 200 ryttare till hjelp. I Mars månad 1573 reste han med sin syster Cecilia (gift med Gustaf Roos) till Hörningsholm, och dolde ryttarne ett stycke derifrån, gifvande dem befallning, hvad de skulle företaga. Han kom samma afton öfverens med fröken Malin att fly följande dagen. Hon tillbragte en ångestfull natt. Då hon om morgonen blef ensam i rummet, kastade hon sig på knä i ett fönster och började

bedja under strida tårar. I detsamma inträdde den äldre systern, fru Sigrid. *Gud välsigne eder! I förehafven en god gerning*, sade hon. *Gifve Gud att den vore god!* svarade fröken Malin. *Visst är det godt*, sade fru Sigrid, *att med tårar bedja till Gud.* — *Ack!* utbrast Malin, *om ock alla de mina förskjuta mig, så skolen i dock icke vända edert trogna hjerta ifrån mig.* — *Hvarföre hafven i sådant tal?* sade fru Sigrid. *Ingen af Sureslägten har gjort något, hvarföre vi behöft vända bort våra hjertan.* I detsamma ropade gamla grefvinnan fru Sigrid in till sig; men fröken Malin gick in i ett annat rum. Straxt inträdde dit herr Erik, helsade på de närvarande och sade sedan till Malin: *Kära syster, velen i se den häst, jag hafver förärat eder; han står der nere på borggården?* Hon biföll, och han tog henne under armen för att stiga ned. När de gingo genom förstugan, satt der Nils' och Anna Stures amma, hustru Lucia. Fröken Malin bad henne följa sig, som hon ock gjorde. Nere i porthvalfvet stod hästen spänd för en släda, hvari fröken satte sig med sin följeslagare. Stenbock ställde sig bakpå och körde ut, under det många af betjeningen sågo på, troende det blott vara en jagtfärd. Men då amman märkte, att herr Erik tog vägen ner åt sjön, och körde så fort, anade hon oråd och började ropa: *Hvad gören i, kära fröken? Tänk, huru vred eder moder skall blifva, att i resen så ensam!* Men herr Erik drog fram en kort bössa, satte den för ammans bröst, sägande: *Tigen! eljest skolen i aldrig tala mer.* Nere på sjön kommo ryttarne fram från båda sidor, och omgåfvo släden; sedan gick det så fort hästarna kunde springa, ända till Svärdsbro. Der voro, jemnte alla slags dyrbara tyger, skräddare och sömmare, som togo mått och begynte arbeta på kläder åt fröken. Emedlertid höllo ryttarna vakt kring gården, att ingen kunde komma ut eller in.

Just, då herr Erik åkte ned på sjön, kom fröken Margareta Sture händelsevis till fönstret, såg och förstod deras resa. Hon började straxt att skrika: *Herr Erik*

för visst bort syster Malin! Gamla grefvinnan och fru Sigrid sprungo dervid först till fönstret och sedan ned åt gården. Men på trappan förlorade modren sansningen och föll ned. Då hon litet hemtat sig, befallte hon fru Sigrid att straxt resa efter och söka återföra den bortflydda. Sigrid lydde. Emedlertid satt fru Märta under sorg och klagan på trappan och kunde ej ännu fullkomligt sansa sig. Då kom dit skyndande herr Eriks syster, grefvinnan Cecilia, och *beklagade, att herr Erik gjort fru Märta så mycket emot; bedyrade, att hon sjelf ej vetat något deraf; men att hon aldrig kunnat tro, det fru Märta skulle taga det så vredeliga.* Denna vände hufvudet häftigt om och svarade: *Gud straffe eder och eder bror, som röfvat ifrån mig mitt barn! Drager nu åtminstone efter och varer hos henne, så att henne ingen skam sker.* Fru Cecilia teg och reste.

Då fru Sigrid kom till Svärdsbro, fick endast hon allena, och äfven det med möda, slippa in på gården. Hon började då för Malin omtala *modrens klagan och sorg, samt förmana henne att återvända, i hvilken händelse modren lofvat förlåtelse.* Fröken Malin svarade ingenting. Då började Sigrid åter och lifligare att förmana och bedja Malin; *hon blefve eljest orsak till modrens död.* Malin sade: *Om i kunnen försäkra mig att fru moder låter oss få äga hvarannan, vill jag gerna återvända. — Det kan jag icke,* svarade fru Sigrid. *Då*, sade Malin, *är den första villan lika god, som den sista,* och begynte så bitterligen gråta. Då fru Sigrid ej kunde öfvertala systern, vände hon om till Hörningsholm, der modren nu låg till sängs under sorg och klagan. Båda ökades, då Sigrid kom ensam tillbaka. Förut hade olyckan, nu äfven vanäran, träffat hennes hus. Hon såg ingen tröst eller hjelp, icke ens hopp om hämnd. Hon var en ensam enka, med många döttrar, sönerna ännu nästan barn. Våldsverkaren åter sjelf en mägtig man, dertill broder med enkedrottningen, understödd af hertigen, och slutligen i gunst hos konungen. Likväl beslöt fru Märta att icke gifva vika.

Fröken Malin reste emellertid med grefvinnan Cecilia och herr Erik till dennes svåger, Per Brahe på Sundholm *). Der lemnade Erik henne och skyndade sjelf till Stockholm. Men före honom hade kommit fru Märtas klagobref. Då han anlände, blef han afsatt från sina förläningar och ämbeten samt hållen i förvaring. Nu uppstod ett idkeligt medlande och tvistande mellan Sture- och Stenbockeslägten. De sednare bragte det ändteligen så långt, att herr Erik återfick friheten. Han gjorde då allt möjligt för att vinna fröken Malins slägtingar, och lyckades med alla, utom modren. Han skref till Lutherska akademien i Rostock, erhöll derifrån och sände till henne teologernas betänkande, att giftermål mellan syskonebarn vore tillåtna; men hon aktade dem ej. Då förtviflade herr Erik och fröken Malin att kunna beveka henne; det var nu ett och ettfjerdedels år sedan de flytt. De reste öfver halländska gränsen, läto der viga sig af en dansk prest, och sedan samma dag tillbaka till Torpa, der bröllopet firades. På samma gång tillställdes, att konung Johan, enkedrottningen, hertig Karl, prinsessorna, riksens råd och alla Stenbockarnas slägtingar skrefvo till fru Märta och bådo för herr Erik och hans fru. Men modrens sorg och harm uppretades ånyo genom underrättelsen om giftermålet, som skett utan hennes vetskap. Oaktadt de höga förbönerna ville hon ej veta af hvarken dotter eller måg.

Modrens vrede hvilade emellertid tungt på dottrens hjerta. Allt sedan flykten från Hörningsholm hade Malin aldrig burit annat än svarta kläder. Hon hade af sin man fått en mängd ädelstenar; men nyttjade dem aldrig. Hon skref ständigt de sorgligaste bref till sina närmaste, bedjande för Guds skull om deras bemedling. Mågarnas och sönernas idkeliga böner och slutligen alla döttrarnas knäfall bevekte ändteligen fru Märta, och hon gaf tillåtelse, att de båda förskjutna skulle få återkomma. Det

*) I Westergöthland.

var 1 ½ år efter deras giftermål, nära tre år sedan deras flykt. De fingo dock icke straxt komma upp på slottet, utan måste några veckor bo i badstugan. Ändteligen för syskonens förböner, vintrens annalkande och Malins sjuklighet tilläts dem flytta in i slottet. Malin leddes då upp till stora salen, der fru Märta satt i högsätet, och alla barnen stodo omkring. Då Malin visade sig i dörren, utbrast modren: *Ack du olyckliga barn!* Då föll Malin på knä och kröp så fram till modren, bedjande under tårar om förlåtelse och böjande sitt hufvud mot hennes knä. Alla greto; äfven fru Märta. Hon upplyfte dottrens hufvud, lade det mot sitt bröst och sade: *Bed Gud förlåta dig dina synder, mitt arma barn; jag har redan förlåtit dig!* Derpå reste hon henne upp och alla omfamnade hvarandra under glädjetårar.

Några veckor härefter födde Malin en son. Då gjorde fru Märta stort barnsöl, böd till faddrar konung Johan, hertig Karl, samt alla prinsessorna, och gaf dervid Malin lika stor hemgift som någon af de andra döttrarna. Länge hvilade dock på Malins samvete det tunga medvetandet af en förbrytelse, och först en lång tid efteråt, och endast på modrens uttryckliga befallning, vågade hon bortlägga den svarta drägten och pryda sig med juveler och gladare färger.

Sådan var Märta Lejonhufvud, den stora drottning Margaretas syster. Få hafva blifvit pröfvade af svårare öden: fadrens död i Stockholms blodbad; hennes ensamma och dystra uppfostran hos modren vid Wreta kloster; det tvungna äktenskapet med Svante Sture; den ena sonens, Sten Stures, fall i slaget vid Bornholm 1565; den andras, Nils Stures, skymfliga intåg; sedan mannens och tvenne söners grymma mord i Uppsala; slutligen ofvannämnde dotters flykt. Döden besparade henne de sista sorgerna, då herr Erik Stenbock sjelf 1599 dog i landsflykt, två af de andra mågarna 1600, och den tredje 1605 blefvo halshuggna.

Från Erik Stenbock och Malin Sture härstamma den store Magnus Stenbock och alla nu lefvande af denna slägt.

SJETTE KAPITLET.

OM KONUNG JOHAN OCH HERTIG KARL.

Då Johan blef konung, var Karl endast aderton år, men visade redan utmärkta anlag, hvilka dagligen allt mer och mer utvecklades. Sitt furstendöme styrde han förträffligt och var derstädes ganska älskad. I alla ärender utfärdade han goda och nyttiga förordningar och vakade noga öfver deras efterföljd. Städerna Mariestad, Mariefred och Karlstad anlades. Der innevånare felades, införde han finnar, hvilka uppröjde skogarna. Bergshandteringen befordrades. Sjelf for han esomoftast omkring, meddelade hushållsråd äfven åt enskilda, bannande de tröga, berömmande de idoga, i detta, likasom i mycket annat, liknande sin store fader. Tillsammans med allmogen brydde han sig föga om krus och egen värdighet. Man såg honom stundom stå bakpå slädan, medan bonden satt uti. Uti sitt hof deremot höll han sträng ordning. Allt var noga bestämdt, timmarna för allmänna bönerna, för måltiderna, ja sjelfva rätterna dervid, och den, som vågade bena strömmingen eller eljest visa sig kräsmagad, var säker om vederbörlig husaga.

Jemte dessa egenskaper visade Karl tidigt en ovanlig hårdhet och oböjlighet i lynnet; lika så häftighet, i hvilket hänseende han öfverträffade fader och bröder, hvilket vill säga mycket. Dessa egenskaper jemnte hans ovanliga skarpsinnighet och duglighet väckte snart herrsklystnaden. År för år kände han allt lifligare obehaget att lyda och begäret att befalla. Detta var sjelfva grundorsaken till hans beständiga tvister med Johan. Ingendera ville vika för den andra. Dock tycktes felet ofta hafva varit å hertig Karls sida. Vi vilja anföra några af deras märkeligaste tvisteämnen.

Då båda bröderna började upproret mot Erik, hade Johan lofvat Karl lika del i regeringen; men han höll ej sitt löfte. Detta gaf anledning till första oenigheten, hvilken dock straxt bilades.

För att vid detta tillfälle blidka Karl, hade Johan måst lemna honom furstendömet fritt från alla de inskränkningar, som Erik i Arboga 1561 pålaggt hertigarne. Karls ökade anspråk störde snart brödrasämjan. Han begärde som tillökning Wadsbo, Walla, Åkersunds och Snäfringe härader samt Strömsholms slott; dessutom, att Johan skulle utbetala hertigdömets hela afkastning under Karls omyndighetsår alltsedan 1560. För fredens skull lemnade Johan Wadsbo och Walla härader; men de öfriga fordringarna kunde han ej bevilja, alldraminst att utbetala de hertigdömets inkomster, som Erik uppburit och förskingrat. *Man borde besinna, att det gått likaså med Johans eget furstendöme* *). Karl var härmed ganska missnöjd, men kunde ingenting vidare vinna. Med Strömsholm trodde han sig kunna gå längre. Konung Gustaf hade i sitt testamente anslagit det åt Karl; men på dödsbädden i många vittnens närvaro gifvit det åt Katarina Stenbock till enkesäte. Karl skref till henne och återkräfde slottet. Hon svarade, *att hon fått det af konung Gustaf och trodde icke, att hertigen ville på en gång bryta sin döende faders vilja och fördrifva sin stjufmoder.* Karl svarade, *att han höll sig till skrifna bestämda rättigheter och ansåg sig icke bunden af andra ovissa löften,* o. s. v.; och då, efter någon skriftvexling, enkedrottningen ändå icke ville gifva vika, hotade han att komma och med våld taga slottet **). Då skref hon i ångesten till Johan, hvarpå denne i ett allvarsamt bref förehöll Karl dess ofog; *huru han redan fått förbättring på sitt furstendöme; huru en son borde bemöta föräldrar,* samt bifogade slutligen det allvarsamma löftet, *att med all magt bibehålla enkedrottningen vid*

*) Riksark. Historiska Samlingar till Johan III år 1585.
**) Riksark. Hist. Saml. till Johan III år 1578.

Strömsholm. Det kom till ett personligt samtal härom mellan bröderna. Den häftige Karl sade Johan midt i ansigtet: *Om jag också skall sätta hufvudet till, så skall jag ändå hafva Strömsholm* *). Men Johan lät icke skrämma sig, och Karl måste låta sina anspråk hvila.

Johan plägade uti sina bref kalla hertigen *arffurste till vårt rike.* Detta misshagade Karl. *Sverge*, påstod han, *var ej mera Johans än de andra arffurstarnas enskilda tillhörighet.* Han fordrade derföre, att Johan skulle kalla honom *arffurste till Sverges rike.* Johan ansåg hans önskan obillig och vägrade. Karl utbröt i skarpa förebråelser och skickade tillbaka alla Johans bref, då de ej hade den begärda titeln.

Då Mornays sammansvärjning yppades, förekommo åtskilliga anledningar, att denne stått i hemligt förbund med hertig Karl, och att afsigten varit, icke konung Eriks befriande, utan Johans afsättande och Karls uppböjande. Saken kunde aldrig bevisas; men Johan, likasom de flesta, byste beständigt starka misstankar mot Karl.

Johan kände ju längre desto mer olägenheten af de stora friheter, han beviljat Karl inom hertigdömet. Denna ånger ökades än mera genom Karls uppförande. Johan sökte derföre vid flere tillfällen att småningom taga den ena rättigheten efter den andra tillbaka. Men detta var alltid svårt, ofta omöjligt. Karl var på sin vakt, och vid Johans första eller minsta tillgrepp gjorde han det lifligaste motstånd. Detta föranledde många obehagliga uppträden. Då Johan ej kunde segra genom list, skulle det ske på samma sätt, konung Erik gjort. År 1582 sammankallades för sådant ändamål ett möte i Westerås. Efter de häftigaste ordvexlingar mellan båda bröderna måste Karl slutligen gifva vika för konungens och rådets

---

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistigheten m. m. Rådets förklaringsbref (1590 à 1591) mot beskyllningen att hafva tillställt oenighet emellan konung Johan och hertig Karl. (En intressant skrift.)

förenade magt samt tillåta någon jemnkning, dock icke betydlig.

Under kriget med Ryssland hade Johan förbjudit all handel på Narva. Karl såg här ett godt tillfälle till vinst, utrustade derföre flera egna fartyg och sände dem till Narva tvärt emot Johans förbud. Det upptäcktes; men endast med yttersta möda kunde man förmå honom att afstå från den riktande rörelsen.

Förnämsta föremålet för deras tvister var de liturgiska stridigheterna. Vi få framdeles utförligt tala derom. Johan lät taga Södertörn och Vester-Rekarne från Strengnäs stift och lägga, det förra till Uppsala och det sednare till Westerås, för att åtminstone i dessa delar af furstendömet få liturgien införd. Då tillsatte Karl i Mariestad en serskild superintendent öfver Wadsbo, Walla och Wermland, hvilka förut hört under Skara stift, och på sådant sätt afhöll han liturgien från nämnde landskap. Johan kunde ej hindra detta steg. Wermland var och förblef från denna stund ett eget stift.

Då Karl 1583 företog en utrikes resa, utspriddes, att han ämnade med tyska protestantiska furstarna ingå förbund mot Johan. Denne ville derföre passa på tillfälle att under Karls frånvaro fängsla hans tjenare *), och måhända våldsamt bemägtiga sig furstendömet. Det kostade rådet mycken möda att förebygga ett så vågadt och orättmätigt företag. Men vid samma tillfälle hade någon inbillat konungen, att på Gripsholm var upptäckt en ganska stor skatt, som Karl hemligt behöll för att slippa dela med sig åt syskonen. Johan skickade derföre Gustaf Banér, Klas Bjelke och Johan Henriksson till Gripsholm, för att uppleta och borttaga skatten. Karls fogde vågade i dennes frånvaro icke göra motstånd. Sändebuden insläpptes och ransakade öfver högt och lågt, men funno ingenting. Allmänhetens åtlöje och Karls ökade bitterhet var enda vinsten af företaget.

---

*) Dersammastädes.

Oenigheten mellan båda bröderna hotade esomoftast att utbryta i inbördes krig, och mer än en gång började de samla troppar emot hvarandra. Rådet sökte väl i allmänhet att försvara kronans och konungens rättigheter mot hertigens påståenden, hvilka ofta voro vådeliga för rikets lugn; men af fruktan för oroligheter bemödade de sig att förekomma uppenbar fejd *). Detta var dock icke lätt med herrar af så hetsiga sinnelag. Uti sina bref klagade rådsherrarne inbördes öfver svårigheten att medla mellan bröderna **). Vid ett samtal i Stockholm gick det så långt, att de drogo värjorna mot hvarandra, och rådet nästan med våld måste skilja dem åt ***). Följden var, att rådet för framtiden sökte afböja alla personliga möten, såsom ledande endast till ytterligare förbittring †). Emellertid lefde Johan i beständig farhåga för Karl. Han undvek, så mycket möjligt var, att färdas genom furstendömet. Folkungarnas öden lågo honom i minnet. *Jag fruktar,* sade han, *Nyköpings gästabud* ††). Detta misstroende gjorde, att han ej heller någonsin tordes bortsända alla sina troppar till Liffland, hvarigenom kriget derstädes fördes med mindre eftertryck, än eljest kunnat ske.

---

*) Dersammastädes.

**) Riksark. Histor. Saml. till Johan III 1588. Ett bref från Sten Banér till Hogenskild Bjelke.

***) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Rådets förklaringsbref mot beskyllningen, att hafva tillställt oenighet mellan konung Johan och hertig Karl.

†) Riksark. *Historica* att instickas i Karl den niondes convolut. En uppsats med öfverskrift: Dette efterskrefne var i ded Contor på Stegeborg, så mygged mig minnes. Deribland Wankows vittnesbörd. — (Denna uppsats öfver Contorets innehåll på Stegeborg är visserligen samma förteckning, som Erik Sparre nämner vara af hans son Gustaf Sparre uppgjord öfver innehållet i det Erik Sparres skrin, som hertig Karl 1597 våldsamt bortförde från Stegeborg. Se Werving II Del. Bilag. p. 110. Förtjenar tryckas.)

††) Palmsk. *Acta ad hist. Regis Joh. III. p. 1.*

Rådets bemödande och sjelfva förnuftets föreskrifter syntes dock otillräckliga att förekomma det befarade inbördes kriget. Tvenne ädla furstinnor af olika lära men lika dygd räddade rikets lugn och sparade Gustaf Wasas söner nesan af ännu ett brödrakrig. Den ena var drottning Katarina Jagellonica; den andra hertig Karls gemål, unga kurfurstinnan Maria af Pfalz. Hvar på sin sida bemödade sig att bilägga gamla och förekomma nya stridigheter, samt tillvägabringa en fullkomlig försoning mellan de uppbragta bröderna. Det lyckades dem åtminstone till skenet; ty båda förmådde mycket hos sina herrar. Johan, i allmänhet svag och lättböjlig, var det i synnerhet för sin första gemål. Den eljest hårde och obeveklige hertig Karl älskade på det högsta sin maka. För att sjelf välja sig gemål hade han 1577 rest ut till Tyskland, och der sluteligen fästat sig vid den femtonåriga kurfurstinnan Maria af Pfalz. År 1579 firades bröllopet. Maria var en mild, välgörande och gudfruktig furstinna, eftergifvande, så som det behöfdes för hertig Karls maka. Också älskade han henne outsägligt, och de af honom anlaggda städerna Mariefred och Mariestad samt Marieholms kungsgård bära ännu hennes namn. Deras äktenskap var dock olyckligt i det hänseende, att barnen blefvo svaga och sjukliga som modern. Af sex dogo fem i sina första år. Det sjette var Katarina, moder till Karl den tionde.

Efter drottning Katarina Jagellonicas död 1583 uppväxte brödratvisten åter igen och mera obehindradt. Det fanns ingen vid Johans sida, som sökte stilla hans häftighet. Då Karl vid konungens sednare förmälning lät förstå, att han icke ansåg svenska adelns döttrar nog värdiga gemåler åt herrarna af Wasahuset, kände sig adeln, och serdeles den högre, svårt förfördelad. I sin öfverilning var det då, som några bland rådet tillstyrkte Johan att ej låta Sigismund utan betäckning gå ut på jagt, ty Karl kunde våldsamt bemägtiga sig och bortföra tronarfvingen. Det var detta förhastade yttrande, som de sedan så dyrt fingo betala.

Således nalkades åter en svår brytning mellan bröderna. Johan ville vidtaga några åtgärder till liturgiens införande inom furstendömet. Karl vägrade. Strengnäs stift blef ledigt **1585**. Karl lät till biskop utvälja den af Johan fördrifna Uppsala professorn, Petrus Jonæ. Johan förklarade valet ogilltigt och dess försvarare fridlösa utom furstendömet. Karl gaf ej vika. Han sammankallade sitt presterskap i Örebro, der flere stadganden mot liturgien vidtogos. Johan, till sitt yttersta uppbragt, beslöt helt och hållet kufva hertigen. Han utlyste till den ändan ett möte i Wadstena till Januari månad **1587**, lät formeligen stämma dit hertig Karl och tillika kungöra öfver hela riket, att det endast skedde i afsigt att förmå denne afstå med några skadeliga bruk inom hertigdömet; ingalunda för att tillfoga honom något ondt. Karl trodde eller kanhända låtsade ej tro dessa löften, utan samlade krigsfolk; Johan på samma sätt, och allt liknade sig till uppenbar fejd. Men en gång, då Karl härom rådplägade med sina förnämsta anhängare, uppstod bland dem en gammal man och föreställde, *huru illa det var gjordt, att för så obetydliga orsaker börja krig inom landet, förr än fred var utomkring. Det kunde slutas med allas kufvande under främmande herre. Nog svenskt blod hade flutit under förra brödratvisten; man borde ej obetänksamt uppägga till förnyandet deraf.* Sedan vände han sig till hertigen och sade: *Under eder fana, nådig herre, har jag städse tjenat och förvärfvat dessa gråa hår och skall med glädje för eder våga mitt lif, ty jag är eder med särskild trohetsed förbunden. Men jag är detta oaktadt skyldig huldhet och troskap åt konung Johan, min, eder, och hela rikets herre. Det är derföre mitt råd, och ett råd, som är allom helsosamt, att nemligen J, nådige herre, i förlitande på eder broders kungsord, begifven eder till Wadstena, sökande der förlikning efter rätt och skäl. Skulle konungen bryta sitt löfte och tillfoga eder våld, då vilja vi alla oförskräckt uppträda till edert försvar.* Karl följde gubbens råd. Man öppnade skriftliga underhand-

lingar, hvari de hufvudsakligaste punkterna på förhand bestämdes. Derpå for hertigen till mötet, likväl åtföljd af en stark betäckning, och stannade i byarna utom Wadstena. Budskickningar foro oafbrutet mellan bröderna angående förlikningsvillkoren. Det gick trögt. Johan, understödd af rådet, fordrade fullkomlig undergifvenhet af Karl. Denne drog sig på allt sätt undan. Men hertiginnan Maria tröttnade icke att fara fram och tillbaka och med böner och tårar, än hos sin svåger, än hos sin man, böja deras sinnen. Det lyckades slutligen, och Karl måste beqväma sig att mottaga sitt furstendöme på ungefär samma villkor, som Erik i Arboga 1561 föreskrifvit sina bröder. Frågan om liturgien blef dock uppskjuten till ett allmänt kyrkomöte samma år.

SJUNDE KAPITLET.

LITURGIENS FÖRBEREDANDE.

Drottning Katarina var af innersta hjerta tillgifven katolska läran. Biktfader och samvete föreställde henne dagligen, hvilken himmelsk gerning det vore, att återföra sin make och med honom ett helt rike till den sanna tron. Hon lydde kallelsen och begynte småningom förbereda Johans sinne. Under den långa fängelsetiden var dertill bästa tillfälle, och Johan kunde ej motstå en maka, som genom skönhet, dygder och sjelfuppoffrande ömhet alltmer vunnit hans hjerta. Hon biträddes häruti af kardinalen Hosius, som skref de mest bevekande bref, både till Johan och flere svenska herrar, och för detta ärende uppoffrade både tid och betydliga penningesummor. Johan dolde, ja förnekade väl sina tänkesätt *) i början; dock icke länge. Man märkte, att han redan 1569 tog klostren och i allmänhet de påfviska i beskydd. Han till och med föreslog att fira Kristi lekamens högtid, en påfvisk fest; men presterna nekade.

*) 3 Delen pag. 318.

Den, som Johan härvid förnämligast väntade motstånd af, var den nu sjuttioettåriga ärkebiskopen Laurentius Petri. Redan tidigt var denne mycket aktad för djup lärdom, behagligt skrifsätt och en ren lefnad. Gustaf Wasa värderade honom högt, och gaf honom en sin slägtinge till äkta. Tvisten med Olaus Petri, och ännu mera ärkebiskopens motstånd vid konungens tredje gifte, störde för en tid vänskapen. Men den återkom snart i ökadt mått, då Gustaf med mera lugn betänkte ärkebiskopens värdiga uppförande vid båda dessa tillfällen. Laurentius var också en oförvitlig man; i sitt ämbete nitisk med förmanande, bestraffande, undervisande; i sin lefnad en föresyn af gudsfruktan, arbetsamhet, välgörenhet; han underhöll stundom till och med femtio fattiga studerande på sin bekostnad. Om hans arbetsamhet, djupa lärdom och lätta stil, vittna fyratio af honom utgifna skrifter och deribland den första svenska öfversättning af hela bibeln. Uti detta arbete utvidgade och riktade han modersmålet, så, som före honom ingen och efter honom få hafva gjort. Med allt detta var han en stilla och fredlig man, dock obeveklig uti det, som han ansåg rätt. Sjelfva Gustaf Wasa förmådde då icke böja honom, Erik den fjortonde måste af honom emottaga skarpa förmaningar, Johan vågade ej ett försök med sin nya troslära, så länge den gamle lefde.

Laurentius förutsåg dock, att många faror väntade den evangeliska läran, så väl från katolikernas sida, som från andra bekännelser. Han beslöt derföre att utarbeta och af presterskapet låta högtidligen antaga en kyrkoordning, som sedan skulle utestänga alla ändringsförsök. Johan begärde att se förslaget. Han vågade ej uppenbart sätta sig emot den ansedda ärkebiskopen; men öfvertalade denne på god tro, att införa åtskilligt som sedan kunde tydas till katolikernas fördel t. ex. *att det varit den sanna kristna läran, som Ansgarius infört; — att kyrkofädernas arbeten tjenade till bättre förstånd af den heliga skrift o. s. v.* Dessutom flere påfviska men aflaggda kyrkobruk t. ex. *öronbigten, ljus i*

händerna på döende, flere altaren i en kyrka, sakramentets upplyftande m. m. *Saker i sig sjelfva likgiltiga*, sade Johan, men *bidragande till högtidligheten och andakten samt öfverensstämmande med den äldsta kyrkans bruk.* Slutligen föreställde han ärkebiskopen, att denne af kristlig ödmjukhet borde erkänna, att detta hans verk icke vore fullkomligt. Listen lyckades; och Laurentius yttrade i företalet, *att mycket saknades uti denna kyrkoordning, som lemnades åt framtiden att uppfylla.* Just detta erkännande anfördes sedan af Johan som skäl till hela kyrkoordningens afskaffande.

Året derpå eller 1572 sammankallade ärkebiskopen ett allmänt möte i Uppsala, der denna kyrkoordning blef enhälligt antagen. Den åldrige mannen trodde sig nu hafva stadfästat Guds rena ord i sitt fädernesland, och då han ännu under mötet kände förebudet af sin dödssjukdom, utbrast han: *Herre, nu låter du din tjenare fara i frid, ty han hafver sett din salighet!* Då sjukdomen hindrade honom bivista mötets upplösande, kallade han till sig det församlade presterskapet. De hade nästan alla, så biskopar som de andre, varit hans lärjungar. Han tog ett rörande afsked, förmanande dem alla till flit i ämbetet, ståndaktighet i läran, slutande med Pauli ord: *Hafver nu akt på eder sjelfva och på allan hjorden, i hvilken den Helige Ande hafver satt eder!*

Han lefde mer än ett år efter detta möte; men med städse aftagande krafter. Då han kände sitt slut nalkas, tillkallade han Johans hofpredikant, och bad honom *tacka konungen för dess visade nit om gudstjensten, och förmana honom till ståndaktighet i den rena evangeliska läran.* Johan helsade tillbaka med tacksägelser för förmaningen och löfte att den efterkomma. Glad och tröstad af detta svar, afled Laurentius stilla och lugnt d. 26 Okt. 1573 och blef begrafven i Uppsala högkor, der han under sin lifstid så mången gång förkunnat sanningens och lifvets väg.

ÅTTONDE KAPITLET.

LITURGIENS INFÖRANDE.

Under väntan på ärkebiskopens död hade Johan beredt sig till trosändringen. Herbest, drottning Katarinas hofpredikant, och Fecht, Johans sekreterare, utgåfvo åtskilliga skrifter mot lutherska bekännelsen, och uti Rom anlades 1574 en skola, der svenska, norrska och danska ynglingar skulle undervisas i katolska läran, för att sedan återinföra densamma i norden. Efter gamla ärkebiskopens död började Johan gripa verket an. Han sammankallade några de förnämsta af presterskapet 1574 till Stockholm, och framställde för dem i allmänhet, *huru gudstjensten borde firas på ett högtidligare sätt; huru församlingen hvilade tryggast, om den återvände till den kyrka, som i kristendomens början blifvit af apostlarna och deras närmaste efterträdare stiftad, och af de heliga kyrkofäderna vårdad. De oupphörliga tvisterna mellan protestanterna visade nogsamt, huru föga det vore att lita på sednare tiders menniskolärdom.* De närvarande tyckte, att konungen hade rätt; och denne ville ej för närvarande gå längre. Emedlertid skulle nu tillsättas både ärkebiskop och biskop i Westerås. Grefve Johan af Hoja, son till den vid Örneberg fallne Johan af Hoja och af Margareta Wasa, var bestämd till ärkebiskop, så väl för slägtskapens skull, som för sin ifver i katolska läran. Men denne dog 1574. I hans ställe valdes nu af presterskapet företrädarens namne och måg, Laurentius Petri, till åtskillnad från sin svärfader kallad Gothus såsom bördig från Östergöthland; den förre såsom född i Nerike kallades Nericius. Till biskop i Westerås valdes hofpredikanten Erasmus Nicolai. Men innan dessa fingo konungens bekräftelse, lade han i hemlighet för dem några artiklar, som förberedde trosändringen. Prelaterna underskrefvo och fingo sin bekräftelse. Emedlertid fortforo Herbest och Fecht

att genom skrifter, tal och predikningar förbereda sinnena; och fingo häruti godt biträde af en i katolska läran uppfödd norrman, vid namn Laurentius Nicolai, mera känd under namnet Kloster-Lasse. Denne, en hemlig jesuit, och öfvad i denna ordens list, gick härvid på det illfundigaste tillväga; ja han låtsade i början vara Luther mycket tillgifven, åberopade ofta dess skrifter, men endast sådana yttranden, som kunde vridas till de påfviskas fördel. Under tiden sammanskrefvo de tre förstnämnde, men förnämligast Herbest, en ny kyrkoordning eller mässebok; men för att ej stöta folket med det påfviska namnet *mässa* kallades den *liturgi*, ett ord lånadt från kristendomens äldsta tider. I denna liturgi voro åtskilliga påfviska bruk och läror införda, och den skulle tjena som en beredelse till vigtigare ändringar. År 1575 i Juni sammankallades presterskapet till Uppsala, der ärkebiskopen och biskopen i Westerås invigdes med nästan påfliga kyrkobruk. Sedan flyttades mötet till Stockholm, hvarest liturgien skulle granskas. Fecht var den, som på konungens vägnar härom handlade med presterskapet. Johan utlofvadde ökade privilegier och anseende, samt att liturgien ej skulle påbjudas förr, än den af ett ordentligt riksmöte vore antagen. Presterna började emedlertid granskningen, ändrande, uteslutande och tilläggande åtskilligt. Ändtligen beslöto de, att den sålunda tillkomna liturgien skulle tryckas, och antogo den samma medelst namnens undertecknande, men med det uttryckliga förbehåll, *att härigenom icke skulle beredas tillfälle att truga några vidskepelser eller missbruk på svenska församlingen.*

Johan, fruktande ytterligare granskning, sammankallade intet allmänt riksmöte. Året derpå utgaf han liturgien från trycket; dock icke sådan presterskapet den gillat, utan med åtskilliga ändringar. Boken var tryckt både på latin och svenska, för att genom det ymse bruket åter vänja örat vid latinsk gudstjenst. Permerna voro röda likaså bokstäfverna i de der förekommande helgonens namn, hvarföre den allmänt kallades *röda boken,*

Den blef påbjuden till bruk, och från denna tid började Johan gå raskare till väga. Luthers katekes afskaffades och påfviska läroböcker infördes i skolorna. Först borttogos ur psalmerna alla uttryck mot påfven, sedan infördes förböner för honom. Barn inöfvades i de katolska kyrkosångerna; klostren återställdes och fingo invånare; nya präktiga silfverskrin gjordes åt aflefvorna efter S:t Erik, S:t Brita och S:t Katarina, och granskare tillsattes, att efterse, det inga mot påfveläran stridande böcker finge tryckas inom riket eller införas utifrån. De, som ville studera vid utländska jesuitskolor, försågos med betydligt understöd. Lediga stift och prestgäll begagnades som lockmat; ingen erhöll dem utan att förut hafva antagit liturgien. Så blefvo mångenstädes tillsatta kyrkoherdar, ja biskopar, utan erforderlig lärdom och rena seder, till och med utan val. Då lägre prester satte sig mot de nya ordningarna, frågade man dem, *om de ansågo sig klokare än ärkebiskopen och de lärdaste, hvilka antagit liturgien*, och Johan befallde sina fogdar tillhålla allmogen att icke utbetala tionden, om presterna fortforo i sitt vägrande. Då biskopen i Linköping gjorde anmärkningar, skref Johan sjelf till honom ett hårdt bref, påminnande honom, *att han var endast en lydbiskop.* Då åtskilliga teologer i Uppsala skrefvo emot liturgien, blefvo de fördrifna, och, för att än ytterligare ega ungdomens bildning i sin hand, började Johan år **1577** flytta högskolan till Stockholm. Äfven adeliga värdigheten användes till belöning åt prester, nu för första gången. En kyrkoherde i Bottnaryd blef för sin liturgiska ifver först flyttad till Fogelås, sedan benådad med domprosttitel, sist adlad med namnet *Prints;* folket kallade honom *Putt.* Biskopen i Wexiö fick antaga adliga vapnet Björnram, och befordrades till ärkebiskop. Dessa och många dylika förhållanden gåfvo anledning till en då gängse visa om liturgien och dess anhängare, hvari det bland annat heter:

De mässade derur mägta glada,
Att de ej skulle mista sin tiondelada.

Den, som ville bli evangelii skälm,
Han kunde förvärfva båd sköld och hjelm.
Hvilket var till att märka och se
På den, som fick de björnramar tre.
o. s. v.

NIONDE KAPITLET.

MOTSTÅND MOT LITURGIEN.

Detta allt gick dock icke utan motstånd från andra sidan. Det förnämsta hindret för Johan var folkets tänkesätt. Gustaf Wasas reformation hade gått långsamt, men säkert, och nedträngt till sjelfva allmogen. Föraktet för katolikernas vidskepelser och irrläror var allmänt och djupt inrotadt, likaså den lefvande öfvertygelsen om evangeliska lärans sanning. Att åstadkomma förändring häruti var så mycket svårare, som den öfversatta bibeln började allmännare spridas och begärligt läsas. Gustaf Wasas och ärkebiskop Laurentii sista förmaningar gjorde äfven djupt intryck. Slutligen också den anförda jemnförelsen mellan lutherska presterna å ena sidan, hvilka oftast voro kunniga, aktningsvärda män, som för tro och samvete gingo från sina ämbeten; och å andra sidan liturgisterna, hvilka genom falskhet, lycksökeri och laster vanhedrade den lära, de skulle befordra. Dessa omständigheter stärkte folket i dess verkliga öfvertygelse. Dertill kom äfven enskilda fördelen. Klokt beräknande hade Gustaf Wasa med densamma förbundit reformationens sak. Folket tänkte i allmänhet med förskräckelse på de förra dryga afgifterna till kyrkor och kloster, och Gustaf Wasa hade ej underlåtit att inskärpa, *huru skattebördorna nödvändigt skulle falla tyngre på allmogen, med de stora friheter, katolska presterskapet innehade.* Dessa allmänna omständigheter verkade hos folket en obenägenhet mot hvarje försök, som på något sätt tycktes stå i beröring med katolska läran.

I spetsen för lutheranerna ställde sig hertig Karl. Johan sökte först vänligt leda honom till liturgien, och när det misslyckades, ville han tillvälla sig rättighet att förordna biskop i Strengnäs och utgifva andeliga stadganden inom hertigdömet. Men Karl stod fast vid fadrens testamente, den troslära der blifvit anbefalld, den magt honom der blifvit gifven. Han kunde ej en hårsmån vikas derifrån; och Johan vågade ej bruka våld, ty Karl var älskad, och folket i allmänhet lutherska läran tillgifvet. Äfven många af presterna gjorde manligt motstånd och gingo förr från ämbetet än öfvertygelsen. Sådana voro biskop *Martinus* i Linköping, Uppsala-professorerna *Petrus Jonæ* och *Olaus Luth*, och flere predikanter, dels från landsorterna, men än mera från Stockholm, der en talrik menighets bifall gjorde dem dristigare. Dessa begåfvo sig in i furstendömet, sökte och erhöllo skydd utaf hertigen, äfven sysslor, så snart ledighet yppades. Ryktbarast bland alla var *Abraham Angermannus*, en lärd, nitisk, men häftig, äregirig och orolig man, måg till gamla ärkebiskopen Laurentius Petri och vid liturgiens början rektor vid Stockholms skola. År 1576 begärde Johan af fyra bland Stockholms presterskap ett betänkande öfver den då nyss utgifna liturgien. Deras utlåtande blef ganska skarpt och förtörnade Johan så, att han lät fängsla dem, och då de ej ville gå ifrån sin öfvertygelse, måste de gå ifrån sysslan och förvisas staden. En bland kapellanerna, som länge tjenat, fick dock för borgrarnas böner och sin egen ålder stadna qvar, dock icke predika. De öfriga tvenne fördes till Wentholmen, hvarifrån de flydde till hertigdömet; men *Angermannus*, den betydligaste af dem, utnämnde Johan till kyrkoherde i Öregrund och lät honom tillika behålla rektorslönen, ämnande med maten tysta munnen. Men fåfängt. *Angermannus* skref och talade mot liturgien lika häftigt som förut. Konungen flyttade honom då till Saltvik på Åland, för att sålunda genom hafvet stänga honom från det öfriga landet. Lika fåfängt. *Angermannus* uppsatte och kringsände derifrån till hela rikets presterskap

en allvarlig förmaning att akta sig för liturgien. Då förlorade Johan tålamodet, och beslöt fängsla och hårdeligen straffa honom. Till sin lycka fick *Angermannus* litet förut underrättelse härom; och, emedan annan räddning icke fanns, steg han i en båt och flydde öfver hafvet till Södermanland, der han af hertigen blef väl emottagen. Då konungen fick veta detta, ville han med härsmagt rycka honom ur hertigens skydd; och endast med möda kunde Pontus De la Gardie afstyra det. Johans vrede var emedlertid så häftig, att sjelfva Karl ej vågade reta den. *Angermannus* måste öfver Norrige fly till Tyskland, hvarest han uppehöll sig i Lybeck, lefvande af det understöd, hertig Karl och några ifriga lutheraner skickade honom. Här sysselsatte han sig förnämligast med svenska kyrkoangelägenheterna. Så snart konung Johan lät utgå en bok till liturgiens försvar, blef den straxt af hertig Karls presterskap besvarad, och då dessa tyckte, att de mot sin konung ej kunde yttra sig så skarpt, som saken kräfde, skickade de skriften till *Angermannus*, som deremot uppsatte, tryckte och till riket återsände svar utan någon skoning eller vördnad för sin höga vederdeloman. Sin afsky för Herbestus, Kloster-Lasse och jesuiten Possevinus uttalade han i en vers, som allmänt upprepades:

Blasphemum idolon Herbst-Clost-Lass-Possvinianum.

Striden urartade på båda sidor till en bitterhet, som begagnade äfven oädla vapen. Katolikerna skrefvo till lutheranerna ett bref, *dateradt från herr Satanas i Flammaburg*, hvari lutheranerna *berömdes för deras ståndaktighet och lofvades till belöning allsköns vällust i detta lifvet och röda svafvellågor i det kommande.* Lutheranerna svarade i samma anda. Striden blef allt häftigare och spridde oro i landet och tvedrägt inom de flesta slägter.

TIONDE KAPITLET.

JOHAN BLIR KATOLIK.

Johan tycktes i början icke egentligen ämnat införa den katolska bekännelsen, utan en sådan lära, som varit i de äldsta kristna församlingarna. I denna tänkte han att sammansmälta alla de olika trosbekännelser, som söndrade kristna verlden. Katolikerna begagnade med slughet denna konungens föresats och ledde honom så småningom allt närmare till deras sida. Slutligen, harmsen öfver lutheranernas motstånd, lät han af Kloster-Lasse öfvertala sig att söka en förening med påfven; han kunde derigenom af de katolska furstarna få understöd mot både ryssen och hertig Karl, om denne blefve orolig. Konungen skickade verkligen Pontus De la Gardie till Rom med anbud att sjelf öfvergå till katolska läran och dertill söka omvända sitt rike, om påfven ville tillåta: *1:o Att adeln finge behålla de indragna kyrkogodsen. 2:o. Att nattvarden skulle utdelas både under bröd och vin. 3:o Att Gudstjensten skulle firas på svenska. 4:o Att presternas giftermål tillätes.* Påfven kunde väl ingalunda bifalla till något af dessa villkor, men ville göra allt för att begagna Johans gynnande sinnesstämning. *Antonius Possevinus*, en bland de slugaste och vid hofränker vandaste jesuiter, sändes att försöka Johans fullkomliga omvändelse. Han anlände till Stockholm i början af 1578, dock icke som påfveligt utan kejserligt sändebud, för att ej väcka uppmärksamhet; ingen skulle veta, att han var jesuit. Johan mottog honom med högtidlighet och vördnad. Redan vid första enskilda samtalet kom Possevinus så långt, att Johan eftergaf det första villkoret om adelns besittningsrätt af kyrkogodsen. *Ville man gifva sig tid och tålamod*, sade han, *kunde åt kyrkan med tiden återkräfvas gods till 200,000 marks ränta.* Possevinus vann med hvarje samtal allt mer insteg. Än berömde han konungens be-

mödande mot lutherska kätteriet; än tadlade han dess tveksamhet uti trosförändringen; än sökte han upplösa de tvifvelsmål, Johan framkastade; än framställde han äran att rädda ett helt folk från evigt förderf. Johan bevektes allt mer och mer, och man hörde honom till och med fördöma den kätterska uppfostran han erhållit. Ändteligen den 16 Maj 1578 befallte han Possevinus att komma in i sin kammare, afsvor för honom den lutherska och antog den katolska läran. Då högtidligheten var slutad, föll Possevinus på knä, tackade under tårar Gud, som hade förlänat framgång i detta vigtiga värf, hvilket åsyftade att återföra ett helt rike till Herran. Johan rörd omfamnade honom med de orden: *Jag omfattar dig och den romerska kyrkan i all evighet.* Dagen derpå afhörde han mässan för första gången. Drottningen hade förut hållit enskild gudstjenst i ett litet kapell öfver slottskyrkan *); nu lät konungen för detta ändamål på det hästa pryda och utstoffera denna sednare.

Johan antog katolska läran i det hopp, att påfven skulle antaga de fyra föreslagna villkoren. Possevinus visste ganska väl, att detta aldrig kunde ske, reste likväl nu till Rom under förevändning att utverka bifall dertill, men egentligen för att öfverlägga, huru man vidare skulle förhålla sig med konungen.

Johans omvändelse blef likväl icke långvarig. De la Gardie berättade vid sin hemkomst, att han af allting i Rom märkt, det påfven, oaktadt sin höflighet, aldrig ämnade bifalla något af villkoren; detta retade Johans högmod. Dertill kom, att hertig Karl och de protestantiska furstarna i Tyskland började ana orsaken till Possevins resor, och skrefvo till Johan allvarsamma varnings-bref. Slutligen fick äfven adeln spaning om, att Johan ämnade åt kyrkorna återlemna de indragna godsen, och yttrade deröfver både missnöje och oro. De

*) D'Albed.s Arn. Messenius om konung Sigismund och hertig Karl.

hade i allmänhet visat sig föga böjda för trosförändringen. Hogenskild Bjelke och Per Brahe hade väl 1569 bifallit, att Sigismund skulle uppfostras i katolska läran, och Hogenskild Bjelke arbetade för liturgien, under det Brahe brefvexlade med kardinal Hosius om katolska läran, hvilken också en af hans söner, grefve Erik, antog. Men desse voro nästan de enda bland högre adeln. Nu visade sig vid Johans indragningsförslag en allmän oro, och rådet till och med protesterade 1580 högtidligt och afrådde konungen från påfviska läran. Äfven många af presterskapet, som antagit liturgien, började ångra sig, då de sågo hvarthän den ledde. Biskop Erasmus i Westerås tillstod öppet sitt misstag. Den nya ärkebiskopen Laurentius skref först i hemlighet en afhandling mot liturgien. Johan fick veta det och indrog en del af hans inkomster. Denne, derigenom djerfvare, gick upp och talade med konungen, afrådande honom öppet från katolska läran. Men, då härmed ingenting kunde uträttas, fick han den bittraste ånger öfver sin förra efterlåtenhet, och dog inom kort, som det berättades af sorg och samvetsqval.

Dessa förenade omständigheter afkylde betydligt Johans ifver. I Juli månad 1579 återkom Possevinus, medförande till konungen ett bref, hvari påfven uppmanade honom, *att uppenbarligen tillkännagifva sin tro; bortkasta all mennisko-försigtighet, som är ett mörksens foster; då skulle Guds bistånd icke saknas, ej heller katolska furstars. Kunde Johan omvända sitt folk, skulle han derigenom förvärfva sig en fjerde krona, och den herrligare än de tre han förut burit.* Dessa granna ord hjelpte icke. Possevinus blef ej så emottagen, som han väntat; han fick höra många förebråelser både mot jesuiterna och påfven. Han svarade undvikande och ödmjukt, och lyckades till en del att ställa sig in i Johans gunst, så att mässor och processioner åter blefvo hållna och katolska skrifter kringspridda. Men något hufvudsakligt kunde han ej uträtta hos konungen. Han använde derföre sin tid och med mera

framgång hos andra. Drottning Katarina och prins Sigismund stadfästades och många enskilda omvändes till katolska läran. En gång kom till Possevinus en åldrig bonde och begärde att biktas. Han berättade att han aldrig trott på den nya lära, konung Gustaf infört; att han städse hade bevarat den tro, han som barn och yngling af sina föräldrar lärt; men på 50 år hade han aldrig sett en prest af sin bekännelse. *Detta!* sade han och framdrog med tårar ett radband från sitt bröst, *detta är det enda, jag haft öfrigt och ingen har kunnat taga det ifrån mig.* Fast Possevinus ej kunde uträtta något hos Johan, visade de dock hvarandra all yttre höflighet. Johan hoppades, att påfven skulle slutligen gå in på de föreslagna villkoren; Possevinus åter, att Johan skulle eftergifva samma villkor, och med dessa tänkesätt skildes de, och Possevinus återfor till Rom 1580. Hos drottningen lemnade han qvar som dess biktfader jesuiten Warsevitz.

Påfvens motstånd och ännu mera fruktan att mista riket, minskade mer och mer Johans nit. Han återvände till sitt första beslut, att medelst liturgien förena alla kristna religioner och återföra dem till den första kyrkans tro; men äfven häruti var han vacklande, och beständigt stridiga yttranden och handlingar tillkännagåfvo, att han ej sjelf visste, hvad han ville. Han kunde ej få personer, som voro honom i lag, och ärkebiskopsstolen förblef obesatt i fyra år.

Vid denna tiden och i dessa oroligheter återfinna vi *Petrus Caroli*, Eric XIV:s fordna rådgifvare och Göran Perssons vän. Han blef nu en ifrig liturgiens förfäktare och erhöll derföre 1582 Linköpings stift, och som ytterligare belöning lades dertill Kalmare Län och Öland. Han hade nu vunnit sitt mål, biskopsvärdigheten, och derigenom har han inkommit i Linköpings biskopskrönika, der han för efterverlden beskrifves som baktalare, hycklare, girigbuk, lismare och mutkolf. På de sista åren blef han blind, ansåg det som ett straff

af Gud, vände åter från liturgien, förlorade Johans ynnest och en del af sina inkomster, samt dog slutligen 1587.

ELFTE KAPITLET.

OM DROTTNING KATARINAS DÖD.

Drottning Katarina föll år 1583 i en långsam sjukdom, och blef sjelf jemnte dem, som omgåfvo henne, snart öfvertygad, att den skulle leda till döden. Hennes eget samvete och biktfadren Warsevitz drefvo nu nitet för katolska läran till det högsta. Hon testamenterade 10,000 daler till stiftande af en plantskola i Braunsberg, der svenska ynglingar skulle af jesuiter uppfostras i katolska tron. Öfver hennes säng fästades en korsgestalt, inför hvilken hon stundeligen utgöt brinnande böner. Sin man uppmanade hon på det ömmaste att både sjelf skyndsamt och helt och hållet antaga samt i riket kraftfullt införa katolska läran, så framt han åstundade, att Gud skulle låta hans ättlingar regera i Sverge. Barnen, Sigismund och Anna, gaf hon samma förmaningar, ja, de måste med handslag lofva henne att aldrig öfvergifva denna tro. Hon led ganska mycket under sin sjukdom och ängslades dessutom af rysliga föreställningar om den pina, som snart väntade henne i skärselden. Hon frågade Warsevitz, *om ej dessa hennes plågor under sjukdomen kunde lända till afkortning på dem i skärselden.* Warsevitz nekade i början, men slutligen, rörd af medlidande, bekände han uppriktigt, *att det icke fanns någon skärseld. Den vore endast uppdiktad för att dermed hålla enfaldigt folk i tygeln.* Detta väckte sådan harm hos drottningen, att Warsevitz måste straxt på dörren; hon ville ej mer se honom, utan afled kort derpå, hemtande tröst endast af sitt samvete och sin tro. Det samtal, Warsevits hållit, fick äfven en annan påföljd. Han hade trott sig ensam med drottningen; men bakom hennes säng stod den 15:åriga prinsessan

Anna och hörde hvarje ord. Hon fattade från det ögonblicket bestämd afsky för påfviska läran, afföll derifrån vid första tillfälle och kunde sedermera aldrig till densamma återföras.

Allmän blef sorgen öfver Katarinas död, i synnerhet hos de fattiga, som i henne egt en utmärkt välgörarinna. Sjelfva hertig Karl, den nitiska fienden mot alla katoliker, bar dock inom sig och visade alltid högaktning för hennes tadelfria dygd. Johan sörjde djupt och i första smärtan upplifvades hans ifver för katolska läran. Han försvarade skärselden ifrigt, och pålade ärkebiskopen, att i likpredikan berömma Katarinas tillgifvenhet för sin ärfda tro. Till lutheranernas stora harm lät derföre ärkebiskopen i likpredrkan inflyta de orden: *att drottningen städse bibehållit katolska läran, utan hvilken ingen kan blifva salig*, och Johan skänkte honom två guldkedjor till belöning för hans eftergifvenhet. Katarina blef med mycken pragt jordfäst i Uppsala domkyrka. Hennes grafkor utsirades på det prydligaste. På ena sidan upprättades en vacker minnesvård öfver drottningen, på den andra bestämdes plats för en dylik öfver Johan.

TOLFTE KAPITLET.

OM DROTTNINGEN GUNNILA BJELKE.

Icke lång tid var Johan enkling, innan han begynte se sig om efter en ny gemål. Valet vägde mellan Sigrid Brahe, yngsta dottern af gamla grefve Per, Ebba, dotter af Hogenskild Bjelke, och Gunnila, dotter af Johan Bjelke. Konungen var mest böjd för den förstnämnda *) i anseende till hennes skönhet och högt ansedda slägt. Men detta motarbetades ifrigt af alla hans syskon och främst af hertig Karl. De föreställde, *att ett sådant giftermål icke vore konungen värdigt; att*

*) Palmsk. Acta ad histor. regis Joh. III. p. 1.

de dessutom nog mägtiga slägterna skulle blifva än svårare att styra; afståndet mellan dem och Wasa-huset borde heldre ökas än minskas, hvarföre Karl också uttryckligen rådde Johan, *att taga en främmande furstinna.* De lyckades sålunda att hindra förbindelsen med Sigrid Brahe; men konungen fäste sig i dess ställe vid den sextonåriga, vackra Gunnila Bjelke, och giftermålet blef afgjordt, innan hans syskon hunno lägga hinder i vägen. Gunnila sjelf var dock ingalunda så angelägen om kronan. Hon hade lofvat både hjerta och hand åt Per Liljesparre, och då den 47:årige konungen friade, gaf hon bestämdt afslag. Johan, häftigt uppbragt, kastade sin handske i hennes ansigte och gick bort; men slägtingarna, angelägna om en så hög förbindelse, sökte på allt sätt blidka honom, och Gunnila öfvertalades, dels med hot, dels med böner.

Konungaslägten dolde ej sin harm. Gunnila hade varit kammarfröken hos förra drottningen; både Sigismund och Anna läto förstå, att de ogerna till stjufmor emottoge sin mors förra tjenarinna. Johan utlemnade då åt dem förra drottningens kläder och dyrbarheter ända till det minsta och köpte allt dylikt nytt och lika kostbart igen åt Gunnila. Johans systrar i Tyskland knotade; grefvinnan Katarina i Frisland sade, *att djefvulen slitit många skor, innan han mägtat stifta ihop detta äktenskap.* Johan svarade skarpt, uppräknade Bjelkeslägtens många anor, åberopade sin faders efterdöme och hotade slutligen, *att hans arm kunde väl räcka dem derute, derest de ej upphörde med sitt bjebbande.*

Hertig Karl var mägtigast. Johan skref fem veckor förut och bjöd honom till bröllopet. Karl svarade höfligt, men kallt, *att han på den korta tiden ej hann rusta sig redo, kunde således icke komma.* Johan uppretades på det högsta, och man fruktade våldsamma uppträden. Prinsessan Anna, som sjelf var emot förmälningen, skref dock i ångesten tvenne gånger till hertiginnan Maria, att hon skulle öfvertala Karl att infinna

sig för att undvika inbördes krig; men han kunde ej bevekas. Johan, utan att bry sig om hans motstånd, firade sitt bröllop på Vesterås slott d. 15 Febr. 1585 med allsköns prakt och högtidlighet. Karl skickade ett sändebud att i sitt ställe öfvervara bröllopet. Johan blef än mera uppbragt. Rådet sökte lugna honom, men förgäfves. Han körde sändebudet straxt bort både från bröllopet och staden *).

Den förskjutne Per Liljesparre antogs till stallmästare vid hofvet och blef sedan genom drottning Gunnilas bemedlande gift med Anna Posse.

TRETTONDE KAPITLET.

OM TROSTVISTERNA EFTER DROTTNING KATARINAS DÖD.

Många orsaker bidrogo att helt och hållet vända Johans sinne från katolska läran. Först rådets och hertigens uppenbara motstånd, sedan agget emot jesuiten Possevinus, som stiftat den för Johan ofördelaktiga freden i Zapolschie; slutligen Katarinas frånfälle och giftermålet med den protestantiska Gunnila. Då de påfviska förlorat allt hopp att genom Johan vinna sitt ändamål, företogo några jesuiter en stämpling att sätta på svenska tronen den i deras tro uppfostrade prins Gustaf, Erik XIV:s son. Johan kom under fund med förslaget och fattade från den stunden bestämd motvilja mot allt, hvad jesuiter hette. De blefvo straxt drifna ur riket, en likalydande förordning utkom äfven mot katolikerna, men efterlefdes ej så strängt. De prester, som icke ville öfvergifva denna tro, blefvo afsatta, prins Sigismund tvingades att bivista liturgiska gudstjensten; och då han oak-

*) Riksark. Acta angående den emellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistigheten m. m. — Rådets förklaringsbref mot beskyllningen att hafva tillställt oenighet mellan konung Johan och hertig Karl.

tadt konungens och rådets förmaningar icke ville afsvärja påfveläran, agades han af Johan, men utan verkan. Skild från katolikerna, sökte konungen förening med grekiska kyrkan, men, då äfven detta misslyckades, återvände han till sin första tanka, att uti liturgien framställa en urbild af den äldsta och sanna kristendomen.

Våren efter mötet i Vadstena 1587 sammanträdde hertigdömets presterskap i Strengnäs, för att öfverlägga om liturgien. Deras beslut blef ogillande, och de uppsatte en vidlyftig skrift, hvaruti orsakerna dertill framställdes, deribland förnämligast, att liturgien var en öfvergång till påfveläran. Då detta kom för Johans ögon, upptändes han af den häftigaste vrede. Uti ett öppet bref sökte han vederlägga dem, kallade dem för *hufvudljugare*, *trospillare*, *åsnehufvud*, *satanister* o. s. v., och befallte att de skulle fängslas och föras till honom, så snart de satte sin fot utom hertigdömet. De bittraste smädeskrifter vexlades mellan liturgiens motståndare i hertigdömet och dess anhängare hos konungen. David Ratt, en ung prestman i Stockholm, tog hertigdömets lärare i försvar, oaktadt alla varningar. Johan lät fängsla och sända honom i strängt häkte till Örbyhus. Men några ifriga lutheraner i Stockholm, särdeles af qvinnkönet, sköto tillsammans både penningar och kräseligheter och visste skaffa alltsamman till honom i fängelset. Johan, underrättad derom, hemtade Ratt till Stockholm, hvarest denne insattes i strängare förvar. Efter någon tid uppkallades han på slottet, då Johan sökte förmå honom att gå öfver till liturgien. Men Ratt försvarade ihärdigt sin lära. När Johan hvarken kunde öfvertyga eller öfvertala honom, blef han så förtörnad, att han stötte omkull Ratt, och trampade honom under fötterna med de orden: *På huggormar och basilisker skall du trampa.* Sedan lät han Ratt af sina tjenare på det gröfsta misshandlas och åter kastas i tornfängelset *). Nästan på samma sätt

*) Vid Johans död återfick Ratt friheten och dog som pastor i Bälinge bredvid Nyköping.

handterades en annan Stockholmsprest, Schepperus, en framdeles mycket märkvärdig man. — Johan deltog så ifrigt i dessa trostvister och var så intagen af nit för sin liturgi, att han 1586 tänkte på att afsäga sig regeringen, sammankalla i Uppsala de lärdaste männer till en högskola, sjelf som deras högsta styresman flytta dit och sysselsätta sig endast med andliga ämnen. Denna ifver varade ända till hans sista sjukdom. Det enda skydd, lutheranerna egde, var drottning Gunnila, hvilken stundom, ehuru sällan, lyckades att hos konungen utverka mildring uti deras öde. Det tacksamma folket kallade henne derföre vanligen *Den svenska Ester.*

FJORTONDE KAPITLET.

OM KONUNG JOHAN.

Konung Johan förenade i sitt utseende godhet, skönhet och majestät, varande näst Magnus den längsta ibland konung Gustafs söner, och öfver tre alnar i höjden. Ansigtet var långlagdt, välskapadt, icke utan tycke af modren; håret ljusgult, panna och näsa höga, ögonen stora, blå, med hvälfda ögonbryn, öfver hvilka sväfvade ett drag af dyster tankfullhet. I sednare åren bar han liksom fadren skägget långt, så att det nådde till medjan. Det var rödt.

Han var af ett dystert lynne, älskade ensamheten och öfverlemnade sig då åt böcker och begrundningar. Redan i yngre åren måste fadren uppmana honom till förströelser. Dessa anlag bibehöllos och utbildades af det långa fängelset och fortsatta studier. Dertill kom den från fadren ärfda misstänksamheten, tvisterna med hertigen, adeln och presterna, alla i jemnt tilltagande; slutligen det öfver Eriks mord gnagande samvetet. De sista åren kunde han hvarken lida sig sjelf eller andra.

Lik äldre brodren var Johan en grundlärd prins. Han talade latin, polska, ryska, italienska och engelska

språken, samt förstod grekiska och franska. Erik vinnlade sig förnämligast om de matematiska, Johan om de teologiska vetenskaperna. Alla den tidens trosläror och derom utkomna skrifter voro honom noga bekanta, dock med den olyckliga påföljd, att han ej kunde fästa sig vid någondera. Hela hans lefnad är en profkarta på olika trosöfvertygelser. Han var uppfödd i den lutherska, fick i England smak för den reformerta, sedan genom sin första gemål för den katolska, hvilken han efter ett föregående försök med liturgien antog, men om ett år öfvergaf, sökande förening med grekiska kyrkan. Då äfven detta misslyckades, återvände han till liturgien och sist på dödsbädden till sin barndomstro, den evangeliska. Detta var den Johan, åt hvilken Gustaf Wasa med redan af döden förstummad tunga upptecknade och i förvaring lemnade sitt ofta brukade kärnspråk: *En gång säga, och dervid blifva, är bättre än hundrade gånger tala.*

Gustaf Wasas förkärlek och Eriks tidiga besynnerligheter väckte redan före fadrens död Johans tanka på kronan. Han uppförde sig dock ädelmodigt, och kanhända hade Erik eljest aldrig kommit på tronen. Harmen öfver inskränkningarna i Arboga 1561 retade honom, och det var troligen hans afsigt att genom förbindelsen med Polen göra sig nästan oberoende i Finnland. Det misslyckades till Sverges lycka. Men Eriks vansinne och förvända regering inledde Johans äregirighet i en frestelse, som han ej kunde motstå, och han gaf sista stöten åt den på brodrens hufvud vacklande kronan. Den ovärdiga behandlingen af Erik och dess anhängare, och slutligen brodermordet, utan ens något sken af nödvändighet, sätta en outplånlig fläck på Johan, och visa att han var mägtig af en låg och långvarig hämndlystnad. De äro icke de enda bevisen derpå. Hans stundom beprisade mildhet tycktes snarare förtjena namnet svaghet. Man har dock efter honom ett och annat drag af ädlare

---

*) Palmsk. Acta ad hist. regis Johan III. P. 1.

anlag. Efter Eriks afsättande kommo några fram med det rådet, *att alla Eriks porträtt borde undanrödjas, emedan de kunde väcka upprorstankar.* Johan svarade leende: *Låt honom sitta! Den Erik, som hänger på väggen, hänger icke mig.* Ett främmande sändebud frågade en gång: *hvar hans bästa fästningar vore?* Johan svarade: *I mitt folks armar.*

Af sin far hade Johan ärft tycke för tonkonsten, och katolikernas vackra kyrkosånger bidrogo i sin mån till hans omvändande. Då han satt till bords, skulle alltid koraler sjungas eller spelas *). Hufvudsakligen sysselsatte han sig dock med byggnadskonsten. Borgholms slott, ärkebiskopssätet på Arnö jemnte Riddarholms och Klara kyrkor uppbyggdes; Jakobs och Maria påbegyntes; Stockholms och Uppsala slott iståndsattes. Denna hans böjelse för de sköna konsterna fick förmodligen ännu mera utbildning igenom de italienare, som vistades vid hans hof. Flere konststycken införskrefvos, t. ex. Linköpings altartafla; och Johan tycktes vara den första konung i Sverge, som vinnlagt sig om de fria konsternas befordran. Härmed förenades nitet att hedra fosterlandets stora framfarna män. På hans tillsägelse var det, som hertig Karl flyttade Sten Sture den äldre och dess gemål från Kernbo till värdigare hviloplats i Strengnäs domkyrka. Sjelf lät han uppföra mer eller mindre kostbara minnesvårdar öfver Magnus Ladulås och Karl Knutsson i Riddarholmskyrkan, öfver drottningarna Filippa och Katrina Ormsdotter i Vadstena. Till minne af de i blodbadet mördade herrar lät han uppbygga ett kapell, sedermera Katrina kyrka, på det ställe, hvarest deras kroppar blifvit förbrända. Han ämnade äfven att resa minnesvårdar öfver de konungar, som hvila i Alvastra och Varnhem, men hann icke.

De första åren åtnjöt riket något inre, fast icke yttre lugn och tilltog i välmåga; men detta förändrades innan kort. Tvisterna med hertig Karl och lutherska

*) Palmsk. *Acta ad hist. regis Johan. III. P. 1.*

presterskapet väckte snart oro öfver allt. Dessutom medtogos undersåtarnas krafter genom det långvariga och kostsamma ryska kriget, konungens lysande hof och många byggnader. Detta tryckte bönderna så mycket hårdare, som Johan vid sitt uppstigande på tronen beviljat adeln betydlig utvidgning i dess friheter. De mäktigare slägterna begagnade sig ofta på ett mindre samvetsgrannt sätt häraf. Under namn af förläningar slogo de under sig en mängd hemman, räntor och gerder, och lefde på sina slott nästan som små furstar. Inbördes höllo de tillsammans deruti, att, så mycket som möjligt, befria sig sjelfva och sina underhafvande från alla utskylder, hvarigenom bördan ökades för de öfriga skattedragande. Johan såg missbruket, men teg dels af tacksamhet att de satt honom på tronen, dels af räddhåga att de skulle slå sig till den fruktade hertig Karl, dels ock, på det de skulle tiga med hans egen misshushållning. Sedan oenigheten utbrutit, underläto de ingendera att beskylla hvarandra för slöseri med landets krafter.

Före sin förmälning hade Johan med Katrina Hansdotter Natt och dag trenne barn, hvilka adlades med namnet Gyllenhjelm. Endast en bland dem lemnade arfvingar. Det var Sophia Gyllenhjelm, gift med Pontus De la Gardie. Sedermera höll Johan sitt rykte rent så väl från lättsinne som från andra utsväfningar. Hans lynne låg ej deråt. Misstänksamhet, vankelmod och en besynnerlig blandning af hårdhet och svaghet utgjorde de förnämsta dragen i hans sinnelag.

Härtill kom äfven den för alla Wasarna gemensamma häftigheten. Han var i detta hänseende ganska svår att behandla. Rådet klagade ofta öfver hans oregerlighet. *Hans Maj:t,* skrifver Erik Sparre, *vill ofta med hammaren slå sig till rätt, då saken kunde afgöras med fog och lämpa* *). I hertig Karl träffade han likväl sin öfverman, äfven i detta hänseende; och i ett af sina bref till rådet klagar han högeligen deröfver, *att hertigen*

*) Riksark. Historiska samlingar om konung Johan; Convolutet 1586. Ett bref från Erik Sparre.

ofta for honom med häftiga ord öfver näsan *). Johans hastiga lynne och riksrådets djerfva språk kan på en gång bedömas af följande. De inlemnade 1585 nyss före De la Gardies död ett betänkande, hvari de på det ifrigaste rådde till fred med Ryssland och framställde rikets utblottade tillstånd. Inledningen lyder sålunda: *Alldraförst är vår underdåniga och ödmjuka begäran, att eders kongl. majestät ville detta vårt enfaldiga, dock välmenta betänkande med tålamod afhöra, och deröfver icke förtörnas; utan, så mycket möjligt är, öfvergifva den svåra hastighet, eders majestät esomoftast upptändes af, och hvaraf eders majestäts helsa mycket förminskas, oss, riket och alla till stor sorg. Sådan häftighet är ej heller af nöden, ty eders majestät kan ju dessförutan af sakerna det nyttiga utvälja och det skadliga förkasta* **).

Johan leddes i början mycket af sin gemål drottning Katarina, och af den kloke Pontus De la Gardie. Men efter dessas nästan samtidiga död föll han i händerna på åtskilliga föraktliga och egennyttiga, rådgifvare, hvilka redan förut börjat innästla sig. Sådana voro först och främst Olof Sverkersson. Han kallades först Olof Elfkarl eller Olaus Potomander, såsom född i Elfkarleby; sedan af protestanterna Olof Perkelsson ***), emedan han uppsatt en skrift till liturgiens försvar; slutligen Olof Vändekåpa för sitt vacklande mellan Sigismund och hertig Karl. Vi få framdeles i denna berättelse ofta tala om honom, hans lismeri och ombytlighet. Han förlorade slutligen allt anseende hos båda partierna. Han sjelf tillbragte en torftig ålderdom bland de landsflyktiga svenskarna i Polen. Sonen blef spögubbe i S:t Klara

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistigheten. — Hertig Karls förklaring derom.

**) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. En skrifvelse från rådet till konungen.

***) *Perkel* betyder *djefvul* på Finska.

kyrka. — En annan var Johan Henriksson, konungens handskrifvare. Han nämnes första gången såsom den, åt hvilken Eriks mord anförtroddes. Sedan deltog han i skriftställeriet för liturgien, blef tillkallad som vittne vid Johans antagande af katolska läran, och anställdes som granskare öfver de andeliga böcker, som trycktes eller infördes. Han mördade en man och gifte sig med enkan, erhållande för båda delarna jesuiternas aflat. Genom sitt oanständiga lefverne förlorade han ändtligen alldeles Johans ynnest, och dömdes från gods och tjenst. Under den nesliga rättegången mot rådsherrarna, blef han åter upptagen till nåder och använd. Ett omåttligt supande beröfvade honom ändtligen lifvet. Han hade, som först nämndes, Johans förtroende vid Eriks förgiftning, och egde i sitt förvar konungens eget bref derom. Af oordentlighet och lättsinne lät han det ligga bland skräppapperen på en vind i ämbetshuset. Vid hans afsättning återfanns skrifvelsen af Erik Sparre, som förvarade den, och på sådant sätt har efterverlden erhållit noggrann underrättelse om denna illbragd *). — En tredje var Henrik Mattsson, gift med Karin Sabelfana, syster till den Anders Nilsson, som 1563 af Erik mottog uppdraget att mörda Johan. Han skref för liturgien, blef katolik, adlades med namnet Huggut, samt nyttjades af Sigismund att vid riksdagar tubba bönderna o. s. v. Han var både mindre lastfull och mindre ryktbar än de båda förstnämnde. Något sednare ökades sällskapet med Peder Rasmusson Bruhn, hvilken en gång blifvit dömd från lifvet, men på hertigens förbön skonad. Till lynne och uppförande var han lik de föregående **). — Denna teck-

*) Riksark. *Historica* att instickas i Karl den niondes convolut. En uppsats med öfverskrift: dette efterskreffne var i ded contor på Stegeborg, så mygged mig minnes. Deribland en anteckning om berörde konung Johans bref.

**) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Protokoll vid ett förhör mellan Erik Sparre och Per Rasmusson, hållet på Svartsjöborg d. 27 Jan. 1591.

ning af Johans gunstlingar må tjena att fullborda bilden af honom sjelf. *Omgifven eder med duglige män och af en ren lefnad; man tror om eder, hvad man vet om desse.* Så förmanade och så handlade den store Gustaf Wasa, och lefnaden vid hans hof spridde kring landet gudsfruktan, sedlighet och derjemnte vördnad för konungahuset. Erik och Johan voro häri, liksom i mycket annat, motsatserna af fadren.

FEMTONDE KAPITLET.

JOHANS SAMTIDA BLAND ADELN.

Återskenet af förfädernas ära hvilade ännu öfver Stureslägten, i sin olycka dock den förnämsta i riket. Men endast tvenne söner, Karl och Moritz, voro qvar, och dessa, tillbakahållna dels af ungdom, dels måhända af fadrens och brödernas missöden, blandade sig icke mycket i angelägenheterna. De tyckas ej heller hafva varit män af utmärktare egenskaper. Mågarne i Sturehuset voro ryktbarare, såsom vi framdeles få se.

På Rydboholm lefde ännu gamla grefve Per Brahe, en aktad och ansedd herre, men icke utan misstankar för hemlig benägenhet för katolska läran och någon lust till kronan. Hans yngre söner, Magnus och Abraham, hade ej hunnit den ålder, att de kunde taga del i ärenderna. Den äldsta sonen, Erik, var en bland de få af högre adeln, som antagit påfveläran. Han var gift med en tysk furstinna, Elisabet af Lüneburg. De gamla krönikor klaga mycket öfver den yppighet, som härigenom infördes i landet. Elisabet medförde nemligen en högst dyrbar och rik samling af kläder, hvilkens like förut icke varit sedd i Sverge. Alla Brahens slägtingar af qvinnokönet hastade nu att skaffa sig prydnader af samma slag, för att ej vara sämre än den främmande furstinnesvägerskan, och så spriddes prålsjukan kring landet. — Den andra sonen, Gustaf Brahe, var uppfostrad vid hofvet tillsammans med de kungliga barnen, och hade der-

under fattat tycke för prinsessan Anna och vunnit hennes, hvilket förhållande äfven fortfor och ökades sedan de uppväxt. De plägade mötas hos Gustaf Brahes syster, fru Ebba, gift med Erik Sparre, då herr Gustaf ofta för prinsessan spelade på luta, hvari han var en stor mästare. Detta gaf anledning till åtskilligt tal, stundom menligt för prinsessans goda namn och rykte. Några trodde äfven, att Brahen ämnade vinna hennes hand och derjemnte kanhända kronan. Med hennes hemliga vetskap anmälde han sig verkeligen år 1589 i Polen hos Sigismund såsom hennes friare, och denne upptog det åtminstone icke illa *). Förslaget blef sedan om intet, antingen för Annas ändrade tycke eller politiska planer.

Under konung Knut Erikssons tid lefde Sixten Sixtensson till Tofta, stamfader för ätterna Sparre och Oxenstjerna. Han var sjelf riksråd, likaså sonen Nils, hvilken egde till gemål prinsessan Märta, Erik den tiondes dotter. Från hans sonsons son, Laurens Ambjörnsson, härstammar Sparreslägten enskildt. Bystad vid de sköna sträderna af Sottern var deras stamgods. Åtskilliga bland ätten hafva mycket utmärkt sig, och äro i dessa berättelser redan förut omtalade, t. ex. Karl den åttondes morfar, riksdrotsen Karl Ulfsson, den rikaste, lärdaste och mest anseddaste man på sin tid. Sedermera Gustaf Wasas vän och vapenbroder, riksmarsken Lars Siggesson Sparre, hvilken spridde förnyad glans öfver den åldriga ätten. Denne allmänt aktade herre var redan död före sin konungslige vän. Bland fyra söner lefde endast de tvenne yngre. Johan, den yngste, hade till äkta Margaretha Brahe, dotter af ofvannämnde grefve Per, och bodde på Bergqvara i Småland. Han var en häftig och ostadig herre, mycket invecklad i alla den tidens företag. Ännu mera ryktbar är dock den medlersta brodren, Erik

*) Riksark. Historiska samlingar till konung Joh. III. Convolutet 1589. Ett bref från Gustaf Brahe till Ebba Brahe dat. Wilna d. 9 Aug. 1589. (Brefvet är till en del skrifvet med chiffre.)

Sparre. Redan tidigt utmärkte han sig för kunskaper, skicklighet och mod. Det var han, som ute på Södermalm räddade Erik den fjortondes olycklige son, när denne på Johans befallning skulle dränkas *). Vid tjugeåtta års ålder blef han lagman i Westmanland, vid trettiotvå år riksråd och snart vice rikskansler. Han var en lång och mager man med allvarsamt utseende, behagliga umgängesgåfvor, ett i högsta grad skarpsinnigt hufvud och lärdom deremot fullt svarande. Hans bref och uppsatser utmärka sig genom kraft, klarhet och en skön stil på svenska, men ännu mera på latin. Detta språk var likasom hans modersmål. Ännu i dödsstunden uttalade han på detsamma sina sista önskningar, sin sista bönesuck. Med denna forntida lärdom förenades vidsträckta kunskaper äfven i andra ämnen. Han egde den närmaste kännedom ej blott om fosterlandet utan äfven de flesta europeiska riken, deras språk, häfder och förhållanden m. m., allt vunnet under utrikes resor och fortsatta studier. Inom riket och bland sina medbröder åtnjöt han det högsta anseende och icke mindre utomlands. Flere af den tidens utmärktaste lärda stodo med honom i oafbruten brefvexling och: *Svenska senatens pelare: Sånggudinnornas ära och beskydd: Den ojemnförlige, förträfflige mannen;* sådane voro de namn, hvarmed han omtalades af de främlingar, som besökte Sverge. På ryktet om dessa stora egenskaper utfärdade konungen i Skottland för honom ett friherrebref, hvilket han med konung Johans tillstånd antog, jemte namnet *Gyllensparre* till skilnad från de öfriga i slägten. Med allt detta förenade han en glödande äregirighet och missnöje med de skrankor, Gustaf Wasa satt för adelns magt, kännande hos sig lusten, likasom förmågan, att under tider, sådana som unionens, svinga sig till högsta magt och anseende. — Han bodde på Sundby i Södermanland och var gift med Ebba Brahe, dotter af ofvannämnde grefve Per.

---

*) Nord. 4:o oin . N:o 121. Elds autobiografi.

Slägten Bjelke leder sina anor från herr Bengt, riddare och riksråd under Magnus Ladulås' tid. Vi hafva förut omnämnt Ture Bjelke, som gjorde uppror mot Karl den åttonde; denne sednares gemål Brita Bjelke och slutligen Ture Bjelke, som deltog i Westgötabullret mot Gustaf Wasa. I början af Johans regering lefde på Salestad Ture Persson Bjelke, gift, först med Karin Gera, sedan med Sigrid Sture från Hörningsholm. Han var en bland de rikaste adelsmän på sin tid och mägtig och stolt i förhållande derefter. År 1568 skickade Erik den fjortonde några knektar för att taga hans hufvud; men Ture Bjelke lät uppdraga vindbryggan vid Salestad och försvarade sig med tjenare och landtbönder så tappert, att knektarna måste vända om igen, glada att kunna rädda sig sjelfva. Han dog 1577. Äldsta sonen Erik, för sin längd kallad långe Erik Bjelke, var mycket använd, men af föga både betydenhet och pålitlighet. De yngre sönerna, Svante och Nils, voro ännu barn, men blefvo framdeles utmärktare. Ture Persson Bjelke på Salestad hade en äldre broder, Nils Bjelke, som drunknade 1550, men efterlemnade trenne söner, Hogenskild, Ture och Klas, alla högst ryktbara män. Hogenskild var en lärd, skicklig och genomslug herre; olycklig i sina krigsbragder vid Norrby och Flisbult 1568; lyckligare i försöken att vinna konungaynnest, hos Erik genom deltagande i Johans förföljande, hos Johan genom visad ifver för liturgien, dock städse i hjertat afundsjuk öfver Wasarnas lycka. Hans maka var Anna Sture från Hörningsholm, ett af alla högt aktadt och älskadt fruntimmer. De bodde på Ulfåsa, Leckö eller Åkerö. — Den medlersta brodren, Ture, var en skön, lärd och vältalig man, bildad genom studier och utrikes resor både till kunskaper och umgänge. Uti lärdom och duglighet var han jemngod med äldsta brodren: uti själens renhet och styrka öfverlägsen; ty redlighet och ädelmod stämplade alla hans gerningar. Under de utrikes resorna blef han i anseende till sin skönhet föremål för många lockelser, men bibehöll i detta likasom i andra hänseenden

ett tadelfritt uppförande och derföre äfven lugnet i sjelfva dödsstunden. Han var gift med sin svägerska Margareta Sture, med hvilken han lefde i ett lyckligt äktenskap. De bodde i Östergötland på Forssa, hvilket vid den tiden började kallas Tureforss efter egaren eller Stureforss efter egarinnan, hvilket sednare namn slutligen blef det allmännaste. — Den yngste brodren, Klas, var gift först med Elin Fleming, sedan med Elsa Bjelke, drottning Gunnilas syster. Han var i sig sjelf mindre utmärkt än bröderna, men ansågs likväl vara klok och duglig och dertill den rikaste i hela Sverge, hvilket jemnte svågerlaget med konungen gjorde äfven honom till en högst betydande man. Dessa herrars personliga egenskaper, rikedomar, förbindelser med Sturarna, dertill Gunnila Bjelkes giftermål med konungen, gamle Axel Bjelkes nära vänskap med Gustaf Wasa, allt tillsammans gaf åt Bjelkenamnet ett anseende, hvarmed knappt något kunde liknas i riket.

Axel Banér hade efterlemnat tre söner. Den ene Per Banér föll i slaget vid Bornholm år 1565. Den andre, Sten Banér, som 1567 i Uppsala endast genom misstag undgick att blifva mördad, var en häftig, men redlig man. Ryktbarast var tredje brodren, Gustaf Banér, en behaglig, lärd och väl både tänkande och talande herre. *Handla ärligt och tala oförskräckt,* var hans valspråk *), och sjelfva ovännerna måste göra rättvisa åt hans bepröfvade redlighet. Han var gift med Kristina Sture och bodde på Banérernas stamgods, Djursholm.

Af Stenbockeslägten lefde flere herrar, nemligen bröderna Erik, Olof, Karl, och Arvid Gustafssöner från Torpa, vigtiga genom rikedomar och slägtförbindelser, serdeles systrarnas giftermål, bland hvilka Katarina varit förmäld med Gustaf Wasa, Ebba med Klas Fleming, Beata med Per Brahe och Cecilia med Gustaf Roos. Erik

---

*) Riksark. *Acta Historica* 1598. Ett bref från Gustaf Banér till Ture Bjelke. Halmstad d. 18 Mars 1598.

Stenbock var mest ansedd bland bröderna, och vi hafva redan omtalt hans giftermål med Malin Sture. Olof Stenbock hade vunnit en ohygglig ryktbarhet genom sitt grymma uppförande mot den fängslade konung Erik.

Den store Klas Horn hade efterlemnat tvenne söner, Krister och Jakob, båda föga utmärkta. Deras frände, den förut omtalade Karl Henriksson Horn, var för närvarade spiran i slägten. Hans krigsbragder i Liffland vunno allmän beundran. Bröderna Göran och Arvid voro mindre ansedda.

Sten Lejonhufvuds enka, den så kallade *grefve Ebba,* lefde ännu under beständiga tvister, än med sina slägtingar om arf och egendomar, än med konungen och hertigen om hennes rättigheter och fordringar hos kronan. Äldsta sonen, Axel Lejonhufvud, ärfde lynnet efter modren och efter hennes morfader, Ture Jönsson Roos. Han var en falsk, tilltagsen, trätlysten, häftig, ombytlig och grym herre. Man har ännu qvar många drag efter honom, äfven ur det enskilda lifvet. Omkring sin egendom Gräfsnäs i Westergötland lät han för egen räkning nedhugga och sälja kronans skogsparker, och ytterligare derstädes anlägga nya gårdar, hvilka han sedan räknade som sina egna. Äfven andra kronohemman slog han under sig, serdeles sådana, som hans slägt haft i förläning, hvilka han förklarade såsom sina arfvegods. Hans fogde varnade för sådana tilltag, men förgäfves. Ändtligen en höst slog gref Axel på sådant sätt under sig 14 hela hemman på en gång. Fogden varnade: *I förtagen eder, nådige herre!* sade han. Axel slog hans ord i vädret och, då fogden visade sig orolig af fruktan för konungens straff, ville Axel till yttermera visso kasta honom i fängelse. Fogden flydde till konungen; hvaremot grefve Axel plundrade hans qvarlemnade egendom *). En annan

*) Riksark. *Acta* angående den emellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Håkan Arvidsson till Konung Johan; Gesenne d. 18 Febr. 1587. Holger Anderssons supplik till densamme.

gång hade han satt Hans v. Rostock till fogde öfver Gräfsnäs under sin egen frånvaro. Han fick snart höra, huru Rostock försnillade egendomens afkastning och bland annat låtit nedhugga en hasselpark bredvid slottet. Grefve Axel, högeligen uppbragt, befallte först, *att fogden skulle kastas i tornet, tills han bekänt sina medbrottsliga i försnillningen, hvilka samt och synnerligen måste genast hängas. Sedan skulle man på samma ställe, der hasselskogen stått, uppresa en galge, i hvilken v. Rostock skulle hängas med bastrep. Hvarje bonde, som burit yxa på hasselskogen, skulle dessutom plikta 40 marker penningar och ett par oxar. Ty, oaktadt grefve Axel befallt dem åtlyda v. Rostock, borde de förstå, att sådant ej sträckte sig till det, som medförde gårdens förderf* *). Hans uppförande väckte så mycken harm, att en gång kom en beskickning af 300 bönder från Raseborg att klaga öfver honom. Han lärer också vid något tillfälle hafva blifvit dömd sitt grefskap förlustig; men fick snart åter nåd. De stora fri- och rättigheter, som Johan förlänat adeln, gjorde dem till nästan enrådande herrar på sina gods. Axel Lejonhufvud var förmäld med en tysk furstinna, Sidonia v. Falkenstein. De bodde vanligtvis på det omtalade Gräfsnäs. — Den yngre brodren Moritz Lejonhufvud hade ett obehagligt yttre; ansigtet var magert och håret kort, rödt och sammangyttradt. Han var dock en klok, dristig, men hårdsinnt man. Dessa båda bröder stodo merendels väl hos hertig Karl; serdeles Moritz, hvilken var likaså ihärdig i sina fattade beslut, som den äldre brodern ombytlig. Moritz var äfven gift med ett tyskt fruntimmer, Amalia Batzfeld, af hvilken orsak båda brödernas afkomlingar, hvilka någon tid vistades i Tyskland, kallade sig än Lewenkopf än Lewenhaupt, hvilket sednare namn slut-

---

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Ett bref från Axel Lejonhufvud till underfogdarne på Gräfsnäs, dat. Ekenäs d. 5 Juni 1589. — Ett bref från Axel Lejonhufvud till Holger Andersson. Wesenberg, Sept 1589.

ligen antogs för den grefliga grenen, till skilnad från adeliga slägten Lejonhufvud.

Af Posseslägten var endast Göran Knutsson allmännare känd, en kunnig, slug och smidig herre.

Nils Gyllenstjerna, den fordna gunstlingen hos Erik både som hertig och konung, hade i tid sadlat om och vunnit lika ynnest hos Johan, samt blifvit dess kansler. Gyllenstjerna var en lärd, mycket förfaren och utmärkt skicklig man, och dertill så slug och försigtig, att man vid uppkommande partier sällan kunde säga, till hvilket han hörde; men vid stridens slut befanns han alltid hos de segrande. Han var nu redan en till åren kommen herre. Det lutande hufvudet betäcktes af kort och grått hår, som gick i en spets djupt nedåt pannan, under hvilken de stora blå ögonen klokt framblickade. Skägget flöt långt ned på bröstet, hvaröfver den tunga gyldene riddarkedjan bar vittne om konungaynnest och förtroende.

Om Klas Fleming hafva vi i det föregående ofta talat. Han var son af Gustaf Wasas amiral, Erik Fleming, som tog junker Tomas till fånga *), och under grefvefejden till sjös besegrade Lybeckrarna **). Sonen valde fadrens yrke, i början utan framgång, då han under Erik den fjortondes tid ej kunde hålla sina underamiraler i ordning ***); sedan med mera lycka under konung Johan. Han var en man med stora och motsatta egenskaper; rå, okunnig och ohyfsad i högsta grad, så att hans bref både genom stafning, språk och innehåll väckte åtlöje äfven hos de ringaste. Vanligtvis glömde han utsätta dato †). Hertig Karl, hans beständiga och föga grannlaga fiende, skämtade ofta öfver Flemingens sed att putsa näsan mot rockärmen; likaså med hans stora mat-

---

*) Se Berätt. om Gustaf Wasa 14 kap.

**) Se Berätt. om Gustaf Wasa 42 kap.

***) Se Berättelsen om Erik XIV, 16 kap.

†) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. Deribland finnes en tjock sammanbunden bok påtecknad Finska Bref, och innehållande afskrifter af bref, rörande detta landskap. Deribland många af Klas Fleming.

Just på skinka, sägande: *Det ena svinet äter det andra.* Af finska bönderna kallades han för sitt utseende skull *Sotnäsan*, äfven *Svidje-Klas*, ty han vistades ofta på sitt arfvegods, Svidja bredvid Åbo. Som amiral var han stundom i sällskap med polska herrar. Dessa logo sig emellan åt hans grofva seder och kallade honom *dominus admirabilis*, d. v. s. *den förundransvärda herren*, i st. f. *dominus admiralis*, d. v. s. *herr amiraln.* Det berättas, att de lärda och fint bildade herrarna Sparre, Bjelke och Banér ej alltid i rådet visat honom den aktning han ansett sig förtjena, och derigenom först ådragit sig hans ovilja *). Med allt detta förenade han dock en icke vanlig klokhet och ändå större drift i alla företag, hvadan också nästan alltid följde framgång, vare sig mot Dannemarks flottor, Rysslands härar eller Österbottens upproriska bönder.

SEXTONDE KAPITLET.

OM ADELN OCH KONUNG JOHAN.

Många omständigheter bidrogo att under Gustaf Wasas tid hålla adeln inom skrankorna. De flesta och betydligaste hufvudmännen hade fallit i Stockholms blodbad. De få qvarlefvande speglade sig i dessas öde, samt i Ture Jönssons och hans medbröders olycka. De yngre voro uppväxte under Gustafs regering och från barndomen vanda vid vördnad för den gamle. Grefve- och Dackefejden väckte äfven fruktan för bönderna, under det att glädjen öfver de från kyrkorna återvunna godsen å andra sidan tystade munnen. Hufvudsakligast verkade dock Gustafs egen personlighet. Man insåg snart omöjligheten både att rycka spiran från honom och att föra henne bättre; och han fick föra henne i fred.

*) Riksark. Hist. Samlingar till Johan III. Convolutet 1590. Ett bref från Klas Fleming till Gustaf Banér, Klas Bjelke och Göran Posse d. 4 April 1590.

Annorlunda blef förhållandet under sönerna. Konungarnas misstag födde hos adeln såsom vanligt tvillingtankarna på större förmåga och derföre äfven större rätt att sjelfve styra riket. Detta blef så mycket mera händelsen, som yngre adeln, uppväxt i det öfverflöd som kyrkogodsens indragning utbredt, redan i vällefnad och rikedom började glömma sina förfäders olyckor. Modet växte med magten. Man begynte afundas Wasarnas vunna ära, och ju mindre dessa visade sig skickliga att befalla, desto tyngre blef det för herrarna att nödgas lyda. Konungarne sjelfva, ledda af en dunkel känsla om adelns afund, kastade sig i armarna på ofrälse tjenare, men valde dervid oftast förhatliga lycksökare, sådana som Göran Perssons och Olof Sverkerssons anhang. Härigenom inträffade, att adeln icke allenast beröfvades allt inflytande, utan fann sig ofta beroende af slika föraktliga menniskor. Detta ökade missnöjet. Man erinrade sig förhållandet före och under unionen samt adelns då innehafda magt. Man beklagade, *att de gamla goda tiderna voro förbi; den fordna friheten,* hette det, *var alldeles försvunnen;* en annan gång, *att Gustaf Wasa degraderat adeln.* Serdeles fästade sig missnöjet vid arfföreningen, hvilken gaf konungahuset en bestående öfvervigt och minskade för adeln både dess närvarande anseende och möjligheten att i framtiden öka det. Man gjorde emedlertid hvad man kunde, för att småningom ändra sakernas läge. Klingande tittlar antogos. En högre ämbetsman lät kalla sig *eders herradöme,* hans maka *eders frudöme,* rådsherrarne *eders härlighet.* Dessa sednare sökte att höja sitt anseende medelst ganska allvarsamma och oförskräckta föreställningar mot Johans ofta skadliga åtgärder. Dessutom framletades ända från Magnus Ladulås' tid gamla adelsprivilegier, som skäl och bevis för ytterligare utvidgning af de närvarande; och dessa förhållanden, jemnte ett skarpt häcklande af konunga-husets många fel och misstag, voro ämnena för herrarnas bref eller samtal, då de, tillsammans utgörande nästan en enda vidlyftig slägt,

kommo tillhopa än på den ena än på den andra af de stora sätesgårdarna. Tydligen var det deras afsigt att begagna hvarje, åtminstone lagligt, tillfälle för ändamålets vinnande. Några mer löjliga än vådliga upprorsplaner af en Erik Gyllenstjerna omtaltes väl **1574**, likaså ett och annat stolt ord efter Per Brahe; men för öfrigt finner man icke spår till någon uppgjord plan, än mindre någon sammansvärjning mot konungahuset. Det var endast en genom sjelfva omständigheterna föranledd sinnesstämning. Det berodde på Wasarna sjelfva, om den någonsin skulle få tillfälle att uppenbara sig i handling.

De förnämsta ledarne af detta parti voro Erik Sparre och Hogenskild Bjelke. Med den förre följde brodern Johan Sparre och äldsta svågern Erik Brahe; med den sednare åter Ture Bjelke och båda bröderna Banér; minnet af Sturarnas fordna magt lekte nu mågarna, likasom fordom sönerna, i hogen. Dessa fyra, Hogenskild och Ture Bjelke, Erik Sparre och Gustaf Banér, voro likasom blomman af svenska adeln, alla utmärkta genom sin bildning, lärdom och skicklighet, och de fleste författare från den tiden, ja äfven utlänningar, instämma i deras högljudda beröm. Dessa anförare följdes i mer eller mindre grad af den öfriga adeln, der ej enskilda omständigheter ändrade förhållandet. Gustaf Brahe, till exempel, uppväxt tillsammans med de kungliga barnen, var och förblef alltid med dem nära förbunden. Klas Bjelke vacklade mellan sina bröder å ena och sin svåger, konung Johan, å andra sidan. Stenbockarna, svågrar till den annorlunda tänkande Klas Fleming, togo i adelns förehafvande mindre del; Kanckas-Hornarna, sysselsatta i kriget, nästan ingen. Nils Gyllenstjerna seglade efter vanan med alla väder, sökande ställa sig väl både med adeln och Wasarna. Klas Fleming stod ensam och orubbelig på konungens sida. Hans ovilja mot de andra rådsherrarna är redan omnämnd. Han deltog aldrig i deras enskilda öfverläggningar och, då det kom till brytning mellan dem och konungen, tog han fast och oåterkalleligen

den sednares parti; hvarföre han äfven af de förra erhöll tillnamnet *den otrogna brodern* *).

Det var egentligen adeln, som hade hjelpt Johan på tronen, hvarföre han äfven gifvit den ökade privilegier och tycktes i början stå till densamma i det bästa förhållande. Detta förändrades inom kort. Rådet önskade än vidsträcktare magt, adeln ännu större privilegier; Johan deremot fann sig snart besvärad af sina redan gjorda medgifvanden och skulle gerna velat återkalla dem. Men fruktan, att adeln kunde förena sig med Karl och lutherska partiet, återhöll honom, och saken förblef i sitt gamla tillstånd. Han begärde dock 1584 rådets uttryckliga löfte, att de vid hans en gång inträffande död icke skulle af Sigismund söka utvidgning i deras magt. Rådet lofvade det, men tillade, *att, i händelse den blifvande konungen frivilligt erböde förbättring i deras rättigheter, ansåge de sig icke förbundna att afslå dem* **).

Så bildades och utvecklades småningom inbördes misstroende, ovilja och hat mellan konungen och rådsherrarna, tills det slutligen utbröt i uppenbar osämja.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM ADELN OCH HERTIG KARL.

Redan tidigt blef Karl oense med den högre adeln. Orsakerna voro flera. Det var ej lätt att förlika Karls stolthet, såsom konungason och rikets arffurste, med deras, såsom rikets råd och förnämsta adel, ofta med flera och mer lysande anor än han. Det kränkte deras högmod, då Karl först vid sin egen förmälning gick dem

*) Riksark. Historiska Samlingar till Johan III. Convolutet 1590. Ett bref från Klas Fleming till Gustaf Banér, Klas Bjelke och Göran Posse, den 4 Apr. 1590.

**) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Konung Johans bref till rådet i Juli 1584, samt rådets svar.

förbi, och sedan vid Johans öppet påstod, att svenska adelns döttrar ej voro värdiga Wasarnas hand. Äfven egennyttan verkade. Karl skrapade gerna åt sig, så mycket han förmådde, och kom derunder ofta i delo med de inom furstendömet boende herrarna, serdeles med Erik Sparre på Sundby och Hogenskild Bjelke på Åkerö. Dessa satte sig oförskräckt mot hans tilltag, åberopade sina privilegier och vunno merändels beskydd hos konungen. Uti en tvist med Hogenskild Bjelke 1588, skref denne rakt ut, *att gamle konung Gustaf väl varit bland de herrar, som mest befordrat rikets bästa; men hade också genom arfföreningen blifvit derför mera tacksamt belönad än någon annan konung i Sverge. Adeln hoppades deremot att också få tillgodonjuta sina friheter; hvarföre herr Hogenskild nu bad, att hans furstliga nådes fogdar hädanefter icke ville hafva så mycket att beställa med adelns landtbönder, som hittills allt för ofta blifvit försökt* *). Äfven med andra herrar var han i oenighet. Braherna påstodo temligen öppet, att han från dem med orättvisa tagit Tureholm, hvarest han sedan byggde det nydöpta Marieholm och Mariestad **).

Karls skarpsynta öga upptäckte också inom kort adelns ovilja mot Wasaätten. Redan 1583 fäste han Johans uppmärksamhet derpå och bedyrade i sin vanliga häftighet med många eder, *det adeln hade för afsigt att upphäfva arfföreningen.* Johan, som då mera fruktade hertigen än adeln, omtalade hans varning i rådet **). Man kan lätt föreställa sig, huru det inbördes agget deraf tillväxte.

---

*) Riksark. Acta angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Ett bref från Hogenskild Bjelke till hertig Karl. d. 27 Maj 1588.

**) Brah. Fol. 51. Per Brahes testamente

***) Brah. Fol. 51. Erik Sparres testamente, den utanför Dantzig den 21 Juli 1598.

Hvad som mest uppbragte Karl, var det fasta och beständiga biträde, rådet lemnade konungen i dennes tvister mot hertigen. De sökte väl att för lugnets skull förekomma alla fiendtliga utbrott, men, då det var fråga om inskränkning af furstens privilegier, togo de alltid konungens parti. I synnerhet hade Erik Sparre häruti utmärkt sig. Vid förlikningen i Vesterås 1582 hade han sammanskrifvit en bok, kallad Pro rege, lege et grege *), hvari han sökte visa, huru nödigt för rikets lugn det vore, att furstarne ej egde allt för stora friheter. Konungen tyckte mycket om boken, genomläste densamma straxt tvenne gånger **) och upphöjde författaren till riksråd. Karl åter fattade från denna stund ett nästan oförsonligt hat mot Sparren framför de andra herrarna. De voro födda på samma år. Hela deras lefnad blef en nästan oafbruten strid, tills slutligen Sparren föll det blodiga offret.

Karl, på detta sätt i oenighet både med konungen och rådet, saknade likväl icke stöd från andra håll. Ofvanföre är visadt, huru allmogen och lutherska presterskapet älskade honom. Äfven bland ridderskapet hade han anhängare, såsom de yngre Sturarna, hvilka tidigt ingingo i hans hof, och bröderna Lejonhufvud, af hvilka den yngsta, Moritz, var och förblef Karls pålitligaste och kraftigaste vän. Äfven flera af furstendömets lägre adel voro genom hoftjenster och välgerningar fästade vid honom; dessutom åtskilliga inkallade främlingar, t. ex. Ludbert Kauer, Hans v. Masenback m. fl.

Vi hafva i korthet framställt de olika partier och tänkesätt, som under Johans svaga regering småningom bildat sig. Vi komma nu till de händelser, som bragte alla dessa jäsande ämnen till utbrott, kastade Sverge uti oroligheter och inbördes krig, och slutligen medförde en fullkomlig förändring af både inre och yttre förhållanden.

---

*) För konungen, lagen och folket.

**) Riksark. Acta att instickas i Karl den niondes Convolut. En uppsatts med öfverskrift: Detta efterskreffne var i ded Contor på Stegeborg så mygged mig minnes.

ADERTONDE KAPITLET.

KONUNGAVALET I POLEN *).

Den 2 Dec. 1586 dog polska konungen Stefan Bator hastigt och oförmodadt samt utan barn. Hans enka, drottning Anna, Katarina Jagellonicas syster, skickade straxt till Sverge, underrättade Johan om dödsfallet och uppmanade honom att affärda sändebud till Polen, för att arbeta på Sigismunds val, samt lofvade sitt biträde. Johan hade alltid haft ögonen fästade på polska kronan. Han hade sökt henne för egen räkning vid tronledigheten 1573. Hogenskild och Klas Bjelke samt Gustaf Banér voro i sådan afsigt ditsända; men motpartiet invände, att Johan ej var af nog hög börd, samt framkommo med åtskilliga osanningar i sådant afseende. Han ditskickade derföre straxt sitt stamträd, beledsagadt af åtskilliga gamla bevis **), men det kom försent. Polackarne hade redan valt Henrik af Frankrike. Johan föresatte sig nu att så mycket sorgfälligare bevaka sin sons fördelar. Redan från barndomen uppfostrades han för detta ändamål; derföre lärdes han tala polska språket; derföre var det så mycket nödvändigare att uppföda honom i katolska religionen. Då läraren, Arnold Grothusen, ville motarbeta detta sednare, vredgades Johan och sade: *Du skall uppfostra min son för båda rikena.*

Nu var det afgörande ögonblicket kommet. Men Johan tvekade. För hans ögon framställde sig svårigheten att styra tvenne så aflägsna och i alla hänseenden

---

*) Riksark. Acta angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet, m. m. Erik Sparres förklaring den 11 Juni 1590, angående valet i Warschau. — Rådets förklaring den 16 Juni 1590.

Nord. Fol. 208. Andra delen af E. Sparres minnesbok. Se 21 kapitlet.

**) Palmsk. Acta ad historiam regis Joh. III p. 1.

olika länder; de många tillfällena för adeln eller hertigen att i framtiden stänga Sigismund från svenska tronen; slutligen sin egen tröstlösa ensamhet efter Sigismunds bortresa, då hvarje år satte fadren mer i behof af hjelp, sonen mer i stånd att den gifva. Drottning Annas bud kom till Sverge, medan ännu ständerna 1587 voro samlade i Vadstena. Johan kunde ej besluta sig att för dem framställa saken. Han ville öfverlemna allt åt Sigismunds eget val; och då denne begärde råd, svarade Johan: *Bed Gud om det bästa råd! Jag kan ej gifva något i en så svår sak. Men hvad du besluter, skall jag gerna understödja.* Drottningen, prinsessan Anna och flere fingo i uppdrag att utforska Sigismunds egen vilja; men denne kunde ej sjelf fatta något beslut. Allt berodde på Johan. Klas Fleming och Nils Gyllenstjerna afrådde, likaså hertig Karl. Men hela det öfriga rådet tillstyrkte. Man tror sig häri skönja deras afsigt, att framdeles under konungens frånvaro så mycket lättare utvidga sin egen magt. Jemnte den polska legaten föreställde de äran af tvenne kronor på den älskade sonens hufvud, och dertill den framgång, hvarmed ryska magten af de båda förenade rikena kunde tillbakadrifvas. Johan, öfvertalad, gaf slutligen sitt samtycke. Drottning Annas sändebud affärdades till Polen, att förbereda allt. Man begärde af staden Dantzig fri lejd för Sigismund att der uppehålla sig, ty Johan ville att han skulle resa dit, för att således på närmare hålmera inverka på valet. Till svenskt sändebud utsågs Erik Brahe, men innan han afreste, fann Johan nödvändigt förordna Erik Sparre till biträde. Denne förutsåg det vådeliga i beskickningen; huru i alla händelser otack skulle blifva hans lön, och dertill beskyllningen för alla de olyckliga följderna, som möjligen kunde uppstå. Han undanbad sig förtroendet, men Johan var envis. Genom bemedling af enkedrottningen, prinsessan Anna, Hogenskild Bjelke m. fl. sökte Sparren ytterligare befrielse från det fruktade uppdraget, och hans maka bad konungen

derom med tårar och knäfall; men fåfängt. Han måste resa med Brahen, sedan de erhållit bestämda föreskrifter i afseende på polackarnas fordringar.

Konungarne i Polen hade litet eller intet att säga inom riket. En talrik, sins emellan oenig, adel jemnte biskoparne beherrskade landet, liksom det skedde i Sverge före Gustaf Wasas tid. Vid hvarje konungaskifte, ty Polen var ett valrike, betingade de sig ändå större friheter, och dertill esomoftast stora penningesummor åt riket, så att detta liksom såldes åt den mestbjudande.

Straxt efter Stefans död förnummos flere hugade sökande. Hvar och en gjorde sina anbud, vann sina anhängare. Fyra partier delade förnämligast landet. Den aflidne konungen var från Siebenbürgen. Hans närmaste anhöriga, understödde af turkiska sultanen, önskade en konung af samma furstehus. Detta parti var svagast. Littauerna, som ledo af ryssarnas ströfverier, voro böjda för storfursten Feodor *). Ärkehertig Maximilian hade för sig slägten Zborowsky med dess anhängare och Österrikes hela magt. Den fjerde var prins Sigismund från Sverge. För honom arbetade enkedrottningen Anna, rikets utmärktaste man, kronfältherren och storkansleren Zamoisky, och slutligen påfven, som hoppades, att Sigismund, härigenom mera mägtig, skulle till katolska läran omvända först Sverge, och sedan med våld Dannemark och Ryssland. Dessas inflytande, Sigismunds härstammande från den i Polen älskade Jagelloniska slägten och slutligen adelns fruktan för österrikiska och ryska regenters öfvermagt gjorde sistnämnde parti till det starkaste.

Ständerna församlades i Warschau till val. Siebenbürgens anhängare skingrade sig och öfvergingo till de andra. Littauerne höllo sig till Feodor, likväl utan hopp om framgång. Maximilians och Sigismunds partier stodo väpnade emot hvarandra, bildande hvar för sig en serskild riksdag. Österrikarne föreslogo, att Maximilian skulle gifta sig med svenska prinsessan Anna, hvarigenom

---

*) En son af Iwan IV.

bådas fördel kunde förenas; men svenska sändebuden litade icke derpå, utan vägrade. De formliga anbuden började. Maximilian lofvade att till skattkammaren betala 800,000 gyllen, att på egen bekostnad inom tre år uppbygga några fästningar mot Turkiet, att uppfostra 50 adeliga ynglingar, betala rikets skuld o. s. v. Sigismund åter, att efterskänka alla Johans gamla fordringar, att på egen bekostnad bygga fem fästningar, betala polska krigsfolkets innestående sold, medföra en hop grofva kanoner, några utrustade krigsskepp o. s. v. Att befästa och utvidga adelns privilegier var ett gemensamt villkor, som alla kronsökarne måste underskrifva. Polackarne fordrade äfven af Sigismund den delen af Estland, som Sverge innehade. Detta vägrade dock sändebuden helt och hållet; ty det var uttryckeligen i deras föreskrift förbudet, *att, utom Johans gamla fordran, bevilja några gåfvor eller förläningsafgifter, som kunde vara Sverge till förminskning*. Innan ännu denna punkt var tillfyllest afgjord, utlyste Zamoisky konungavalet till den 9 Augusti 1587. Hvarken littauerna eller Zborowskys parti kommo tillstädes. Zamoisky lät dock icke hindra sig, ty han hade myckenheten på sin sida. Valet företogs och utföll enhälligt på Sigismund. Zborowskys anhang valde straxt derpå Maximilian och littauerna Feodor. De sistnämnde öfvergingo väl snart till Sigismund; men den starka och hastiga hjelp, Maximilian kunde vänta från sina arfländer, gjorde honom ändå till en fruktansvärd fiende.

Frågan om Estland väckte emedlertid långa och kinkiga öfverläggningar. Polackarne voro högst envisa i denna punkt. Svenska sändebuden kunde ej gå tvärt emot sin fullmagt, och det förspordes, att Johan ämnade vägra sitt bifall till Sigismunds utresa, om Polackarne ej ville afstå nämnde landskap. I sådan händelse skulle man vara tvungen till ett nytt val, hvilket många fruktade. Zamoisky ville ej nödgas kasta sig i armarna på sina fiender, Zborowerna; och enkedrottningen, sjelf af Jagelloniska ätten, kunde ej lida den tanken att på

Polens konungatron se någon främmande herre, heldst så länge sonen af hennes älskade syster lefde. Äfven svenska sändebuden arbetade ifrigt. Deras fiender säga, att de utbetalat för egen räkning 40,000 gyllen för att drifva igenom saken, hvartill dock Sparren alldeles nekar. Säkert är, att enkedrottning Anna för samma orsak använde öfver 100,000 gyllen. Genom dessa alla bemödanden kom man slutligen öfverens, att svenska sändebuden väl skulle bortlofva Estland, men med villkor. Emedan detta löfte gifvit anledning till många tvister och olika tydningar, vilja vi till läsarens eget granskande införa de i sjelfva afhandlingen nyttjade och af sändebuden underskrifna ordalagen. *Äfven skall han* (Sigismund) *vara förbunden att med konungariket Polen, storhertigdömet Littauen och det öfriga Liffland förena och införlifva den del af Liffland, som konungen i Sverge nu innehafver, för hvilken sak drottning Anna af Polen går i borgen med alla sina egodelar, likasom äfven kanungens sändebud utlofva den.* Det berättas, att Brahen i början tvekade, men att Sparren öfvertalade honom att skrifva under.

Johan och Sigismund uppehöllo sig kring Kalmar, för att så mycket snarare få underrättelse från Polen. De voro på Borkholm, då första budet, en polsk adelsman, vid namn Liesnowilsky, anlände och förkunnade den lyckliga utgången af valet. En allmän glädje visades. Kanonerna aflossades, tacksägelser i alla kyrkor påbjödos, och Johan uppsatte Sigismund på tronen vid sin sida för att, såsom utvald konung, emottaga rådets lyckönskningar.

Men snart försvann detta glädjerus och de fordna betänkligheterna återkommo. De oeniga valen lofvade en stormig framtid för den blifvande konungen, heldst uti ett så oroligt rike. Zborowskys anhang skref också afskräckande bref, utmålade valet såsom olagligt och folket färdigt att med dem försvara Maximilian. Denne skref också sjelf i samma anda. Sigismund fortfor att vara likgiltig; Karl, Gyllenstjerna och Flemingen att afråda.

Det, som dock mest väckte Johans ovilja, var villkoret angående Estland: *Om också hans son derigenom kunde blifva kejsare i Rom, ville han dock icke afstå, hvad han med svärd och blod så dyrt förvärfvat.* Efter några öfverläggningar afskedade han Liesnowilsky med det svar, att Sigismund på sådana villkor aldrig skulle komma till Polen.

Detta väckte uppseende. Rådet förestållde rikets fara, i händelse ryska storfursten valdes; och i alla fall polackarnas icke obilliga harm öfver det förakt, man visade deras krona; det hade varit bättre aldrig söka den. Polackarne skulle säkert iakttaga tillfället och förklara såsom förverkade konung Johans enskilda fordran och de kungliga barnens arfsrätt; hvarförutan gamla enkedrottningen skulle nödgas utbetala sin borgen, hvilket var så mycket hårdare, som hon litat på Johans gifna löfte, att Sigismund skulle komma, om han blefve vald. Folket i allmänhet undrade öfver Johans afslag, och snart begynte denne sjelf ångra sig. Från drottning Anna och flera polska adelsmän kommo inbjudande bref, fulla med försäkringar om trohet, lydnad, kärlek m. m. Kronans glans började lysa Sigismund och Johan i ögonen. Den sistnämnde gaf ändteligen vika. Liesnowilsky återkallades, Sigismunds resa beslöts och man började laga skeppen i ordning.

Nu återkom Erik Sparre. Han visade, huru sjelfva ordalagen i villkoren voro med flit så ställde, att de tillläto en dubbel tydning. Att t. ex. kanonerna och skeppen icke voro lofvade till skänks åt Polen, utan endast till Sigismunds bruk; fästningarna skulle icke nödvändigt byggas på Sverges, utan på Sigismunds bekostnad, d. v. s. af hans besparingar som konung i Polen; sjelfva villkoret om Estland tillät många undflykter och olika tydningar. Johan förklarade sig nöjd med Sparrens förrättning, lofvade belöning derför och ville, att Sparren skulle nu om igen följa med Sigismund som rådgifvare på dess kröningsresa till Polen. Sparren bad på det enträgnaste att få slippa och anförde sitt behof af lugn och hvila. Det

hjelpte ej. Sparrens fiender hafva dock påstått, att alla hans undflykter voro låtsade; han önskade gerna vara med för att leda allt efter sina afsigter.

En angelägenhet återstod, nemligen att bestämma, huru riket i Sigismunds framtida frånvaro skulle styras. Redan allt från Vadstena möte hade Johan och rådet gemensamt*) arbetat på en sådan regeringsform. Nu var den färdig, hufvudsakligen författad af Erik Sparre. Den innehöll, *att riket i Sigismunds frånvaro skulle förvaltas af sju svenska herrar.* Om hertig Karl nämndes ingenting; hvarken konungen eller rådet ville släppa honom in i regeringen, hvar för sig fruktande hans tilltagsenhet. Båda konungarna och rådet underskrefvo denna afhandling, som öfverlemnades åt Sten Banér, hvilken förvarade den samma på sin egendom Brokind**).

En präktig flotta var emedlertid utrustad under Klas Flemings befäl. Johan hade uttryckeligen befallt, att Sigismund ej skulle gå i land, förrän polackarne afstode från Estland, och om de vägrade det, skulle han straxt återvända. I hans sällskap följde Erik Sparre, Erik Brahe och Ture Bjelke. Enkedrottning Anna hade begärt, att hennes systerdotter, prinsessan Anna, också skulle göra sällskap, hvartill denna var straxt färdig, som det sades, för att slippa sin föga älskade stjufmor. Den 12 September hissade flottan segel och styrde till Dantzig.

*) Riksark. *Acta* angående den emellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Rådets förklaringsbref mot beskyllningen att hafva tillställt denna oenighet.

Brah. Fol. 51. Erik Sparres testamente, redden utanför Dantzig den 21 Juli 1598.

**) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Ett bref från Sten Banér till Johan III. Händelö den 11 Jan. 1591.

NITTONDE KAPITLET.

SIGISMUND I POLEN.

Den 19 Sept. anlände Sigismund till Dantzig. Lydig fadrens förmaning, stannade han dock först utanför hamnen; men prinsessan Anna led så mycket af sjögången, att de måste söka lugnare läge för flottan. Klas Fleming gick dock icke in i hamnen, innan han erhållit fullgod lejd. Den 21 Sept. kommo polska sändebuden om bord och begynte underhandlingarna. Polackarne fordrade Estland, och åberopade svenska sändebudens uttryckliga löfte. Sigismund invände, att löftet var villkorligt och i sig sjelft obilligt, ja alldeles omöjligt, då det stridde mot hans fars uttryckliga förbud. I trenne dagar foro polackarne fram och tillbaka mellan staden och flottan, sparande hvarken hotelser eller smicker; men allt förgäfves. De föreslogo ändteligen, att Sigismund vid besvärjandet af villkoren kunde förbehålla sig rättighet att *uppskjuta allt afgörande om Estland, så länge konung Johan lefde;* hvilket förslag af Sigismund och hans rådgifvare antogs. Den 29 Sept. höll han sitt intåg uti Oliva kloster, den 1 Okt. i Dantzig, och besvor på båda ställena de honom förelagda villkoren, men alltid med hög röst tilläggande det gjorda förbehållet. Då Sigismund skulle hålla sitt intåg i Oliva, var man villrådig att finna passande drägt för honom, emedan polackarna sjelfva voro så utstyrda och granna, att de omöjligen kunde öfverträffas. Någon af de svenska herrarna rådde då Sigismund att sjelf kläda sig i svart sammet, sina tjenare deremot prålande i silfver, purpur och guld. Han gjorde så, och det vann allmänt bifall. De sista dagarna, Sigismund vistades i Dantzig, kom bref från Johan, hvari denne, redan ångrande Sigismunds bortresa, rådde honom att återvända till Sverge, utan afseende på hvilka löften som heldst. Detta tycktes dock nu vara för sent, sedan villkoren blifvit besvurna, hvar-

före Sigismund några dagar derefter anträdde resan till Krakau för att der krönas.

Under tiden hade Maximilian med en österrikisk krigshär infallit och belägrat denna stad, men blifvit fördrifven af Zamoisky. Han beslöt då att söka på vägen öfverraska och uppfånga sin medtäflare, Sigismund. Då denne anlände till Petrikau, kom underrättelse, att Maximilians folk till ett öfverlägset antal nalkades. Den största förskräckelse spriddes i staden. Sigismund med de sina begaf sig upp i ett gammalt torn; deromkring samlade sig alla i staden varande krigsmän, men utan ordning, utan anförare. Dertill utbrast en eldsvåda och förorsakade så mycket större förvirring, som man inbillade sig, att den var tillställd af Maximilians anhängare. Om dessa angripit, hade visserligen staden blifvit eröfrad, Sigismund fången och hela krontvisten slutad. Men, tillbakaskrämde genom ett tappert motstånd af 80 polska ryttare, vågade de ej fullfölja; och Sigismund vände sig åt öster, sökande en säkrare väg till Krakau. Just när han i denna afsigt skulle vid Korcin gå öfver Weixeln, upphanns han af ett nytt sändebud, medförande bref från Johan, hvari denne icke allenast förmanade och bad, *utan äfven befallte Sigismund strängeligen vid dess sonliga lydnad att utan uppskof återvända till Sverge.* Men de svenska herrarna föreställde deremot, *att då nu vägen till Krakau stode öppen, förefunnes ingen anständig ursäkt för ett sådant återvändande; man skulle derigenom utsätta sig, riket och konungahuset för skada, mångfaldiga fiender och hela verldens gäckeri. Det vore derföre bäst resa fram till Krakau; der torde nog vid underhandlingarna om villkoren uppkomma sådana tvister, som kunde gifva full anledning att afsäga sig polska kronan.* Sigismund lydde rådet och fortsatte resan tvärt emot fadrens förbud. Man erinrar sig härvid, huru Johan sjelf 25 år förut på samma sätt tvärt emot Eriks förbud hade begifvit sig in uti Polen *).

---

*) Se Berätt. om Erik XIV Kap. 7.

Den 29 Nov. höll Sigismund sitt högtidliga intåg i Krakau. Musik, äreportar, uthängda tapeter med målningar ur Jagellonernas historia, verser och mera dylikt mötte honom öfver allt, äfven glädjerop af folket, som fröjdade sig åt en herre af deras konungaslägt, troslära och språk m. m. — Midt under denna härlighet var det, som Erik XIV:s son, den olyckliga prins Gustaf, förklädd till tiggare, såg sin i prinsessan Annas sällskap varande syster, Sigrid Wasa, såsom vi förut omtalat *).

Några dagar derefter började öfverläggningarna om kröningsvillkoren. Man kom lätt öfverens om alla utom Estlands afträdande, hvartill Sigismund nekade. Biskopen af Cujavien uppstod då och yrkade, *att konungen borde hålla, hvad han genom sina sändebud vid valet lofvat. Det vore så mycket lättare, som Sverge föga eller ingen nytta kunde hafva af Estland.* Härtill svarade Sigismund lugnt, men utförligt: *Att han förväntat sig, det polackarne skulle blifva ståndaktige vid den öfverenskommelse, som var gjord i Dantzig. Han hade för sin vägran goda skäl, dem de ej kunde ogilla. Förnämligast, att han ingalunda egde rätt att bortlemna Estland, utan svenska ständernas bifall; men detta land vore så dyrt köpt med många ärliga mäns blod, att endast försöket att nu bortlemna det kunde väcka uppror och beröfva honom hela hans arfrike. De skulle derföre icke begära omöjligheter. De borde äfven besinna, att han i Sverge förpligtat sig icke bortlemna någon del deraf. Att nu bryta denna ed vore nesligt för polackarna att begära, honom att göra. Men att obrottsligt hålla sin konungaed, att fullgöra drottning Annas borgensförbindelse, dertill vore han fullt och fast sinnad. Om ständerna icke dermed vore nöjda, förklarade han sig beredd att afstå polska kronan.* Biskopen sade Sigismunds skäl vara vigtiga, dock kunde motskäl ännu finnas, och bad honom derföre bättre betänka sig till nästa gång.

---

*) Se Berätt. om Erik XIV Kap. 40.

Dagen derpå var Sigismund åter uppe i rådet, då Zamoisky talade allvarsamt och skarpt, sägande, *att svensk-manna-uppriktighet ej skulle hädanefter vara så högt aktad, som hittills, om det genom sändebuden gifna löftet så nesligt blefve brutet, eller om man ville slingra sig derifrån.* Sigismund svarade saktmodigt, *att ingen kunnat handla uppriktigare än han. Ända från det han kom i Dantzigs hamn, ja till och med redan i Kalmar, hade han öppet förklarat sig aldrig vilja afstå Estland.* Tillika visade han, *att Sverge genom kejsarens uppdrag hade närmare rätt till detta land än Polen.*

När polska rådet icke förmådde ensamt böja Sigismund, tänkte de inverka på honom genom församlingen af alla riks-ständerna. Följande dagen blefvo alltså dessa hopkallade och Zamoisky höll till Sigismund ett tal af ungefär samma innehåll som förra dagen, men erhöll också samma svar. Då sade Zamoisky: *Alldenstund ständerna förnimma, att konungen ej vill blifva vid sitt med ed bekräftade förbund, skulle han ej misstycka om ständerna uppsade honom tro och lydnad och företoge ett nytt val.* Sigismund svarade straxt: *Alldenstund jag förnimmer, att ständerna ej vilja afstå från sin obilliga fordran, vill jag nu uppenbarligen förkunna, liksom jag ofta förut både mundteligen och skrifteligen förkunnat, att jag är färdig afsäga mig den polska kronan, heldre än fläcka mitt samvete med mened.* Då begynte några af ständerna förebrå Zamoisky, att han så hårdt angripit konungen; likväl framställde äfven dessa sin begäran, *att Sigismund skulle bifalla till Estlands öfverlemnande.* Då steg Sigismund upp af sin stol, förklarade, *att han ej kunde gifva annat svar, än han gjort*, hvarpå han plötsligt lemnade salen. Dagen derpå kommo åter ett par herrar för att öfvertala honom. Bland annat sade de, *att det skulle lända honom till vanära, att efter en så lång färd komma snöpligen tillbaka med oförrättadt ärende.* — *Nej*, svarade Sigismund, *det skall lända mig till*

högsta ära, då det blir kring hela verlden kunnigt, att jag aktar mitt samvete mera än hela edert rike, ehuru mägtigt det än må vara.

Denna Sigismunds ihärdighet förorsakade mycket uppseende, hos Zborowskys anhang glädje, hos Zamoiskys harm och nedslagenhet, hos polackarna i allmänhet missnöje. För 13 år sedan hade konung Henrik rymt från både rike och krona; nu ämnade Sigismund att blott för ett litet landskaps skull afsäga sig båda; sådant var icke smickrande för deras stolthet. Man sökte derföre ställa allt till rätta, och det blef slutligen öfverenskommet, att sakens afgörande skulle uppskjutas till Johans död, såsom det förut var bestämdt i Dantzig; hvarefter Sigismund med vanliga högtidligheter kröntes. (d. 27 Dec. 1587.)

Maximilian låg ännu med sitt folk qvar vid gränsen. Zamoisky tågade dit, slog hären och tog hertigen tillfånga, hvarigenom hela dennes anhang blef skingradt. Sigismund visade häröfver ingen synnerlig glädje. Men, då man ville föra Maximilian till Krakau såsom ett skådespel för folket, afstyrde han sådant och lät sätta honom på en fästning, tills fred och förlikning hann slutas.

De svenska herrarne ville nu resa hem; men fruktade, att Johan skulle skylla dem för Estlands förlust. De begärde derföre och erhöllo af Sigismund ett öppet bref, *att hvarken han eller de haft eller hafva för afsigt att vid Johans död skilja Estland från Sverge* o. s. v. Med detta reste de hem, anseende sig trygga för alla efterräkningar. Det är dock klart, att Sigismund aldrig blifvit konung i Polen, om icke Erik Sparre och hans anhang varit, ehvad afsigt de ock dervid hafva hyst. Sigismund kände också sin förbindelse, ty han anslog åt Sparren en årlig summa af 2,000 daler för alla vid detta tillfälle visade tjenster *).

---

*) Brah. Fol. 51. Er. Sparres testamente, redden utanför Dantzig d 21 Juli 1598.

TJUGONDE KAPITLET.

KONUNGARNAS ÅNGER.

Den största fördel, Johan lofvat sig af Sigismunds val, uteblef; polackarne ville nemligen ingalunda deltaga i kriget mot Ryssland. De visade sig äfven ogena i andra hänseenden; de ville t. ex. icke tillåta Sigismund insätta Wasa-skölden i polska vapnet; och kallade honom utnämnd *och vald konung i Sverge*, då han blott var arfvinge till riket. Detta och sådant mer väckte Johans misshag och ökade hans ånger. Han fann ingen trefnad mer. Alltjemnt uppehöll han sig i Kalmar, för att vara sonen så mycket närmare, och den ena gången efter den andra sände han bref med uppmaningar att öfvergifva det oroliga Polen och återvända till fader och fäderneriket.

Sigismund lyssnade icke ogerna till dessa råd. Uppfödd i ett land, der konungen i lugn herrskade öfver ett lydigt folk, dertill sjelf varande af ett trögt och overksamt lynne, kunde han ej vänja sig vid Polens bullersamma styrelseverk. Han började längta hem, och Erik Bjelke, som förde brefvexlingen mellan fadren och sonen, var deras förtrogne underhandlare. Planen uppgjordes på det sätt, att sommaren 1589 skulle Johan och Sigismund mötas i Revel under förevändning af en gemensam öfverläggning om krig emot Ryssland; men då de kommit tillsammans, skulle Sigismund med sin fader resa till Sverge och aldrig mer lemna det. Sedermera ämnade man försöka, att få ärkehertig Ernst utvald till konung i Polen, hvilken sedan skulle gifta sig med prinsessan Anna. Sådant var förslaget. Det skulle hållas hemligt, ty man fruktade motstånd, icke allenast i Polen utan äfven af svenska herrarna, hvilkas syftemål Johan började ana. Endast Klas Fleming och Olof Sverkersson skulle erhålla del af förtroendet.

Konungarnes möte blef emedlertid allmänt kungjordt och en ovanligt stark utrustning påbjöds. All adel mellan 18 och 53 år skulle hålla sig redo att åtfölja tåget; det hette att man antingen skulle helt och hållet förkrossa ryssen eller skrämma honom till en fördelaktig fred. Detta allt oaktadt, fingo rådsherrarna snart spaning om den hemliga afsigten, och berättade det för sina vänner vid Sigismunds hof, hvarefter de på ömse sidor beslöto att så mycket som möjligt motarbeta saken. Svenska rådet vågade dock icke gå bröstgänges emot konungen. På ett möte i Uppsala straxt före resan, afstyrkte de likväl hela tåget, *emedan polackarne troligtvis ej skulle tillåta Sigismund fara till Revel, af fruktan, att han skulle rymma från dem, såsom konung Henrik gjort.* Johan svarade: *att det vore en fåkunnighet utan all like, om någon föreställde sig, att Sigismund nu ämnade öfvergifva Polen. De skulle derföre ej mera tala derom. Den som afrådde konungarnas möte, vore säkert en riksförrädare* *). Herrarne tego, konungen ock. Båda visste, hvar de hade hvarandra.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

MÖTET I REVEL **).

Hogenskild Bjelke förordnades att förestå riket under Johans frånvaro, hvarpå denne, omgifven af de förnämsta i rådet och en hop krigsfolk, afseglade och efter en lycklig resa landsteg uti Revels hamn i början af

*) Nord. Fol. 208. Erik Sparres minnesbok. Andra delen.

**) Riksarkivet. Erik Sparres minnesbok, första delen. Nordin. Erik Sparres minnesbok, andra delen. (Obs. Uti den redan flere gånger åberopade uppsatsen öfver innehållet af Erik Sparres skrin på Stegeborg förekommer äfven, att der funnits tvenne böcker in folio och svart pergamentsband, innefattande en af Erik Sparre författad historia om rättegången mot rådet. Troligen är det samma

Augusti. Några dagar derefter kom bud, att Sigismund nalkades. Johan, åtföljd af ett stort sällskap, red honom en fjerdingsväg till mötes. Glädje och faderlig ömhet strålade ur hans ögon, då de möttes, och i öfvermåttet af sin hänryckning ville han rida på venstra sidan om sonen, men denne nekade dertill med barnslig vördnad. Sedan de tågat in på slottet och första högtidliga helsningarna voro förbi, inneslöt Johan sig med Sigismund och ingenderas medförde rådsherrar fingo deltaga i öfverläggningarna. Polackarne blefvo emedlertid herbergerade, de bättre i staden, de andra i tält derutanför, ty de voro ganska talrika. Det hörde nemligen till polska herrarnas prakt att hafva så många tjenare som möjligt, och de ville nu visa sig för svenskarna. Radzivil ensam hade öfver 1000 man i sin svite.

Ryktet om Sigismunds hemresa blef emedlertid hastigt och allmänt utspridt. Båda folkens rådsherrar voro derom fast öfvertygade, men hade också lika fast beslutit att motarbeta den. I början låtsade de sig icke känna konungarnas afsigt. Men redan den 2 Sept. under ett stort gästabud kom bref från Polen, *att tartarerne brutit in i Röda Ryssland och härjade landet, hvarföre konung Sigismunds närvaro vore högst nödvändig.* Denne steg upp från bordet, trädde till råds med sina herrar och tycktes böjd att straxt återvända.

---

arbeten som Warmholtz nämner N:o 3205, och som vi här citerat, ehuru det, obekant af hvad anledning, blifvit skingradt, så att första delen finnes på riksarkivet i Stockholm, men andra delen i Nordinska donationen på Uppsala Akad. Bibl. I öfra kanten af första delens titelblad står med främmande stil: Minnesbok, *Auctor Ericus Sparre.* Båda delarna, ehuru måhända något partiska, gifva många och förr okända upplysningar angående tiderymden mellan 1587 och 1593, och hafva af förf. blifvit för hela denna tid begagnade, hvarföre de här en gång för alla anföras.

Riksark. Histor. Samlingar till Johan III Conv. 1590. Flere hit hörande handlingar, sammanlagda inom ett ark, hvarpå står skrifvet: *Expeditio Argonautica.*

Men Johan förklarade, att Sigismund ännu ej finge resa bort; *polackarne kunde väl honom förutan drifva några tartariska ströfvare öfver gränsen.* Äfven Sigismund yrkade snart detsamma, och sade bestämdt, *att han ej skulle återvända till Polen förr, än fredshandeln med Ryssland vore slutad.* Polackarne bådo, föreställde, varnade; men förgäfves. Jesuiten Skarga höll inför båda de församlade hofven ett tal, hvari han på det rysligaste framställde *tartarernas härjningar, uppmanade alla i gemen och konungarna i synnerhet att förekomma sådan omensklighet och hotade slutligen, att Gud skulle utkräfva det oskyldiga blodet af dem, som hindrade eller fördröjde hjelpen.* Polackarne blefvo utom sig. De ifrigaste togo straxt afsked af konungarna och hastade hem. De andra bestormade Sigismund med böner att skynda till de förtrycktas hjelp; men fåfängt. Icke bättre gick det för svenska rådsherrarna. De ville ej sjelfva börja tala i saken; men, som man tror, på deras anstiftan uppsatte det närvarande krigsbefälet och de af adeln, som icke voro i rådet, redan den 1 Sept. en skrift, hvari de berättade ryktet om Sigismunds hemresa och *bådo rådet sådant afstyra och i detta, som i allt annat, sörja för fäderneslandets bästa.* Denna skrift inlemnades af Johan Sparre och Erik Oxenstjerna till rådet. Innan något beslut häruti hunnit tagas, kom Olof Sverkersson den 3 Sept. med underrättelse från Johan, att Sigismund skulle resa till Sverge för att krönas, hvarjemnte det förböds rådet att tala något deremot. Likväl uppsatte de den 5 Sept. en skrift till Sigismund, hvari finnes bland annat följande märkvärdiga yttranden.

De begärde att för hans majestät få frambära Sverges och dess menige inbyggares svåra belägenhet och stora nöd, på det konung Sigismund genom sitt större anseende måtte hos sin herr fader deruti utverka någon förändring. De bedja dock, att detta deras betänkande ej måtte vrångeligen tydas, utan till deras bästa upptagas

Först anhålla de: *att konung Sigismund måtte styrka till en drägelig och säker fred med ryssen.*

Krigsfolket vore, som nu för ögonen är, ledsna vid den 17-åriga fejden, heldst solden är liten och ofta uteblifver, farorna deremot stora och dagliga. Riket är också af de nu 28-åriga krigen så utblottadt, att det ej förmår gifva mera. Blefve den nu varande krigsmagten förstörd, såge rådet näppeligen möjlighet att åter en ny utrusta. Det vore derföre bättre, medan ryssen nu finnes benägen för fred, att en sådan afsluta, än att låta det ankomma på en tvifvelaktig och blodig strid. Deras majestäter skulle också låta undersåtarnas nöd gå sig till hjertat. Under de långvariga krigen hade dessa blifvit alldeles utfattiga. Utom hjelpkörslor och dagsverken utöfver lag hade de måst erlägga nya hjelpgerder, ofta tre eller fyra gånger om året. Den i sig sjelf tunga skatten blef än tyngre genom egennyttiga uppbördsmän, hvilka efter godtycke fördelte utlagorna och ryckte till sig bondens egendom, utan att derför blifva straffade. Under 12 eller 16 år hade konung Johan årligen lofvat minska, men i dess ställe ökat skatterna. Den oskickliga och dryga hofhållningen gjorde också mycket dertill; likaså de byggnader af slott, gårdar och kyrkor, dem konungen emot råd låter uppföra, hvilka, fastän hans majestät icke tror dem kosta mycket, likväl ofta kräfva dagsverken och körslor, som äro olideliga för den utblottade allmogen. Härtill kommer, att bondens söner och drängar, af hvilka arbetet skulle göras, gården vidmagthållas och skatterna förtjenas, blifva utskrifna till det långvariga kriget, så att slutligen endast de gamle och barnen återstå: då en hvar klarliga kan inse, att det måste gå, såsom det redan mångenstädes hade gått: bönderna komma småningom af sig, utskylderne blifva år efter år obetalta, tegarna oplöjda, skörden allt mindre; och man ser nu på många ställen småskog växa upp, der fordom var åker och äng, och kring bygden vandrar nu med tiggarsäck den fordom välmående bonden. Måtte deras majestäter värdigas låta sådant gå sig till sinnes och

betänka, det intet rike i verlden är så mägtigt, att det icke genom oordning och långvariga krig blifver förderfvadt. Herrarnas fiender säga, *att de ingåfvo denna frimodiga framställning, dels för att skrämma Sigismund från Sverge, dels för att återvinna sitt fordna inflytande.* De sjelfve åter förebära *ömhet för riket och samvetspligt.* Måhända verkade alla orsakerna gemensamt. De närvarande riksråden underskrefvo brefvet, undantagande Klas Fleming, hvilken invände, att han var missnöjd med åtskilliga uttryck deri. Det blef lemnadt åt Sigismund och af honom åt Johan.

Emedlertid hade ryktet om Sigismunds hemresa blifvit ytterligare utspridt och väckte hos polackarna förbittring, hos svenskarna en icke ringa förskräckelse, då de betänkte alla möjliga olyckliga följder af ett sådant steg. Det var icke blott rådet och adeln, utan äfven krigsfolket, ja, kort sagdt, nästan alla närvarande svenskar, som hyste sådana tänkesätt. Denna allmänna sinnesstämning föranledde, att rådet, adeln och krigsbefälet sammanträdde i Revels domkyrka *) till öfverläggning om dessa ämnen. Slutligen uppsattes en gemensam skrifvelse till konungarna af följande innehåll:

De hade förnummit ett rykte vara utspridt, att konungarna beslutat, att Sigismund skulle vid detta tillfälle följa sin fader till Sverge, för att aldrig till Polen återvända. Detta hade de väl satt föga tro till, emedan det var kringfördt af lösa och obetydliga personer och tycktes i sig sjelft hafva ringa skäl med sig och litet öfverensstämma med deras majestäters höga förstånd och uppriktighet. Icke destomindre kunde de icke underlåta att bedja deras majestäter taga en så hög och vigtig sak i moget öfvervägande. Man kunde väl förstå, att konung Sigismund hafver ett tungt och mödosamt regemente med det hårdnackade och bång-

*) Riksark. *Acta* angående den emellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. En anonym förklaring om uppträdet i Revel.

styriga folket i Polen, hvadan hans majestät längtar till sitt fädernerike; likaså med hvad ömhet fadershjertat önskar honom hem igen. Äfven de såge ingenting heldre än, att konung Sigismund vore i Sverge, särdeles som konung Johan nu af ålderdom och kanhända sorg öfver sonens frånvaro blifver alltmer ledsen, förtretelig och otålig i regeringsärenderna.

Deremot vore till betraktande, att derest konung Sigismund nu så snöpeligen och utan afsked öfvergåfve polackarna, skulle han ådraga Sverge deras fiendskap; de skulle gå i förbund med ryska tsaren eller måhända välja denne sjelf till konung, i båda fallen till Sverges ofelbara men. I alla händelser var nu ryssen genom fruktan för de förenade konungarna och deras riken benägen till fred. Löstes förbundet mellan Polen och Sverge, skulle han fatta mod, höja sina fordringar, och kanhända Dannemark äfven vilja begagna tillfället. För så många fiender skulle Sverge duka under; och dess innevånare icke allenast blifva kallsinniga, utan kanhända taga sig oråd före mot konungarna, som sådant föranledt. Slutligen värdigas deras majestäter på båda sidor betänka sitt konungsliga namn och rykte, som är mer än rikedomar, värdigheter, ja än sjelfva lifvet. Konung Johan har genom öppna bref både i Sverge och Polen förkunnat, att denna sammankomst skulle hållas för de ryska angelägenheternas skull, och har i början af mötet lofvat, att Sigismund skulle återvända till Polen. Likaledes har konung Sigismund både med ord och skrift lofvat polackarna att komma tillbaka. Gud förbjude, att konungaord skulle stå på så lös grund! Då hade undersåtare föga att lita på, hvilka dock måste lemna sig och allt sitt i konungars våld på deras blotta ord. Väl hade man fordom hört, att åtskilliga stora regenter afsagt sig kronan. Det hade dock gått uppenbarliga till väga; men att så snöpligt bortrymma från rike och land, derpå har endast konung Henrik gifvit efterdöme, hvilket, likasom hans öfriga bedrifter, är bättre att fly än följa.

Vilja konungarna allt detta besinna och icke så hasteligen verket företaga, skulle man med Guds hjelp så beställa, att konung Sigismund kunde återkomma till Sverge på ett sätt, som lände riket till nytta och honom sjelf till beröm. Slutligen bedja de, att deras majestäter täcktes vara försäkrade, att detta råd i välmening gifvet är, och att de äro redebogne likasom pligtige för konung Sigismunds arfsrätt hålla lif och blod osparda. Denna skrift undertecknades af alla de närvarande rådsherrarna, krigsbefälet och den utom rådet varande adeln, inalles sextioen personer, hvaribland märkas Erik Stenbock, Axel Lejonhufvud, Klas Tott, Gustaf och Sten Banér, Erik och Johan Sparre, Klas och Ture Bjelke, Krister och Gustaf Oxenstjerna, Karl och Arvid Horn, Göran Boje m. fl. Krister Oxenstjerna och Erik Lejonhufvud sändes med handlingen till Klas Fleming, för att få hans underskrift, men han nekade, förebärande, att han mundtligen sagt allt, hvad deri var anfördt. Brefvet framlemnades den 5 September, samma dag som rådets enskilda ofvan anförda bref. Olof Sverkersson återkom med Johans skriftliga svar till rådet. *Han förklarade sig icke vilja räkna skrifvelsen dem till otrohet, ehuru han ej kunde öfvertygas af deras skäl. Jag har,* sade han, *nogsamt begrundat allt, det i skrifvit, och mera dertill. Men efter den unge konungen blef i Kalmar både emot sin egen och mot min vilja tvungen att resa till Polen, såsom ock, emedan han derstädes har så hårda och ringa villkor, att hans regemente snarare är likt hertigens i Venedig än en konungs, och han sjelf är försatt likasom i en babylonisk fångenskap; alltså, och emedan Gud nu fört oss tillsammans, ämnar jag taga min son med mig hem till Sverge och det tvärt emot edert betänkande; ty jag har ofta pröfvat det lyckligast, som skett emot edert råd. Dessförutan är jag satt öfver eder både till höghet och myndighet, ålder och förstånd, och har nogsamt försökt verldens lopp. Hvad faran för Polen beträffar, så vet jag nog medel att den förekomma, ehuru*

blott två personer ännu känna dem; men om några veckor skolen i få veta allt. Till dess måsten i gifva eder till freds; ty jag vill hädanefter som hittills regera som en absolute konung; och, derest så icke sker, vill både jag och min son lemna Sverge, och i må välja eder till konung, hvilken eder lyster *).

Detta bref ökade allas oro. Rådet sökte att få tala vid Johan. Han afviste dem med hårda ord; slutligen släpptes de icke in. Någon föreslog, att man borde begära hjelp af hertig Karl **), och utkast till ett bref uppsattes ***); men man ansåg detta mindre rådligt, och brefvet afsändes aldrig. Somliga af rådet vände sig till Sigismund och sökte öfvertala honom; men då skickade Johan Olof Sverkersson till dem med de helsningar: *att, om äfven Sigismund gåfve sitt bifall, skulle dock Johan aldrig bevekas; och om det äfven lyckades dem hindra Sigismunds resa till Sverge, så skulle Johan derföre i hela sin lifstid igenom förfölja dem. — Det är,* sade den olycklige fadren, *som rådet skulle sticka en knif genom mitt hjerta* †).

Rådsherrarne afstodo likväl icke från sitt bemödande. Den 15 Sept. uppsatte de ett nytt bref, hvarest de uti korta, men tydliga och bestämda punkter uppräknade alla de olägenheter för riket, all den nesa för konun-

*) Riksark. *Acta* angående den emellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. En handling påtecknad: Dette loot högste b:te kongl. maj:t svare igenom Nicolaus Rask, Oluf Sverkelsson, Sefvned Henksson (?), Peer Brask och Jonas Petri.

**) Riksark. Historiska Samlingar till Joh. III Convol. 1589. Ett bref från E. G. S. (Erik Gustafsson Stenbock?). Stockholm den 24 Okt. 1589.

***) Riksark. Acta angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. — Conceptet till ofvannämnde bref.

†) Riksark. Acta angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. — En anteckning på baksidan af den ofvanföre med *) signerade handling.

garna, som skulle föranledas af detta hastiga beslut. Under skrifvelsen stod med stora ord: *Vincat affectum ratio!* *) d. v. s. *måtte förståndet besegra böjelsen!* Äfven till trakterna utom Revel spriddes ryktet om konungarnas beslut och missnöjet deröfver. Axel Lejonhufvud och Klas Bjelke hade rest till Narva att underhandla om fred med Ryssland. I denna gränsestad var farhågan för ett nytt uppblossande krig både allmännast och störst. Sjelfva innevånarne i Narva skrefvo för att afböja konungarnas vådeliga företag; likaså krigsfolket. Dessa sednares skrifvelse uppsattes till ena hälften af Axel Lejonhufvud och den andra af Klas Bjelke, på det ingendera skulle kunna undandraga sig ansvaret **). Den var nästan häftigare än rådets. *Ryssen hade först varit försagd öfver båda konungarnas möte, men började nu vid ryktet om Sigismunds hemresa hemta mod och öka sina fordringar. Samt och synnerligen bönfalla de derföre med böjda knän och uppräckta händer och tigga för Kristi högvördiga namns och den heliga dyrbara Treenighets skull, att deras majestäter måtte hafva i akt sina kongeliga namn, kristeliga samveten och timliga samt eviga välfärd, och icke genom vår nådige, unge herres otidiga och i sanning fast onyttiga afresande föra konung Johan sjelf, den unga herren och båda deras riken samt undersåtare i största förakt, spott och spe, och till slut i yttersta förderf och undergång, hvilket allt är så klart, att ingen förståndig kan derpå tvifla.* Slutligen försäkrades, *att de ej ville gå emot fienden, förr än de voro förvissade, att konung Sigismund återvände till Polen* ***). Skriften undertecknades den 27

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Sjelfva förberörde bref af d. 15 Sept. 1589.

**) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Ett bref från Axel Lejonhufvud till Klas Bjelke. Stockholm d. 17 Febr. 1591.

***) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Sjelfva ofvanbemälte skrifvelse.

Sept., och Klas Bjelke reste till Revel att framlemna den; hvilket dock aldrig skedde, emedan saken redan förut var afgjord.

Polackarne å sin sida hade ej heller under tiden förblifvit overksamma i Revel. Idkeligen trängde de sig kring Sigismund med böner om hemresans påskyndande, häruti understödda af ännu ett ankommet bref från Zamoisky, hvari denne åter omtalade tartarernas härjningar och yrkade på Sigismunds snara hemkomst. Denne drog sig dock undan, och skyllde både på behofvet att låta kröna sig i Sverge, och på sin fars uttryckliga vilja. Ändteligen den 24 September gingo polska herrarna till Johan och begärde, att han ville tillåta Sigismund återvända till Polen, men erhöllo det uttryckliga svar, att Sigismund nödvändigt måste till Sverge. Tillika förspordes, att man började i hemlighet föra hans saker ombord på flottan, som af Klas Fleming hölls segelfärdig.

Då gjordes yttersta försöket. De förnämsta af krigsfolket i Revel, med deras anförare i spetsen, tågade upp till slottet och stannade just utanför konungarnas fönster, der de nedlade fanorna med en dyr ed, *att aldrig taga vapen till Sverges försvar, derest konungarna genom detta företag onödigtvis ådroge sig så många fiender.* Samma dag, som polackarne fått afslag af Johan, gingo de också till Sigismund, berättade Johans och efterfrågade Sigismunds beslut, förklarande derjemnte, att de nu ämnade sjelfva begifva sig på återvägen och lemna honom qvar, derest han ej ville följa med. Sigismund bad dem vänta till morgondagen, hvilket de lofvade, hvarefter han begaf sig till sin fader. Det ihärdiga motståndet och fruktan för framtida oroligheter tvang ändteligen konungarna att gifva efter. Gustaf Brahe gick hela aftonen fram och tillbaka såsom underhandlare. Johan fordrade och erhöll af polackarna ett bestämdt löfte, att det måtte vara Sigismund framdeles tillåtet, när han ville, resa till Sverge; endast med sådant villkor kunde Johan samtycka att lemna honom. Den 30 September

slet sig denne utur fadrens armar och afreste. Johan stannade qvar, halfdöd af sorg och grämelse.

Först efter några dagar kunde han åter befatta sig med regeringsärenderna; men snart kom bref från Hogenskild Bjelke, med underrättelse, att hertig Karl begynt oroligheter, hvarföre konungens snara hemkomst vore af nöden.

Johan, uppskrämd, rustade sig redo. Under dessa öfverläggningar hade hans hat till rådsherrarna blifvit bragt till det högsta, fastän han ej visat det på annat sätt, än medelst undvikande af deras umgänge. I synnerhet var han uppbragt mot Erik Sparre och Ture Bjelke. Vid afresan ville han icke taga dem med sig, och, då de ledsagade honom till stranden, gaf han dem sådana blickar, att de nog kunde förstå, hvad han tänkte, fastän han teg. Nere på sjelfva bryggan begagnade de derföre några ögonblicks tillfälle att utbedja sig drottning Gunnilas bemedling, hvilken hon lofvade, hvarefter hofvet afreste. Några dagar sedermera afseglade äfven de nämnde tvenne herrarna, och hunno Johan, som blifvit uppehållen af motvind, hvarefter de på en gång anlände till svenska kusten, skyndande en hvar till sitt hem.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

JOHANS FIENDSKAP MOT HERRARNA.

Då Johan kom hem, fick han höra, att hertig Karl hela tiden förhållit sig stilla, och icke gifvit minsta skäl till misstanka. Nu vändes hans harm äfven mot Hogenskild Bjelke, och han trodde, kanhända med rätta, att denne i öfverenskommelse med de andra herrarna skrifvit förutnämnde bref för att snart skrämma hem Johan och således upplösa sammankomsten i Revel. Han trodde sig hos dem klart inse afsigten att skilja Wasaätten från regeringen och sjelfva öfvertaga den; derföre hade de un-

derhållit agget mellan Johan och Karl; derföre skyndat Sigismund till Polen; derföre hindrat hans återkomst; derföre i Kalmar regeringsform gått förbi hertigen. Härtill kom vreden öfver den skymfliga beskrifning om hans regemente, som de i Revel inlemnat. Hans misstroende var, liksom fordom Gustaf Wasas och Erik XIV:s, i synnerhet fästadt vid Sture- och nu dessutom Sparre-, Brahe- och Bjelkeslägten, hvarförutan obestämda misstankar hvilade öfver adeln i allmänhet. För att ej ådraga sig allt för många motståndare, anklagades likväl endast Ture och sedan Hogenskild Bjelke, Gustaf och Sten Banér, Erik Sparre och Klas Tott. Bref utfärdades till alla höfdingar med befallning att indraga dessa herrars förläningar och ingalunda släppa dem in på kronans slott. Serskildt förböds Erik Sparre att fara till Dalarna, af fruktan att han kunde vinna allmogen derstädes på sin sida. De sjelfva blefvo kallade till Stockholm *), hvarest de för att blidka konungen uppsatte och till honom inlemnade en böneskrift med anhållan om nåd och derjemnte med försäkran både om sin oskuld i det förflutna, samt sin tro och lydnad för framtiden. Johan var icke nöjd med detta steg. Men, då han snart insåg omöjligheten att kunna lagligen öfverbevisa dem om något brott, lät han genom Olof Sverkersson säga, *att, derest de ville uti en annan skrift erkänna sig brottsliga och bedja konungen om nåd, skulle de få förlåtelse; eljest måste han gå lagligen till väga, för att sjelf ej synas hafva orättvist angripit dem.* Till en sådan förskrifning vägrade herrarna alldeles; *det vore oerhördt, om de skulle ljuga på sig sjelfva och befläcka sin egen ära.* Emedlertid fortsatte Olof Sverkersson sina underhandlingar och förmådde dem slutligen att den 22 Nov. 1589 underskrifva ett bref, hvari de erkände sig hafva *uti åtskilliga ting af oförstånd förtörnat konungen, bådo honom derföre om förlåtelse och utlofvade trohet, lydnad och undergifvenhet, såväl mot Johan som Sigis-*

---

*) Gustaf Banér var qvar i Liffland.

mund. Detta brefvet mottogs af Axel Bjelke och Olof Sverkersson, hvilka framlemnade det till konungen, och på hans vägnar förkunnade de anklagade, att det nu tilläts dem resa till sina gårdar. Men, innan dessa herrar skildes, uppsatte och underskrefvo de en protest, hvari förklarades, *att de ingenting brottsligt begått, hvarför de behöft bedja Johan om förlåtelse eller ingifva böneskriften af den 22 November. De hade dock gjort det, på Olof Sverkerssons föreställning, att de derigenom skulle 1. återgifva lugn och fred åt konung och fädernesland. 2. Sjelfva erhålla tillgift. 3. Eljest hade de blifvit kastade i evigt fängelse. Af dessa orsaker hade de underskrifvit; dock skulle ingen tyda det så, som de derigenom erkänt sig brottsliga.* Denna protest hölls dock tills vidare hemlig.

När de reste ur staden, skulle Erik Sparre och Sten Banér följas åt till Djursholm. Då de redo öfver Norrmalm, gingo de i förbifarten upp till Karl Sture, som var vid hertigens hof. Hos honom träffades Axel Lejonhufvud och Moritz Grip. Man känner ej det närmare innehållet af deras samtal; troligen var det ej gynnande för konung Johan. Det endast vet man, att de, icke litande på den ingångna förlikningen, gåfvo Sturen i uppdrag att å deras vägnar hos hertigen anhålla om beskydd i händelse af ytterligare förföljelse.

Nu hade hela tvisten kunnat vara slutad. Men den upptändes åter och ännu bittrare. Det saknades ej menniskor, som sökte konungens ynnest och egen befordran genom att tala illa om herrarna. Adelns rikedom, högmod och ofta egennyttiga förvaltning hade förskaffat dem fiender, bland hvilka många ville begagna lägenheten att tillfredsställa enskildt hämndbegär, kanhända äfven, liksom Göran Perssons anhang, att svänga sig upp i de anklagades ställe. Dessa började springa till konungen med alla de stickord eller tecken till missnöje, som kunnat undfalla de anklagade. Äfven bland adeln hade de fiender. Klas Fleming var en bestämd motståndare. Nils

Gyllenstjerna utfor mot dem öfverallt i hårda ord, ställde sig dermed in hos konungen och blef af honom utnämnd till riksdrots; herrarna åter benämnde honom *väderhanen*. Genom alla dessas språng och hviskningar retades Johans vrede ånyo; men det, som hufvudsakligen hindrade förlikningen, var hertig Karls uppträdande.

Medan Johan var på Revels-resan, hade nemligen hertiginnan Maria dött. Karl, i början otröstelig, förklarade fullt och fast, att han ej mer ämnade gifta sig. Denna försäkran, jemnte den omständigheten, att hertiginnan icke efterlemnade någon son, stillade Johans fruktan för Karls äregirighet. Han anhöll genom bref om ett samtal. Karl reste genast till Stockholm och blef af brodren på det vänligaste emottagen. Deras tänkesätt om herrarna voro lika, och Karl lade hvarken finger eller goda ord emellan. *Herrarna,* sade han, *hafva förstört knektarnas sold i vin och must, samt i perlor och smycken åt sina fruar o. s. v. De hafva slagit under sig kronans lägenheter och folkets penningar; de hafva en bred bak och kunna väl tåla sitt straff.* En fullkomlig försoning afslöts mellan bröderna. Vadstena-beslut upphäfdes, så att Karl återfick alla sina fordna rättigheter i hertigdömet. Han deremot, likasom fadren en god hushållare, lånade den blottställda Johan betydliga penningesummor, och emedan Johan icke kunde hafva förtroende för rådsherrarna, ej heller sjelf för ledsnad och sorg mägtade befatta sig med riksstyrelsen, lofvade Karl att åtaga sig densamma; och gjorde det med så mycken drift, att Johan förvånad sjelf yttrade, *det alla saker gingo tre gånger så fort, sedan Karl kom till styret.* Herrarna blefvo emedlertid offer för försoningen. För att ursäkta sig sjelfva, sökte bröderna att på dem skjuta skulden till fordna osämjan. Johan omtalade alla de yttranden, som rådet under de förra tvisterna inom rådkammaren fällt om Karl. Denne åter berättade, att de nu nyligen hos honom begärt skydd emot Johans förföljelse, och detta betraktades som ett nytt försök att underhålla brödratvisten. Några säga, att herrarna verk-

ligen bjudit kronan åt Karl; andra, att han med ett sådant föregifvande velat ytterligare uppreta Johan. En annan misstanke var, att de ville tillrycka sig riksstyrelsen, än såsom förmyndare för hertig Magnus, än gemensamt med prinsessan Anna eller med hennes blifvande gemål. Dessa och andra mer eller mindre trovärdiga rykten utspriddes, och det blef afgjordt, att, oaktadt löftet om förlåtelse, likväl inför ständerna anklaga herrarna, i synnerhet dem man mest fruktade, och som ej ville underskrifva det föreslagna erkännandet af deras brottslighet. Man ville egentligen åt Erik Sparre och en och annan af hans närmaste. Det var således frågan om att förmå de öfriga af rådet och adeln, att skilja sig från dessas sida.

Nu började egentligen de frestelser och förföljelser, då hvars och ens styrka pröfvades. Braher, Stenbockar, Oxenstjernor voro mindre misstänkta och blefvo snart förlikta med hofvet. Klas Bjelke likaså, både för sin medgörlighet och slägtskap med konungen. Svårare var förhållandet med sjelfva hufvudmännerna, Sparren, Banérerna och de tvenne andra Bjelkarna, hvilka af hofvet ansågos farligast och likväl icke kunde förmås att på något sätt erkänna sig skyldiga. Erik Sparre visade sig alltid oförskräckt och oböjlig. Likaså Hogenskild och Ture Bjelke, oaktadt alla underhandlingar, som våren 1590 nedre uti Vestergötland med dem förehades *). Gustaf Banér vid sin hemkomst från Liffland blef äfven ståndaktig; på samma sätt Sten Banér. Hertig Karl *bad väl denne sednare skilja sig från de andre;* men herr Sten nekade. *Jag vill tusenfaldt heldre*, skref han, *lida döden än antaga slika förslag och gifva mig i en sådan lifegenskap och träldom, som man vill*

*) Riksark. *Acta* angående den emellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Flere enskilda härom vexlade bref.

pålägga oss *). På samma sätt äfven Åke Tott, men han afled just vid denna tiden, ännu på dödsbädden försäkrande sin och de öfrigas oskuld **). Serdeles märkvärdigt var Axel Lejonhufvuds uppförande. Vid rättegångens början var han i Vestergötland med sin mor, grefve Ebba. De beslöto att taga de anklagade i kraftigt försvar. *Jag ämnar ej tillåta*, sade grefve Axel, *att riksens råd så ovärdigt behandlas.* Grefve Ebba lät förljuda, *att det var hon, som tillsatt Johan; det kunde äfven blifva hon, som afsatte honom.* De sände sina dyrbarheter öfver gränsen till Halland, och sökte att på Gräfsnäs samla och uppresa vestgöta-adeln. Axel Lejonhufvud hade äfven en annan plan. Man fruktade nemligen hertig Karl mera än konungen. Han föreslog derföre att narra hertigen till Gräfsnäs och genom de många hemliga gångar och dörrar, som funnos i det stora slottet, rycka honom från lifvakten, fängsla honom och tilltvinga sig hvad villkor, man önskade ***). Då emedlertid Erik Sparre helt och hållet afrådde detta försök och äfven adeln i Vestergötland ej kunde lockas till affall, måste Lejonhufvud söka förlikning med konungen. Det lyckades genom hertig Karls bemedling och Axels egna förödmjukande bref. Likväl måste en särskild förbindelse aflemnas: *att, emedan grefve Axel och hans moder alltid hållit sig till hertig Karl, lofvade de nu högtidligen, att vid framtida oroligheter alltid blifva på Johans och dess lifsarfvingars sida, och aldrig mot dem hylla hertig Karl eller hans efterkommande* †).

---

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Fragment af ett bref, skrifvet med Sten Banérs hand.

**) Riksark. Historiska samlingar till Johan III. Convolutet år 1591. En copia af Klas Åkessons dödsbekännelse.

***) Riksark. *Historica* att instickas i Karl IX:s convolut. En uppsats med påskrift: Dette efterskreffne vår i ded Contor på Stegeborg, så mygged mig minnès.

†) Riksark. *Acta*, angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Villkoren för Axel Lejonhufvuds förlikning.

Sedan vi nu visat de förnämsta herrarnas olika förhållande, vilja vi framställa sjelfva rättegången. Den fördes mot Erik Sparre, Hogenskild och Ture Bjelke samt Gustaf och Sten Banér, eller de fem herrar, som vägrade att antaga de af Johan föreslagna förlikningsvillkoren.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

RÄTTEGÅNGEN MOT RÅDET *).

I början af år 1590 begynte riksdagen. Först voro endast några få af adeln kallade, serdeles sådana, som man visste skulle jaka till allt hvad, som begärdes. Sedan anlände flera. Hertig Karl sökte visa de anklagades brottslighet, och den, som vågade taga deras försvar, blef hårdt afvisad med namnen: *rebell*, *upprorsstiftare* o. s. v. Adeln i allmänhet dels hotades med räfst, dels lockades med löfte om nya privilegier. När saken så var förberedd, kallades ändteligen de öfriga stånden. Johan visste, att folket, som önskade fred, i allmänhet gillade rådets åtgärder i Revel. Han tordes derföre ej vidröra denna punkt, utan anklagade herrarna för stämplingar mot arfföreningen. Han kunde dock i detta hänseende ej uppte ett enda bestämdt bevis; ej heller fingo sjelfva de anklagade komma till Stockholm och försvara sig, ehuru de ifrigt bådo derom. Detta väckte uppmärksamhet, och, oaktadt både konungens och hertigens bemödande, gick det trögt med utslaget. Både prester och borgare ville undandraga sig. Slutligen den 7 Mars blef af alla fyra stånden en dom underskrifven, hvari de afsade *sig all delaktighet i dessa herrars företag och*

*) Riksark. Histor. Samlingar till Johan III. Convolutet 1592. *Diarium*. Är ett concept, uppsatt af Sten Banérs hand, och rörer serdeles uppträdena året 1592. Jemnför och se vidare Erik Sparres minnesbok.

förklarade dem hafva förtjent konungens onåd. Dock tillades det uttryckeliga förbehåll: *om berörde rådspersoner sig med god skäl icke försvara kunna eller vilja.* Tillika skedde ett förnyande af Vesterås arfförening. Kring alla land-orter utskickades kungörelser om rådets brottsliga förehafvande och ständernas beslut.

Desse herrar voro emedlertid på sina gods, och hörde med harm, huru de anklagades och sakfälldes utan laga dom, ja utan att ens hafva varit förhörda. Ändteligen skulle det ske. Uti Maj månad kallades Erik Sparre till Stockholm, och uppfördes på slottet, der hertigen i närvaro af en hop adel och andra åhörare anförde de vanliga förebråelserna. Sparren, derpå förberedd, svarade med ett förut öfverläst tal. Karl afbröt honom med hot och beskyllning för lögn. Efter någon ordvexling fick Sparren gå ned, och ingen ting blef afgjordt eller bevist. Nu började ett långvarigt skriftvexlande, dels med konungens beskyllningar och Sparrens försvar, dels och ännu mera med förslag till en förskrifning, medelst hvilken Sparren skulle bekänna sig brottslig och bedja konungen om nåd, hvaremot förlåtelse utlofvades. Men man kunde ingalunda komma öfverens om uttrycken. Sparren ville alldeles icke bekänna sig hafva brutit mot Johan på annat sätt än af oförstånd; och dermed var denne icke nöjd, emedan mången då skulle tyckt, att hela rättegången varit obillig. De, som sprungo med dessa bud, voro Olof Sverkersson, Henrik Mattsson och Per Rasmusson. En dag kommo de till Sparren och helsade från konungen, *att man hade funnit åtskilliga Sparrens egna bref, innehållande bevis om hans brottslighet. Det erböds honom derföre nu för sista gången att erkänna sig skyldig och bedja om nåd; eljest skulle brefven framläggas, hvarefter ingen tillgift mer kunde ega rum.* Sparren svarade med harm: *konungen må icke tro mig så glömsk, att jag ej vet, hvad jag skrifvit, ej heller så barnslig och rädd, att jag later skrämma mig till att ljuga på mig sjelf. Jag anhåller hädanefter att blifva med*

sådant tal förskonad. Det hördes sedan aldrig ett ord om de vigtiga brefven. — Per Rasmusson hade deremot fått höra, att Erik Sparre hade i Grenna kyrka nedsatt en kista med angelägna papper. Utan befallning skyndade han dit, upptog kistan och förde den med stort buller och triumf till Stockholm, menandes, att der skulle man visserligen komma Erik Sparres förräderier på spåren. Kistan bars upp i konungens egen kammare och genomsöktes af hertigen. Der fanns endast en hop köpe- och jordabref, tillhöriga den nyss afiidne Per Brahe den äldre. — Då sekreterarne ej kunde beveka Sparren, nedkom till honom i samma ärende rådet, anfördt af Nils Gyllenstjerna och Klas Fleming. Sparren svarade som förut, tilläggande, *att det icke anstod rådet öfvertala honom att ljuga på sig sjelf. Tvärtom, i kraft af sitt ämbete, borde de tillse, att ingen ohörd och olagvunnen blefve så handterad som han, aldramest nu, då största delen af dem sjelfva hade deltagit just i samma sak, hvarför han kommit i onåd.* Rådet svarade: *att de icke tordes så tvärt sträfva mot konungen, efter han var en så häftig cholericus; likväl skulle de passa på tillfälle och tala till det bästa.* — Detta Sparrens motstånd uppbragte Johan än mer. Det beslöts, att han skulle sändas fängslig till Åbo slott; sedan mildrades det till Stegeborg. — Under dessa tvister hade Sparrens maka, fru Ebba, med sina barn skyndat till hofvet. De uppsökte konungen och hertigen samt kröpo för dem på sina knän, bedjande om nåd, men erhöllo stundom inga, stundom hårda svar. Vänner och fordna bekanta drogo sig småningom undan, och den olyckliga fru Ebba fick stundom sitta utanför dörren hos sina fordna tjenare. Det hände en dag att hon på Svartsjö var uppe hos drottning Gunnila för att bedja om hennes bemedling. Då inkom Johan, bärande, enligt vanan, en ungersk jernhammare i handen. Fru Ebba vände sina böner till honom sjelf. I början svarade han mildt, men, för att ådagalägga rättvisan af sin sak, begynte han uppräkna allt hvad Erik Sparre gjort honom emot. Der-

under blef han allt ifrigare, och vreden upptändes ånyo. Han började utfara i hårda ord och slog derunder med hammaren i bord och bänkar, så att fru Ebba, som icke var vid fullkomlig helsa, slutligen af förskräckelse föll afdånad till golfvet och bars in uti prinsessan Annas kammare bredvid drottningens. Vid hennes svimning gick Johan först ut, men ångrade sig snart, och fruktade att hafva skrämt henne till ett vådligare sjukdomsanfall. Han återvände derföre och bad drottningen gå in och trösta henne. Några veckor härefter födde Ebba en son, hvilken efter farfadern fick namnet Lars, och sedermera sjelf som landtmarskalk ofta och med kraft förde klubban. Ett år derefter födde hon åter en son, hvilken efter konungen i Polen kallades *Sigismund*, i stället för det gamla Sparrenamnet *Sigge*. Johan fäste dock ej något afseende vid denna uppmärksamhet.

Underhandlingarna fortforo emedlertid, och slutligen d. 9 Juli 1590 kom det till förlikning mellan hertigen och Sparren. Denne sednare måste, ehuru ogerna, *utlofva för sig och sina efterkommande att aldrig råda eller styrka till sådana stadgar, som Vadstena artiklar.* Han lät dock straxt hos prinsessan Anna anmäla, att han varit tvungen till detta steg, men att det i framtiden icke skulle gälla emot lag och skäl samt konung Sigismunds högre rättigheter. Straxt härefter eller den 18 Juli följde ett slags förlikning med konungen, hvarefter Erik Sparre fick återvända till Sundby. Ungefär på samma sätt gick det med de andra anklagade.

Vid hemkomsten blef det deras gemensamma omsorg att undanrödja alla bevis, som kunde väcka misstankar om fordna planer. Det tyckes, som de omskrifvit sina bref och lagt till eller tagit bort, allt efter som omständigheterna fordrade. Detta ökar misstanken om deras brottslighet och tillintetgör på samma gång möjligheten att bestämma, hvari den bestod. Endast hemligt och genom förtrogna bud vågade de sända sina skrifvelser, ty spejare bevakade deras steg. Dessutom hade hvar och en hos sig flere af konungens eller hertigens ryttare

till vakt. I synnerhet var man sträng mot Erik Sparre. Ingen fick gå in och tala med honom, som misstänktes föra bud från de andra herrarna. Brefvexlingen med dessa skedde oftast genom teckenskrift, och den gemensamma mötesplatsen för sådana hemliga bud var Vallbäck, ett på andra sidan Hjelmaren beläget skogstorp eller utbruk under Sundby *). Det var en tid förbudet att öppna porten på stora Sundby-byggningen oftare än för de oundgängligaste behof. Pestsmittan, som rasade i Stockholm, började äfven visa sig kring Sundby. Sparren skref och bad Johan på det bevekligaste om tillstånd att med hustru och barn få begifva sig till ett annat ställe. Det vägrades. Sparrens svärfar, gamla Per Brahe, låg på sitt yttersta och begärde att få tala med sina mågar och barn. Sparren skref och bad ganska enträget derom. Hertig Karl tillstyrkte bifall; men Johan vägrade. Sparren fick ej en gång komma på sin svärfars begrafning.

Alla, som hade något odeladt med herrarna, togo tillfället i akt, och voro nästan säkra att hos konungen få tvisterna afgjorda till sin fördel. Äfven enskild hämndlystnad visade sig. Hans Wankow, till börden en lybeckare, men uppfostrad på Rydboholm, hade städse utmärkt sig för oskicklighet och laster, så att han till och med blifvit dömd från lifvet, men endast genom Brahens förbön kunde räddas. Han var dess bårdskärare. Vid denna tiden begärde han af gamla grefven ett hemman för sin trogna tjenst. Brahen biföll af ålderdomssvaghet, men Johan Sparre och de unga Braherna återtogo gården. Då började Wankow låta förnimma, att han hört åtskilligt om herrarnas hemliga stämplingar o. s. v. Erik Sparre fick nys om hans hot och begärde straxt, att han skulle fängslas och förhöras, hvilket skedde, hvarpå han

---

*) Riksark. *Acta*, angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Ett bref från Ebba Brahe till Anna och Margareta Sture, Sundby den 20 Mars 1591. (Skrifvet med chiffer af samma clav som ofvananförde chifferbref. Se p. 59).

återtog sina angifvelser. Men sedan kom han till Uppsala, hvarest konungen då uppehöll sig. Der upptog han sitt förra tal, och berättade, att han hört båda Sparrarna i grefve Pers sängkammare tala om en plan, *att sätta Gustaf, Erik den fjortondes son, på tronen, dock ej med större magt, än de sjelfva funno för godt. Erik Brahe och Axel Lejonhufvud skulle hos sina anhöriga i Tyskland värfva soldater, och komma med dem till Kalmar, så snart hertig Karl med svenska krigsmagten seglat till Estland. Bröderna Brahe, Banér och Sparre skulle för samma ändamål uppvigla folket, serdeles i Småland och Vestergötland.* Då ryktet om Erik Sparres bortförande till Åbo kom till Rydboholm, skulle Johan Sparre hafva sagt: *Konungen och hertigen äro ej mera än två; men hertigen skall veta, att vi äro flera, så må fanen taga och kasta honom ut genom fönstret! Jag skulle gerna hjelpa till.* Då Johan Sparre först fick höra, att Wankow ämnade klaga i Stockholm, skulle han med goda ord, ja, med löfte om den begärda gården, velat locka honom qvar; men, när Wankow vägrade, utbrast Johan Sparre: *Gå då! Dina ord skola ej gälla mycket.* Dessa voro Wankows angifvelser. Han lärer dock icke blifvit ansedd som vittnesgill, emedan hvarken han eller hans anförande finnas åberopade i den tidens offentliga handlingar. För tillfället förorsakade de dock mycket uppseende. Skriket om herrarnas förräderier höjde sig å nyo och ökades. Johan Sparre inmantes till Uppsala och sattes der fängslig i samma rum, der Nils Sture blifvit dödad. Efter långa underhandlingar återfick han ändteligen friheten. Wankow var då tagen i tjenst och försvar hos hertig Karl *).

---

*) Riksark. Historiska Samlingar till Johan III 1590. Wankows bekännelse.

Riksark. *Historica* att instickas i Karl den niondes convolut. En annan bekännelse af Wankow.

Riksark. *Acta,* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Ett protokoll, hållet vid en undersökning med Wankow.

Johan blef snart missnöjd med den ingångna förlikningen. Han ville och ämnade ännu hårdare straffa herrarna. År 1591 i Juni sammankallades derföre åter ständerna, och de anklagade inhemtades från sina gods och uppfördes inför konungen, hertigen och adeln. Konungen förde sjelf ordet. Han förebrådde dem: 1. Att de bidragit till hans fängslande i Åbo 1563 och underskrifvit hans dödsdom samma år. 2. Styrkt konung Erik att utlemna Johans gemål Katarina åt ryska tsaren *). 3. Hade 1573 velat och 1587 verkeligen ställt så till, att Sigismund skulle komma till Polen äfven med förlust af Estland **). 4. Afrådt Sigismunds afresa från Revel. 5. Narrat soldaterna derstädes till ett genstörtigt bref. 6. Sökt stifta oenighet mellan konungen och hertigen och derigenom, likasom i allmänhet, bringa Wasahuset på fall ***). 7. Sökt genom regeringsformen i Kalmar tillrycka sig styrelsen. 8. Tvingat konungen följa deras råd, hvilket är förräderi, ty *cogere regem est prodere regem* †). 9. Varit försumliga och dertill egennyttiga medelst oloflig handel, tillryckande af kronans inkomster och egodelar, andra menniskors förtryck o. s. v. Johan

*) Vid dessa två punkter har Erik Sparre anmärkt: 1. Att de vid konungens kröning voro en gång för alla förlåtna. 2. Att endast Hogenskild Bjelke deri deltagit; de andra voro då barn, eller på utrikes resor. 3. Att det var icke de, utan just tvenne af deras domare, herr Nils Gyllenstjerna och Klas Fleming, som bifallit att utlemna furstinnan Katarina åt tsaren.

**) Erik Sparre framtedde ett af tre vittnen underskrifvet betyg, att Johan 1589 sjelf gillat Sparrens förhållande med Estland och påstått, att det kunde ganska väl försvaras [1]).

***) Det enda bevis, som för denna punkt kunde anföras, var det bekanta rådet 1585, att Johan skulle akta Sigismund på dess jagtfärder för Karls försåt.

†) Att tvinga konung är att förräda konung.

[1]) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Originalvittnesbrefvet af Klas Tott, Ture Bjelke, Sten Banér.

förklarade väl, att han ej hyste någon personlig ovilja mot dem, men uttal och anletsdrag visade motsatsen. Slutligen tystnade han. I stället för att falla på knä och bedja om nåd, som man väntat, började nu herrarna, dels urskulda, dels försvara sitt uppförande. Då utbröt Johans vrede. Han befallte dem tiga, uppräknade det onda, han visste om hvar och en bland dem. Huru Hogenskild Bjelke sprungit vid Norrby; huru han och Sten Banér låtit taga sig tillfånga af en dansk stalldräng; huru Gustaf Banér icke vågade hjelpa Karl Horn; huru Erik Sparre bortskänkte Estland o. s. v. De försökte åter tala; men han befallte dem tiga, drog ut sin värja, skakade den, sägande: *Denna är mig af Gud gifven, att dermed straffa förrädare och edsbrytare.* Derpå gick han häftigt ut ur rummet. Hertig Karl lät nu uppläsa anklagelsepunkterna, hufvudsakligen de samma, som Johan mundtligen anfört, endast vidlyftigare. Herrarna förklarade sig öfver hvarje; men Karl afbröt dem icke sällan med eder och ovett, utropande ofta: *Det lög du din skälm!* o. s. v. Emedlertid kom bud ifrån Johan, att hertigen ej skulle tillåta de anklagade ingå i svaromål, hvarpå samlingen skulle upplösas. Herrarna och deras fruar, som äfven voro inkomna, vände sig då till hertigen med böner om hans bemedling. Han lofvade det gerna, *derest de ville erkänna sig skyldige. Sådant vore nödvändigt för konungens anseende skull.* De sade sig *för ingen del vilja bekänna otrohet och förräderi, men väl försumlighet och oförstånd.* Hertigen tycktes nöjd dermed, lofvade dem med handslag både bemedling hos konungen och sin egen nåd; hvarpå de åtskildes. Ifrån denna stunden drog sig Karl ifrån hela rättegången och ville ej mera deltaga deri.

Johans bitterhet fortfor. Han fordrade, att de skulle helt och hållet förödmjuka sig. Sjelfva drottning Gunnila rådde dem härtill och Olof Sverkersson började, att som förut springa fram och tillbaka med förlikningsförslag. De uppsatte ett bref, hvari de talade om sin *försumlighet,* sitt *oförstånd.* Johan var ej nöjd der-

med. De uppsatte ett annat, hvari de också nämnde *sina alltför dristiga rådslag.* Detta uppbars af det öfriga rådet, som dervid gjorde knäfall, bedjande om nåd; men förgäfves. Olof Sverkersson kom till dem med ett förslag, som konungen sjelf låtit uppsätta, enligt hvilket de borde erkänna sig brottsliga till alla beskyllningarne, och utlofva större trohet för framtiden, hvaremot de skulle erhålla tillgift. Det var om dessa anbud, som Gustaf Banér i ett förtroligt bref till brodren yttrar: *Om jag underlecknade en sådan skrifvelse, hvad samvete skulle jag då hafva? I Guds ord förbjudes bära falskt vittnesbörd mot sin nästa; jag tror icke, att der befalles ljuga på sig sjelf. Gud bevare oss för sådant! Den, som tillstyrker slikt, bär sig åt som en käring. Ej heller kan jag lofva större trohet hädanefter än hittills. Det står ej i min förmåga, ty Gud skall veta, att jag aldrig vändt mitt hjerta från konungen eller tänkt göra arfföreningen om intet* *) o. s. v. De vägrade också alla att underteckna en så neslig skrift. Då kom nytt bud, att derest de ej ville underskrifva, skulle de dagen derpå flyttas i hårdare fängelse, somliga på Örby, andra i Uppsala och Vesterås, Erik Sparre serskildt i herr Eskils gemak på Stockholms slott; *båtarna,* sade man, *vore redan färdiga och herrarna hade ej längre besinningstid än till följande morgonen.* Desse svarade: *Vi kunna ej gå längre än gånget är. Vill man göra våld på oss, som icke äro öfverbevista, kunna vi sådant icke hjelpa, utan befalla oss Gud allsmägtig i händer.* Två gånger förnyades denna hotelse, men alltid med samma svar. Tredje gången ändteligen blef det allvar. Kl. 12 om natten (d. 19 Juli 1591) hemtades Sten Banér ur sin säng och skickades till Svartsjö. Straxt derefter fördes Ture och Hogenskild

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet, m. m. Ett bref från Gustaf Banér till Sten Banér, *ex propriis ædibus* d. 15 April 1591

Bjelke samt Gustaf Banér till Drottningholm och Erik Sparre till Rydboholm. Alla sattes under sträng bevakning. Dagen derpå kom bud från Johan att på Rydboholm eftersöka förrädiska handlingar. Man uppslog alla skåp, skrin och kistor, men kunde ingenting finna. Den, som hade åtagit sig denna förrättning, var Erik den fjortondes mördare, Johan Henriksson, hvilken nu åter blifvit tagen i nåder och började i denna sak användas.

Man begynte alltmer blifva missnöjd med konungens hårda förfarande. Till och med folket, vanligen de mägtigas afundsmän, yttrade sitt medlidande. Man trodde, att herrarne fallit i ogunst derföre, att de tillstyrkt fred och oförställdt talat om rikets utblottade tillstånd. Den olagligt förda rättegången väckte äfven förargelse. Man fann flerestädes i kyrkorna namnlösa bref till konungen eller hertigen, innehållande bedröfliga målningar af landets belägenhet, varningar mot höghet och orättvisa, samt trägna uppmaningar att sluta fred med Ryssland *). Då rådsherrarna under mötet 1591 en gång erhöllo tillåtelse bevista den offentliga Gudstjensten, visade folket dem så mycket deltagande och vördnad, att Johan sedan fann för godt hålla dem instängda. Sigismund, om hvars hemresa nu åter var fråga, sökte också med sina bref utverka lindring i deras öde: *det vore för honom eljest ingen vinning att komma från Polen till Sverge; ifrån det ena oroliga riket till det andra.* En ännu ifrigare förespråkare hade de i drottning Gunnila, men alla förböner voro fåfänga.

Johan tycktes väl sjelf hafva insett sin orättvisa, men var för högmodig att erkänna den. Häraf ökades som vanligt bitterheten mot de förorättade. Deras tjenare, anhöriga, vänner sattes vid minsta anledning i fängelse. Han lät sönderrifva Erik Sparres skottska friherrebref och talade aldrig om de anklagade under annat namn

*) Riksark. Historiska akter 1594, 1595 och 1596. — Tvenne paskill, det ena af år 1590, det andra 1592.

än riksens oråd. I ett då uppsatt testamente förböd han Sigismund, att åter upptaga dem i rådet. De herrar, som kommo i deras ställe, måste aflägga en ny rådsed af innehåll, *att aldrig ogilla eller tala emot, då konungen funne för godt följa eget råd* *). Den gamla rådseden deremot ålade, *att alltid råda det, de efter yttersta förstånd vid Gud och samvete ansågo bäst vara, och derutinnan icke hafva försyn för räddhoga, ovänskap, hat, ens eller annans, hvems det vara kunde.*

Uti Mars månad 1592 gjorde Johan ännu ett försök att böja deras stolthet. Banererna och Erik Sparre infördes till Stockholm, omgifne af ryttare. De sattes på slottet i ett nylagdt hvalf, hvarest man plågades af kalklukt och ännu värre stank från närliggande samlingar af orenlighet. Trenne dörrar, den ena utanför den andra, stängde ingången och tillslötos hvarje natt med bommar och lås. I början tilläts det herrarna att stundom gå ut på tröskeln och hemta frisk luft, liksom deras fruar och tjenare erhöllo fritt tillträde. Men då de fortforo i sin vägran till den begärda förskrifningen, blefvo de sjelfva inneslängda, deras fruar och tjenare utvisade, och af de sednare fordrades edlig förbindelse att icke låta bruka sig af sina herrar mot Sverges krona. Nu fortsattes det förra spränget med förlikningsförslag. Olof Sverkersson, hvilken förutsåg, att herrarne ännu en gång kunde komma till magt igen, började i smyg söka deras vänskap och framställa sig som ett oskyldigt nödtvunget redskap i den uppretade konungens hand. Han fortfor dock att troget uträtta dennes befallningar. En gång kom han i sådana ärenden till dem och hade med sig Erik Lejonhufvud, som sjelf underskrifvit brefvet i Revel. En bland Johans förnämsta klagopunkter var, att rådet i förenämnde bref hotat att för honom stänga riket. Sparren frågade nu Lejonhufvud, om *denne med*

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595, och 1596. Den nya rådsed, som 1590 aflades af Bengt Ribbing, Gustaf Oxenstjerna, Gustaf Båt och Göran Posse.

godt samvete kunde säga, att något sådant stått i brefvet. Lejonhufvud blef förlägen och svarade, *att han det ej visste, men skulle dock se efter.* Sparren sade: *Det borde du hafva gjort, broder, innan du underskref vår dom och åtog dig en sådan beskickning som denna.* Lejonhufvud bleknade och rodnade, gick ut och kom aldrig tillbaka. Olof Sverkersson med kamrater fortsatte underhandlingarna. Slutligen framställdes hot om evigt fängelse. *Konglige majestät har åt eder bröd nog:* hette det. En annan gång: *Om de sjelfva ej ledsnade på fängelset, nog kunde hans majestät låta dem sitta der.* Drottning Gunnila vågade ej mer framlemna några böneskrifter, knappt nog emottaga de olyckliga fruarna. Ja, man hotade, att det ej mer skulle tillåtas dem att med sina klagomål oroa drottningen. De passade en gång på konungen, och kröpo på sina knän, jemrande, gråtande och bedjande efter honom, men skarpa blickar och hårda ord blefvo hans enda svar. De arma fruarna väntade hvarje dag att få upplefva samma rysliga uppträden som vid Sturemorden i Uppsala.

Herrarna sjelfva kunde dock af ingen fruktan bevekas. De förblefvo ståndaktiga, och Johan måste ännu en gång gifva vika. Gunnilas böner, den återvaknade farhågan för hertig Karl, slutligen hans egen tilltagande svaghet voro härtill orsaken. De anklagade fingo först flytta ned i staden, sedan till sina gods. Underhandlingen om förskrifningarna blef afbruten af Johans sjukdom. Den slutligen gifna förlåtelsen få vi framdeles omtala.

Det bör anmärkas, att berättelsen om denna rättegång är till en del tagen ur uppsatser, hvilka härleda sig från Erik Sparre sjelf.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

OM PER BRAHES DÖD.

Det är i dessa berättelser ofta taladt om Per Brahe. Han har ej utmärkt sig som någon krigshjelte, de tvenne

gånger han fört befäl, nemligen vid Norrby och Bohus, hade det gått olyckligt; men för öfrigt ansågs han som en klok, lärd och hushållsaktig herre. Någon tid var han misstänkt för benägenhet för katolska läran, liksom man af några hans stolta yttranden ville gissa, att han ej ansåg sig sjelf ovärdig kronan. Johan, allt mer och mer misstänksam, trodde sig öfvertygad om hans brottsliga ärelystnad, men tordes ej angripa den allmänt aktade gubben. Under dessa hvälfningar hände det sig, att Brahen föll i en svår och långsam sjukdom. Hans mågar, båda Sparrarna, önskade träffa honom och han dem, men Johan nekade det tvärt, äfven då hvar och en såg, att det led till slut med den gamle. Per Brahe måste vid sin dödsbädd sakna flere af sina barn och närmaste anhöriga. Erik Sparre fick icke ens komma till begrafningen, och Johan Sparre först, sedan han satt borgen att icke rymma *). Ja, konungen gick så långt, att han förböd den gamla mannens jordfästning, dels för ofvannämnde misstankars skull, dels emedan ett rykte gick, att denne om konung Gustaf sammanskrifvit en krönika, som icke varit till Wasarnas fördel, och hvilken, oaktadt Johans noga efterforskningar, ej kunde återfinnas **). Så stod Per Brahe en lång tid obegrafven. Men hans svägerska, enkedrottningen Katarina Stenbock, förlorade slutligen tålamodet. På eget bevåg tog hon biskopen i Vesterås med sig till Rydboholm, sammankallade dem af slägten, som fingo komma, och lät med vederbörlig högtidlighet förrätta den nekade jordfärden. Johan lemnade hennes företag opåtaldt.

---

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. Original borgeskriften af d. 13 Okt. 1590.

**) Den har sedermera blifvit framsökt och befunnen ganska fördelaktig för Gustaf Wasa. Den teckning af nämnde konung, som förekommer i berättelsen om honom, Kap. 52, är till största delen utdragen ur dessa Per Brahes anteckningar.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET

OM KARL HORN *).

Då Johan år 1589 lemnade Revel, förordnade han Gustaf Banér till ståthållare öfver hela Estland. Fredsunderhandlingarna med ryssarna misslyckades, ty Johan fordrade ej allenast Est- och Ingermanland, utan äfven hela landsträckan uppåt Hvita Hafvet. Denna obillighet väckte ovilja och nedslagenhet hos soldaterna, heldst ryktet fortfor, att Sigismund skulle komma till Sverge, och ryska tsaren i hans ställe, hvarefter både polska och ryska härar skulle drifva svenskarna ur Estland. Krigsfolkets missnöje var så mycket vådligare, som tsaren nu i egen person nalkades i spetsen för 100,000 man. Han vände sig först till Jama, som straxt blef intaget (d. 27 Jan. 1590). Sedan mot Ivanogorod. Här var Gustaf Banér med svenska krigsmagten till mötes och höll mot honom några skärmytslingar, men drog sig sedan tillbaka åt Wesenberg, för att invänta förstärkningar. Tsaren vände sig mot Narva, der Karl Horn förde befälet. Denne hade hvarken försett sig med mycket folk eller proviant, ty han trodde icke ryssarna så starka, ej heller att de kunnat på vinterföret medtaga gröfre belägringsartilleri; äfven väntade han att snart få undsättning af Gustaf Banér. Den 31 Jan. kom ryssen för Narva; den 4 Februari började skjutningen och fortfor natt och dag ända till den 19; då voro på ett ställe 24 och på ett annat ställe 22 famnar af muren nedskjutna. Dessutom hade ryssar uti hölass hemligen smugit sig in och ut ur staden samt utforskat dess svaghet. Under tiden skickade Horn bud på bud till Banér, be-

*) Riksark. Historiska Samlingar till Joh. III. Convol. 1591. Protokoll vid förhöret med Karl Horn d. 15 Febr. 1591. Jemnför dersammastädes ett bref från Klas Bjelke til Erik Sparre. Wesenberg d. 5 Mars 1590.

gärande hjelp, men denne fick ingen förstärkning och vågade ej ut med sin lilla här. Den 19 Febr. i gryningen började ryssarna storma mot båda murbrotten. Grafvarna fylldes med snösäckar och ditstjelpta hölass, öfver hvilka ryssarna störtade fram. Somliga rusade på stormstegar uppför murarna och med långa hakar sökte andra lyfta sig upp. Men Karl Horn och svenskarna gjorde ett förtvifladt motstånd. De ryckte stegar och hakar in till sig öfver muren, tillbakakastade ryssarna, och voro så ihärdiga, att dessa efter nära 4 timmars storm måste kl. 11 f. m. draga sig med betydlig förlust tillbaka. De slagnas blod flödade strömvis uti grafvarna *).

Horn lät straxt hålla en högtidlig tacksägelse för den lyckliga utgången. Men, då hans folk för denna orsak skulle uppställas, fick han först rigtigt se sin vådeliga belägenhet. Knappt 400 soldater funnos i tjenstbart tillstånd, och dessa voro svaga och uttröttade, dels af en förut gängse allmän sjukdom, dels af det myckna arbetet under belägringen. Han befallte dem laga den nedskjutna muren, men de förklarade sig dertill alltför magtlösa; dessutom vore det att utsätta sig för en viss död af fiendens kulor. Under allt detta hördes ingen hjelp af från Banér; men deremot från fiendtliga lägret dånade kanonerna hela dagen och den följande, då man äfven från vallarna såg, huru ryssarna lagade till en mängd nya stormstegar. Ändteligen samma dag den 20 om aftonen föllo åter för det beständiga skjutandet tvenne stora stycken af murarna uti grafven; och den 21 om morgonen rustade sig ryssarna till ny storm. Då kommo åtskilliga utsända, dels af borgerskapet dels af krigsfolket, och bådo Horn söka förlikning med den öfvermägtiga fienden: *allt motstånd tjente ju endast att onödigtvis uppoffra de ännu återstående soldaterna och utsätta staden för rysligheterna af en stormplundring.*

---

*) Riksark. *Acta* angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. En fången tartars berättelse om stormen mot Narwa.

Horn ville i början ej höra talas härom, utan sökte på allt möjligt sätt uppmuntra dem; men förgäfves. Han kunde ej heller sjelf neka att föga hopp återstod. Dertill kom, att, om Narwa förlorades, kunde lätt de öfriga fästningarna, ja äfven hela Estland falla i fiendens våld. Han ville draga sig till Iwanogorod, som egde bättre murar, men der var vattenkonsten frusen, så att han snart skulle lida af törst. Det återstod intet annat än söka förlikning. Horn skickade till storfursten och begärde stillestånd samt erböd sig att öfverlemna Iwanogorod. Storfursten begärde dessutom Kexholm och Koporie. Horn svarade att han ej egde något att säga öfver Kexholm, kunde derom således ingenting besluta; ej heller öfver Koporie. Men, emedan hans broder, Göran, var befälhafvare på det sednare stället, skulle han söka öfvertala honom. Man kom slutligen öfverens om följande villkor. Iwanogorod och Koporie skulle jemnte det redan eröfrade Jama öfverlemnas åt ryssen; svenskarna deremot behålla Narwa och allt, som låg på vestra sidan Welika floden, och tillika skulle det blifva stillestånd under nära ett helt år. Några dagar härefter höll tsaren ett högtidligt intåg i Iwanogorod, klädd uti hvit gyllenduk, och af sina soldater dragen på en stor och grann släda, under hvilken en ugn var inrättad för värmans bibehållande. Derefter återvände Feodor till Ryssland med hela sin stora krigshär, medelst hvilken han denna gången troligen hade kunnat eröfra hela Estland med alla dess fästen. Karl Horn tyckte sig hafva lyckligt räddat både sig sjelf och konungens länder.

Johan tänkte annorlunda. Ingermanlands eröfring och den deraf förökade konungatiteln var ett bland föremålen för hans stolthet. Det var nu borta, och förlusten så mycket kännbarare, som han genom sorger och motgångar blef allt mera svår till lynnes. Han kastade hela skulden på Karl Horn. Denne var redan för fadrens skull misstänkt. Dessutom hade han, ehuru en tapper krigare, rådt konungen både att sluta fred, och

att för sådant ändamål afstå just detta samma nu förlorade Ingermanland. Han hade äfven undertecknat de förhastade skrifterna i Revel. Detta tillsammanslagdt var tillräckligt för att upphetsa Johan. Dertill kommo äfven enskilda sqvallrare att Horn klagat öfver krigets onödiga förlängande och skämtat öfver konungatiteln af Ingermanland och Wotski Pettin. Johan fattade mot honom den största bitterhet. Om sommaren 1590 kallades han och Gustaf Banér från Liffland, och så snart de kommo till Sverge, sattes den sednare under bevakning på sina gods, den förre uti fängelse i Stockholm. Här fick han sitta hela hösten utan att något gjordes vid hans sak, mer än att han, ehuru ännu odömd, offentligt förklarades för riksförrädare. Då förgick honom tålamodet. Den 27 Jan. 1591 skref han till konungen ett bref, deri han bland annat säger: *Jag har förnummit, att hans majestät låtit genom Klas Fleming i marknaderna utropa mig för riksförrädare, ehuru jag vet mig aldrig hvarken med ord eller gerning hafva förtjent ett sådant namn, ej heller är dertill genom laga dom förvunnen. Men alldenstund eders kongl. majestät lofvat sina undersåtare att sanning och rättvisa styrka, och ingen hvarken fattig eller rik skada, med mindre han efter Sverges lag till straff fälld blifvit; derföre beder jag på det aldra underdånigaste och ödmjukaste att blifva ställd för en rättmätig domstol både med mina anklagare och de knektar och höfvitsmän, som vid belägringen i Narwa tillstädes voro. Det beder jag också, att eders kongl. majestät ville hafva mina bröder ursäktade, att de Iwanogorod och Koporie uppgifvit. Det är icke deras, utan min skuld allena, som dem dertill öfvertalat och nästan nödtvungit* *). Detta frimodiga språk kunde Johan icke fördraga. En domstol förordnades, der Klas Fleming var på en gång ordförande och anklagare, Olof Sverkersson

*) Riksark. Hist. Samlingar till Joh. III. Karl Horns bref till Joh. III d. 27 Jan. 1591.

skrifvare, domare åter, Erik Stenbock, Mauritz Sture, Krister Oxenstjerna, Erik Bjelke, Henrik Mattsson och flere mindre kända personer. Den 15 Februari uppkallades Horn till förhör. Då det skulle börja, förklarade han *sig af det långa fängelset vara så sjuk och svag, att han icke trodde sig kunna munteligen afgifva riktiga svar, heldst han var en föga vältalande man; bad derföre att få skriftligen mottaga och svara på anklagelserna.* Fleming invände, *att konungen ville oförtöfvadt hafva saken afgjord. Horn måste derföre nu straxt svara till följande punkter: 1. Hvarföre han varit så djerf och uti sitt bref d. 27 Jan. påmint konungen om dess ed och pligt, likasom hans majestät skulle någonsin bruka förgäta dem eller behöfva påminnelser derom.* Horn sade: *Jag står till det, jag skrifvit, och kan ej finna något ondt deri, likasom jag intet ondt dermed menar.* Fleming sade: *Men i kunnen väl icke neka, att sådana ord gå konungens höghet förnär?* Horn sade: *Det beror på uttydaren.* Fleming frågade: *Huru hafven i kunnat underslå eder att, konungen oåtspord, lemna bort slott och fästen, honom och riket till skam och skada?* Horn svarade: *Dertill har endast yttersta nöden drifvit mig; hans majestät hade eljest måhända förlorat alltsammans.* Fleming frågade, *hvarföre ej Jama blifvit nedrifvet och dess förråder sända till Narwa, som konungen befallt.* Horn svarade: *Detta tillhörde herr Gustaf Banér, men icke mig, att göra*).* Fleming frågade: *Hvarföre ej mera spannmål fanns i staden?* Horn svarade: *Det var först och främst ganska ondt efter spannmål, och dessutom trodde jag belägringen ingalunda blifva långvarig, ty jag hoppades undsättning af herr Gustaf Banér. Dock var det ett fel af mig att derom ej i tid besörja, för hvilken försummelse jag alldraunderdånigast beder om kongl. majestäts*

*) Gustaf Banér visade sedan, att han erhållit motbefallning af Johan, att nemligen låta Jama qvarstå.

förlåtelse. Fleming frågade, *hvarföre Horn ej behållit mera folk i staden, utan låtit dem gå bort med Banér.* Horn svarade: *Jag ville ej försvaga sjelfva hufvudhären, ty jag hoppades att af densamma blifva undsatt. Dock bekänner jag mig härutinnan hafva handlat både försumligt och öfvermodigt; ty, emedan jag förut så ofta slagit ryssarna med ringa troppar, förtröstade jag nu göra likaledes. Ei heller trodde jag, att fienden var så stark, ej eller att han kunnat medföra större murbräckor på vinterföret. Jag trodde honom icke farligare nu än vid Revel år 1577. Men häri bedrog jag mig; och, när Gud vill straffa, förtager han all god råd. Derföre faller jag härutianan till bönen, bedjande hans majestät på det alldraunderdånigaste om förlåtelse.* Henrik Mattsson invände, *att Horn alltid velat lemna bort ifrågavarande fästen, emedan han afundats kongl. majestät denna landvinning och dess deraf förökade titel.* Horn svarade: *Det är sannt, att jag velat lemna detta land tillbaka åt ryssen, men ingalunda genom förräderi, utan emot en pålitlig fred; och det så mycket mer, som Jama och Koporie äro af föga värde. Detta har jag äfven sagt till konungen sjelf både på egna vägnar och från salig herr Pontus, och det tvenne särskilda gånger, fast sådant råd ej blifvit aktadt. Hvad titeln åter beträffar, säger jag om igen, att 1000 djeflar måtte taga påhittaren; om det också, som jag hört sägas, vore herr Henrik Mattsson sjelf.* Fleming frågade, *hvarföre fästningsverken voro så illa försedda.* Horn svarade: *De gode herrar i rådet kunna bäst vittna, att jag tidt och ofta härom påmint, men fått inga eller förtretliga svar. Dock har jag gjort efter min förmåga. Mina egna tjenare och hästar hafva arbetat vid verken; och då på slutet knektarne för bristande sold ville undandraga sig, tog jag min egen guldkedja, högg sönder samt delade den mellan folket. Häruti, liksom i många andra omständigheter, kunna de qvarlefvande af besättningen vittna, och jag beder, att,*

emedan denna sak går på lifvet, de måtte föra domen hitkallas. Slutligen sade han: *Jag hafver felat i mång måtto, beder derföre kongl. maj:t nådeligen förlåta mig. Men att bedja och tigga om nåd såsom en förrädare, dertill kan ingen få mig. Heldre vill jag dö, än mottaga förrädare namn och lemna det efter mig åt hustru, barn och efterkommande. Och i, gode herrar, sen eder visliga före och dömmen efter rätt och samvete, icke efter någon mans vilja! — Icke skyller jag kongl. majestät för förlusten. Min är skulden; dock icke min ensam, ej heller förräderi. Jag vädjar till Gud, att mig sker orätt och dör gerna* *). Fyra dagar efter hvarandra hade de honom före, men fingo inga andra svar än första gången. Man hemställde till Johan, om ej domsslutet borde uppskjutas, tills de vittnen blifvit förhörda, som Horn åberopat; men Johan vägrade, och befallte dem straxt afsluta målet. Den 20 Februari, årsdagen efter ryssarnas storm, fälldes derföre domen. *Emedan Karl Horn genom säkerhet och förmätenhet vållat riket denna skada, dömde de honom från lifvet, derest ej konungen ville benåda honom. Dock bedja de, att, emedan Karl Horn hafver sig på många vittnen åberopat, domens utförande måtte till dessas ankomst uppskjutas.*

Det sista beviljades. I Juni månad, då vittnena voro ankomna, sattes en ny domstol; men anklagelsepunkterna, bevisen och svaren blefvo de samma som förut. Äfven domen. Mångfaldiga både skylda och oskylda bådo för Horn, men förgäfves; dock uppsköts utförandet tid efter annan. Slutligen bestämdes hans dödsdag i December månad. Fåfängt hade Sigismund, drottning Gunnila, ja sjelfva hertig Karl sökt beveka Johan. Slutligen sjelfva dödsdagen togo de den tvååriga prins Johan med sig, och hans jollrande förböner rörde fadren. Karl Horn fick nåd, men först på sjelfva afrättsplatsen, och emot fängsligt förvar på Örbyhus. Djupt sårad af denna behandling, drog han sig undan och lefde

*) Riksark. Histor. Samlingar till Joh. III. Protokoll hållna vid rättegången med Karl Horn. (Flere afskrifter.)

sedan någon tid i tysthet på sina egendomar i Finnland. Redan under Sigismunds tid blef han frikänd, och då Karl kom till regeringen år 1600, kallades Karl Horn, först till ståthållare i Revel, sedan till fältöfverste i Liffland, och dog såsom sådan 1601 på Burtnicks slott. Straxt efter 1577 års belägring hade han gift sig med Agnes Delwig från denna stad. De efterlemnade fyra ryktbara söner, Evert, Henrik, Klas och den yngste men störste, Gustaf Horn, Axel Oxenstjernas måg, Gustaf Adolfs vän, Svea rikes råd, marsk och öfverste fältherre.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

HERTIG KARLS GIFTERMÅL.

Tvenne år voro ej förflutna efter hertiginnan Marias död, förr än Karl begynte tänka på nytt gifte. Han beslöt fria till den 19:åriga Kristina, dotter af hertig Adolf af Holstein och Kristina af Hessen *). Karl begärde Johans bifall, och det lemnades, ehuru ogerna, emedan denne fruktade, att Karl med hoppet om söner skulle åter fatta lust till kronan. Frieriet blef väl upptaget. Uti Augusti 1592 kom furstinnan till Sverge och den 27 samma månad firades på Nyköping bröllopet med mycken högtidlighet. Johans sjukdom hindrade honom att sjelf komma dit, men han sände på sina vägnar Erik och Arved Stenbock med dyrbara gåfvor åt bruden, och från Tyskland voro åtskillige furstar, hertigens slägtingar, närvarande. Hertiginnan Kristina var ett stort och starkt växt fruntimmer, ansigtet välbildadt, men ej skönt, tillkännagifvande ett skarpt och hårdt lynne, som hon äfven hade, hvadan mellan henne och den likasinnade hertigen ofta uppstodo allvarsamma tvister. Hon hade förut på furstinnan Elisabets tillstyrkan

*) Se Erik XIV:s Hist. Kap. 10.

varit förlofvad med prins Sigismund; de hade till och med vexlat porträtter; men på samma Elisabets inrådan hade Sigismund åter afbrutit hela frieriet. Denna omständighet väckte hos den öfvergifna Kristina ett bittert hat, och hon anses mycket hafva bidragit till fiendtligheten mellan honom och hertig Karl.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

KONUNG JOHANS SISTA LEFNADSÅR.

Ledsamheter, olyckor, sorger af alla slag och från alla håll hopade sig öfver Johans sista lefnadsår. Tvisterna med adeln och det lutherska presterskapet äro redan hvar för sig omtalade. De fortforo ända till sista dagarna af hans lefnad. Äfven andra bekymmer kommo dertill.

Efter Karl Horns resa till Liffland utbrast ett uppror ibland soldaterna, dels för uteblifven sold, dels emedan fred ej slöts. Det kunde endast med möda stillas af Göran Boje. Hertig Karl kom dit, belägrade Ivanogorod, men kunde ingenting uträtta, utan måste för regeringens skötande hasta hem. Göran Boje blef afsatt såsom för litet dristig. Moritz Grip kom i stället. Han företog ett härjningståg inåt Ryssland, och hade dervid i början framgång, men hejdades snart af den skarpaste vinter. Kölden var så häftig, att öfver 6000 man fröso ihjel. Detta företag fick af folket namn af det *kalla vintertåget*, och förblef länge ett ämne för sorgliga och fasansfulla berättelser. Johan vredgades, och skyllde Grip för förräderi och hemligt förstånd med herrarna; men Grip skref tillbaka och begärde afsked samt noga ransakning. Johan ångrade sig och måste bedja honom qvarblifva vid befälet, och försäkrade, att det ej var så illa menadt med förra brefvet. Straxt derefter dog Moritz Grip. Då tillförordnades den förut afsatte Göran Boje; men han vägrade. Ändtligen åtog sig Klas Fleming be-

fälet och for dit med mycket truppar. Han gjorde ett lyckligt infall i Ryssland, slog fienden ofta och en gång så, att 6000 man lågo på fältet. Johans hjerta fröjdades vid tidningen härom, och han påböd en allmän tacksägelse. Men i hufvudsaken var intet vunnet och missnöjet med det långsamma kriget fortfor både bland soldaterna och allmogen.

Uti sin penningebrist hade Johan låtit slå och bland knektarne utdela dåligt och underhaltigt mynt. Då borgerskapet i Stockholm nekade att emottaga det af soldaterna, gjorde dessa ett upplopp, och plundrade de vägrande köpmännernas hus. Dessa klagade hos konungen, men fingo ingen hjelp. De måste antingen taga emot koppar för silfver eller nedlägga sin handel och blifva plundrade dertill.

Inom tre år hade nu inträffat uppträdet i Revel, rättegångarne emot rådsherrarna och Karl Horn, förlusterna i Liffland, Per Brahes begrafning, de fortfarande trostvisterna samt soldat-upproren i Revel och Stockholm. Hela riket var uppfylldt af missnöjda och olyckliga. Johan fick intet ögonblicks lugn för olyckligas klagomål och anklagares sqvaller. Inom eget hus var föga tröst. Drottning Gunnila talade städse antingen för fängslade anförvandter af rådet eller trosförvandter bland presterna. Sigismund, den älskade Sigismund, var i främmande land, och der så upptagen af sin förmälning med den unga sköna österrikiska prinsessan Anna, att han tycktes numera ej synnerligen längta till det oroliga fosterlandet. Hertig Karl var den enda, som stödde konungen, och han gjorde det med kraftig hand. Men då han började tänka på ny förmälning, vaknade hos Johan åter de fordna misstankarna. Rådets vänner begagnade tillfället och underblåste elden. Karl märkte det och drog sig tillbaka.

Nu stod Johan ensam midt ibland ett med honom missnöjdt och genom honom olyckligt folk. Ofta kunde han ej få tillsammans mer än en eller två af rådsherrarna. Den ende, som egde hans förtroende, var Klas

Fleming; dessutom äfven åtskilliga ur ringare stånden såsom Olof Sverkersson, Henrik Mattsson, Palne Eriksson m. fl., hos hvilka man likväl genom tjenstenitet tydligen kunde skönja lusten och bemödandet att drilla sig till de förföljde herrarnes anseende och egodelar. Sådan var Johans omgifning vid slutet af hans lefnad. Lynnet och helsan derefter; de försämrades dag för dag. Misstänksamheter förföljde honom öfver allt; han tycktes frukta sin egen skugga. Missnöje med sig sjelf och hela verlden uppfyllde hans hjerta, ända till bitterhet. Han ansåg sig på slutet ej värdig att begå nattvarden, och afhöll sig fyra år derifrån.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

JOHANS DÖD.

Under påskhögtiden 1592 och de ledsamma underhandlingar, som med de anklagade herrarne förehades, föll Johan uti en, icke häftig, men långsam och tärande sjukdom. Han hade vid denna tiden, man vet nu mera ej hvarifrån, fått till skänks utmärkt godt vin. Några hafva misstänkt, att det varit lindrigt förgiftadt för att således oförmärkt, men säkert bereda hans död. Detta är dock blott en lös gissning, i sig sjelf helt och hållet osannolik. Johans aftagande fortfor hela våren. Han föreställde sig att luften på Skeppsholmen skulle vara helsosammare än i staden och flyttade derföre vid sommarens annalkande till ett der uppfördt lusthus; dock spordes föga förbättring. I Augusti ämnade han sjöledes genom slussarne begifva sig till Uppsala, men dröjde under vägen på Torfvesund *). Der voro i djurgården samlade en hop hjortar, och Johan roade sig en dag med deras jagt. Han befallte slutligen drabanterne sätta sina hattar ned på marken och sedan drifva hjortarna

*) Drottningholm kallades då Torfvesund.

dit. När dessa hastigt kommo fram och fingo se för sig de fjäderprydda hattarna, började de i skrämseln hoppa fram och tillbaka, hvaråt konungen mycket förlustade sig, så att han gaf goda och glada svar på alla frågor. Förmodligen blef han härunder förkyld. Efter aftonmåltiden vid pass kl. 9 fick han på en gång så häftigt hjertslyng, att magt och mål förtogos. Presten tillkallades. Johan, som något hemtat sig, ville ej ännu mottaga sakramentet, men gjorde sitt skriftermål med stor ödmjukhet, samt mottog aflösning, hvarefter han lyftade händerna, sägande: *Lofvad vare Gud ifrån nu och till evig tid, amen!* Man väntade nu hvart ögonblick hans aflidande. Hoffolket låg på knä kring rummet under ängslig tystnad, konungen sjelf orörlig inne uti sängen. Slutligen hördes hans röst, sakta och bäfvande: *Ur djupet ropar jag, Herre till dig. O Herre, hör min bön! Jag hafver syndat. Syndat hafver jag i himlen och inför dig. Jag kännes vid mina missgerningar.* På drottningens uppmaning läste presten nu flere tröstespråk, hvaraf konungen slutligen lugnades. Först några veckor derefter förmådde han att begå nattvarden. Härvid uppläste han sjelf Manasses syndabekännelse, 51 och 31 konung Davids psalmer, samt Nicenska trosbekännelsen, alltsammans utantill, och utan att fela på någon bokstaf. Han slutade med dessa ord: *Hæc est mea catholica fides, in qua sum natus et educatus, in qua tandem in domino mori cupio.* D. ä. *Detta är min allmänna trosbekännelse, i hvilken jag är född, uppfödd och önskar att i Herranom aflida.* Han hade förbjudit att vid ceremonien uppräkna konungatiteln, m. m. *Det är onödigt prål,* sade han, *jag är endast en fattig, syndig menniska.* Vid nattvardens begående satt drottning Gunnila vid sängen, höll hertig Johan i venstra handen, och understödde konungen med den högra. Vid detta tillfälle förklarade denne, *att han på drottningens och fröken Annas förbön ville låta falla sin vrede och onåd mot de anklagade herrarna.* Dessa underrättades härom, samt att konungen fordrade

af dem blott en lättare förbindelse, hufvudsakligen innehållande trohetslöfte mot Sigismund. Men, innan något härvid hann att formèligen afgöras, ändrades förhållandet. Då Johan något tillfrisknat, fördes han till Stockholm; och der förvärrades sjukdomen. Hans läkare och apotekare, herr Simon, ville med en kraftig kur på en gång häfva det onda; men det tvertom ökades och konungen blef lam i ena sidan. Den 14 Nov. gick han åter till nattvarden. Klas Bjelke frågade dervid, *om ej konungen efter andra furstars exempel, då han nu sjelf erhållit Guds förlåtelse, ville skänka sina fiender tillgift.* Johan hopknäppte och upplyfte händerna, sägande: *Alla de, som utan Guds förtörnelse kunna skonas, måga lösgifvas.* En annan ville veta hans tanka om liturgien. Johan svarade: *emedan den så mycken oro och förargelse åstadkommit, vill jag ej vidare hafva dermed att skaffa. Jag vill ingen mer i trossaker tvinga.* Hans stora och tilltagande svaghet gjorde omöjligt att i dessa ärender vidtaga några ytterligare åtgärder. Han ville ej sjelf tänka på sådant. *Scio quod redemptor meus vivit*, d. ä. *Jag vet, att min förlossare lefver.* Detta språk upprepade han tätt och ofta under sina plågor; de voro de sista ord, som han med hviskande läppar uttalade i sin dödsstund. Den inföll den 17 Nov. kl. 3 e. m.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

JOHANS BEGRAFNING.

Johans lik med föga konungslig svepning ställdes i ett litet oansenligt rum på slottet. Det berättades, att drottning Gunnila hållit hans död någon tid hemlig, och emedlertid för egen räkning undantagit åtskilliga dyrbarheter, m. m. Först tvenne dagar efter dödsfallet skickade hon, som budbärare derom till hertig Karl, sin stallmästare och fordna fästman, Per Liljesparre. Herti-

gen skyndade till hufvudstaden. Johan blef straxt svept på det präktigaste, och ställd i en af de förnämsta slottssalarna.

Begrafningen kunde ej ske förr än Sigismund kommit; men emedlertid blef liket med mycken högtidlighet bisatt uti slottskyrkan den 31 December 1592, hvarvid predikanten tog till ingångsspråk Johans sista ord: *Jag vet, att min Förlossare lefver.* Johan hade låtit på det präktigaste inreda denna kyrka först för katolska och sedan för liturgiska gudstjensten. Under sednare åren brukade han ofta ensam gå fram och tillbaka i densamma, antingen sökande lugnet undan regeringsbekymmern, eller ock glädjande sig åt templets prydnader och skönhet. Medan han nu var bisatt, och äfven sedermera, inbillade sig hoffolket ofta se honom under nattens tystnad, liksom fordom, vandra tankfull omkring den ensamma kyrkan.

Först år 1593 återkom Sigismund till riket. Då var mycket ändradt, lutherska läran genom Uppsala möte bekräftad och den af Johan hatade Abrahamus Angermannus Svea rikes ärkebiskop. I början af 1594 skulle Johans begrafning ske. Den 30 Januari kl. 2 e. m. började tåget från Stockholm. Först presterskapet; sedan 30 hästar klädda i svart taft, på hvilket alla rikets landskaps vapen voro stickade; framför hvarje häst en adelsman med landskapets fana; slutligen riksbaneret; sedan det kongliga liket, buret af 24 ädlingar; derpå riksråden i svarta kappor; sedan regalierna, Erik Stenbock med svärdet, Erik Sparre med äpplet, Hogenskild Bjelke med spiran, Nils Gyllenstjerna med kronan; sedan hela liktåget, sist Upplands regemente. På Klara gärde sattes liket och alla de medföljande på slädar, hvarefter tåget fortfor och på tredje dagen ankom till Uppsala, der hertigen med stort sällskap var till mötes utanför staden. Begrafningen skedde med allt slags högtidlighet; men man har anmärkt, att, likasom flere regalier buros af Johans fordna fiender bland rådet, likaså hölls likpredikan af hans beständige och bittre motståndare, nu mera ärke-

biskopen Abrahamus Angermannus, och liktalet af Typotius, en nederländare, som de 12 sista åren af Johan varit hållen i fängelse. Liket nedsattes på sitt förut bestämda ställe i Katarina Jagellonicas grafkor.

Öfver denna drottning hade Johan låtit uppföra en ganska vacker minnesvård. Sigismund lät hos en skicklig bildhuggare i Italien beställa en dylik öfver Johan, för att svara emot den förra. Den blef färdig och skickades till Dantzig för att derifrån öfverföras till Sverge; men de beständiga krigen hindrade det så länge, till Wasaätten utslocknat i Polen, och saken kommit i förgätenhet. Minnesvården blef slutligen uppställd i Dantzigs packhus, der flere kunniga resande beundrade dess skönhet.

Berättelsen härom kom till konung Gustaf den tredjes öron. Han hade i Vesterås domkyrka låtit uppföra en anständig grafvård öfver konung Erik i stället för den ringa, nästan föraktliga inskrift, brodren, konung Johan, hade ditsatt. Tillika lät han inköpa, från Dantzig hitföra och i Uppsala domkyrka uppställa förut omtalade minnesvård öfver sistnämnde herre. Den är af utmärkt skönhet. Johan föreställes i sofvande ställning med spira i handen, krona, äpple och svärd vid sidan. Skyddande englar stå på vakt rundt omkring. De skyddade honom icke. Gustaf den tredje hyste alltid en häftig vedervilja mot denne konung, som beröfvat sin broder både lifvet och kronan. Spiran blef bruten ur hans hand, kronan, äpplet och svärdet togos från sidan, alltsammans fördes till Vesterås och lades på Erik den fjortondes graf.

ANDRA BERÄTTELSEN.

OM KONUNG SIGISMUND.

FÖRSTA KAPITLET.

HERTIG KARL ANTAGER REGERINGEN.

Under Johans sista sjukdom uppehöll sig Karl uti Södertelje för att vara nära tillhands. Först två dagar efter dödsfallet fick han underrättelse derom och skyndade samma dag högst uppretad till Stockholm. Först vände han sig till de närvarande rådsherrarna, Klas Bjelke och Göran Posse, och förebrådde dem, att de ej i tid underrättat honom om konungens stora svaghet; att de ej påmint om testamentets underskrift, m. m.; de hade derigenom visat sig mera benägna mot de anklagade herrarna, än betänkte på rikets och konungahusets bästa. Sedan vände han sig mot drottning Gunnila och lät utan dröjsmål göra en förteckning öfver husgerådskammaren och, då man der saknade åtskilligt, sade han oförsynt, att hon hade dolt konungens död endast för att under tiden få rycka åt sig hvad och huru mycket hon ville. Ja, han påstod, att hon straxt skulle flytta ur slottet; men Gunnila tog mod till sig och stannade qvar, till dess konungen blifvit begrafven. Vid Sigismunds ankomst begärde hon undersökning angående Karls beskyllningar, uppvisade konung Johans egna gåfvobref, och blef icke öfverbevist om någon försnillning.

Det blef nu fråga om, hvilken i konung Sigismunds frånvaro skulle förestå riket. Enligt arfföreningen 1590 tillkom det Karl. Sigismund hade äfven nyligen genom bref anhållit, att denne, i händelse af konung Johans frånfälle, skulle undertiden åtaga sig styrelsen. Det skedde också. Redan den 23 Nov. erkändes han som rikets styresman af de i Stockholm närvarande rådsherrar. Samma dag utfärdade han till landsorterna kungörelse härom, jemnte afskrifter af Sigismunds bref; dessutom äfven till Polen ett sändebud om Johans död. Redan vid första underrättelsen derom hade han affärdat en sin enskilda tjenare i samma ärende. Båda gångerna varnade han Sigismund att icke brådska från Polen och derigenom sätta denna krona på spel. Han skulle när som heldst blifva emottagen i Sverge, såsom en konung egnade, och alla ärender i hans frånvaro med största samvetsgranuhet skötas.

Karl försummade icke de anklagade herrarna. Erik Sparre och bröderna Banér uppehöllo sig på Rydboholm och Djursholm. Redan den 21 Nov. ditskickade hertigen Karl Sture och Krister Horn att mäkla förlikning. De fordna uppträdena från Johans tid förnyades. Det ena förslaget efter det andra uppsattes och ogillades; rådets voro för milda, Karls för stränga. För att lätta underhandlingen och i följe af den öfriga adelns förböner, tilläts dem ändteligen att komma till Stockholm, och saken tycktes luta till godt slut.

Emedlertid hade Axel Lejonhufvud begynt oroligheter i Vestergötland. Han förmanade folket i sin trakt att blifva konung Sigismund tillgifvet; hertig Karls trohet vore ej att lita på. Sina bref förseglade han med ett nygjordt sigill, stort som ett riksdalersstycke, då eljest adeln brukade ganska små signeter. Tre- eller fyrahundra man följde alltid med, hvartheldst han tågade *).

*) Riksark. Acta angående den mellan konung Sigismund och hertig Karl uppvuxna tvistighet, m. m. Ett bref från Ture Bjelke till Hogenskild Bjelke, Stockholm den 12 Dec. 1592.

Dessutom lät han befästa sitt Gräfsnäs och ditkallade både adel och menighet för att tåga mot Gullberg och Elfsborg, intaga dessa fästen och hålla dem konungen tillhanda. Tillika lät han höra sig, att ett för hela riket allmänt adelsmöte borde hållas.

Då Karl erhöll underrättelse härom, skickade han straxt att förhöra de anklagade herrarna. Men desse försäkrade med en dyr ed sin oskuld; att de till och med först dagen förut hört detta vestgötabuller omtalas. Då gaf Karl sig tillfreds, underhandlingarna fortsattes och den 13 Dec. voro ändteligen förlikningsbrefven på båda sidor färdiga och gillade; endast underskrifter och utvexling återstodo.

Samma dag om qvällen fick stadens borgmästare befallning att stänga och noga bevaka tullportarna, samt låta väpna menige borgerskapet. Tillika blefvo alla hertigens tjenare i fulla rustningar uppkallade på borggården. Detta allt skedde sent på aftonen. Straxt derefter, vid pass kl. 10 på qvällen, kommo Axel Ryning och Johan Oxenstjerna till Erik Sparre med befallning, att han på ögonblicket skulle följa med dem upp till slottet. Sparren nekade, förebärande den ovanliga tiden, de lika ovanliga tillredelserna, och slutligen hertigens gamla ovilja. Han önskade åtminstone veta orsaken till en så sällsam kallelse. Sändebuden kunde eller ville icke säga den, utan gingo bort, då Sparren ej kunde öfvertalas att följa med. Dennes hustru, fru Ebba, fick nu veta hertigens budskickning, och kastade sig med tårar om mannens hals, bedjande honom för Guds skull icke gå upp till slottet. Erik Stenbock öfvertalades att i hans ställe begifva sig dit och anhålla hos hertigen uppskof, åtminstone till morgondagen. Men Stenbock återkom med nekande svar, och straxt efter honom Göran Posse och Göran Stjernsköld med förnyad kallelse. Då beslöt Erik Sparre att gå, undrande, hvad vigtigt hertigen kunde hafva att förkunna. Då han kom in för Karl, lät denne framvisa nyss ankomna bref af det innehåll: 1) Att en Erik Sparres bonde hade tagit Axel Lejonhufvuds tje-

nare i försvar och sagt, *att man ej borde lita på hertigen, hvilken redan vore död.* 2) Att en Erik Sparres tjenare hade yttrat, *det grefve Per och hans arfvingar voro rätta ägare till Tureholm, fastän hertigen tillegnat sig godset och der anlagt Mariestad.* 3) Att Erik Sparre hade nedsändt några hästar, som man trodde, för att understödja Axel Lejonhufvud. Härvid anmärkte Sparren, *att han ingalunda vore pligtig ansvara för sina tjenares och landtbönders lösa ord. Hvad hästarna åter beträffade, kunde han lätteligen bevisa, att de för foderbrist på Sundby voro nedsände till Vestergötland och det hela tre veckor före konung Johans död. Hans furstliga nåde kunde också sjelf nogsamt besinna, att, om Erik Sparre velat så uppenbarliga biträda Axel Lejonhufvud, hade han icke sjelf begifvit sig i hertigens våld.* Karl invände, *att Axel Lejonhufvud kunde af hetsighet hafva börjat upproret för tidigt;* hvarpå Sparren med en liflig och dyr ed försäkrade sin oskuld. Karl sade dock, *att, emedan saken var misstänkt, skulle herr Erik stanna på slottet öfver natten eller också ställa borgen för sig.* Sparren svarade, *att, ehuru en sådan förbindelse af honom icke lagligen kunde fordras, tviflade han dock ingalunda att finna löftesmän;* vände sig så till de närvarande rådsherrarna, hvilka alla förklarade sig bered-villiga dertill. Hertigen blef något förlägen, tog dock borgen af Erik Stenbock, Klas Bjelke och Bengt Ribbing, samt förklarade sig vilja stå fast vid den gjorda förlikningen. Erik Sparre försäkrade detsamma. Karl frågade då, om han med uppräckta finger ville besvärja det, hvilket Sparren straxt gjorde, fallande tillika på ett knä för hertigen. Denne blef nu blidkad och försäkrade, att, så snart Nils Gyllenstjerna komme till staden, skulle förlikningsbrefven utvexlas. Derpå fick Sparre återvända hem *).

*) Riksarkivet. Erik Sparres minnesbok, första delen.

Emedan Gyllenstjerna dröjde, blefvo herrarna den 15 Dec. uppfordrade i den så kallade *Vintersalen* på slottet, der hertigen i rådets närvaro förkunnade dem tillgift, *churu både de och flere förtjent hans ogunst;* härvid kastade han en skarp blick åt Erik Stenbock. På herrarnas vägnar svarade Gustaf Banér ödmjukt, men utan att på något sätt förnedra sig eller sina medbröder. Karl räckte dem handen och förlikningsbrefven vexlades, hvarefter de insattes i sina ämbeten och förläningar. Vid Johans straxt derpå inträffade bisättning erhöllo de dock inga hedersplatser. Den 8 Januari ingicks en förening mellan hertig Karl och alla rådsherrarna, *att under konungens frånvaro gemensamt sköta regementet och derför ansvara, en för alla och alla för en.*

Vi vilja här tala om utgången af Axel Lejonhufvuds företag. Rådet skref och bad honom besinna sig; tillika nedsändes Jost Kursel med några troppar. Det var öfverflödigt. Axel Lejonhufvud hade redan rymt öfver till Halmstad och derifrån till Polen. Bönderna åter i hans grannskap voro så litet benägna till uppror, att Kursel tvärtom med möda kunde hindra dem från att nedbryta hela Gräfsnäs slott.

ANDRA KAPITLET.

OM UPPSALA MÖTE *).

Folket var i allmänhet uttröttadt genom alla de förändringar, som Johan i religionsväg företagit. Sjelfva hans ostadighet hindrade allt förtroende för hans lära. När dertill kom att de liturgiska presterna i allmänhet utmärkte sig för sin okunnighet, laster och lismeri, så inser man orsaken till den starka benägenhet, som öfver hela landet röjde sig för evangeliska läran. Detta tän-

*) Kungliga Biblioteket i Stockholm. Berättelse om Uppsala Concilium af Ridderstjerna.

kesätt understöddes af adeln, som ännu fruktade en återräfst från kyrkans sida, och af Karl, hvilken nu liksom förut ställde sig i spetsen för de evangeliske.

Men det förestod en svår strid i detta hänseende. Det var allmänt bekant redan från Sigismunds barndom, att han af innersta hjerta var katolska läran tillgifven, och redan då hade han för densamma utstått aga och förebråelser af fadren, och hot om kronans förlust af rådet. Man kände äfven, att han under sitt vistande i Polen allt mer och mer öfverlemnat sig åt jesuiterna. Många berättelser utspriddes om hans ovanliga nit för påfveläran, och man trodde, att han ämnade införa densamma i Sverge med våld, om icke annat hjelpte. Denna icke osannolika förmodan fordrade både kraftig och snar mellankomst.

Då adeln och presterskapet samlades till Johans bisättning, började de sednare tala om behofvet af ett kyrkomöte, ett beslut till evangeliska lärans skydd mot kommande möjliga förföljelser. Karl lät ej deras ord falla till marken. Han sammankallade rådet och förehöll dem i ett långt tal nödvändigheten att hålla ett riksmöte för åtskilliga angelägna ärenden, men förnämligast för trosläran. *Om den sanna tron under konung Johans tid varit utsatt för förföljelser, huru mycket mer hade man icke att frukta af en konung, som ansåg för samvetssak att icke handla mot påfven. Man borde visserligen lemna Sigismund kronan, både för den ed, man derom gjort, såsom ock på det man inför hela verlden måtte vara urskuldad. Likväl vore af nöden att förelägga honom några vissa villkor, angående rikets lag, och undersåtarnes rättigheter, och icke tillåta någon kröning, förrän dessa blifvit högtidligen besvurna. För att öfverenskomma om sådana villkor, vore nödvändigt att sammankalla ett riksmöte.* Rådet gillade i allmänhet hertigens ord, men fruktade att genom detta ådraga sig konungens allt för stora misshag. De invände, *att för trostvisternas skull behöfdes endast ett kyrkomöte och ingen riksdag.* Men Karl svarade, *att*

de svenska borde uti trossaker sjelfva se och dömma, och icke som de katolske öfverlemna sådant åt påfvens smorda och rakade kreatur. Riksdagen blef beslutad och utsatt att hållas i Uppsala d. 25 Febr. 1593. Detta beslut togs e. m. den 31 Dec. 1592, samma dag, som Johans lik på förmiddagen bisattes i hans liturgiska kyrka.

Snart härefter kom bref från Sigismund. Han stadfästade Karl i regeringen, men förbjöd tillika att vidtaga några allmänna stadgar eller förändringar. Rådet föreställde då återigen, *att endast några få af herrarna och ständerna behöfde komma tillhopa i Uppsala.* Men Karl förblef vid det fattade beslutet. Påbudet om riksdagen utfärdades, äfvensom åtskilliga hertigens tillgifna sändes kring landsorterna att förbereda sinnena. Sjelf reste han genom Vestmanlands bergslag och Dalarna, samt kom under Distingen till Uppsala.

Till denna stad strömmade emedlertid på sagdan dag rikets ständer från alla håll, men förnämligast presterskapet. Der voro fyra biskopar och tillsammans 332 andeliga personer. Den 27 Februari kom hertigen. Rådet dröjde, i synnerhet de förut anklagade. Sluteligen voro alla anlända, och d. 1 Mars öppnades mötet af riksdrotset Nils Gyllenstjerna, som i ett långt tal föreställde, *huru enighet i trossaker vore högst gagnelig för ett rike. Sjelf var han öfvertygad om sanningen af Augsburgiska bekännelsen och den forma religionis, som gamle ärkebiskop Lars författat: rådde också en hvar att dervid förblifva, emedan den var öfverensstämmande med rikets lag och arfföreningen. Dock skulle hvar och en ega att opåtaldt utsäga sin mening, såsom det egnade ett fritt kyrkomöte. Men hvad de här beslutade, det borde konung Sigismund gilla och stadfästa, innan de honom till konung antoge.* Biskop Peder i Linköping besvarade detta tal, *tackade hertigen och rådet för vård och ömhet om trosläran, och begärde deras föreskrift huru mötet skulle företagas.* Då uppstod Schepperus och förebrådde biskop

Peder, att han nu i denna sak for med samma lismeri för hertigen och rådet, som förut för konung Johan med liturgien. Ett fritt kyrkomöte borde ej taga föreskrifter af verldsliga magten. Erik Sparre föreslog sedan att välja ärkebiskop, hvilket presterna bifölló, men rådet afstyrkte, *ty kyrkan borde först byggas, innan prest behöfdes.* Detta var enligt hertigens föreskrift, hvilken ville uppskjuta ärkebiskopsvalet till mötets slut.

Det blef således fråga om, hvilken skulle blifva ordförande vid öfverläggningarna. Hertigen lät gifva tillkänna, *att ingen biskop borde dertill utväljas, på det icke dennes högre unseende skulle hindra mötets frihet såsom hos de påfviska.* Dagen derpå skedde valet. Nicolaus Bothniensis, professor och domprost i Uppsala, fick 196 röster, Petrus Jonæ, biskop i Strengnäs, 56, och biskop Peder i Linköping, endast 6. — Nicolaus undanbad *sig denna heder, såsom varande sjelf för ung och utan nog anseende;* men biskoparne sade, *att valet ej kunde rifvas. De hade alla, äfven han, lofvat underkasta sig detsamma.* På eftermiddagen erhöll han hertigens bekräftelse. Tolf bisittare utom biskoparne utnämndes; och tvenne notarier, nemligen Olaus Martini, rektor i Nyköping, och Ericus Schinnerus, professor i Uppsala och för sin vältalighet kallad *den Svenske Cicero.* Aktuarie blef Laurentius Paulinus Gothus.

Den 3 Mars kl. 9 f. m. öppnades första sessionen med bön och afsjungande af Vene Sancte Spiritus *). Derpå upplästes af Olaus Martini sju teser, som voro författade af ordföranden. Dessa angingo den heliga Skrift, såsom varande förnämsta grunden för de kristnas tro; äfvensom kyrkofädernas arbeten och de tre Symbola. Hvarje tes upplästes först på latin och sedan på svenska och utvecklades vidare, än af ordföranden än af biskop Petrus i Strengnäs. Derefter företogs Augsburgiska bekännelsen, som upplästes och förklarades. Den 5

*) Kom helge Ande &c.

Mars på eftermiddagen slutades denna läsning, hvarefter samma biskop frågade, *om de ville, en hvar, stå faste i denna tro och lära.* Alla uppstodo och förklarade, *att de till sin sista andedrägt dervid förblifva ville.* Då sade ordföranden med hög röst: *Nu är Sverge blifvit en man och alle hafve vi en Gud.*

Sedermera begärde och erhöll man af hertigen och rådet bestämdt löfte att påfviska gudstjensten skulle alldeles förbjudas; likaså alla andra, utom den lutherska.

Ordföranden uppmanade nu, att den, som hade något att anföra till liturgiens försvar, skulle göra det. Alla sutto orörliga och tysta. Då vände han sig med skarpa förebråelser till dem, som antagit denna lära, isynnerhet till biskoparna. Dessa framkommo, den ena efter den andra, med underlydande presterskap, erkände sitt fel, sökte urskulda det och bådo om förlåtelse. Då fick man höra allehanda ursäkter. Biskop Peder i Linköping öppnade tåget och sade sig *af okunnighet, tvång och förmäns exempel förledd.* Biskop Bellinus i Vesterås kom sedermera fram. Han hade redan under Johans lifstid sökt draga sig undan liturgien, och i sådan afsigt skrifvit till konungen. — Biskop Erik i Åbo förebar, *att han trott liturgien öfverensstämma med Luthers lära.* Några prester i Östergötland hade af Olof Sverkersson och Henrik Huggut blifvit lockade att skrifva under ett rent ark utan att veta, hvad ofvanföre skulle sättas. Bland andra framkom en rå och okunnig prestman, som dock af konung Johan vetat förskaffa sig en bland de bästa lägenheterna i Vesterbotten. Ordföranden frågade, *hvad han tyckte om liturgien.* Presten svarade: *Jag gifver.* — På samma fråga följde ännu en gång samma svar. Då sade ordföranden: *Hvem gifver du henne då?* Presten svarade: *Jag gifver henne fanen.* Ordföranden sade: *Skall du så gifva bort din matmoder, som i många år så rundeligen födt dig?* — En allvarsam räfst följde derpå med liturgiens vänner. Men blott en enda, nemligen mäster Petrus i storkyrkan, blef afsatt; andra flyttades till sämre prestegäll; alla var-

nades. För öfrigt beslutades allmän tillgift för det förflutna. Presterna begärde äfven att återfå de handlingar, i hvilka de underskrifvit liturgien, för att uppbränna dem. Rådet biföll, men hertigen behöll papperen, för att dermed i framtiden kunna skrämma hvar och en bland presterna. När ofvannämnde mål var slutadt, uppstod Nils Gyllenstjerna och tackade biskopen i Strengnäs och dess presterskap för visad ståndaktighet under förra förföljelsen. Gustaf Banér uppmanade de öfriga *att för framtiden taga sig till vara och icke bifalla något, som sträfvade mot Guds ord och samvetet.* Hogenskild Bjelke reste sig äfven och höll ett tal af samma innehåll; men presterna begynte säga sins emellan, *att en sådan förmaning illa anstod honom, hvilken sjelf hade mycket bemödat sig att framtruga liturgien.* Vidare afskaffades flere sedan påfviska tiden bibehållna missbruk. Laurentii Petri handbok återtogs; äfven upplästes angående liturgien flere intyg, hvilka hertig Karl förskaffat sig från lutherska högskolorna i Tyskland. Dessa voro alla strängt fördömmande. Wittenberg förklarade *henne vara öfverflödig, opassande och maskstungen; ingen sannt gudfruktig kunde dermed vara belåten.* I Leipzig liknades den *vid en sko, passande till alla fötter,* eller *en röra af påfviska villfarelser.* I Helmstädt *vid stinkande kött;* i Frankfurt *vid påfvelärones port;* o. s. v.

Den 12 och 13 arbetade notarierna med uppsättandet af mötets beslut. Den 14 Mars anställdes ärkebiskopsval. Liturgiens och Johan den tredjes beständiga motståndare, den ännu landsflyktige Abrahamus Angermannus, erhöll 333 röster, biskop Petrus i Strengnäs 16, Nicolaus Bothniensis 33. Den förstnämnde var således sjelfskrifven. Dagen derpå valdes till biskop i Vexiö Olaus Martini och till biskop i Skara Henricus Gadolenus.

Under hela mötet hade hertigen med flit undvikit att deri offentligen inblanda sig, på det man icke skulle kunna säga, att han laggt något band på de öfverläggandes frihet. När beslutet var färdigt, uppbars det af

rådet och biskoparna. Då Karl såg allt vara af rådet och ständerna afslutadt utan hans hörande, yttrade han oförställdt sin harm. Biskoparna undskyllde sig: *de hade ej velat annat än att rådet hvarje dag gifvit honom tillkänna, hvad som blifvit afhandladt.* Karl vände sig då till herrarna, sägande: *Åter hafven i efter eder vana i min salig broders tid uteslutit oss och efter eder vilja tillredt maten på fatet; men kommer ihåg, att täcklocket ännu icke är pålagdt!* Nu begynte han med sin vanliga noggrannhet genomgå beslutet. Han gillade det mesta. Några ännu bibehållna påfviska kyrkobruk ville han dock hafva bortskaffade och deribland besvärjelsen. Redan förut under mötet hade tvist uppstått om sistnämnde sak, och man hade stannat vid det beslut, att det gamla ordasättet: *Far här ut, du lede djefvul!* skulle utbytas mot: *Vik härifrån, du orene ande!* Men äfven detta ville hertigen hafva bort. Rådet och biskoparna föreställde väl, *att man borde fara varliga med den råa och okunniga menigheten;* men hertigen förklarade, *att han endast med detta villkor skulle skrifva under.* Ordföranden och biskoparna gingo då ned och hemställde till presterskapet: *om mötet kunde eller borde göra fursten häruti till viljes?* Efter mycket tvistande bifölls alla hertigens ändringar, utom den, som angick besvärjelsen, hvilken borde bibehållas, såsom *en åtskillnad från kalvinisterna.* Ordföranden öfvertalte också hertigen att gå in derpå.

Nu var allt färdigt till underskrift. Men redan började utspridas det rykte, att hertigen och hans presterskap vore hemligt tillgifna kalvinska läran. Uti beslutet var icke denna bekännelse nämnd bland de kätterier, som skulle undvikas, utan endast det nästan liktydiga namnet sakramentarier. Men biskoparna i Åbo och Vesterås började yrka, att namnen Kalvinister och Zwinglianer äfven skulle insättas. Ordföranden invände, *att det var öfverflödigt, då de inbegrepos under Sakramentarier.* Biskoparna voro envisa. Han invände åter, *att, då allt det öfriga vore väl affattadt och färdigt,*

skulle ett sådant steg förolämpa fursten. De ville ändå icke gifva efter. Då reste sig Nicolaus Bothniensis, nedlade offentligt sitt ordförandeskap och gick förtretad ur samlingen. Mycket oväsende uppstod och flere reste i vredesmod ur staden. Nicolaus och tvenne biskopar gingo emedlertid till hertigen, berättade förloppet och frågade, om han ville tillåta insättandet af de ifrågavarande namnen. Hertigen, som förstod, att man haft afseende på honom och hans presterskap, svarade vredgad: *Sätter in alla, som i veten af det slaget, ja, fanen i helvete, ty han är ock min fiende.*

Då nu alla hinder voro undanröjda, blef mötets beslut d. 19 Mars uppläst och gilladt. För att bevisa sin rättighet till detta steg, lät Karl äfven uppläsa det bref, hvari Sigismund uppdragit riksstyrelsen åt honom och rådet. Han utelemnade dock dervid de punkter, hvari Sigismund förbudit hålla allmänna möten. Den 20 Mars skedde underskrifterna af de närvarande, hvarpå alla åtskildes. Snart kom Sigismunds förbud mot hela mötet, men det blef dels okändt, dels föraktadt. I landsorterna höllos serskilda möten, der det allmänna beslutet antogs och underskrefs af dem, som icke varit närvarande i Uppsala. Öfver hela riket blef det i allmänhet välkommet och året derpå, ehuru Sigismund var närvarande, väcktes fråga, att till dess minne årligen fira en högtid i Februari månad. Längre fram blef sjelfva beslutet antaget såsom en bland svenska kyrkans grundlagar, och till minne af dess fattande firas hvarje århundrade en jubelfest. Sjelfva urskriften förvarades i kungliga kansliet. Vid jubelfesten år 1693 lät konung Karl den elfte åt densamma göra ett serskildt skrin af silfver, hvari den ännu på riks-arkivet förvaras.

TREDJE KAPITLET.

SIGISMUNDS HEMRESA.

Sigismund beredde sig under tiden att besöka och tillträda sitt arfrike. Men som han fruktade stämplingar af hertig Karl, tog han åtskilliga försigtighetsmått. Gustaf Brahe sändes för att förvissa sig om Dannemarks vänskap; Johan Sparre att uti Estland och Finnland taga trohetsed af invånarna och slottsherrarna. Serskildt uppmanades Klas Fleming att endast lyda de befallningar, som kommo från Sigismund. Detta var den första yttre orsaken till oviljan mellan konungen och hertigen. Karl klagade nemligen, att, som dessa länder hörde under Svea rikes krona, borde dervarande ämbetsmän lyda den i Stockholm tillförordnade regeringen, till dess konungen sjelf emottoge styrelsen.

Sigismunds fruktan för Karl ökades af åtskilliga orsaker. Denne sednares egenmägtiga uppförande och särdeles det tvärtemot Sigismunds förbud hållna mötet gaf redan mycket att tänka på. Olof Sverkersson kom som sändebud från Sverge. Han ville vinna Sigismunds ynnest för att derigenom blifva ståthållare på Stockholms slott, och företog sig att utmåla Karls företag såsom syftande på Sigismunds förderf. Han vann sitt ena ändamål, nemligen att uppskrämma Sigismund, men icke det andra. Olof Sverkersson hade underskrifvit Uppsala mötes beslut. Detta kunde ej glömmas af den för påfveläran så nitiske Sigismund, och det blef intet ståthållareskap utaf. — Vid samma tid kommo äfven Axel Lejonhufvud och Olof Stenbock till Polen, båda flyende för Karl, och utspridande om honom öfverdrifna eller ogrundade berättelser. Axel Lejonhufvud kunde ej styra sig, då han derute fick se någon af hertig Karls tjenare, utan öfverföll dem både med ovett och slag. Under tiden kom till Polen ett rykte, att Johan var begrafven

och Karl redan krönt. En allmän bestörtning uppstod. Inbyggarna i Warschau måste tillika med hofvet hela nätterna igenom vara i kyrkorna, bedja, och höra den ena mässan efter den andra, till dess ändteligen säkra underrättelser anlände, att ryktet var ogrundadt. Då skref Sigismund till Sverge, det flottan på bestämd dag skulle vara till mötes i Dantzig att föra honom öfver till Stockholm.

Klas Fleming hade största delen af flottan hos sig i Finnland. Hertigen och rådet visste, att det var fåfängt befalla honom utlemna densamma. Man beslöt således nyttja list, och skref, att, då Klas Fleming var på vägen till Dantzig, skulle han lägga till Söderköping, för att der intaga munförråd. Men Flemingen var dem för slug, och skref tillbaka samt ursäktade sig dermed, *att farvattnet vid Stegeborg var flux för grundt* *). Man föreslog i stället Kalmaresund, i hopp att äfven der kunna skilja honom från flottan. Han låtsade vara nöjd dermed och lofvade komma, men seglade i dess ställe genaste vägen till Dantzig. Den lilla del af flottan, som befanns i Sverge, måste skickas efter.

Redan förut skulle ett sändebud afgå till Polen, för att underrätta konungen om Uppsala möte, fordra bekräftelse derpå och till polackarna frambära svenska ständernas åstundan och behof att se sin konung. Till denna beskickning utsågs Ture Bjelke. Han gjorde allt möjligt för att slippa undan; ty både han och alla andra visste, huru högeligen förtörnad konungen var öfver nämnde möte, och huru litet välkommen den skulle blifva, som komme för att fordra hans bekräftelse derpå. Allt Ture Bjelkes undanbedjande hjelpte dock icke; han måste begifva sig på resan.

Polska riksdagen församlades i Warschau och var i början ganska bullersam. Man hade nemligen kommit

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. Finnska brefven. Klas Fleming till hertig Karl, Korpoström d. 16 Juli 1595.

öfver några bref från Sigismund, i hvilka denne dref sin gamla plan att förmäla prinsessan Anna med ärkehertig Ernst, sedan åt dem afstå Polen och sjelf nöja sig med Sverge. De polska herrarna, fulla af harm och vrede, larmade förfärligt; men snart upptäcktes, att brefven voro falska och härmade af en bland konungens skrifvare. Detta vände sinnena till Sigismunds fördel; hans resa bifölls och tre tunnor guld anslogos att betäcka kostnaderna. Likväl måste han lofva att innan hösten 1594 komma tillbaka igen; eljest vore dem tillåtet se sig om efter en annan konung. Äfven skulle han lemna qvar sin nyfödda dotter, Anna Maria, som pant, att han ämnade återvända. Serskildt säges han hafva lofvat polska rådet, *att nu fullgöra löftet om Estlands förenande med Polen*, och slutligen *att efter sin återkomst aldrig mer öfvergifva detta rike.* Dessa tvenne löften skulle hållas hemliga.

Så snart drottningen tillfrisknat, skulle resan företagas. Händelsevis var det ganska högt vatten uti Weixeln, hvarföre man beslöt att för resans beqvämlighet fara utföre denna ström. Åtskilliga skepp tillagades på det präktigaste och den 3 Augusti (1593) stego konungen och drottningen med sitt sällskap om bord. Gamla enkedrottning Anna följde dem ända till stranden. Resan gick lyckligt och den 14 Augusti landstego de i Dantzig, emottagna med stora högtidligheter. Detta vänskapliga förhållande ändrades snart. En stor del af folket i denna handelsstad var protestantiska läran tillgifvet, och hade, enligt gifna fri- och rättigheter, flere öppna kyrkor för sin gudstjenst. Detta retade konung Sigismunds trosnit. Nyss förut hade han låtit förbjuda de evangeliske att hålla gudstjenst i Krakau, Posen, Willna; och fastän han omöjligen kunde förmå sin syster Anna att antaga katolska läran, förviste han dock hennes evangeliska prester. Under sjelfva nedresan utför Weixeln lät han på samma sätt utdöma evangeliska kyrkor i Torn och Elbing. Hans katolska följeslagare uppmanade honom att förfara likaledes i Dantzig. Man föreslog, att

lutheranerna borde utdrifvas ur sina förnämsta kyrkor just den söndagen, då evangelium berättade, *huru Frälsaren ur templet utdref dem, som köpte och sålde och gjorde det till en röfvarekula.* Sigismund tyckte om förslaget, och endast med möda kunde Ture Bjelke och den nyss ankomne Erik Sparre afstyra det medelst föreställningen, att ett så våldsamt förfarande skulle emot konungen i förtid uppägga hela svenska folket, som naturligtvis borde frukta samma våld. Ryktet härom utspriddes dock bland menigheten. Dantzigerboarna befarade, att konungen med tillhjelp af sina medförda troppar ämnade betaga staden dess fri- och rättigheter. Magistraten höll sig färdig att möta våld med våld, och det lägre folket var högeligen förbittradt mot de på gatorna vandrande polska soldaterna.

Då hände sig en dag, att tvenne arbetare buro en jernstång, och mötte derunder en af de polska herrarnes betjenter. Bärarne bådo honom vika något undan, och då han icke gjorde det, erhöll han en stöt af jernstången. I vredesmod drog han ut sin sabel, och högg ena bäraren i hufvudet. Nu utbröt det dolda agget. Sjömänner, handtverkare, drängar sprungo till för att hjelpa jernbärarne; polska soldaterna åter att försvara sin kamrat. Mångfaldiga personer sårades eller dödades; men folkhopen höll på att blifva fördrifven af polackarna, då magistratens troppar, 400 man starka, kommo på torget. Nu förnyades striden. Polackarna, för svaga, togo sin tillflykt till de närmsta byggnaderna, sköto ur fönsterna på folkmassan, som besvarade deras skott, och skedde detta så oförväget, att flere kulor flögo in genom fönsterna i det hus, der konungen bodde. En stor hop polackar voro inqvarterade i en trädgård, och ville hasta de andra till hjelp. Men magistraten, hvilken förutsett detta, uppdrog vindbryggan, som afstängde dem och förekom således ytterligare blodbad. Sigismund höll sig under allt detta stilla i sitt hus; men en af hans hofherrar jemnte stadens borgmästare begåfvo sig in i oväsendet, och det lyckades dem slutligen, ehuru både med

möda och lifsfara, att åtskilja de båda rasande partierna. Drottningen, som var i välsignadt tillstånd, fruktade ännu ett dylikt uppträde, och derföre flyttade hofvet genast ut till Weixelmünde, hvarifrån afresan skulle företagas.

Uti alla sina bref hade Karl bedt, rådt och förmanat Sigismund att *godvilligt antaga Uppsala beslut* och stadfästa den evangeliska läran i Sverge. *Han kunde eljest förorsaka stora oroligheter, ty hvarken hertigen eller ständerna ville låta tvinga sig från öfvertygelsen.* På dessa förnyade uppmaningar gaf Sigismund endast allmänna och undvikande svar, t. ex. *att han för troslärans skull ville ingen hata eller älska*, o. s. v. Då Ture Bjelke på ständernas vägnar begärde samma bekräftelse, följde samma svar. När nu Sigismund i Dantzig mötte Erik Sparre och Klas Bjelke, uppstod en lifligare öfverläggning. Sparren föreställde, *huru svårt det skulle blifva för Sigismund att under sin spira bibehålla ett så stort men aflägset rike som Sverge, så framt han ej vore älskad af dess invånare. — Hans redan från ungdomen kända nit för katolska läran hade alltid hos Sverges lutherska innebyggare väckt farhåga. Denna hade blifvit mycket ökad genom Sigismunds stränga förfarande mot lutheranerna i Polen, och en hvar kunde förutse, hvilken oro skulle uppkomma i Sverge vid underrättelsen om Sigismunds katolska nit på resan och det deraf förorsakade upploppet i Dantzig. Det vore derföre nu hög tid och sjelfva försigtigheten fordrade att genom ett ändradt uppförande söka återvinna undersåtarnes förlorade kärlek. Åtminstone borde konungen genom ett öppet och frivilligt erkännande af Uppsala beslut stilla svenskarnes fruktan för våld och stämplingar.* Men allt detta var taladt för döfva öron. Redan medan konung Johan lefde, och tvärt emot hans råd, hade Sigismund öfverlemnat sig åt jesuiterna, och dessas magt växte så mycket mer, som de stiftat giftermålet mellan honom och den unga sköna österrikiska prinsessan Anna, hvilken

var ganska ifrig katolik. Så hade kring konungen bildats ett hof, som var helt och hållet styrdt af jesuiter. Don store Zamoisky, som satte kronan på Sigismunds hufvud, var helt och hållet uteslängd från hans förtroende. När underrättelsen om Johans död först ankom till detta hof, väcktes der mycken glädje i hopp, att konung Sigismund skulle fullkomligt och obehindradt återinföra katolska läran i Sverge. Alla anstalter voro tagna härtill. Påfven hade skickat en särskild legat, Mala Spina, och med honom en gåfva af 30,000 dukater till sakens utförande. Denne Mala Spina, en stolt och häftig man, styrkte konungen till stränghet och ett oböjligt motstånd. Sigismund lydde rådet, och tre jesuiter jemnte flere katolska predikanter följde i hans sällskap för att omvända svenskarna. Uti Dantzig gjorde väl Sparren föreställningar häremot, anförde svenskarnas hat mot jesuiter, och bad, att dessa måtte qvarlemnas, åtminstone den påfliga legaten, hvars närvaro säkert skulle väcka bitterhet. Detsamma ungefär hade äfven Karl skrifvit; men allt var förgäfves. Jesuiterna inskeppades tillika med konungens öfriga sällskap.

Till öfverfarten var nu kommen Klas Fleming med tjugusju skepp från Finnland, men alla voro dåligt inredda och seglade dessutom ganska illa. Erik Sparre och Klas Bjelke medförde tretton från Sverge, men äfven dessa voro mindre passande till konungens öfverförande. Han hyrde derföre några vackra holländska skepp och steg om bord på dem, åtföljd af de förnämsta i sitt hof. De öfriga inskeppades på de svenska fartygen. Den 6 September lade hela flottan ut från Weixelmünde under dån af kanonskott från fästningen och fartygen. Dagen var vacker, vinden måttlig, en mängd fiskar och sjödjur lekte kring skeppen, och de vid segling ovana hofmännen lofvade sig en glad och angenäm resa. Men sjöfolket påstod tvärtom, att dessa tecken bådade storm; och det slog in. Den häftigaste motvind uppkom. Ehuru alla seglen fälldes, dref flottan tillbaka, så att man andra dagen började på långt håll åter se tornen af

Dantzig. De holländska skeppen kryssade väl ut förbi Hella udde och hade kunnat fortsätta resan. Men de svenska fartygen förmådde endast gå för medvind; derföre måste de inväntas, och efter tre dagars kryssning i storm och sjögång lade flottan till vid Hella, och hofvet, besväradt af sjösjuka och bröstvärk, skyndade sig på båtar till lands. Efter några dagar blef vinden åter gynnande och flottan lade ut. Men snart öfverfölls den af en ny storm och skingrades helt och hållet. Endast tre holländska fartyg och Klas Flemings eget kunde hålla sig tillsammans, och dessa anlände d. 18 Sept. till Elfsnabben. De öfriga kommo sedan det ena efter det andra. Likasom Erik af Pomern hade konung Sigismund den olyckan att ofta förföljas af oväder, då han begaf sig till sjös. Från Elfsnabben seglade han genom skärgården till Stockholm. Det är en sägen, att Sigismund valt till sin skyddspatron ärkeengeln Mikael, hvilken öfvervunnit mörksens furste och hans anhang, likasom Sigismund ämnade sig besegra hertig Karl och de kätterska svenskarna. Han sökte derföre ställa så till, att de märkeligare händelserna i hans lefnad skulle infalla på detta helgons dag *). Derföre låg han qvar med flottan öfver d. 29 Sept. vid Danvikslandet. Dagen derpå d. 30 Sept., eller Mikaelsmässodagen, roddes flottan upp emot strömmen, och Sigismund landsteg på Stockholms slottsbrygga.

FJERDE KAPITLET.

SIGISMUNDS UNDERHANDLINGAR I STOCKHOLM.

Till konungens möte stod på bryggan hertig Karl, åtföljd af riksens råd och en stor hop presterskap med

*) Riksark. *Acta Historica 1597.* Karl Karlsson Gyllenhjelms relation om konung Sigismunds inkomst i riket, m. m. 66 sid. Fol. (Detta måtte vara samma manuskript, som Warmholtz nämner № 5284 och Stjernman i företalet till Werving p. 17.)

ärkebiskop Angermannus i spetsen, hvilkens person straxt väckte Sigismunds ovilja. Från flottan åter uppstego i konungens sällskap Klas Fleming och Axel Lejonhufvud till icke mindre harm för hertig Karl. Missnöjda blickar vexlades af furstarna, och detta fiendtliga möte kunde anses som ett förebud af hela deras framtida förhållande. De helsade dock hvarandra, och Karl uppmanade Sigismund i ett vidlyftigt tal så *styra sitt rike, att han för Gud och samvete kunde det försvara.* Sigismund svarade kort; man kunde märka hans missnöje. Hertigen begärde derpå, att Klas Fleming och Axel Lejonhufvud skulle ställas till rätta för sitt uppförande, hvarvid han utfor i bittra förebråelser emot dem. Flemingen teg, men Axel Lejonhufvud tog till orda och svarade så skarpt och djerft, att Sigismund sjelf nödgades befalla honom tystnad. Det blef ingen rättegång af; men Fleming och Lejonhufvud fingo icke deltaga i rådets öfverläggningar, så länge hertigen stannade qvar i staden. Denne herre tillika med rådet inlade utan dröjsmål till konungen en skrift med begäran, *att han ville bekräfta Uppsala beslut och Angermanni utnämning till ärkebiskop samt skicka ur landet påfliga sändebudet och jesuiten Mala Spina.* Straxt derpå reste Karl ur staden och begaf sig till Nyköping, der han förblef en tid bortåt.

Otvifvelaktigt är, det åtskilliga bland herrarna hade till syftemål, att under Sigismunds frånvaro få riksstyrelsen i sina händer, och önskade derföre ifrigt bibehålla föreningen emellan Polen och Sverge. Dessa hade konungen således lätt kunnat vinna genom vänligt bemötande och bekräftelse på Uppsala möte; denna sista punkt var, som vi sett, hela rikets önskan. En tysk man, benämnd Bülow, gaf äfven Sigismund ett sådant råd, men det följdes ej. Mala Spina och hans medhållare förde annat språk. *Sverge var ett arfrike och borde underkasta sig konungens vilja utan motsägelse. Det vore att förnedra sig, om man dagtingade med undersåtarna; man borde ej binda sina händer för framtiden* o. s. v. Dessa och dylika råd behagade Sigismund mera.

Tarnowski, en polsk herre, yrkade då, att man borde skynda på saken, innan folkets motvilja ökades och motståndarne hunne sansa och samla sig. Detta kräfde dock en verksammare man, än konungen var. Sigismunds långsamhet och Mala Spinas häftighet utgjorde grunddragen i alla hofvets företag.

Redan i Polen yttrade Sigismund sitt misshag, att rådet bifallit Uppsala möte, och han indrog af sådan orsak det årsunderhåll, han gifvit Erik Sparre; på samma sätt behandlades äfven Sten Banér och Göran Posse *). Vid Sigismunds ankomst till Sverge, väcktes herrarnes ytterligare missnöje deraf, att de funno sig åsidosatta. Deras råd begärdes sällan, följdes nästan aldrig. Klas Fleming var den ende, som egde konungens förtroende, och dessutom några skrifvare, i synnerhet Jöns Tidickson Bult. Dessa jemnte en hop utlänningar omgåfvo ständigt konungen, och man tyckte sig på dessa polackar, österrikare och italienare se, huru föga de aktade det kalla och fattiga Sverge. Denna anda visade sig äfven i konungens uppförande. På hertigens och rådets förenämnde skrifvelse svarade han kallt och stolt, *att han till kröningen ville uppskjuta alla bekräftelser. Hvad påfviska legaten beträffade, undrade han, hvarföre de fordrade dess aflägsnande, då likväl turkiska och tartariska sändebud fått uppehålla sig i Sverge.* Först efter någon tid frikände han rådet från beskyllningarna sedan Johans regering. Då de ännu en gång yrkade, att han skulle underskrifva Uppsala beslut, svarade han och undrade, att man af honom nu i förväg fordrade den bekräftelse, som hans företrädare först vid kröningen afgifvit, och han lät förstå, *det en arfkonung icke behöfde underkasta sig sådana band.* Då rådet inlemnade ett förslag till privilegier för lutherska presterskapet, skickade han dem, i stället för formeligt svar, en ounderskrifven lapp. Gustaf Banér föreställde, huru o-

*) Brah. Fol. 51. Erik Sparres testamente, redden utanför Dantzig d. 21 Juli 1598.

passande det vore, men fick ej annat svar, än, *att sådant utslag var godt nog på så oanständig ansökan.* Rådet på sin sida, kännande sin värdighet, skickade lappen tillbaka, och saken föranledde en ganska obehaglig tvist. Med ett ord: rådet insåg tydligt, att, om Sigismund ville styra Sverge genom en tillförordnad regering, så var det åtminstone icke dem sjelfva han ämnade använda. Tvärtom tycktes han vilja uppföra sig som enväldig konung, tillintetgöra deras privilegier, införa katolska läran och förvandla Sverge till ett lydrike under Polen. Detta var helt och hållet stridande mot deras afsigt, och de vände sig från konungen till hertigen.

Hos sjelfva folket var Sigismund än värre anskrifven. Öfverdrifna och afskräckande rykten om hans stränghet mot lutheranerna utspriddes och troddes. Bland sina hofmusikanter medförde han en och annan förklädd katolsk prest, och straxt hette det öfver hela riket, att bland konungens drabanter voro en mängd förklädda jesuiter. Bitterheten ökades, då det blef bekant, att konungen icke allenast vägrade bekräfta Uppsala beslut, utan äfven förböd dess tryckande och allmängörande. Olof Sverkersson, hvilken nu var uppretad emot Sigismund för det nekade ståthållareskapet, upphetsade äfven presterna med sqvaller om allt, hvad som sades och gjordes på slottet. I Stockholm, der lutheraner och katoliker dageligen mötte och sågo hvarandra, utbröt den fiendtliga sinnesstämningen först. Justus, en polsk prest, predikade för hofvet och utfor derunder i bittra smädelser mot de evangeliske. Han nyttjade tyska språket, hvilket många förstodo, och nyfikenheten lockade dit en mängd åhörare. Schepperus, pastor i storkyrkan, ville icke lemna sådant obesvaradt, utan började i sina predikningar vederlägga Justi påståenden, nyttjande dervid lika skarpa ordalag. De hade å ömse sidor lyssnare på hvarandra för att passa på oförsigtiga uttryck m. m., och uppäggade hvar för sig sina åhörare till hat och bitterhet. Det utbröt ej sällan till slagsmål, och om morgnarna fann man på gatorna mördade personer, än af det ena

än af det andra partiet. En polack blef gripen och beskylld för att hafva lurat efter Schepperi lif, men han undslapp straff. Slutligen förböds Schepperus att predika, men Justus fick fortsätta sina smädelser obehindradt. — Midt under dessa tvister dog en polsk hofbetjent. Konungen och polackarna ville begrafva honom i Riddarholmskyrkan. Rådet afstyrkte det och erböd Klara kyrkogård eller någon på Södermalm. *Riddarholmskyrkan vore af ålder en hvilostad för rikets konungsliga och förnämsta personer.* Detta oaktadt, och oaktadt presterskapets motstånd, gick liktåget till Riddarholmskyrkan med kors, fanor samt ljus, och begrafningen skedde med alla påfviska kyrkobruk. Det aflopp väl utan slagsmål, men evangeliska presterna förklarade kyrkan vanhelgad, stängde den för all gudstjenst och klagade hos Sigismund. Han svarade, *att, då evangeliska presterna ansågo Riddarholmskyrkan ohelgad, vore katolska presterna deremot beredvilliga att åtaga sig besväret med predikningarna i densamma.* För att icke gifva anledning till något sådant, öppnades den straxt för luthersk gudstjenst igen. Nu hände sig, att en förklädd katolsk prest bland konungens musikanter en natt blef mördad på gatan. Konungen befallde hans begrafning i Riddarholmskyrkan, tvärt emot rådet och presterna. Åtföljdt af 200 polska hejdukar med laddade gevär, gick liktåget dit midt igenom en stor mängd af undrande och knotande menniskor. Lutherska presterna sökte emedlertid hindra den katolska gudstjensten. En bland dem ville hålla likpredikan och, för att derunder få vara ostörd, slog han predikstolsdörren i lås om sig, och några hans lärjungar ställdes som vakt dervid. Men polackarna drefvo djeknarna med våld undan, uppbröto predikstolsdörren och neddrogo presten. Ett handgemäng uppkom, värjorna drogos, en person dödades, flere sårades, och de lutherska presterna drefvos med ovett och hvisslingar ur kyrkan, hvarefter begrafningen förrättades med alla påfliga kyrkobruk. När folkmängden utanför fick veta detta, uppstod det häftigaste oväsende.

De fleste sprungo hem efter vapen för att hämma våld med våld; andra ropade, att man borde ringa i larmklockan. Hela staden kom i rörelse. Borgmästarne sprungo i sin ångest till rådet; detta skickade Gustaf Brahe och Erik Bjelke till konungen, men erhöll det svar: *att jorden vore Herrans; hon åtminstone borde unnas åt de katolske, som dessutom i fordna dagar uppbyggt Riddarholmskyrkan och sedan icke ändrat sin tro.* Emedlertid hade borgmästarne lyckats stilla folket, hvartill bidrog, att Klas Fleming visade sig med en större styrka soldater. Allmänheten var emedlertid och blef allt mer uppretad, och rykten utspriddes, att detta uppträde var af katolikerna förberedt; att stenar och handgranater blifvit på folkmängden kastade från Mala Spinas hus; att denne dagen derpå hos sig undfägnat upphofsmännen till oväsendet o. s. v.

Rådet ingick med en allvarsam föreställning till Sigismund. *Det vore hans pligt, att åt sina undersåtare bibehålla hemfrid och kyrkofrid* *). *Han kunde ej begära trohet af dem, om han sjelf icke aktade deras rättigheter.* Det hjelpte ej. Då lärer rådet hafva hotat att nedlägga sina ämbeten, men äfven detta utan påföljd. På sin sida inkom presterskapet med den ena ansökningen efter den andra om Uppsala besluts stadfästande o. s. v., men allt utan verkan. På detta sätt hade nu tre månader gått förbi utan någon annan följd än ömsesidigt ökad bitterhet.

När konungen förnam, att han icke kunde skräma rådet till eftergift, tänkte han att vinna hertigen och genom honom sitt ändamål. Denne hade hela tiden legat stilla i Nyköping och tycktes icke taga någon del uti händelserna; men esomoftast kommo till honom bud från rådet, presterskapet och borgrarne med klagomål öfver

---

*) Riksark. *Historica* att instickas i Karl IX:s convolut. Riksens rådhs betänkiande om thet buller i Gråmunke kyrka, inlaggdt d. 22 Nov. åhr 1593. Jemnför *Baaz inventar. eccles. Sveogoth. p. 536.*

Sigismunds uppförande. Han uppmanade dem alla att icke gifva efter, lofvade dem biträde och försäkrade, att Sigismund skulle slutligen nödgas samtycka. Hans hertiginna hade vid denna tiden födt en dotter, till hvars dop i början af 1594 konungen och drottningen inbjödos. De kunde icke sjelfva komma, utan Erik Brahe och drottningens kansler Fogelwetter afsändes i deras ställe. Sigismund tog tillfället i akt och lät genom dessa herrar göra Karl åtskilliga anbud. *Hans hertigdöme med alla fri- och rättigheter skulle bekräftas, ja, förökas för honom och hans efterkommande. — Sigismund kunde ej tåla ärkebiskop Angermannus; anhöll derföre att hertig Karl ville vid kröningen sätta kronan på hans hufvud. Deremot fordrade han, att hertigen skulle skilja sig från rådet och presterna och tillåta en fri öfning af katolska läran.* Serskildt hade Fogelwetter i uppdrag, *att bedja hertigen erinra sig de stämplingar, rådsherrarna redan under konung Johans tid förehaft till Wasahusets störtande. Sigismund hade förr ej velat tro derpå: men nu hade han sjelf förnummit det och insåg derföre nödvändigheten af ett nära vänskapsförbund med sin farbror.* Såsom bevis på än ytterligare förtroende säges han hafva underrättat *Karl om sina i Warschau gifna hemliga löften om Estlands afstående och sitt eget beständiga qvarblifvande i Polen.* — Då Karl erhöll dessa oförsigtiga meddelanden, lärer han först fattat bestämdare hopp att en gång kunna bestiga tronen. Han dolde emedlertid sådana tänkesätt, om han hade dem, afslog de gjorda anbuden, och underrättade rådet om alltsamman, uppmanande dem till ett fast förbund mot konungens olagliga förfarande.

Desse herrar voro emedlertid i val och qval. På ena sidan fruktade de katolska läran, Sigismunds och polackarnas öfvervälde. På andra sidan, och icke mindre, hertigens egenmägtighet och afsigter på kronan. Sistnämnde farhåga jemte hoppet, att Sigismund skulle i framtiden kunna tvingas, lockade dem att gifva vika, och de biföllo att utlysa konungens kröning. Bud härom ut-

sändes till alla landsorter och folket stämdes till Uppsala i Februari 1594. Bland dem, som rådet i detta hänseende utskickat, voro Klas Fleming och Göran Posse. Desse talade allestädes till katolska lärans försvar, och på distingsmarknad yttrade den förre myket förakt för det *kalfskinnet*, Uppsala beslut. Man såg, att konungen ännu, på hvad sätt som heldst, ämnade bana väg för påfveläran. Rådet, återigen uppskrämdt, begärde den ofta fordrade bekräftelsen på Uppsala beslut. Sigismund svarade, *att han ej kunde bekräfta någon annan troslära, så länge hans egen var förbuden. Han fordrade derföre sjelf åt densamma fri öfning här i riket. För öfrigt ämnade han nu bryta upp till sin kröning. Der skulle de få ytterligare besked.* På samma gång gjordes alla rustningar för resan, tiden till det utsatta mötet instundade, och rådet fruktade ett våldsamt försök af Sigismund. De ångrade, att de försummat det af hertigen föreslagna förbundet, och skickade några bland sina ledamöter, för att godtgöra detta fel. Karl gaf dem först en dugtig skrapa för deras vankelmod; sedan slöts den föreslagna förbindelsen, och de inlemnade samteligen en protest mot konungens krönande, förr än de begärda villkoren blifvit bekräftade. Tillika skref hertigen serskildt, bad och förmanade Sigismund *broderligen och kärligen att med det första bekräfta Uppsala beslut, eljest kunde deraf mycket ondt förorsakas.*

FEMTE KAPITLET.

UNDERHANDLINGARNA I UPPSALA.

Till de blifvande underhandlingarna i Uppsala medförde hertig Karl 4,000 man ryttare och knektar, hvilka förlades uti några hans arfvegods kring staden. Sjelf tog han in i gamla kungsgården i fjerdingen, der nu mera kungliga stallet är beläget. Då Sigismund nalkades från

Stockholm med Johans liktåg, mötte Karl honom på Kungsängen och åtföljde begrafningshögtidligheterna. Härvid tilldrog sig åtskilligt. Klas Fleming skulle såsom riksmarsk bära svärdet, men för fiendskapen med hertigen måste han lemna raden och Erik Stenbock fyllde för tillfället hans plats. — Det var i början Sigismunds mening att Mala Spina skulle förrätta begrafningen. Men sådant var icke att tänka på. Man ville till och med neka denna legat att resa till Uppsala. Hertigen, rådet och alla afstyrkte det, men förgäfves. Mala Spina ville åtminstone följa in uti kyrkan, men hans egna trosförvandter hindrade honom, af fruktan, att lutheranerna skulle utbryta i våldsamhet. De kunde dock icke sjelfva återhålla sitt begär att skymfa svenskarna. Vid utgången ur kyrkan uppstod en stark trängsel, hvarvid rådet mycket förhindrades af sina långa sorgekappor. Polska hejdukarne passade på tillfället och afskuro oförmärkt en och annan af mantlarna. Det uttyddes som ett tecken, att rådets magt snart skulle stäckas.

Karl blef en af de första dagarna buden upp på slottet till konungen. På vägen mötte han i backen Klas Fleming, som satt i en släda med några laddade bössor och omgifven af väpnade knektar. Hertigen var sjelf till fots. Han trädde häftigt till slädan, befallde Flemingen *packa sig bort. Derest han en gång till visade sig på detta sätt utrustad, skulle hertigen skilja honom från både lifvakt och lif.* Några dagar derefter skedde dem emellan en försoning, då Flemingen föll till föga, men på ömse sidor var den gamla fiendskapen qvar i hjertat. Axel Lejonhufvud uppehöll sig äfven i Uppsala, och utfor ständigt i ovett mot hertigen, så att konungen sjelf stundom måste tysta honom. Dessa två hade dragit Erik Stenbock med sig på konungens sida. De öfriga rådsherrarna gingo sin gamla väg mellan konungen och hertigen. Mötet mellan dessa tvenne sednare aflopp kallt. Under middagsmåltiden afsjöngo musikanterne en svensk visa, hvari ofta förekommo de orden: *Jag passar inte*

på. Slutligen sade han skrattande: *Jag passar icke heller mycket uppå* *).

Sigismund lät emedlertid hos ständerna begära, att åtminstone en eller annan kyrka, t. ex. Maria Magdalena på Södermalm, skulle upplåtas för de påfviska. Man hade öfvertalat sjefva ärkebiskop Angermannus att gå in härpå och sjelf föredraga ärendet. Men så väl presterskapet enskildt som de öfriga stånden ropade alldeles nej deremot. Nils Gyllenstjerna föreställde, *att man borde kanhända i någon måtto gå konungens önskningar till möles.* Men hertigen svarade straxt: *Jag styrker ingen att härutinnan handla emot konung Gustafs testamente och Uppsala beslut. Dock på det jag ej må synas ensam vara gensträfvig, vill jag hemskjuta målet till ständernas eget afgörande.* Desse ropade om igen, *att de icke ville handla mot ed och samvete, utan fordrade, att konungen skulle bekräfta både Uppsala beslut och ärkebiskopsvalet.* Hertigen svarade: *Jag vill icke söndra mig från eder, och Sigismund måste efterkomma vår begäran, så framt han vill blifva Sverges konung.* I enlighet med detta beslut uppsattes en skrifvelse, som sändes till konungen.

Denne försökte nu att vinna tiden, ty på hofvet inbillade man sig kunna locka bönder och borgare från hertigen. I detta hänseende började Henrik Huggut och Per Rasmusson, att springa omkring i staden och bjuda bönderna till sig på välfägnad. Andra lockades upp till Klas Fleming i samma afsigt, och halfyra af dryckenskap, fördes sådana riksdagsmän tillika med några Flemingens underhafvande upp till konungen, der de beskyllde presterskapet vara orsaken till motståndet. Denna stämpling blef dock snart om intet. Karl sammankallade bönderna och förehöll dem deras föraktliga uppförande,

---

*) Måhända vid versen:
Ditt halfva kungarike
Jag passar inte på.
I den gamla folkvisan om liten Karin.

hvilket hade den verkan, att de, några dagar derefter, höllo på att i vredesmod slå ihjel en bonde, som påstod, att Klas Fleming och Mala Spina väl också kunde vara hederliga karlar. Karl Horn skickades en gång ned till dem i något ärende. De svarade då, *att det aldrig blefve godt i riket, förr än konungen skickade från sig Mala Spina och Klas Fleming.* Mot denne sistnämnde utöste de allehanda oqvädinsord. Klas Fleming var närvarande hos konungen, då Horn återkom. Denne berättade böndernas svar, och underlät icke att noga uppräkna alla deras skällsord mot Flemingen, hans gamle ovän sedan Johans tid. Flemingen, förtretad, frågade: *Hvad skäl hafva bönderna till sådant tal?* Horn svarade: *Derom må i sjelf fråga dem.* — Ännu ett försök gjordes. Nils Gyllenstjerna och Erik Stenbock sammankallade bönderna, erbödo de långvägade tärepenningar, för det de skulle hafva tålamod och vänta. På samma sätt ville man äfven göra med några af de andra stånden, men det antogs icke. Dessa försök verkade motsatsen af det åsyftade ändamålet, och allas sinnen aflägsnades allt mer från konungen. Bönderna läto en gång genom Karl Horn formeligen erbjuda kronan åt hertigen. En annan gång, då han sjelf handlade med dem, uppstod länsmannen från gamla Uppsala och begärde, på *menige allmogens vägnar, att hertig Karl täcktes blifva deras konung. Han vore ju äfven konung Gustafs son, och skulle säkerligen likasom denne styra riket till det bästa. Af denne Sigismund åter hade man intet godt att förvänta.* Häruti instämde äfven några af de andra stånden, men hertigen befallde dem tiga och sade, *att ingångna arfföreningar borde hållas heliga och Sigismunds rätt oförkränkt, allenast han på sin sida ville lemna dem full rättvisa.* Ett annat förslag var, att prins Johan af Östergötland skulle tagas till konung och hertigen till hans förmyndare; detta gillades ännu mindre af den sednare.

Under dessa öfverläggningar inlemnade rådet och adeln en skrifvelse om sina privilegier. Den var för-

fattad af Erik Sparre och ganska vidlyftig. Först innehöll den en allmän framställning om rikets behof samt ständernas och särdeles adelns anhållan om bekräftelse på sina privilegier. Man började med en bedröflig målning af landets tillstånd, konung Johan till föga heder; *man hoppades dock nu bättre tider. Ridderskapet och adeln begärde derföre stadfästelse på sina urgamla privilegier, och hoppades, likasom ständerna i allmänhet, konungens bifall dertill; så mycket mera, som allom var kunnigt, huru godvilligt de gifvit arfrätten åt konung Gustafs hus, och huru de sedermera under konung Sigismunds frånvaro hållit sin trohet mot honom. Man hörer väl många påstå,* tillade de, *det eders majestät, såsom arfkonung, vore obetingad och icke pligtig att aflägga några förbindelser. Men sådant är både ogrundadt och obilligt. Det är allmänt kunnigt, huru från urminnes tider Sverges konungar varit vid lag och rätt bundne. De många förskrifningar, som blifvit gjorda i konungarna Gustafs, Eriks och Johans tider, bevisa nogsamt, att ständerna ej bortskänkt sina välfångna privilegier. En hvar ärlig, förståndig och rättvis man kan ljusligen förstå, att, ehuru ständerna infört arfsrätten till kronan, hafva de dermed ingalunda velat förminska sin egen frihet i andra saker. Sådant kan endast yrkas af några ögontjenare och smickrare; men för den kongliga ätten vore det hvarken förnuftigt eller berömligt att så handla, och dymedelst med otack belöna den välgerning, som dem genom arfsrätten vederfaren är. Hvad det ordalaget vidkommer, att en arf-konung bör regera absolute, så är derom i Sverge icke mycket tillförene hördt; men väl hafver en Nero fordom påstått och sagt: »Jag är Gudarnas sändebud. Hos »mig är magten att förordna om hvars och ens lif och »villkor.» En kristelig konung har deremot yttrat, »att han ville regera efter lag och rättvisa, och icke »efter egen vilja», hvilket var honom ett berömligt ord; och vore det väl, om alla tjenare rådde öfverheten*

till sådant tänkesätt. Man finner icke, att Gud gjort någon skilnad emellan arf- och valkonungar, om icke att arfkonungarna böra vara än mildare, likasom den rätte herden är ömmare, än den legde. Ingen nekar, att konungen bör regera med den magt och myndighet, som honom tillkommer, men ingalunda med andras förtryck. Guds ord säger ju: Du skall icke begära! det vill säga, du skall icke stå efter andras skada och förtryck, aldraminst trogna undersåtares, som hafva lif och blod osparda för öfverheten. Och detta ordet: Du skall icke begära! gäller icke endast lif och helsa, utan ock att regenter icke skola med orätt och oskälig pålaga betunga undersåtarne och förvägra dem lag och rätt. Vi skola icke tro, att en sådan träldom skall följa med arfsrätten; utan tillförse oss och bedja ödmjukeligen, att vi och våra efterkommande icke måga få orsak att klaga och qvida, det våra föräldrar detta rike åt konungahuset till arfs uppdragit. Vi begära det samma, som Israels barn fordrade af Rehabeam, nemligen ett mildt och drägeligt regemente, och hoppas derpå bättre svar än de fingo. Vi bedja ock, att dermed icke längre måtte fördröjas för det ömsesidiga förtroendets skull. Icke heller lönar mödan deruppå längre besinna sig; ty de privilegier, vi begära, kunna icke vara ringare, så framt något adelsstånd skall vidmagthållas, eders kongl. majestät och dess afföda till myndighet, trygghet och tjenst. Efter denna märkvärdiga förberedelse följde förslaget till sjelfva adelsprivilegierna. Vid hvarje punkt voro anförda serskilda och vidlyftiga bevis för privilegiernas ålder, billighet, laglighet, o. s. v., till hvilket ändamål man inryckt en mängd utdrag af konunga-försäkringar, adelsprivilegier m. m., allt sedan Birger Jarls tid, i synnerhet de försäkringar, som adeln aftvungit Magnus Smek, Albrekt och unions-konungarna. Detta var det arbete, hvarpå Erik Sparre, Bjelkarna och deras vänner så länge förberedt sig, och till hvilket de samlat gamla handlingar från alla håll. Bland punkterna mär-

kas följande: *Att konungen skall styra landet med riksens råds råde och icke tillfoga dem någon onåd eller förföljelse för det de troget råda och varna, ändock det stundom kan vara misshageligt; ty sådant bör dem göra på ämbetes och eds vägnar.* Som bevis, att riket med råds råde bör styras, infördes sedermera Albrekts ed, *att uti alla ärenden och stycken rådets vilja med all kärlek fullkomna och i ingen måtto derifrån gånga* o. s. v. En annan punkt lyder: *Att låta riksens råd och adeln njuta deras tillbörliga vördnad; så att riksens ämbeten så väl uti domstolen, kansliet, som i krig åt dem tilldelas, och inga utlänningar eller vanbördingar sättas dem öfver hufvudet, såsom ock att försörja rådet och ridderskapet, då de till kronans tjenst skicklige äro, med uppehälle af land och län, som af ålder brukligt varit.* En annan punkt innehöll, *att derest någon adelsman blifver beskylld, för hvad sak som heldst, så må han icke hållas fången, utan njuta sin frihet mot borgen och löfte; ej heller må han försmädligen utropas eller något af hans arf och eget honom fråntagas, innan han vid en fri och laglig rättegång af riksens råd eller sina vederlikar varder sakfälld.* För öfrigt klagade man, *att adeln icke innehaft tjensterna vid kansliet på lång tid, emedan konung Gustaf der nyttjat v. Pyhy, konung Erik Göran Persson, och Johan åter Johan Henriksson; att v. Pyhy uti konung Gustafs tid varit tvärt emot rikets lag satt öfver rådet och adeln; att v. Pyhy upphittat många olagliga bruk, till exempel den förut ohörda eden, som af våra förfäder öfver bart svärd och med sakramentets annamande aflades, då uti Örebro arfföreningen ingicks* o. s. v. De erinrade, hvad de förut vid Johans kröning anmält, *att de adeliga friheter, som deras förfäder innehaft, hade, dels af de sista främmande tyranniska furstarna, dels af konung Erik blifvit dem frånryckta; de hoppades nu deruti erhålla förbättring.* Deras sista begäran var, *att den uti Kalmar emellan konungarna Johan och Sigismund*

gjorda föreningen måtte blifva beståndande i alla sina punkter *). Denna ganska vidlyftiga skrift var underteckṇad af följande riksråd: Nils Gyllenstjerna, Erik Stenbock, Hogenskild och Klas Bjelke, Axel och Erik Lejonhufvud, Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Göran Posse och Gustaf Båât. Klas Fleming saknas.

Tarnowski, den förnämsta bland Sigismunds polska rådgifvare, hade för sjukdoms skull stannat qvar i Stockholm. Då han hörde, att sakerna i Uppsala gingo konungen emot, skyndade han dit. Som Sigismunds anhängare sågo, att de ingenting kunde vinna med godo, föresatte de sig att undanrödja hertigen, hvilken var hufvudman för motståndet. En gång kom han upp på slottet, efter sin vana åtföljd af en ansenlig lifvakt. Tarnowski låtsade frukta öfvervåld och uppställde alla hejdukarna beväpnade samt utestängde en del af Karls sällskap, så att denne hade hos sig endast några få. Karl märkte faran, men visade sig lika oförfärad. Han uppmanade Sigismund att bifalla villkoren: *eljest*, sade han rent ut, *tillstädja vi aldrig eders majestäts kröning*. I sjelfva konungens förmak mötte han Per Rasmusson. Hertigen lyfte handen och dolken mot honom, sägande: *Detta har du förtjent med allt ditt löpande hos bönderna. Men du är icke värd ett straff af min furstliga hand. Bödeln skall nog en gång träffa dig.* Under allt detta hade Tarnowski hållit sig och sina hejdukar färdiga, väntande på Sigismunds vink. Men denne var för litet grym och för mycket obeslutsam. Dessutom ville han för drottningens tillstånd undvika blodiga och våldsamma uppträden, åtminstone på slottet. Tarnowski fick befallning att intet företaga, och Karl återvände oskadd till de

*) D'Albed. — Miscellanea ad historiam Sigism. et Carol. IX. Adelns anhållan om privilegier. (Denna högst märkvärdiga skrift finnes äfven på riksark. bland historiska akter 1594, 1595 och 1596 samt bland acta historica 1521—1663. Likaså bland Nord. Quart. bundne N:o 836. Den har varit tryckt. Se Warmh. N:o 3248.)

sina. Flere dagar derefter var Karl åter buden upp på slottet, der ett skådespel skulle uppföras. Straxt efter middagsmåltiden blef han varnad af en italienare, Strozzi benämnd. Konungens följeslagare hade, honom sjelf troligen oåtspord, uppgjort ett förslag att om aftonen under skådespelet mörda hertigen. Enligt andra författare skulle detta hafva varit en dikt, af Strozzi uppfunnen för att reta folket mot Sigismund. Man påstår, att nämnde Strozzi nödgats för ett begånget mord rymma från Venedig, och ingenstädes kunnat finna skydd förr än hos Karl *). Säkert är att, vid hans död **1619**, vägrade presterna att begrafva honom; och det icke allenast derföre, att han var katolik, utan äfven för den oskickliga lefnad, han städse hade fört **). Karl lydde emedlertid hans vink och gick straxt hem. Dagen derpå beslöto polackarne att följande natten öfverfalla och mörda hertigen i hans boning, och om qvällen samlades alla hejdukarna, väpnade på borggården. Men i detsamma fick man veta, att Karl blifvit underrättad om försåtet, samt begifvit sig ur staden och dragit tillhopa sina troppar. Då det mörknat om qvällen, fick man från slottet se hans vakt-eldar i skogen utåt Vårdsätra och Näs. En allmän förskräckelse uppstod. Ingen tordes lägga sig i staden, än mindre på slottet. På borggården stodo hejdukarne hela natten väpnade, och lyktor och ljus skymtade fram och tillbaka i slottsfönstren, antydande den oro, som rådde derinnanför ***). Dagen derpå skickade Karl ännu en skrifvelse till Sigismund. *Både han och ständerna hade nu öfver fjorton dagar legat der förgäfves och väntat på den fordrade bekräftelsen.*

*) D'Albed. — Narratio, quibus artibus Carolus Suderm. Dux regnum Sveciæ invaserit etc. (Jemnför Warmh. N:o 3396. För öfrigt i afseende på saken Piasec och Lubienski.)

**) Palmsk. Appendix till Acta ad Histor. R. Gust. Adolphi. 5:o.

***) Riksark. Acta Historica 1597. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation.

Om den nu icke inom tjugufyra timmar meddelades, skulle Karl icke allenast sjelf resa bort, utan äfven gifva ständerna lof till detsamma. På samma sätt skrefvo också rådsherrarna. Sigismund i yttersta trångmål erbjöd sig att stadfästa Uppsala beslut på behaglig tid. Men det afslogs tvärt. Han rådgjorde åter med Mala Spina, och denne tillstyrkte nu att lofva det, som begärdes. *Man vore ju i framtiden icke bunden af ord och löfte åt kättare.* Bevekt af dessa skäl och af tvånget, tillkännagaf Sigismund sitt beslut att underskrifva, och detta väckte så stor glädje, att ständerna strömmade till kyrkan och afsjöngo Te Deum. Nu utsattes kröningen till den 19 Februari, årsdagen af Uppsala beslut. Ännu återstod en ledsam angelägenhet, hvem nemligen, som skulle sätta kronan på Sigismunds hufvud. Han hade sjelf önskat Mala Spina, men derom tordes man numera icke nämna ett enda ord. Karl hade äfven undanbedt sig det honom visade förtroendet. Sigismund ville vid sin ankomst till riket hafva den medgörliga biskop Peder i Linköping till ärkebiskop. Nu måste han dock bekräfta Angermanni val, men att af denna ärkekättares hand emottaga kronan, dertill kunde han på intet sätt bevekas. Petrus Jonæ i Strengnäs föreslogs, men var också mindre behaglig för det nit, han alltid visat mot katolska läran. Man öfverenskom sluteligen, att biskop Bellinus i Vesterås skulle påsätta kronan och ärkebiskop Angermannus dervid läsa bonerna. Nu återstod endast att underteckna. Sigismund drog sig undan, så länge han kunde. Först kröningsdagen om morgonen skedde den vigtiga underskriften.

SJETTE KAPITLET.

OM SIGISMUNDS KRÖNING.

I Uppsala funnos inga andra svenska troppar än hertigens. Rådet ansåg opassande, om dessa ensamma

skulle tjenstgöra under högtidligheterna, och tillkallade derföre Upplands regementen. På vägen från slottet till kyrkan uppställdes nu Upplands ryttare och knektar på högra och hertigens folk på venstra sidan. Denne herre, åtföljd af sina rådspersoner och hofherrar, kom uppridande till slottet. Hans drägt var rödt sammet, fodrad med hermelin; likaså hatten, hvilken omgafs af en öppen hertiglig krona af klart guld. Hästen var snöhvit; betsel, sadel och remtyg glänste af guld och ädla stenar. Eftermiddagen emellan två och tre började kröningståget. Erik Sparre bar äpplet, Hogenskild Bjelke spiran, Nils Gyllenstjerna kronan och Klas Fleming svärdet. Derpå följde konungen till fots, sedan hertigen på samma sätt; drottningen åter uti vagn. Då de inkommit i kyrkan, höll ärkebiskop Angermannus kröningspredikan, tagande till ingångsspråk de orden: *Så förmanar jag nu, att man för all ting hafver böner, åkallan, förböner och tacksägelser för alla menniskor; för konungar och för all öfverhet, på det vi måge lefva uti ett roligt och stilla lefverne i all gudaktighet och ärlighet.* Då ärkebiskopen slutat, steg konungen fram till högaltaret, hållande i venstra handen det papper, hvarpå hans försäkring stod skrifven. Då han fallit på knä, började Erik Sparre förestafva eden, hvilken konungen med uppräckta fingrar eftersade. Han begynte dock snart att härunder låta handen och fingrarna småningom sjunka, men hertigen trädde fram och påminte honom att hålla dem riktigt upplyftade, hvilket skedde. Derpå framsteg biskop Bellinus i Vesterås och påsatte kronan, hvarunder ärkebiskop Angermannus läste bönerna, likaledes äfven med drottningen. Sedan intog konungen sin plats på tronen och Göran Posse bar fram till honom riksbaneret, hvilket han fattade i handen. Nu skulle hertigen aflägga sin länsed. Dervid berättas följande hafva tilldragit sig. En sammetsdyna blef framlagd, att Karl under edens afläggande skulle knäböja på densamma. Men han nekade. Sigismund föreställde, att denna knäböjning var både bruklig och passande; men Karl in-

vände, *att han icke gjort det för hans majestäts herr fader, förra konungen.* Sigismund visade sig missnöjd, men hann icke komma fram med något svar, förr än hertigen aftog sin gullkrönta hatt, satte den som ett undergifvenhets-tecken på hyendet, steg sjelf fram, fattade i riksbanerets stång, och aflade sin ed efter Erik Sparres förestafvande *). Hertig Johan af Östergötland och riksens råd afgåfvo sedermera sina trohetseder, hvarefter kröningståget gick ur kyrkan upp på borggården. Der uppträdde konungen, hertigen och de förnämsta af rådet på en majestätspall, hvarefter alla de öfriga ständerna svuro sin tro och hyllningsed **). Då upplästes äfven en konungens kungörelse om hans utresa till Polen och tillkännagafs, att rikets styrelse under hans frånvaro skulle förestås af hertigen och rådet. Detta uppfattades utaf menigheten så, att hertig Karl skulle blifva riksföreståndare och med råds råde styra riket.

Härefter företogos de vanliga högtidligheterna. Dertill hörde också riddareslag, men, likasom fordom Kristian Tyrann, visade nu Sigismund sitt missnöje med svenska adeln derigenom, att han icke upphöjde någon af dem till riddare. Han erböd väl sin fordna lärare, Arnold Grothusen, sådan heder, men denne undanbad sig en utmärkning, som skulle föranleda andras afund. Bland de anställda lustbarheterna var äfven tornerspel. En polsk herre framkom vid detta tillfälle och utmanade de svenska i allmänhet. En kämpe med nedfälldt hjelm-

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Ett halft ark, påtecknadt: Ex Actis coronationis. Fragment.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. Historisk relation om förloppet i Sverge från 1586 till Oct. månad 1596; emot hertig Karl. Tre häften. Detta tyckes vara samma handskrift, som Warmholz anför N:o 3264. — Större delen är äfven tryckt i Handl. rörande Skandinaviens Historia. T. 10 p. 6 under Knut Perssons namn. Här anförda manuskript är dock fullständigare både i början och slutet än det aftryckta, men tyckes ända vara defekt.)

galler red fram till hans möte, och lyckan fogade så, att polacken kastades ur sadeln. Då aftog hans motståndare sin hjelm, hvarvid rika lockar nedrullade öfver rustningen. Det befanns vara en svensk qvinna. Man kan lätt föreställa sig landsmännens glädje och polackarnas harm.

Efter lustbarheternas slut skyndade hertigen till Nyköping och konungen två dagar derefter till Stockholm.

SJUNDE KAPITLET.

SIGISMUNDS UPPFÖRANDE I STOCKHOLM.

Vid ankomsten till hufvudstaden bröt Sigismund oförsynt sina i Uppsala gifna förbindelser. Han hade lofvat att vidmagthålla Uppsala beslut, hvaribland var, att ingen *katolsk gudstjenst, utom i hans enskilda kapell, skulle tillåtas.* Tvärt deremot lät han nu inviga en ny abbedissa i Vadstena kloster och derstädes åter införa katolska kyrkobruken. För denna trosläras bekännare öppnade han äfven en kyrka på Lofön, och i staden köptes och användes till samma ändamål Anders Keits hus; ja, sjelfva slottskyrkan öfverlemnades åt katolska prester. Lutheranernas gudstjenst stördes, om icke våldsamt, dock derigenom, att katoliker företogo sig under predikan med buller och föraktliga åthäfvor vandra fram och tillbaka i kyrkorna, och den, som häröfver klagade hos konungen, blef afspisad med korta och snäsande svar. Det är en katolsk plägsed att uti dymmelveckan tvätta fötterna på några fattiga, likasom Frälsaren gjorde med sina lärjungar. I påskveckan samlade derföre Henrik Huggut tolf fattiga gubbar, hvilka vid denna högtidlighet skulle föreställa de tolf apostlarna. Bland dessa borde nödvändigt den, som var i stället för Judas, hafva rödt skägg och derjemnte en pung om halsen. Dessa fördes upp till slottskyrkan, der Mala Spina kysste och konungen och drottningen tvättade deras fötter. Om

långfredagen hörde det äfven till katolikernas bruk, att ett beläte, föreställande Frälsarens lekamen, med många högtidligheter begrofs af de påfliga presterna. Dessa uppträden väckte redan mycken förargelse hos borgerskapet; men påskdagen tidigt om morgonen blef det än värre. Katolikerne upptogo nu det om långfredagen begrafna belätet och aflossade dervid alla kanonerna på slottet, hvarjemnte hejdukarna på borggården gåfvo med sina handgevär den ena salvan efter den andra. Borgarna väcktes med förskräckelse af de dånande skotten, och skyndade yrvakna ut på gatorna, troende somliga, att elden var lös, andra att ett upplopp var å färde. När de fingo veta rätta orsaken, utbröt harmen öfverallt. Under högmässan trädde Schepperus upp i storkyrkan och predikade. *Han tackade Gud att de påfviskas villfarelser voro nu så kända, att barnen på gatan kunde le deråt. Han tackade Gud, att en kristen af skriftens ord kunde hemta bättre tröst än af de påfviskes fåfängliga skådespel med döda belåten. Han beklagade konungen och drottningen, som voro så förvillade. De tolf tiggarne åter, som låtit bruka sig till den afgudiska fotatvagningen, hade derigenom brutit sin evangeliska tro, och ingen borde gifva dem några allmosor mera.* Denna sista förmaning åtlydde åhörarne så bokstafligen, att dessa arma menniskor höllo på att omkomma af hunger. På Schepperi anfall svarade Justus annandag påsk uti slottskyrkan, och försäkrade, *att på sextio år icke varit någon rigtig prest i Svea rike, sista ärkebiskopsvalet var endast en kraftlös ceremoni* o. s. v. — Fjerde dag påsk svarade Schepperus i storkyrkan, då han liknade katolska församlingen *vid Belial eller vid den babyloniska skökan.* Nu kommo de förra tvisterna i full fart, men konungen skref till ärkebiskopen, denne åter till Stockholmspresterna, hvarpå dessa lofvade att afhålla sig från alla personligheter, hvilket också skedde. Vid denna tiden födde drottningen en dotter, till hvars dop åtskilliga främmande sändebud inkommo, ibland andra en ny legat

från Rom, benämnd Opalinsky, hvilken sades hafva i uppdrag af påfven att befria Sigismund från hans kröningsed. Den nyfödda prinsessan dog straxt, och konungen beslöt föra liket med sig till Polen, på det hennes lemningar icke skulle ligga qvar i det kätterska landet. Det var till och med fråga om att på samma sätt bortföra den redan för tio år sedan begrafna Katarina Jagellonica. Alla dessa företag bevisade nogsamt, det endast magten, icke viljan, felades Sigismund att helt och hållet utrota evangeliska läran, hvarföre också alla hans mått och steg följdes af svenskarna med uppmärksamhet och fruktan. — Deras farhåga bekräftades. Sigismund ansåg sig icke bunden af eden och beslöt att med våld söka genomdrifva sina afsigter. Så snart han återkommit från Uppsala, sände han derföre Hans Wejer ut till Polen, att införskrifva mera krigsfolk. Saken hölls i början så hemlig, att endast tre polska herrar utom konungen kände den. Då längre fram Otto Yxkull i samma ärende afsändes, väcktes först misstankar, hvilka besannades, då man snart förnam ett rykte, att i Dantzig utrustades fartyg och krigsfolk till Sigismunds bistånd mot upproriska undersåter. Man märkte tillika, att konungen ökade sin dagliga vakt till hundrade hejdukar, hvilkas öfvermod allt mer tillväxte, så att slagsmål och ömsesidig blodsutgjutelse ständigt öfvades på gatorna. Ärkebiskopen och de lutherska presterna ansågo sig icke längre säkra, utan vände sig till riksrådet med begäran om skydd. Rådet svarade, att de icke sjelfva voro i säkerhet för sina egna lif, än mindre kunde de beskydda andra. Efter detta svar drogo många prester till furstendömet och sökte sig derstädes säkerhet och hjelp.

Alla dessa omständigheter väckte den största oro i hufvudstaden. Rådet bad konungen *för all del icke inkalla främmande krigsmagt*, *riket till skam och skada. Sverge hade tillräckligt både skepp och folk att föra konungen till Polen igen.* Äfven gjorde de föreställningar om hans tagna åtgärder emot Uppsala beslut.

Hertigen skref om detsamma; men allt fåfängt Då ryktet om flottans annalkande förnyades, skref rådet och begärde veta hertigens tanka derom. Han tillstyrkte att besätta Waxholmen, och utsända svenska flottan till Elfsnabben och derigenom hindra den polskas inträngande i skären. Detta kom dock icke till någon verkställighet, dels emedan rådet icke var nog beslutsamt, dels också emedan konungens anhängare, Klas Fleming, hade flottan i sitt våld. I början af Juni anlände derföre polska skeppen, och krigsfolket landsattes på Djurgården, der de slogo läger, utmärkande sig genom granna rustningar och prydnader.

Deras antal var tre tusen man. Sigismund och hans rådgifvare likasom svenskarne märkte straxt, att med en så liten styrka ingenting hufvudsakligt kunde företagas. Hela utrustningen väckte harm såsom ett bevis på konungens afsigter, men tillika åtlöje öfver hans förvända och falska beräkningar. Endast några hundrade Dalknektar inkallades till Stockholm, och man ansåg sig derigenom tillräckligt skyddad. Sigismund sjelf fann sitt misstag, och knappt hade tropparna anländt, förr än det beslöts att återvända till Polen. Det främmande krigsfolkets ankomst ökade emellertid öfvermodet hos hejdukarna och förbittringen hos svenskarna. Natten emellan den 29 och 30 Juni uppstod på Köpmansgatan ett så häftigt slagsmål, att många miste lifvet. Dagen derpå kommo de främmande soldaterna intågande med värjor och gevär, för att hämnas. Borgrarne deremot hade upprifvit gatläggningen och fört stenarna upp i sina hus, för att med dem försvara sig genom fönsterna. Med möda kunde en formlig träffning undvikas. Det var lycka, att de sistkomna knektarna voro till en stor del från Preussen och derföre sjelfva ej ogerna sågo, att de hatade polska hejdukarne fått hugg af svenska borgerskapet.

Genom ofvananförda handlingar hade Sigismund i än högre grad ådragit sig svenska folkets hat och förakt.

Adeln och rådet hade dock ännu måhända kunnat vinnas. Men äfven i detta hänseende voro Sigismunds åtgärder olyckliga. Flere unga herrar af de förnämsta slägterna infunno sig vid hofvet, för att söka sysslor och förläningar. Men allt sådant utdelades endast af Klas Fleming åt hans gunstlingar eller af Jöns Bult åt dem, som med skänker och smicker förstodo att vinna hans beskydd. De unga ädlingarna, föraktande en sådan befordran, öfvergåfvo konungens hof och vände sig till hertigen. Så fick denne i sin tjenst Magnus Brahe och de yngre Salestad-Bjelkarna med flere. Dessa jemnte Karl Sture och Mauritz Lejonhufvud blefvo sedan hans ständige anhängare och voro honom några år härefter till så mycket mera nytta, som han annars skulle stått öfvergifven af hela den högre adeln. De äldre och ansedda rådsherrarna voro som förut missnöjda med Sigismund derföre, att han lemnade förtroende och förläningar endast åt Klas Flemings gunstlingar. Det stora anseende, denne herre åtnjöt, skulle också väcka harm hos hans gamla fiender i rådet, särdeles hos Erik Sparre och Bjelkarna.

En vigtig sak återstod ännu att afgöra, nemligen huru regeringen under Sigismunds frånvaro skulle förvaltas. Hertigen ville som riksföreståndare i konungens ställe och med råds råde förestå densamma. Rådet önskade att sjelfva erhålla detta uppdrag, och hade helst sett, om de kunnat slippa hertigens deltagande. Men, då han ej kunde förbigås, begärde de honom såsom den *förste och förnämste i rådet*, dock utan magt öfver de andra. Sigismund befarade åter äregiriga försök af båda; dock syntes hertigen farligast. Då derföre Erik Sparre gjort ett utkast till regerings-ordning efter rådets sinne *), gillade Sigismund den, och begärde Karls samtycke. Men denne vägrade alldeles och sade uppriktigt orsaken:

*) Riksark. Historiska Acter 1594, 1595 och 1596 — E Sparres förslag till riksstyrelse under Sigismunds frånvar. den 20 Mars 1594.

Gerna ville han vara fri från regeringsbesväret, men att några ringare män skulle framför eller bredvid honom dertill varda förordnade, det sträfvade mot konungahusets anseende och den rätt till riket, han i brist på andra arfvingar innehade; äfven mot urminnes svensk sedvana, ty ännu såg man aldrig under någon förmyndaretid hela rådet styra landet, utan rikets drots eller marsk allena. Då man enskildt talade med honom, sade han: *Jag har, Gudi thess lof, folk och land sjelf att styra och har dermed nog att skaffa. Om jag skall åtaga mig riket, vill jag efter Sverges lag sjelf regera, icke regeras af andra eller vara deras inspektor* *). Flere gånger sände man honom olika utkast till regementsordningar, och sökte att genom bättre ordalag smickra hans stolthet, men som man icke ville tillerkänna honom riksföreståndaretitel och magt, nekade han att bifalla. Han sände sjelf ett förslag; dermed var åter rådet mindre nöjdt, konungen alldeles icke. Karl skref då till Sigismund, bad och varnade *honom att icke resa utur riket, innan han hade lemnat efter sig en laglig och fullkomlig regementsordning, hvarmed landet vore belåtet. Gjorde konungen annorlunda, så förklarade hertigen förut, att han, som rikets arffurste, ingalunda kunde overksam se dess förfall, utan ämnade sammankalla ständerna och höra deras beslut om riksstyrelsen.* Arnold Grothusen bad konungen göra hertigen till viljes; det vore visserligen den säkraste utvägen. Mala Spina åter och hans vänner gåfvo konungen ett i dennes ögon klokare råd. Det var nemligen, att man skulle så mycket som möjligt dela regeringsmagten, på det intetdera partiet måtte få för stort inflytande, utan alla hållas i beroende och hindras från farliga sammansättningar. För detta ändamål borde ingen annan regementsordning gifvas, än det af Karl förkastade förslaget. På det likväl icke regeringen i Stockholm skulle få för

---

*) Riksark. *Acta Historica* 1598. Hertig Karls svar till Lascy.

stor magt, tillsattes i hvarje landskap serskilda höfdingar, hvilka skulle omedelbart vända sig till konungen med regeringens förbigående. I spetsen för dessa ämbetsmän ställdes Klas Fleming såsom öfverste-länshöfdinge i Finnland, riksmarskalk och öfveramiral. De andra voro hans vänner och slägtingar såsom hans svågrar Stenbockarna, Erik öfver Westergöthland, Arvid öfver Östergöthland och Karl öfver Småland. Erik Sparre tordes man ej gå förbi; han var äfven Flemings syskonebarn, och förordnades öfver Westmanland och Dalarna. Erik Brahe, som antagit katolska läran, sattes tvärt emot Uppsala beslut till ståthållare på Stockholms slott och till höfding öfver Uppland och Norrland. För sken skull förordnades brodren Gustaf Brahe till hans biträde. När allt detta var afgjordt, inskeppade sig konungen, drottningen, och hela deras sällskap. Man fick veta, att de äfven fört rikets regalier ombord. Då tog Nils Gyllenstjerna sig dristigheten uppå och föreställde konungen obilligheten deraf, med den lyckliga utgång, att han fick riksklenoderna tillbaka med sig till slottet. Den fjortonde Juli lade flottan ut ifrån Stockholm, men blef länge uppehållen af stridiga vindar i skären. Underhandlingarna fortsattes emedlertid oafbrutet, men utan påföljd. Ett starkt åskväder uppkom och slog två gånger ned i masten af det skepp, på hvilket Mala Spina vistades, dock utan någon synnerlig skada. Svenskarna sade, att det var Guds hotande straff öfver Antichristi gudlösa sändebud. Mala Spina åter påstod, att det var ett försök af trollkarlarna i det gudlösa, ja hedniska, landet. Sjömännerna åter knotade öfver åskslaget och den ihärdiga motvinden. *Orsaken till allt detta var*, mente de, *den döda prinsessan, som man skulle hafva med sig om bord.* Ändtligen natten mellan d. 3 och 4 Augusti uppblåste gynnande vind, flottan lade ut från Elfsnabben och anlände efter en lycklig segling till Dantzig.

ÅTTONDE KAPITLET.

HERTIG KARL EMOTTAGER RIKSSTYRELSEN.

Vid Sigismunds bortresa uppstod en allmän villervalla och deraf följande missnöje. Bröderna Banér och Bjelke, som vid länsutdelningen af konungen blifvit förbigångna, skyndade i vredesmod till hertigen, och hela landet var missnöjdt med den föga sammanhängande regeringsordningen. Sjelfva de gynnade herrarna misströstade, att mot hela folkets önskan kunna upprätthålla en författning, som var på en gång obillig, olaglig och orimlig. Stenbockarna voro väl envisa, men den sluge Erik Sparre förenade sig snart med sina gamla vänner, Banérerna och Bjelkarna, och man beslöt att ordna regeringen på samma sätt, som före Sigismunds ankomst. Man vågade icke gå förbi hertigen. Knappt hade derföre Sigismund afseglat, förr än råden skrefvo och bådo Karl komma till Stockholm. Efter många öfverläggningar blef ändteligen afgjordt, att den af Sigismund föreslagna styrelseformen icke kunde begagnas. Rådet erkände hertigen *såsom riksföreståndare, likväl till konungens framtida bekräftande. Hertigen åter förband sig att med råds råde styra riket efter dess lagar, konungens ed och arfföreningens innehåll.* Gemensamt lofvade både hertigen och rådet, att, *en för alla och alla för en*, ansvara för allt, hvad under denna gemensamma regering företoges. Denna afhandling skedde den 2 Sept. 1594.

Nu mottog Karl regeringsärenderna och skötte dem med sin vanliga drift. En mängd nyttiga författningar vidtogos, och för landets bästa vakades på allt möjligt sätt. Jemnte detta visade sig hans vanliga stränghet. Enligt Uppsala beslut blef Erik Brahe afsatt från sina sysslor och på samma gång Gustaf Brahe. Det gick så mycket lättare, som båda bröderna voro oense. Nu förenade de sig i klagomål emot hertigen, och då han derpå

ej gjorde något afseende, begåfvo de sig slutligen till Polen. De öfriga höfdingarnas fullmagter blefvo äfven ogillade, men man kunde ej med våld afsätta dem, då de hvar och en innehade fästningarna i sina landskap. De katolska presterna i Stockholm förbödos emedlertid predikstolen; hertigen tog sjelf till yttermera visso nyckłarna till deras kyrkor. Schepperus deremot, som af konung Sigismund blifvit förbuden att predika, steg nu obehindradt upp med sina läror i storkyrkan.

Den 9 Dec. 1594 erhöll Karl en son. Döpelsen skedde nyårsdagen 1595 med allsköns högtidlighet. Äfven främmande furstar voro dertill budna. Den nyfödde prinsen kallades Gustaf efter sin farfar och Adolf efter sin morfar.

Denna prinsens födelse förorsakade stor glädje hos hertigen och hans anhängare. Sigismunds förvända regering hade redan länge visat Karl möjligheten att vinna kronan. Nu, sedan han fått en manlig arfvinge, blef frestelsen starkare, och man tycker sig i Karls förfarande från denna tiden tydligare finna spåren af en långsam, men säkert anlaggd, plan att störta Sigismund från tronen och sjelf dit uppstiga. Vid Gustaf Adolfs döpelse voro rådsherrarna bjudna och Karl undfägnade dem med ovanlig hjertlighet. Erik Sparre var till och med bjuden som dopvittne. Någon tid derefter fick Sparren sjelf en son. Den kallades Karl efter hertigen, hvilken också i egen person stod fadder. Det gamla agget mellan honom och rådet tycktes alldeles försvunnet. På samma sätt uppförde han sig mot andra samhällsklasser, och man såg honom ofta deltaga uti borgrarnas husliga högtider. Olof Sverkersson hade följt Sigismund till Polen och bad der att för sina trogna tjenster blifva benådad med adelig sköld. Sigismund frågade: *om ej Olof Sverkersson underskrifvit både liturgien och det motsatta Uppsala beslut.* Denne kunde icke neka, att så var; hvarpå konungen förklarade, *att den, som visat sig så dubbel, vore ingen hederlig man, aldraminst förtjent af adelig sköld och hjelm.* Olof Sverkersson reste hem och

öfvergick till hertigen. Denne nedlät sig att bevista hans bröllop, som då firades i Stockholm.

Det berättas, att Karl vid denna tid haft följande märkvärdiga dröm. Han tyckte sig sitta vid ett dukadt bord, på hvilket stodo tvenne betäckta fat. Då man lyfte locket af dem, låg på det ena Svea rikes vapen och sköldemärke, på det andra en dödskalle, omgifven af menniskoben. Hertigen vaknade med förskräckelse, tillkallade sin kammarherre och omtalade den ohyggeliga synen. Den uttyddes då straxt och än mera framdeles som ett förebud till Karls konungsliga värdighet, och det blodiga sätt, hvarpå han skulle vinna den.

NIONDE KAPITLET.

FREDEN MED RYSSLAND.

I många år hade hela Sverge längtat och ropat efter slut på det långvariga ryska kriget. Fienden sjelf var benägen till förlikning, och långa stillestånd hade tid efter annan lemnat begge folken något lugn och lindring. Det kunde dock icke komma till fullständig fred. Vi hafva uti berättelsen om Johan omtalt, huru hans envishet och fåfänga voro hufvudsakliga hindren. Äfven Sigismund visade sig icke angelägen om krigets slut. Hemliga orsaken var, att han af fruktan för Karl och rådet önskade alltid hafva krigsfolk färdigt till begagnande. Så länge ryska kriget fortfor, var det en giltig förevändning, att ständigt hålla en ansenlig krigsmagt i Finnland under den pålitliga Klas Fleming. Men denna uträkning röjdes, och man kunda ej längre gäcka folkets önskan. Den 14 Maj 1595 slöts fred uti byn Teusin icke långt från Narva. Villkoren voro de samma, som ryssarna redan tio år förut erbjudit. Sverge skulle behålla Estland, men återlemna Ingermanland och Kexholm. Kriget hade nu varat tjugusex år.

För att icke nödgas afskeda allt manskap, företog sig Klas Fleming att icke återlemna Kexholm, förebä-

iande allehanda mindre betydande skäl. Konungen gillade hans uppförande och mången trodde, det begge hemligen önskade uppreta Ryssland till nytt krig, för att dermed sysselsätta svenskarna. Det var också nära gjordt. Flera gånger tågade ryssarna mot gränsen och hotade, att med krig och brand hemsöka svenskarna. Dessa klagade sin nöd och förskräckelse. Äfven befälhafvarne på Viborg, Narva och Revel skrefvo till konungen, hertigen och Flemingen, och bådo för Guds skull, att Kexholm enligt de besvurna fredsvilkoren skulle öfverlemnas; de kunde sjelfva eljest ingalunda ansvara för sina fästen, heldst dessa voro så illa utrustade *). Men allt detta hjelpte ej. Kriget hade ofelbart åter utbrustit, om icke hertigen med täta beskickningar och mycket besvär lyckats öfvertala ryska storfursten att vänta. Först 1577, och sedan Klas Fleming aflidit, blef Kexholm öfverlemnadt och freden fullkomligen bekräftad.

TIONDE KAPITLET.

OM JOHAN GYLLENSTJERNA OCH SIGRID BRAHE **).

Vi hafva förut talat om den sköna Sigrid Brahe, som var nära att efter Katarina Jagellonica blifva Svea rikes drottning. Några år derefter blef hon förlofvad med Erik Tureson Bjelke till Salestad, eller som han kallades *långe Erik Bjelke* till skilnad från Klas Bjelkes son med samma namn. Förbindelsen grundades dock icke på fröken Sigrids böjelse. Den var en tillställning af slägtingarna, i synnerhet af enkedrottningen.

---

*) Riksark. Historiske acter 1594, 1595 och 1596. — Många om Kexholm handlande bref, så väl bland lösa papperen, som bland finnska brefven.

**) Riksark. Historiske acter 1594, 1595 och 1596. — Ett bref från Tönne Göransson till Joh. de Mornay, jemnte flere bref från prinsessan Anna.

Snart utspriddes det rykte, att Erik Bjelke under sina resor i Polen blifvit smittad af en vederstyggelig sjukdom. Hans aftärda utseende tycktes bevittna detsamma och ökade fröken Sigrids vedervilja. Då man frågade om hennes tycke, svarade hon hvarken *ja* eller *nej*, utan hänsköt med suckar och sorgliga åtbörder saken till sina slägtingars afgörande. Bjelkes egen mor, Sigrid Sture, hade vid systern Malins giftermål sett, huru fåfängt det var att söka tvinga hjertats böjelse; och rådde derföre till förlofningens upplösning. Men på båda sidor fruktade man, att härigenom väcka uppseende, i synnerhet att stöta enkedrottningen. Då derföre Bjelken med högtidliga försäkringar lugnat fröken Sigrids slägtingar, förnyades förlofningen och bröllopet utsattes till ett år derefter. Öfver dessa beslut grämde sig fröken Sigrid så, att hon ådrog sig en sjukdom. Sorgen ökades derigenom, att hon och Johan Gyllenstjerna fattat för hvarandra ömsesidigt tycke. Sedan Sigrid något hemtat sig, reste hon till prinsessan Anna, på Stegeborg. Denna ömkade sig öfver den olyckliga Sigrid och beslöt göra ett hastigt slut på saken. En lördag kom Gyllenstjerna dit. Emellan honom, fröken Sigrid, prinsessan och hennes hofmästare uppgjordes, huru allt borde tillgå. Onsdagen derpå lät Anna tillkännagifva, att gudstjenst skulle hållas i slottskyrkan. Alla undrade, hvad det var för en gudsfruktan, som så hastigt kom öfver prinsessan; hon plägade eljest till och med om söndagarna sällan gå i kyrkan, än mindre midt i veckan. Nu kom hon likväl dit, åtföljd af hela sitt hof, och dessutom af Sigismunds sändebud, Lindorm Bonde, alla i präktiga kläder. När de voro församlade, reste sig Lindorm Bonde, tog Johan Gyllenstjerna i handen och ledde honom upp i koret. Likaledes gjorde prinsessan Anna på sin sida med Sigrid. Då de voro framförde, satte Anna en krans på Sigrids hufvud, hvarpå presten sammanvigde henne och Johan Gyllenstjerna till de närvarandes stora förvåning. Ur kyrkan gick hela hofvet in i salen, der ett gästabud var anrättadt på det ståteligaste. Ingen af brudgummens eller

brudens närmaste anhöriga var tillstädes eller ens anade detta giftermål; men just som bröllopsgästerna sutto till bords, kommo Gustaf Brahe och Johan Sparre af en händelse dit ridande, och prinsessan lät straxt inbjuda dem till bröllopsbordet. Gustaf Brahe hade redan fått veta, huru allt blifvit tillställdt. Då han derföre kom in i salen, började han beklaga sig *öfver denna otillbörliga handel och begärde, att fröken Sigrid nu straxt måtte följa honom till hans slägtingar. Han lofvade, att hos dem mäkla så, att giftermålet med herr Johan Gyllenstjerna skulle vinna fullbordan, men på ett mera passande sätt.* Prinsessan Anna svarade, *att, derest han ville vänta till morgonen, skulle fru Sigrid gerna få följa honom. Nu deremot kunde hon omöjligen sjelfva brölloppsdagen resa bort.* Vid detta bestämda svar vände Gustaf Brahe om, gick ut och red bort från både bröllopp och gästabud.

Detta giftermål väckte mycket uppseende i landet. Det var vanligt, att sådana högtider firades på söndagar, hvarföre detta kallades *onsdagsbrölloppet.* Man använde derpå en gammal folkvisa och söng:

Herr Johan han ligger vid sin unga frus sida.
Herr Erik får gå utanför och qvida.

Alla slägtingarna, både Gyllenstjernor, Braher och Bjelkar blefvo högeligen förtörnade. *Presten,* sade de, *skulle på det allvarsammaste straffas.* Bjelkarna fordrade ingenting mindre, än Johan Gyllenstjernas lif. Anna skref till dem alla förlikande och ursäktande bref, men erhöll kalla och stela svar. Till sin fordna förtrogna, Ebba Brahe, skickade hon alla fästningsgåfvorna, med begäran, att återställa dem till Erik Bjelke, men de mottogos icke; och Anna fick af sin farbror, hertig Karl, hålla till godo skarpa skrapor för *sitt obetänksamma uppförande.*

Något hårdt yttrande, som Bjelken fällt om Sigrid, bragte sedermera äfven Braher och Bjelkar i strid med hvarandra, och Karl måste uttryckligen förbjuda Gustaf Brahe och Erik Bjelke, att anställa ett formeligt envig.

Ändteligen vid Söderköpings riksdag lyckades det att förlika dem; men sjelfva ordalagen måste förut uppgöras. De möttes på rådhuset. Erik Bjelke frågade Gustaf Brahe, *om han visste något annat än adeligt och ärligt om Bjelken.* Brahen svarade, *att han sådant icke visste, men endast velat försvara sin systers ära.* Bjelken återtog, *att han om Sigrid Brahe ej hade sig annat bekant, än det ärligt vore.* Nu framträdde Gyllenstjerna, *erkände sig hafva handlat orätt och bad om vänskap.* Bjelken svarade, *att han för hertig Karls och flere herrars förbön ville eftergifva sin rätt mot vissa villkor.* Dessa voro, att Gyllenstjerna skulle betala till högskolan i Uppsala 800 R:dr såsom böter för brottet; till Erik Bjelke 2000 R:dr för fästningegåfvor m. m. Dessutom skulle han med den unga frun ett helt år hålla sig undan på sina gods, så att de med sin åsyn icke måtte förolämpa Bjelkeslägten o. s. v.

ELFTE KAPITLET.

OM SÖDERKÖPINGS RIKSDAG.

Straxt innan hertigen och rådet ingått föreningen om riksstyrelsen, skref den förstnämnde till konungen och bad, *att han ville bekräfta denna åtgärd såsom öfverensstämmande både med rikets lagar, sedvanor och sannskyldiga nytta. Han begärde alltså, att Sigismund ville uppdraga honom regeringen med samma magt som konungen sjelf. På annat villkor kunde Karl icke åtaga sig den. Erhölle han icke en sådan fullmagt, såge han ingen annan utväg än att sammankalla ständerna och höra deras mening.* Sigismund besinnade sig ett halft år på svar och lemnade Karl under tiden i full utöfning af regeringen. Ändteligen i Maj 1595 kom hans bref, af innehåll: *det han icke funne skäl att ändra den en gång gifna förordningen. Hvad åter beträffade ständernas sammankallande, så*

bad han betänka, att det i framtiden kunde lända hela det konungsliga huset och dess anseende till men, om det tilläts undersåtarna att efter eget godtfinnande förordna om sin regering utan öfverhetens föreskrift. Om Karl detta oaktadt fortfor i sin föresats, skulle Sigismund tänka på tjenliga medel att upprätthålla sin konungsliga myndighet. Han ämnade icke tillåta, att man förminskade någon af de rättigheter, som han ärft af vördade förfäder. Karl lät icke skrämma sig. Straxt sedan Sigismunds bref ankommit, sammankallade han rådet och föreslog att utskrifva ett allmänt riksmöte. Som skäl uppgaf han nödvändigheten att inhemta ständernas tankar om hertig Magnus' begrafning; om den fria religionsöfning, som Sigismund, tvärt emot ed, lemnat katolikerna; om prinsessan Annas brudskatt; om tvisten mellan Bjelkar och Gyllenstjernor; Kexholms öfverlemnande, oroligheterna i Finnland, rikets styrande o. s. v. Rådsherrarna invände, att konungen uttryckligen förbudit alla riksmöten under sin frånvaro och Karl kunde icke erhålla deras bifall. Han lät det oaktadt uppsätta kallelse till en allmän riksdag i Söderköping och förelade den till rådets underskrift. Dessa vägrade återigen på förut anförda skäl. Då Karl icke kunde öfvertala dem med godo, tog han till ett annat språk. *Han bad dem komma ihåg, huru Engelbrekt, som blott var en bondeson, kunde tvinga riksens råd att göra det, som lände till fosterlandets bästa. De skulle få förnimma, att hertigen, som var konungason och rikets arffurste, förmådde lika mycket.* Rådsherrarna undertecknade, men skickade derjemnte straxt och i hemlighet till Sigismund och begärde, att han skulle till riket insända ett öppet bref med förbud mot den utlysta riksdagen, så att rådet kunde derpå grunda sin vägran att resa dit. Men vid konungens hof påstods, att det ej skadade, det hertigen och rådet voro oense. Några ifriga katoliker sade uppenbart: *Låt man hertigen och rådet rifvas och slitas! Det är godt nog åt kättare*

Dessa skäl jemnte Sigismunds vanliga långsamhet förorsakade, att rådets bref fick ligga sex veckor obesvaradt. Emedlertid samlades ständerna från hela riket, utom Finnland, från hvilken landsort endast några få vågade smyga öfver för Klas Flemings skull. Rådet dröjde i det längsta. De väntade på det begärda brefvet från Sigismund. När det icke hördes af, vågade de icke längre uteblifva, utan begåfvo sig till Söderköping, men först åtta dagar efter mötets början, för hvilket dröjsmål de ådrogo sig hertigens förebråelser och allmänhetens misstankar.

Hertigen lät framställa öfverläggningspunkterna. Den förnämsta var, *att han begärde antingen blifva fri från regeringsbördan, eller också utnämnas till riksföreståndare med passande magt.* Det hördes straxt, att han hade borgare och bönder för sig, och hans anhängare förde ett stolt språk. Rådet hade väntat understöd af adeln, och Klas Slatte lät också förstå, *att hertigen borde hos konungen söka en sådan fullmagt, som han begärde, särdeles hvad riksföreståndareskapet beträffade.* Men Mauritz Lejonhufvud *) med några flere yttrade högt, *att hans fursteliga nåde var värdig både riksföreståndarenamn och magt.* Då adeln sålunda var oenig, vågade rådet ej uppenbart sätta sig emot hertigen. De sände Nils Gyllenstjerna och bådo ständerna noga besinna sig, innan de svarade. Ständerna frågade tillbaka om rådets mening, den dessa icke vågade öppet uttala.

---

*) Uti Handl. rörande Skandinaviens Historia T. 10 p. 13 anföres detta om Måns Stensson, likaså i de fleste handskrifter af samma handling, jag sett. Men uti Riksark. Hist. Act. 1594, 1595 och 1596 finnes samma Knut Perssons historiska relation fullständigare och som det synes äldre än afskrifterna hos D'Albed. Nord. Palmsk. I denna står Maurits Stensson, hvilket synes sannolikare, emedan ingen Måns Stensson på denna tiden hade något allmännare inflytande. Första afskrifvaren har lätt kunnat förvexla Mauritz med Måns, hvarefter de sednare upprepat felet.

Sedan rådet och ständerna skjutit saken fram och tillbaka sins emellan, fattade ändteligen prester, borgare och bönder sitt beslut att bevilja hertigens fordringar, och adeln måste äfven bifalla. Karl lät då uppsätta riksdagsbeslutet. Det innehöll: 1. *En bekräftelse på deras trohet och lydnad mot Sigismund.* 2. *Att Uppsala mötes beslut mot de påfviska skulle verkställas.* 3. *Att, ehuru hans fursteliga nåde, hertig Karl, förmält sig gerna vilja blifva förskonad från regeringsbesväret; likväl hade han för rikets nytta och ständernas bön samt efter kongl. maj:ts egen begäran åtagit sig att med riksens råd styrelsen förestå. Derföre antaga de nu bemälte hans fursteliga nåde till deras förman och riksens föreståndare, till dess hans majestät varder i riket återkommandes; och lofva de, att visa hans fursteliga nåde all tillbörlig lydnad, trohet och tjenst. Vill konungen hafva några vigtiga ärenden utförda, skall han derom först tillskrifva hertigen och rådet. Om det underlåtes, ege hans befallningar ingen kraft; och den, som sådana erhåller, skall alltid först underställa dem hertigen och rådets afgörande, innan de efterkommas.* 4. *Likaledes är förbudet, att i sina ärenden vädja till konungen, utan bör man lemna hans majestät i så måtto obesvärad, helst hans majestät ej hafver ute hos sig de män, på hvilka han i svenska saker kan lita. Alla rättegångar och klagomål skola derföre efter rikets lag och inom riket slitas. Konungs dom, utomlands gifven, ege ingen kraft; dock kunde man vädja till hans hemkomst.* 5. *Hertigen och rådet ega att alla rikets embetsmän tillsätta och efter laga dom afsätta.* 6. *De närvarande eller frånvarande, som utan rättmätiga skäl icke vilja göra ett med oss uti det, som här är beslutadt, dem vilja vi hålla för riksens oroliga och afsöndrade lemmar, hvilkas välde vi skola hjelpa till att förminska. Om någon skulle af egennytta eller för herregunst affalla från denna frivilliga förening eller mot den samma något våldsamligen företaga, så skola vi hålla*

dem för kongl. majestäts och riksens upproriske och otrogne män och fäderneslandets förderfvare, dem vi skola hjelpa till att motstå och förfölja. För detta beslut och för allt, hvad framdeles i enlighet dermed kan blifva företaget, vilja vi ansvara, en för alla och alla för en. Sedan skriften var uppsatt, lät hertigen hopkalla ständerna på torget. Der var uppförd en majestätspall, från hvilken hertigen ämnade tala till det församlade folket och mottaga dess hyllning. Det var vid sådana tillfällen vanligt att först vända sig till rådet och adeln, hvilka voro de förnämsta. Men hertigen var ej säker på hvad svar de skulle gifva. Derföre vände han sig till borgare och bönder och, efter en kort framställning af mötets anledning och beslut, frågade han, *om de ville en för alla och alla för en försvara, hvad här blifvit beslutadt, och hjelpa hertigen att straffa dem, som vilja stå deremot.* De ropade och sorlade allesammans: *Ja! Ja! nådige herre! det vilja vi;* och derpå aflade de med uppräckta finger sin ed *att vara hertigen lydiga uti allt, hvad han befaller.* Derpå vände Karl sig till rådet, biskoparna och adeln, hvilka stodo jemnte honom på pallen. *Hvad sägen i härtill? Hören i, hvad dessa hafva svurit för en ed? Viljen i söndra eder från dem?* Rådet svarade, på de andras vägnar, *att de ville tillsäga hans fursteliga nåde hörsamhet och välvillig tjenst uti det, som länder hans kongl. majestät och fäderneslandet till gagn och godo.* Men Karl höjde handen sägande: *Så svärjen då, att i velen vara, mig lydige uti allt, det jag påbjudandes varder.* Somliga lyfte händerna och svuro, *att efterkomma det kongl. majestät och riket kunde nyttigt vara.* Andra åter rörde hvarken hand eller tunga, men det blef ansedt som en allmän och giltig ed.

Genom detta riksdagsbeslut hade Karl fått regeringen i sina händer, och det med nästan lika magt, som om han varit konung. Hela riket hade också blifvit bundet och ingen kunde nu mera sätta sig emot honom, utan att bryta sitt gifna löfte och sjelf fälla sin dom

som upprorisk och otrogen. De i denna skrift och ofta dessutom nyttjade orden: *En för alla och alla för en*, plägade derföre Sigismund kalla *hertig Karls foglanät*. När beslutet var fattadt och underskrifvet, eden aflagd och många riksdagsmän redan bortresta, då först kom ändteligen från Sigismund det länge väntade brefvet med förbud mot riksdagens hållande. Hertigen gjorde åtlöje deraf och ingen kunde rätta sig derefter. Karl skickade tvärtom några af sina pålitligaste anhängare kring landsorterna. De medförde afskrifter af Söderköpings beslut, och alla vigtigare personer, som ej varit närvarande, ja, äfven en hop bönder, måste nu skrifva under. Mötets beslut och Karls magt erkändes öfver hela riket, utom i Finnland.

TOLFTE KAPITLET.

OM ÄRKEBISKOP ANGERMANNUS.

Oförtöfvadt lät Karl verkställa det fattade beslutet, och åtskilliga Sigismund tillgifna embetsmän blefvo afsatta. Från riksdagen begaf han sig, åtföljd af rådet, ärkebiskopen m. fl. till Vadstena, der ännu 11 nunnor funnos qvar. Som dessa väntade ett strängt besök, hade de satt klostrets förnämsta dyrbarheter på en båt och fört dem till Visingsborg i Erik Brahes förvar. S:t Britas och Katarinas ben blefvo ur silfverskrinen upptagna och nedgräfda, på det de icke skulle af kättarehänder oskäras. Då nu hertigen med sitt sällskap vid facklor och bloss inträdde i klostret, mötte honom nunnorna. Han förmanade *dem att öfvergifva påfviska och antaga evangeliska läran. Det skulle då tillåtas dem qvarblifva i klostret.* De svarade alla med en mun, *att de förr ville underkasta sig hvilka svårigheter som heldst, än att öfvergifva sin tro.* Ärkebiskopen förebrådde dem, *att de sjelfva stodo emot evangelii ljus; ty, då de någon gång voro tvungna att höra lutherska*

predikanter, brukade de stoppa öronen fulla med vax och bomull, på det de ej skulle löpa fara att omvändas. Likaledes blefvo de varnade af andra, men förgäfves. Hertigen frågade, *hvar de hade klostrets dyrbarheter.* Nunnorna *nekade* i början, *att sådane funnos,* men måste snart bekänna, hvar allt var undangömdt. S:t Britas, Katarinas och Ingrids skrin lemnades orörda; det öfriga borttogs af hertigen och skingrades. Några hans skrifvare fingo på sin lott klostrets dyrbara drägter, och man såg sedermera deras hustrur och döttrar på det prägtigaste utstyrda i de fordna, men nu omsydda, kyrkoskrudarna. Man misstänkte dock, att flere skatter voro undangömda, och i sednare tider har man också uppgräft åtskilligt, ibland annat tolf silfverskålar på ett enda ställe. Krister Klasson Horn gick derföre med en slagruta omkring i klostret, sökte skatter, lät flerestädes nedrifva murar och väggar, men fann intet. Deremot upptäcktes uti brunnar och i ihåliga träd benrangel och hufvudskallar efter späda barn, vittnande om lefnadssättet inom klostret under fordna tider. Isynnerhet befanns ett gammalt ihåligt päronträd i klosterträdgården alldeles uppfylldt af sådana rysliga lemningar; och Karl underlät icke att allmängöra dessa bevis mot katolikerna.

Abbedissan med fyra de äldsta nunnorna fördes emedlertid till Söderköping och derifrån på ett polskt skepp till Dantzig, hvarest de emottogos uti dervarande Brigittinerkloster och erhöllo anständigt underhåll af konung Sigismund. Tre af de yngre följde snart samma exempel. Tre återstodo. Af dessa gifte sig den ena; den andra stannade ogift inom fäderneslandet; den tredje upptogs vid hertiginnans hof, men trifdes der icke. Efter många böner tilläts henne återvända till klostret, och knappt hade hon inträdt inom dess älskade, men öde murar, förr än hon sjuknade och afled. Klostrets egendom borttogs till största delen af unga hertig Johan af Östergötland, och sjelfva klosterbyggnaden började så småningom att förfalla. I Stockholm arbetade Schepperus

lika ifrigt att utrota alla spår af katolska läran. I storkyrkan lät han nedrifva alla påfviska bilder och prydnader, ibland annat äfven åtskilliga porträtter efter afledna personer, hvilkas upphängande i kyrkan han ansåg som ett högfärdigt missbruk. Han ville till och med låta utbära S:t Görans bild, men den fick stanna qvar, såsom egande betydligt konstvärde. Dock flyttades den från koret till sin nu innehafda plats vid en af dörrarna längst neduti kyrkan. Alla katolska prester i och omkring Stockholm blefvo utdrifna och tvungna att i den kalla årstiden utan dröjsmål begifva sig öfver till Polen eller Finnland. Lutherska läroböcker infördes i skolorna och understöd anslogs åt dem, som utomlands studerade vid evangeliska högskolor.

Man hade också beslutat en allmän kyrkoräfst, för att äfven i landsorterna utrota lemningarna af påfveläran. Detta uppdrogs åt Angermannus och hertigen utfärdade åt honom föreskrift dervid och befallte tillika alla länshöfdingar gifva det understöd, han händelsevis kunde behöfva. Uti Maj månad anträdde han sin resa i Östergötlands stift, början de vid Kalmar. Han förfor i allmänhet ganska strängt och alla påfviska vidskepelser blefvo alldeles förbjudna och afskaffade, ehvad också folket deremot invände. Angermannus ville äfven visa, att de evangeliske voro lika stränga i lefvernet, som de påfviske, och höll derföre den skarpaste räfst med alla andra laster. De, som voro försumlige att gå i kyrkan, måste slita ris. Likaså de, som härmat presterna, brukat signerier, trätat på kyrkogården, beljugit andra, och så vidare. För otukt dömdes de brottslige till risslitningar, eller att öfversköljas med flere ämbar kallt vatten; likaså makar, som sinsemellan trätte och slogos o. s. v. Den, som uppslagit en förlofning och gift sig med en annan, blef äfven längre tid efteråt tvungen att lemna sin hustru och återtaga den förskjutna fästmön, äfven om ingendera bland dem ville. Detta ökade ofta förvirringen. En bonde körde bort den hustru, Angermannus vigt honom vid, och återtog sin förra. En ung

landsknekt hade blifvit tvungen att äkta en gammal qvinna. Knappt hade ärkebiskopen rest bort, för än knekten slog hustrun ihjäl *). Utom nämnde kroppsstraff pålades äfven ansenliga böter åt domkyrkan. Sällan tilläts uppskof, utan hvarje bestraffning blef vanligtvis straxt på kyrkogården verkställd. Bönderna lyfte väl stundom klubbor och yxor mot ärkebiskopen, men vågade ingenting företaga, emedan han var åtföljd, icke allenast af några starka djeknar, som framdrogo och afstraffade brottslingarna, utan äfven af en hop soldater och ortens förnämsta herrar. När hela Östergötland på sådant sätt blifvit igenomgånget, slutade ärkebiskopen sin resa, och lärer icke hafva fortsatt densamma i de öfriga landskapen.

Detta stränga förfarande retade allmogen. De läto ogerna enligt Uppsala beslut borttaga sista lemningarna af den praktfulla katolska gudstjensten. Mångenstädes tvungo de med stryk sina prester att upplyfta sakramentet och tända ljus på altaret, och, om det nekades, stängde de kyrkan. Harmen mot Angermannus uttalade sig i åtskilliga smädeskrifter; t. ex.

Jag kungör eder vänner försann,
Hur vår ärkebiskop ställer sig i Sverges land.
Hudflänga och skölja med ämbar och spann,
Både ung och gammal, qvinna och man.
Han gifter folk tillhopa, som stutar pläga tämjas;
Aldrig något äkta folk så kan sämjas.
Sakramentet vill han icke upphöja;
Det må för mycket på hans armar töja.
Han vill vår konung af riket drifva.
Det skall ej ske så länge vi lefva **).

o. s. v.

---

*) Riksark. *Acta Historica* 1597. Karl Karlsson Gyllenhjelms relation.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — *Bene Valete Archiepiscop. s.*

En förfärlig missväxt inträffade detta år, i synnerhet i Vestergötland, och många hundrade, ja, tusende menniskor svälte ihjäl. Folket ropade, att det var Guds straff för de nya ogudaktiga kyrkobruken. *Sedan Vadstena kloster blifvit förstördt*, klagade östgöterna, *har landet blifvit af Gud förbannadt. Sedan ljusen försvunnit från altarbordet, försvann äfven välsignelsen från åkern.* Det berättades, att en hertig Johans tjenare skulle gjuta en slottsklocka af något koppar och tenn från Vadstena. Flere gånger måste han omgjuta klockan och den ville likväl icke lyckas; men under arbetet kände han sådana rysningar och såg så underliga syner, att han med bäfvan försäkrade sig aldrig mer vilja arbeta på sådana saker, som blifvit roffade ifrån klostret. Allmogen häraf retad, började knota, äfven emot den förut så allmänt älskade hertigen.

Denna sinnesstämning hade kunnat blifva nyttig för Sigismund; men han begagnade den ej med klokhet. Man inbillade honom, att han borde iakttaga tillfället att straffa och tvinga de kätterska svenskarna. Han lät derföre uti alla polska hamnar förbjuda att skicka spannemål till Sverge under den starka hungersnöden, och de olyckliga halfförtärda menniskorna, hvilka snart härom underrättades, förbannade den hårdhjertade och tyranniska konungen. Då han från Sverge återkom till Polen, företog han en pelegrimsfärd till ett för helighet beryktadt kloster, der hans dotters medförda lik skulle begrafvas. Detta berättades med öfverdrift uti Sverge, och Schepperus omtalade från predikstolen, huru konungen *åtföljt detta tåg, barfotad och med säck på ryggen, för att derigenom försona, det han af en kättersk biskop emottagit kronan.* Folket hörde och bådo Gud bevara sig från en konung, som med hungersnöd ville tvinga dem till påfviska vidskepelser.

Karl åter sökte med det första ställa sin sak till rätta. Genom utskickade sändebud lugnade han folket, och på ärkebiskopens kyrkoräfster blef det alldeles slut. Karl skref och förehöll honom hans öfverdrift och oför-

stånd och lärer dervid efter sin vana hafva begagnat skarpa ordalag. Der möttes hårdt mot hårdt. Den stolta ärkebiskopen kunde ej fördraga Karls bannor, och denna tvist lade första grunden till oenigheten dem emellan.

TRETTONDE KAPITLET.

HERTIG KARLS AFSÄGELSE.

Om rådet hade hoppats vinna större inflytande under Sigismunds frånvaro i Polen och derföre tillställt den, så hade de högeligen missräknat sig. Hertig Karl kom och borttog frukten af deras bemödande. Det hette väl uti öfverenskommelserna, att hertigen skulle styra med råds råde, men han var en af de regenter, som bäst och derföre också heldst råda sig sjelfva. Herrarne saknade hvarje tillfälle att utvidga sin magt; ty genom hertigens klokhet och drift återstod för dem nästan intet att råda eller göra. Då de någon gång försökte blanda sig i ärenderna, blefvo de ofta skarpt nog afvista. Oaktadt Karls bemödande att visa sig mild och nedlåtande, kunde han dock aldrig så fullkomligt förneka sin herrskarenatur, att ju icke rådet ofta och eftertryckligt kände, att de hade öfver sig en allvarsam och sträng herre. Det blef derföre snart slut på det goda förstånd, som en tid tycktes vara dem emellan. Redan vid Söderköpings riksdag hafva vi sett deras oenighet; den ökades beständigt. Rådet insåg äfven, eller trodde sig inse, att hertigens mått och steg åsyftade kronan, samt lika tydligt, att under en sådan konung alla försök till adelns upphöjande skulle alldeles tillintetgöras. De satte sig således emot Karls åtgärder och åberopade, somliga som förevändning, de flesta på fullt allvar, deras trohet och tillgifvenhet mot konungen. De tordes dock icke gå våldsamt till väga. Då Karl fick höra Sigismunds hot för Söderköpings riksdag, lät han fråga rådet, *hvad man skulle företaga, i fall konungen återvände beväpnad till riket?*

Om han utan ny försäkran borde insläppas? På denna fråga kunde ingen af rådet svara, och i allmänhet började de draga sig undan regeringsärenderna, ty de vågade icke att i hertigens närvaro sätta sig emot honom. Karl ville med kraftfull hand upprätthålla Söderköpings beslut, hvarpå hans egen magt berodde, och föreslog dertill bidragande åtgärder. Rådet åter ville smyga en medelväg mellan konungen och hertigen och talade beständigt om tålamod, eftergifvenhet o. s. v. Karl uppbragtes och sparade icke skarpa och allvarsamma förebråelser. En sak bragte ändteligen oenigheten till fullt utbrott, nemligen Klas Flemings motstånd mot regeringen i Stockholm. Enligt Söderköpings beslut föreslog Karl, att Flemingen såsom en upprorisk och otrogen man skulle med våld tvingas, och han ville dertill utrusta en krigshär under Göran Posses befäl. Men denne undanbad sig förtroendet och rådet afstyrkte hela tåget såsom *vådeligt i sig sjelft, stridande mot kungens höghet, och inledande riket i inbördes krig* *). De fruktade också, att Karl genom Flemingens kufvande skulle blifva alldeles enväldig. Karl blef förtörnad, förehöll dem *deras klenmodighet, samt huru uppenbart de bröto mot sista punkterna i Söderköpings beslut. Om icke ord och afsked skulle gälla, förklarade han sig färdig att nedlägga regeringen.* Rådet skref och bad honom dermed hafva fördrag, de skulle med godo söka beveka Flemingen. I sådant afseende skrefvo de äfven både öfvertalande och hotande bref, men utan någon verkan.

Emedlertid kommo till Stockholm sändebud från Sigismund. De begärde offentligt företräde. Karl ville i det längsta draga på tiden, och det tros, att han låtsade den ögonsjukdom, för hvars skull han lät sändebuden vänta i tre veckor. Ändteligen kom han till Stockholm och de fingo företräde. De anförde å Sigismunds

---

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Flera mellan hertigen och rådet växlade bref. Jemnför *Ausa Ducis Caroli* p. 82.

vägnar en hop klagopunkter mot förfarandet i Sverge, i synnerhet mot hertigen; rådet var mera ursäktadt. Under den högtidliga läsningen häraf blef Karl så uppbragt, att han flera gånger afbröt dem med utropet: *hvad har jag då gjort?* Sedermera gaf han ut en vidlyftig försvarsskrift, uti hvilken han i synnerhet urskuldade sig dermed, att han endast utfört ständernas beslut. Han märkte emedlertid, att rådet drog sig allt mera ifrån honom; att de sökte ställa sig in hos sändebuden och genom dem återvinna konungens ynnest, hvarförutan de beständigt nekade till krigståget mot den uppstudsige Flemingen. Hertigen såg sig ingenting kunna uträtta så, som sakerna stodo. Derföre den 2 Nov. 1596 sammankallade han rådet, och de af öfriga ständer, som funnos i staden, och förklarade högtidligt, *att, emedan hans åtgärder misskändes och med otack belöntes, så ock emedan man ej ville blifva stående vid tagna beslut, så afsade han sig alldeles riksföreståndareskapet. Dock, emedan han af rikets församlade ständer mottagit sin magt, ville han den också i ständernas hand åter nedlägga, och ämnade till den ändan med det första sammankalla dem* *). De närvarande blefvo eller låtsade blifva öfverraskade. Ingen af dem kom sig före att svara ett enda ord. Men, då hertigen gått ned, uppsatte och undertecknade de en skrift, *hvari de bådo om förlåtelse, att de ej straxt svarat*; *men de hunno ej dertill sansa sig, ty afsägelsen kom dem alldeles för hastigt uppå, ej heller visste de sig hafva den samma föranledt. De tackade för hans hafda omvård om riket, samt talade om sin egen oförmåga till ett så svårt värf.* Men de nämnde intet ord, hvilket kunde tydas som bön, att han måtte stanna qvar i regeringen. Någon föreslog väl, att man borde bedja derom; men det svarades: *Hvartill behöfs det? Om regeringen blifver nog*

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Både Karls afsägelse och rådets svar.

ändå beställdt. Dagen derpå reste Karl till Gripsholm med harmen och hämnden i hjertat.

FJORTONDE KAPITLET.

ARBOGA RIKSDAG *).

Rådet skickade straxt till Sigismund bud om denna märkeliga tilldragelse och på samma gång utkast till en förordning, enligt hvilken rikets styrelse skulle kallas *regeringsråd*, likasom i Magni Smeks tid skett **), och just då för tiden i Dannemark skedde. Sigismund yttrade sig nöjd med Karls afsägelse, och stadfästade det utsända förslaget. Nu hade herrarna ändteligen vunnit målet för sitt sträfvande; men deras tillfredsställelse varade icke länge. Karls afsägelse väckte mycket missnöje, och från alla landsändar kommo böneskrifter från prester, borgare, men isynnerhet bönder, att han icke måtte öfvergifva dem och riket ***). Karl sjelf ångrade sig snart, och jemnt en månad efter afsägelsen tillkännagaf han kort och godt, *att han ämnade fortfara med regeringen, tills han på nästa riksdag nedlaggt den.* Folket, af gammal vana, fortfor att med sina klagomål vända sig till honom, och Karl lät icke en så god sak komma ur bruket. Regeringsrådet i Stockholm hade en

---

*) Riksark. *Acta Historica 1597. — Acta conventus, qui coactus fuit in Februario A:o 1597.* (Finnes äfven bland Palmsk. *Acta Histor. Sigism. pag. 527.* En intressant skrift).

Riksark. *Acta Historica 1597.* — En berättelse om Arboga möte, skrifven till rådsherrarna. (Går endast till d. 26 Febr. Partisk mot hertig Karl, liksom föregående).

**) Riddarhusets arkiv. Braheslägtens stamtafla. Israël Birgersson.

***) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Bref från Bergslagen till hertig Karl den 10 December 1596

beqvämlig regering. De skrefvo och tackade för Sigismunds förtroende, men beklagade, att hertigen sjelf afgjorde alla ärenden och ingen tordes sätta sig deremot *).

Karl hade äfven låtit utgå kallelse för riksens ständer att samlas i Arboga. Han hade skrifvit den i allvarsamma ordalag med hotelser mot dem, som uteblefvo. Sjelf for han omkring eller hade sina utskickade på alla marknader och vann bönderna på sin sida. Dalkarlarna voro honom särdeles tillgifna. Redan förut hade Sigismund skickat till dem en lång lista klagopunkter mot Karl. Dalkarlarna sände den till hertigen och begärde *få veta hvad de skulle säga härtill*, och Karl lät sjelf sätta upp deras svar **). Nu samlades de Trettondedagshelgen 1597 vid Tuna och sände derifrån till de öfriga landsorterna bref af följande innehåll: *Vi viljom icke flere regenter hafva, än som vår lagbok förmäler, der så står: »Öfver allt Sverge äger ej konunger vara mera än en.» Och efter konungen sjelf icke inrikes är och son hans och broder äro öfvermagar, så kunnom och viljom vi icke känna någon annan för rikets föreståndare, än hans fursteliga nåde, hertig Karl. Vi hafvom derföre samsatt oss med honom att hålla ett möte i Arboga, dit vi bedje eder alla komma* ***) o. s. v. Tjugondedagen samma år lät Karl i Enköpings marknad församla ärkebiskopen och biskopen i Strengnäs, en hop prester, krigsbefäl och borgare. Der uppsattes och sändes kring riket en kungörelse, att *man ämnade i Arboga afhandla flere för riket högst angelägna ärender och besluta om en beskickning, hvil-*

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Bref från Gustaf Banér, Erik Sparre, Sten Banér och Ture Bjelke till Sigismund d. 26 Febr. 1597.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Dalkarlarnas bref till hertigen.

***) Riksark. *Acta Historica 1597*. Dalkarlarnas bref till Småland, Vester- och Östergötland. Tuna d. 9 Jan. 1597.

ken skulle bedja konungen återkomma till riket. Hvilken derföre, som önskar konungens hemkomst, skulle infinna sig i Arboga *). Härifrån begaf sig hertigen till Distingsmarknad i Uppsala. Han talade med de samlade bönderna och frågade, om *de ville hafva mer än en regent?* hvartill de svarade: *Nej! Nej!* Han frågade vidare om Klas Fleming och Stenbockarna, hvarvid allmogen ropade: *Skrapa bort dem! Hugg halsen af dem!* o. s. v. Professor Erik Schinnerus uppsatte en gemensam uppmaning till alla landskapen att infinna sig i Arboga, hvilken underskrefs af prester, borgare och bönde. Adeln begärde betänketid till följande dag. Karl svarade: *Komme hvem, som vill! Jag far dit, och lyckan råke man!* Dagen derpå förklarade adeln, *att de för sina egna personer väl kunde komma till Arboga, men ansågo sig icke böra uppmana andra att tvärtemot konungens förbud resa dit.* Karl svarade: *Jag sköter föga om, antingen J undertecknen eller icke. Jag får nog dem som kunna skrifva, adeln förutan* **). Brefvet afsändes med Karls budbärare kring landsorterna. Äfven hade han andra handtlangare kringspridda, hvilka, förklädda till dalkarlar, sökte att leda bönderna efter hans vilja ***).

Å andra sidan, så snart Sigismund fick höra detta möte omtalas, skickade han in i riket öppna bref med förbud så väl mot hela riksdagen, som för hvar enskild att resa dit. Dessa bref kringspriddes genom alla möjliga medel af rådet, och mången gång kom ena dagen hertigens utskickade, andra dagen rådets med motsatta bud, till samma ställe. Rådet ville väl sjelfva resa om-

---

*) Riksark. *Acta Historica 1597.* — Allmogens i Enköping skrifvelse till menige man i Vestergötland den 14 Jan. 1597. (Se Warmholz N:o 3270).

**) Brah. *Miscellanea T. XIII.* p. 37. — Ett bref från Erik Bjelke till Gustaf Banér d. 27 Jan. 1597.

***) Brah. *Miscellanea T. XIII.* — Ett bref från Erik Stenbock till rådet. Torpa d. 16 Febr. 1597. (Jemnför *Ausa ducis Caroli* p. 3, 4).

kring, men vågade det sällan af fruktan för den genom hertigen uppretade allmogen. Från åtskilliga orter skrefvo också bönderna och berättade, *att flera sändebud reste kring landet och talade mot Arboga möte. De begärde derföre hertigens tillstånd att få antasta sådana förrädare.* Karl svarade, *att de som ärliga män sådant hade besinnat och gaf det begärda tillståndet; dock skulle de fängslade icke öfverfallas med hugg och slag, utan föras till hertigen* *). Rådets föreställningar och Sigismunds bref verkade dock mångenstädes, i synnerhet bland de förståndigare och bättre i riket, hvilka började inse och ogilla så väl hertigens afsigter på kronan, som hans egenmägtiga och våldsamma förfarande i allmänhet. Borgerskapet från Kalmar och flera af de södra städerna kommo ej **). I Vesterås och flere andra tvekade man ***). I Stockholm bad man att få slippa resa dit, emedan konungen så strängt förbudit det †). Presterskapet kom, efter det hettes vara för troslärans skull, men hade gerna uteblifvit, i synnerhet det högre. Af adeln kom nästan ingen mer än de, som bodde i hertigdömet. Nils Gyllenstjerna ursäktade sig med sina höga år. *Han var af ålder och svaghet oförmögen gifva något betänkande i dessa svåra saker. Han var glad få sitta på sin stugubänk, tills han förlossades från denna arga verlden* ††). Hogenskild Bjelke anförde sin sjukdom: *hans ben voro helt och hållet förlamade, att han icke kunde*

---

*) Brah. *Miscellanea T. XIII.* — Karls bref till allmogen. Arboga d. 23 Febr. 1597.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Kalmare borgerskap till Sigismund. Maj 1597.

***) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Bref från Erik Eriksson till Erik Sparre. Stockholm den 14 Febr. 1597.

†) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Stockholms borgerskap till hertigen d. 9 Febr. 1597.

††) Riksark. *Acta Historica 1597.* — Nils Gyllenstjerna till hertigen. Fogelvik d. 1 Febr. 1597.

gå *), hvilket förhållande fortfor nästan oafbrutet till hans död. Ingen enda bland rådet kom mer än Axel Lejonhufvud. Denne herre hade redan 1594 blifvit oense med Sigismund för några fordringar af kronan, som han ej nog hastigt kunde utbekomma, hvarföre han började kalla Sigismunds regemente *sömnaktigt och sällsamt*. Han tyckte äfven, att konungen för slägtskapens skull borde kalla honom: *Min frände*, och då detta icke skedde, kastade han sig helt och hållet i hertigens armar.

Omkring den 16 Februari samlades ständerna. Den sjuttonde anlände hertigen och hertiginnan med tvåhundrade personers sällskap. Straxt derefter kom från Sparren och Banérerna och Ture Bjelke ett bud, som medförde öppen förklaring, hvarföre de icke begifvit sig till Arboga, emedan 1. *Riksdagen icke var lagligen utlyst, ty äfven enligt Söderköpings beslut ägde hertigen icke magt att företaga något utan rådets bifall.* 2. *Riksdagen var ej fri, då man med hot blifvit ditkallad.* 3. *Rådet var ej på sätt, som vederborde, utan endast genom en vanlig kungörelse derom tillsagdt.* 4. *Konungen hade slutligen alldeles förbudit dem fara dit.* Denna skrift var egentligen ställd till ständerna; men Erik Tegel och en annan hertigens skrifvare sågo budbäraren och anade dess afsigt. Derföre innan han kunde hinna fullgöra sitt uppdrag, togo och förde de honom till hertigen, som läste brefvet och lät sedan lemna det åt ständerna.

På Arboga torg utanför det gamla stenhuset var uppförd en hög ställning, der hertigen stod, omgifven af de få närvarande bland adeln samt biskoparna. Han föredrog de angelägnaste öfverläggningsämnena, nemligen om regeringens förestående, troslärans renhet, konungens ed, Söderköpings beslut, sändebuden till Polen, Flemingens motstånd o. s. v. Derpå begynte ståndens enskilda öfverläggningar. Biskoparna ville i början icke träda i

*) Riksark. *Acta Historica 1597.* — Hogenskild Bjelke till hertigen Ulfåsa d. 12 Febr. 1597.

verksamhet, förrän rådet kommit, hvilket enligt sedvänja och lag borde vara närvarande. Adeln bad hertigen skona rådet och dess heder *), och två gånger efter hvarandra begärde prester och borgare, att hertigen ville förlika sig med rådet, ty, enligt Svea rikes lag, kunde icke ens kungen, än mindre riksföreståndaren, regera utan råds råde. Karl sökte lugna dem med försäkran, att han icke ville rådet något ondt; det kunde ju tillåtas dem att efteråt gilla eller ogilla det fattade beslutet. Emedlertid sände han Tegel till de församlade bönderna, då dessa, genom osanna eller öfverdrifna berättelser om Flemingens tyranni mot allmogen i Finnland, så upphetsades, att de lofvade gerna hjelpa hertigen mot en sådan bondeplågare. Efter några dagar sammankallades åter alla ständerna på torget, då hertigen lät för dem uppläsa ett sammandrag, som han gjort af de serskilda ståndens inkomna betänkanden. De hade alla, isynnerhet böndernas, varit i det hela efter hertigens önskan. Då den punkten förekom, i hvilken de uppdrogo honom regeringen, blottade han hufvudet och sade: *Mig så sannt Gud hjelpe till lif och själ, som jag skall hvar och en bland eder vid lag och rätt handhafva.* Slutligen framfördes några adelsmän, som handterat allmogens hästar våldsamt och dessutom, enligt Sigismunds bref, afrådt menigheten från att fara till Arboga, samt skyllt hertigen för osanning. Karl frågade, *om de underskrifvit Söderköpings beslut?* De jakade. Karl sade, *att de hållit sitt löfte som äreförgätare.* Bönderna ropade: *Ja! Ja! De äro skälmar och äreförgätare!* Karl frågade, *om bönderna ville hjelpa till att straffa dem.* Bönderna ropade: *Ja! Ja!* och lyfte dervid sina klubbor och yxor öfver de anklagade, som hela tiden stodo på knä. Då sade några af herrarna på majestätspallen till hvarandra: *Gud bättre den, som kommer under allmogens dom.* Karl bad bönderna upp-

---

*) Riksark. *Acta Historica 1597.* — Erik Bjelke till Gustaf Banér och Klas Bjelke. Arboga den 24 Februari 1597.

skjuta straffet, tills lagа dom fallit. De anklagade fördes i fängelse och sluppo sedan lätt nog; Karl tycktes hafva velat begagna dem till skrämsel för de öfriga. Hans utkast till riksdagsbeslutet utlemnades sedan för att granskas, och man kunde ej på några dagar rätt komma öfverens om några punkter, särdeles angående rådet. Bönderna kommo då en eftermiddag till hertigen och klagade öfver riksdagens längd. Karl svarade, *att ärkebiskopen var orsak till dröjsmålet, ty han höll med rådet och Stockholms borgerskap.* Bönderna drogo sorlande till ärkebiskopen och presterna, och endast med möda ville de nöja sig med Angermanni ursäkt, *att han ej kunnat lägga hand vid riksdagsärenderna, emedan han alla dagar nödgats sitta i domstolen öfver de anklagade.* Med detta svar återvände de till kungsgården. Hertigen berättas då hafva kommit ut på svalen och talat till dem, sägande: *Jag skall låta renskrifva riksdagsbeslutet, och sjelf underteckna det samt låta de andra göra detsamma, och då får man se, hvilken som håller med konungen och mig eller med adeln och biskoparna. Ty får adeln väldet och biskoparna råda, då lären I förnimma, hvilket blodbad de skola tillreda åt eder.* Bönderna ropade och bådo, *att hans furstliga nåde ville taga dem i sitt hägn och försvar.* Karl frågade: *Viljen I stå mig bi?* Bönderna ropade: *Ja! Ja!* Karl sade: *Efter I, gode män, denna natt töfven för min skull, så vill jag gifva eder tärepenningar, der I skolen hålla eder med till morgonen.* Hvar bonde fick derpå af hertigens räntemästare sex öre, hvarefter de åtskildes. Dagen derpå var beslutet renskrifvet på pergament. Det var till anda, innehåll och villkor det samma, som i Söderköping; men än mera gynnande för Karl. Presterna ville väl göra några ändringar, men Karl förklarade, *att han nu mera ej ämnade ändra något*, hvarpå han satte namn och sigill under, och de andra måste följa exemplet. Dagen derpå, d. 5 Mars, blef det uppläst på torget och bönderna svuro *att stå dervid, så länge deras blod var varmt.*

Efter riksdagens slut for Karl sjelf omkring och skaffade sig med lock och pock underskrifter af dem, som ej varit i Arboga. Dit han sjelf icke hann, kommo hans utsände, och sammankallade menigheten häradsvis, samt erhöllo dess gillande och stadfästande *). Många adeliga personer, som undandragit sig sjelfva mötet, måste slutligen ödmjuka sig, och underteckna beslutet **).

FEMTONDE KAPITLET.

HERRARNES FLYKT.

Man hade på Arboga riksmöte föreslagit, att rådet inom sex veckor skulle bestämdt gifva tillkänna, om de ville förena sig med ständerna eller ej. Bönderna ropade och sade, att tre veckors betänketid var tillräcklig. Karl lemnade dock sex veckor, och vid deras slut ytterligare tre veckors förlängning ***). I början ämnade herrarna göra allvarsamt motstånd och drogo sig derföre ned till de södra landskapen, hvarest hertigens anseende var mindre. Erik Sparre, Erik Stenbock, Göran Posse och Erik Lejonhufvud uppehöllo sig i Vestergötland; Bjelkarne och Banérerna åter i Östergötland. De började sins emellan en liflig brefvexling. Allmänt kom man öfverens om, att Arboga beslut borde förkastas. *De gynnande utlåtanden, som Karl fällt om rådet, voro icke att lita på. Hela mötet var en våldsamhet, en olaglighet. Man borde möta våld med våld, och förmå folket att gripa till vapen mot hertigen.* Men härvid

---

*) Riksark. Acta Historica 1597. — En mängd försäkringsbref häradsvis af allmogen i Östergötland, Vestmanland och Dalarna.

**) Riksark. Acta Historica 1597. — Östergötlands adel till hertig Karl. Norrköping d. 7. Juli 1597.

***) Nescher. Fol. 65. Erik Sparre till David Chytreæus. Stettin den 23 Sept. 1597.

uppstod oenighet. Sparren och hans sällskap ville, att resningen skulle börja i Vestergötland, de andra åter i Östergötland, hvar för sig litande på sin landsort. För att bilägga denna tvist föreslogs ett gemensamt möte i Hjo, Söderköping eller på Visingsö eller på Hästholmen*). Genom detta dröjsmål förvärrades deras belägenhet. De hade väl af Sigismund erhållit säkerhetsbref, hvari han vid strängaste straff förbudit deras förolämpande. Det var dock icke stort att lita derpå, emedan allmogen allt mer och mer öfvergick till hertigens parti, och visade mycken lust att öfverfalla och plundra de stora herregodsen. Man insåg snart omöjligheten att vinna något anhang bland en så beskaffad myckenhet. Karl åter reste omkring och var beständigt sysselsatt med att öka sin styrka. Då han härunder kom ned åt Vestergötland i Erik Sparres grannskap, vågade denne icke stanna qvar, utan flydde med hustru och barn öfver danska gränsen in åt Halland. Det skedde i sista dagarna af Mars 1597. Härifrån skref han till konungen, hertigen och de andra råden, omtalade sin flykt och att fruktan för våldsamheter dertill drifvit honom **).

De andra rådsherrarna samlades emellertid i Östergötland, och ämnade der uppsätta en formelig förklaring mot hertigen. De skrefvo och begärde, det *Nils Gyllenstjerna måtte deltaga deri. Han vore förnämst ibland dem, både som den äldste och som rikets drots.* Gyllenstjerna svarade från sitt Fogelvik, *att han aldrig aktat sig för mer än de andra, eller begärt vara deras förman. Hvad hans höga ålder beträffade, var han just derigenom alldeles oskicklig att något råda eller göra. Den var för honom endast en uppmaning att vända sig från det jordiska och blott tänka på*

---

*) Brah. Miscellanea T, XIII. p. 110 och följande. — Flere bref angående detta ämne.

**) Brah. Miscellanea T. XIII. p. 152, — Bref från Erik Sparre till Erik Stenbock, Erik Lejonhufvud och Göran Posse. Halmstad d. 5 April 1597.

sin snart förestående hädanfärd *). Han sökte emellertid, ehuru med mycken försigtighet, att ställa sig in med hertig Karl. Denna oenighet, jemnte fruktan för bönderna, förlamade alla rådets företag. De skrefvo bref på bref till Sigismund och bådo honom för Guds skull skynda hem till Sverige **). Men då äfven detta drog på tiden, flydde ändteligen Sten Banér och Göran Posse efter Erik Sparre till Danmark och derifrån till Polen. Ture Bjelke och Gustaf Banér stannade qvar. De begärde, *att, efter hertigen ej kunde lida deras rådslag, måtte det tillåtas dem såsom enskilda sitta stilla på sina gårdar* ***). Karl vågade ej vägra eller våldsamt tvinga dem. Likväl befallte han sin fogde i Nyköping att ej tillåta någon af dessa motspänstiga herrar resa genom Södermanland till Stockholm eller norra landskapen. Så länge deremot de förhöllo sig stilla på sina gods, skulle de lemnas i fred †).

Karl rustade sig nu att utföra Arboga beslut. Arvid Stenbock var redan förut utdrifven ur Vadstena slott. Nu vände sig Karl med några troppar mot Elfsborg, der Erik Stenbock hade befälet. Denne lastade sina dyrbarheter på ett skepp, höll det segelfärdigt i hamnen, och då hertigen nalkades, steg herr Erik om bord, det var just skärtorsdagen, och seglade till Danmark ††). Elfsborg öppnade sina portar för hertigen. Han vände sig sedan mot Kalmar, som innehades af Karl Stenbock. Denne ville icke uppgifva slottet. Men Karl hemtade

---

*) Brah. Miscellanea T. XIII. — Nils Gyllenstjerna till riksråden. Fogelvik d. 18 Mars 1597.

**) Brah. Miscellanea T. XIII. — Riksråden till Sigismund. Forssa d. 16 Mars 1597.

***) Brah. Miscellanea T. XIII. — Riksrådens bref till Hog. Bjelke. Forssa d. 13 Mars 1597.

†) Brah. Miscellanea T. XIII. — Hertig Karls befallning till Lasse Westgöthe.

††) Riksark. Acta Historica 1597. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation.

från ett krigsfartyg två grofva kanoner och riktade dem mot porten. Då utkom Stenbock, underhandlade och gaf sig fången*). Han sattes i lindrigt fängelse på Gripsholm, der han jemnte sin tjenare förehade allehanda stämplingar. Deras förslag att uppbränna några hertigens spannemålsfartyg misslyckades. De tänkte då på dervarande gevärssamling. Stenbock öfverdrog sin nyckel med vax och försökte den i rustkammardörren. I vaxet sågs då märke, der nyckeln ej passade efter låset. Detta bortfilades, rustkammaren upplästes hemligt, en hop af de bästa gevären uttogos och nedhissades nattetid genom fönstret åt några anhängare, som förvarade dem till framtida bruk, då Sigismund skulle komma. Slutligen blef alltsammans upptäckt, jemnte ett rymningsförsök, hvarefter Stenbock sattes i strängare förvar**).

Hertigen kom vid denna tiden öfver ett bref från Erik Sparre till oftanämnda Sigrid Brahe. Det var skrifvet med tecken, men Karl fick snart reda på innehållet, som nemligen handlade om en Erik Sparres kista, hvilken förvarades hos prinsessan Anna på Stegeborg, och i hvilken skulle gömmas flere högst angelägna handlingar. Karl trodde rikets regalier jemnte Sparrens hemliga brefvexling der förvarade, och skyndade till Stegeborg. Anna var på Bråborg hos den döende Gunnila Bjelke. Hennes tjenare vågade derföre icke göra motstånd, utan släppte Karl in på slottet***). Johan Gyllenstjerna rymde hastigt derifrån och qvarlemnade sin hustru, Sigrid Brahe, hvilken låg till sängs af en sjukdom. Det säges, att Karl inträdt i kammaren, tvungit henne, svag och oklädd som hon var, att stiga upp †), och

*) Riksark. Acta Historica 1597. — Karl Gyllenhjelms relation.

**) Riksark. Acta Historica 1598. — Protokoll vid en ransakning med Karl Stenbock. Gripsholm den 20 Maj 1598.

***) Brah. Miscellanea T. XIII Hertig Karl till prinsessan Anna. Stegeborg d. 25 Maj 1597.

†) Palmsk. Historica Svecana T. VI. — (Jemnför Ausa Ducis Caroli p. 7).

göra reda för Sparrens kista. Hon nekade sig ega någon kännedom derom. Då framtog hertigen det uppsnappade brefvet och frågade hotande, om hon kände detsamma. Fru Sigrid började dervid gråta och tillstod, att Gudmund, prinsessans klädessven, hade kistan i förvar. Denne hade gömt sig undan och kunde först efter tre timmars letande återfinnas *). Kistan blef då framtagen och förseglad af hertigen, som lofvade att icke öppna densamma annat än i flere rådspersoners närvaro. Detta skedde under riksdagen i Stockholm samma år. Man fann inga regalier, utan tvärtom voro dessa på sitt rätta ställe på slottet. Icke heller funnos några handlingar, som kunde tjena till egentliga bevis om någon brottslighet hos Sparren, men väl några af den samme uppsatte skrifter, i hvilka han på hertigen kastade skulden till all den fordna oron i riket, och sökte att med åtskilliga handlingar och skäl bevisa det **). Denna omständighet jemnte det gäckade hoppet uppretade än mera Karls gamla hat till Sparren.

Om sommaren 1597 utlyste Karl ett riksmöte i Stockholm och rådet kallades, till och med stämdes, att komma dit. De ursäktade sig, Nils Gyllenstjerna och Hogenskild Bjelke som vanligt med ålderdomssvaghet och sjukdom. Gustaf Banér åter förebar sin hustrus välsignade tillstånd; Ture Bjelke sin egen envisa hufvudvärk; Klas Bjelke trägna göromål med drottning Gunnilas begrafning ***) o. s. v. Karl, uppbragt, kallade dem *trolösa rådspersoner, hvilka undandrogo sig, hvad*

---

*) Riksark. Acta Historica 1598. — Hertig Karls förklaring gifven åt Lascy.

**) Riksark. Historica till att instickas i Karl IX:s konvolut — En uppsats påtecknad: »Detta efterskreffna var i ded Contor på Stegeborg, så mygged mig minnes.

***) Riksark. Acta Historica 1597. — Gustaf Banér, Klas Bjelke, Ture Bjelke till ständerna. Forssa den 17 Juli 1597.

deras pligt och ämbete kräfde *). Han vågade dock icke taga våldsamma steg, ty ständerna önskade ännu och i allmänhet förlikning med rådet. Man sade om igen, att till och med en konung, ännu mer en riksföreståndare, var förbunden att icke utan råds råde styra riket. För öfrigt blefvo besluten enligt Karls vilja. De ur riket afvikna råden stämdes, att inför ständerna försvara sig; de qvarblifna, liksom i allmänhet hela riket, skulle antaga Söderköpings och Arboga beslut. I följe deraf reste Karl straxt till Finnland och bemägtigade sig Åbo; hvilken färd vi framdeles skola närmare omtala.

Efter detta tåg utlyste han ett nytt riksmöte i Uppsala under Distingen 1598, då man skulle svara på de klagomål, som Sigismund genom sitt sändebud, Lascy, inskickat. Rådet kallades också, eller rättare sagdt, stämdes dit; ty Karl befallte, att de skulle komma för att afbedja sina förbrytelser mot riket. Nils Gyllenstjerna höll i med sin vanliga ursäkt, försäkrande sig i förväg nöjd med ständernas beslut. Men Hogenskild och Ture Bjelke samt Gustaf Banér, hvilka Karl egentligen ville åt, samlade sig hos den förstnämnde på Ulfåsa. Hoppet om konungens snara hemkomst gaf dem mod. De skrefvo till ständerna och förklarade sig icke kunna komma, emedan de *blifvit kallade med hotelser och befallning om afbön. De kunde likväl icke ljuga på sig sjelfva. Dock ville de icke skiljas från ständerna.* Riksdagen gick emellertid sin gång. Mauritz Lejonhufvud, i spetsen för ständerna, förklarade, *att han ville stå vid Söderköpings beslut, konung Gustafs testamente och arfföreningen, om det också skulle kosta stegel och hjul* **). De öfriga följde hans exempel och alla beslut blefvo enliga med Karls önskan. Några sändebud skulle afgå till Polen, för att hos konungen svara på alla beskyll-

*) Riksark. Acta Htstorica 1597. — Hertigens brefvexling med rådet.

**) Riksark. Acta Historica 1598. — Acta conventus Upsal. A:o 1598.

ningarna. Emedan de frånvarande rådsherrarna förklarat sig icke vilja afsöndras från ständerna; utsågos Gustaf Banér och Ture Bjelke till denna beskickning och deras föreskrift utfärdades. Nu voro dessa herrar i val och qval. De möttes hos Bjelken på Sturefors, hvarest de hastigt fattade sitt beslut och rymde till Danmark och Polen *). Nu voro inga flere af rådsherrarne qvar i riket, än Nils Gyllenstjerna, Hogenskild och Klas Bjelke, Axel och Erik Lejonhufvud samt Erland Bååt. Gyllenstjerna låg beständigt på Fogelvik. Karl skref och uppmanade honom att, som den äldste och förnämste i råket, sköta sitt embete och föregå de andra med godt exempel; men han kom ej. Karl skref allvarsamt och hotade sjelf fara och hemta honom. Gyllenstjerna svarade med långa klagomål öfver sin svaghet och oduglighet, och derjemnte kraftiga försäkringar om tillgifvenhet för hertigen och lydnad för rikets ständer: dock allt sammansatt i så allmänna ordalag, att Sigismunds parti ej gerna derföre kunde anklaga honom. Hans ena son, Johan, var katolik och på Sigismunds sida; hans andra son, Göran, var lutheran och Karls anhängare. Fadren sjelf smög sig skickligt mellan båda partierna och inlät sig icke med någondera. Hogenskild Bjelke förde samma språk i sina bref. Han behöfde för öfrigt icke låtsa någon sjukdom. Han var utaf benvärk alldeles oförmögen att röra sig. Klas Bjelke låtsade vara Karls vän; Axel Lejonhufvud var det i sjelfva verket.

SEXTONDE KAPITLET.

KLUBBEKRIGET.

Under Johans regering hade ryssarna en gång företagit sig ett ströftåg uppåt Österbotten. Dervarande

*) Riksark. Acta Historica 1598. — G. Banér och T. Bjelke till de hemmavarande råden. Halmstad d. 18 Mars 1598.

knektar och ryttare blefvo straxt förjagade, men bönderna sjelfva grepo till vapen och det lyckades dem att fördrifva fienden. En annan gång hade en trupp af 90 Kajanabönder under anförande af en vid namn Wesainen infallit i Ryssland och till och med eröfrat Kuola stad. Till belöning för sådan tapperhet och äfven såsom en i denna fattiga landsort behöflig lindring, erhöllo de löfte att blifva alldeles fria från borgläger d. v. s. inhysning af knektar eller ryttare. Deremot skulle bönderna sjelfva försvara sig mot fienden. Till deras hjelp blef dock Uleå slott, som förut varit af träd, ombyggdt af sten och försedt med besättning.

Efter Johans död kom Österbotten uti ett nästan regeringslöst tillstånd. Hertigen med rådet å ena och Klas Fleming å andra sidan gåfvo stridiga befallningar och ingendera hade tillräcklig magt att göra dem gällande. Detta alstrade oreda och sjelfsvåld. Besättningen på Uleåborg begynte uppföra sig öfvermodigt, och då de uti sus och dus förtärt all mat och dryck, som fanns på slottet, drogo de kring bygden och förlade sig i borgläger, der dem syntes bäst. Allmogen åberopade Johans frihetsbref, men utan verkan. De vände sig till Klas Fleming; men denne höll med krigsfolket, för att tillbaka vara så mycket säkrare om deras tillgifvenhet. Bönderna klagade då hos hertigen, hvilken bekräftade Johans frihetsbref och utfärdade nya, hvari knektar och ryttare befalltes *att lemna bönderna i fred.* Men, när de utskickade kommo hem, togo ryttarne med våld brefven, gjorde gäck deraf, blötte dem i öl och slogo dermed hvarandra för munnen, sägande, *Sitt i furstens frid!* o. s. v. Bönderna blefvo ohulpna*). Detta bragte dem till förtviflan; man säger äfven, att Karl uppmanat dem styra våld med våld, och hans trogna anhängare, An-

---

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. Hans Hanssons till Monikala skrifteliga bekännelse för domstolen d. 19 Juni 1599. (Säkert samma handskrift, som Warmholz Nr 3321.)

ders Lennartsson, reste verkeligen vid denna tid genom landet. Allt nog, de grepo till vapen och anföllo ryttarna, bedjande *dem packa sig till helvetet och konungen i Polen, hvilken de heldre ville lyda än hertig Karl, som önskade lisa landet.* Ömsesidig blodsutgjutelse anställdes; men det lyckades denna gången att åter lugna sinnena. Detta skedde 1593.

Vi vilja nu vända oss till Klas Fleming. Straxt efter Johans död hade han af Sigismund blifvit förordnad till högste styresman öfver Finnland och tillika erhållit befallning att endast rätta sig efter de påbud, som kommo ifrån konungen. Detta fullgjorde han troget. Hertigen och rådet, som på den tiden gemensamt förde regeringen i Sverge, sökte både med lock och pock att få honom på sin sida. Men fåfängt. I början svarade han mera höfligt och undvikande samt förebar konungens uttryckeliga befallning. Då de blefvo enträgnare, svarade han allvarsammare; och då hertigen hotade, skref Flemingen lika skarpt tillbaka och drog ej i betänkande att oförställdt skylla Karl för upproret i Österbotten. Till Olof Sverkersson undertecknade han vid denna tiden ett bref på följande sätt: *Klas Fleming, friherre till Vik, riksmarsk, öfverste amiral och krigsöfverste, som nu hafver många regenter, hvilka alla förordna, ändock jag mig intet rättar mera än efter en, som heter konung Sigismundus. Komma mina likar och bjuda något till, så slår jag dem på hufvudet.* Vi hafva förut talat om hans resa till Sigismunds kröning och den derstädes skedda försoningen med hertig Karl.

Deras vänskap räckte dock icke länge. Sedan hertigen och rådet (1594) för andra gången bemägtigat sig styrelsen, sökte de återigen att på sin sida vinna Flemingen. Men lika fåfängt. Han mottog endast befallningar från Sigismund och brydde sig ej om den i Stockholm varande regeringen. Då Söderköpings riksdag påböds, hindrade han, så mycket i förmågan stod, finnarna att resa dit; och de, som lyckats smyga sig igenom, blefvo vid hemkomsten våldsamt och orättvist för-

följda *). Han utfärdade ett bref mot det i Söderköping fattade beslutet, och de flesta betydande personer i Finnland måste underteckna detsamma **). De katoliker, som fördrefvos från Sverge, blefvo af honom väl emottagna, och på Sigismunds befallning uppsattes i Åbo domkyrka åtskilliga af de gamla påfviska prydnaderna. Då Sigismunds anhängare i Sverge 1597 höllo på att förtvifla, skref han och bad dem vara vid godt mod. *Två, tre månader gå snart. Då kommer den, som näst Gud skulle försvara dem mot allt det öfvervåld och förtryck, som de nu ledo* ***). Hans maka, Ebba Stenbock, och hennes syster, enkedrottningen Katarina, varnade och bådo honom att icke sätta sig så häftigt emot hertigen †). Men förgäfves. Likaså uppförde han sig mot rådet. Erik Sparre och Bjelkarna hade aldrig varit hans vänner. När de 1596 bådo honom komma till Sverge och förena sig med dervarande regering, svarade han och förebrådde dem deras afvikelser från Sigismunds *regementsförordning, deras deltagande i den olagliga Söderköpings riksdag. De skulle en gång med sitt blod plikta för allt deras förräderi mot konungen. Slutligen, skref han, skolen i veta, att jag är eder ingen lydnad skyldig, mer än i mig. Jag är icke eder skjutsbonde, som behöfver draga efter eder. I kunnen likaså väl resa efter mig* ††) o. s. v. Till en sin

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Flere bref härom.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. — Ett bref från Lars Fleming till Tomas (Behm?) Willnäs d. 12 Febr. 1596.

***) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Klas Fleming och Finnlands adel till svenska krigsbefälet d. 20 Okt. 1596.

†) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596, — Rasmus Henderssons berättelse från Åland.

††) Riksark. Acta historica 1597. — Klas Fleming till rådet d. 5 Nov. (1596? Autographon).

förtrogne sade han: *Vill rådet ej lemna mig i fred, så skall jag lägga för deras ögon det de skola skämmas vid. Här är ett bref, som ingen utom min konung får se. Finge du läsa det, skulle du slå hundrade kors för dig öfver allt det förräderi, som hafves för händer* *). Brefvets innehåll är ej kändt. Man har trott, att det haft afseende på några rådets stämplingar mot konungamagten.

Karl fruktade Flemingen på det högsta och befarade till och med, att denne med väpnad hand skulle företaga ett infall i Sverge **). Det lyckades dock, att sysselsätta honom inom Finnland. Hans ohyfsade och hårda uppförande hade väckt många fiender i detta land, särdeles bland adeln. Harl Horn kunde ej glömma hans deltagande uti förföljelsen 1591. Flemingens slägtinge och namne, Klas Fleming till Kaskis och Villnäs, samt dess broder, Lars, hade länge varit oense med marsken; man vet ej af hvad anledning. Arvid Stålarm, Axel Kurk och flere af det högre krigsbefälet voro också missnöjda. Äfven lutherska presterskapet höll i allmänhet Karls parti och Flemingen bemödade sig ej att återvinna deras tillgifvenhet. En gång t. ex. klagade man, att hans ryttare utkastat en prest öfver kyrkogårdsmuren. Herr Klas skrattade och sade, *att det kunde hjelpas, om ryttarna på samma sätt kastade presten in igen* ***). Detta och dylikt gjorde ond blod bland allmänheten, men det, som hufvudsakligen låg honom i vägen, var tillståndet i Österbotten.

---

*) Riksark. Acta Historica 1599 et 1600. Protokollerna vid ransakningen i Linköping 1600. — Bengt Severinssons bekännelse.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Hans Hansson till Monikala till hertig Karl. Limingo d. 18 April 1597.

***) Palmsk. Acta histor. Caroli IX p. 793. — Historia rerum in Finnia gestarum af Klas Fleming till Kaskis. (Måhända Warmholz N:o 3347.)

Åren 1593, 1594 och 1595 väntade Finnlands innevånare på fred med ryssarna, och mycket missnöje uppkom, då man slutligen märkte, att Sigismund och Flemingen icke med allvar arbetade derpå. Då freden ändteligen afslutades, hoppades alla att blifva befriade från de dyra krigsgärder och borgläger, som tryckte landet. Men fåfängt. Krigsfolket stannade qvar och uppförde sig med växande öfvermod. Ofta då bonden tröskade, satt ryttaren med sin säck i dörren till logen och tvingade sig till en dryg tull af sädeskastan *). Bönderna klagade i Åbo, men i stället att erhålla hjelp blefvo de fängslade och misshandlade. Flemingen nödsakades våga allt, för att bibehålla krigsfolkets tillgifvenhet, och endast hans frus böner kunde någon gång lätta de arma böndernas öde. När de ville fara öfver till Sverge, för att klaga, blefvo de hindrade och illa handterade. De, som lyckades, blefvo ännu värre bemötta vid återkomsten **). Ej nog, att soldaterna föraktade de frihetsbref, som bönderna medförde från fursten och rådet, de företogo sig äfven att straffa såsom upprorisk hvar och en, som vändt sig till hertigen. Flere adelsmän föreställde Flemingen landets nöd, men fingo hårda svar, och då de voro enträgna, tog han från dem deras förläningar ***). Till allt detta kom, att man märkte, det han tvärtemot fredsvillkoren icke ville lemna tillbaka Kexholm, utan nästan sökte reta ryssen till nytt krig. Detta väckte allmän förbittring. Kring Åbo, der Flemingen sjelf höll mera ordning både på knektar och bönder, gick allting tämligen lugnt, men i de aflägsnare landsorterna, Öster-

---

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Rasmus Henderssons berättelse från Åland.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596, — Flere bref om sådana händelser.

***) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Henrik Klasson till Klas Fleming d. 6 Febr. 1593. (Jemnför Matts Larsson till Jesper Mattsson. Wiborg d. 25 April 1597 dersammastädes).

botten och Tavastland, var fullkomlig oreda och ett missnöje, hvilket växte med hvarje månad, som man förgäfves väntade på knektarnas aftåg och Kexholms återlemnande. Så gick det åren 1595 och 1596.

Större delen af Österbotten åt hafssidan är ett tämligen bördigt och väl uppbrukadt land. Det är ett gammalt ordspråk om denna trakt, att

Storkyro åker och Limingo äng
Hafva ej like i bredd eller längd.

I dessa ymniga trakter ville naturligtvis krigsfolket helst välja sina borgläger. Men dervarande allmoge, förmögen och stolt, var minst hågad att låta förtrycka sig. Bengt Poutu med flere andra bönder reste till Sverge och klagade öfver ryttarnes våldsamhet mot bönderna och förakt mot hertigen. Karl frågade, *huru tätt krigsfolket var förlagdt.* Poutu svarade, *att tjugu bönder voro om en ryttare, men fjorton om en knekt.* Karl säges då hafva yttrat: *Om tjugu bönder icke kunna öfvermanna en ryttare och fjorton en knekt, så förtjente de allesammans att blifva plågade och förtryckta af både ryttare och knektar.* Sändebuden uppmanades verkligen att möta våld med våld och med detta svar återvände de hösten 1596.

Straxt derefter, en söndag, då både bönder och ryttare voro församlade vid Storkyro kyrka, började allmogen knotande peka på ryttarna och säga sins mellan: *se der äro de bofvar, som betunga oss med borgläger!* En vid namn Bengt Biri tillade: *Det voro rätt gjordt, om vi uppristade deras inelfvor.* Snart kom det till träta och slagsmål och en ryttare fick tvänne yxhammarslag i hufvudet, hvarefter de öfriga veko undan. Bönderna, stolta af sin seger, stannade i en by bredvid kyrkan och begynte förpläga sig med öl. Emedlertid samlades ryttare och knektar, öfverraskade de druckna bönderna och förde deras hufvudmän till länsmansgården. Men inom kort var en stor mängd allmoge ditkommen,

Den angrep gården; en knekt blef nedhuggen, de fångna bönderna befriades, och nu utbrast upproret i hela sin ryslighet *).

Bengt Poutu samlade en talrik skara allmoge och började jaga efter ryttare och knektar. Dessa, underlägsna till antalet, sökte räddning genom flykten. De, som ertappades, blefvo dels nedhuggna, dels i stora vakar stoppade under isen. De bland inbyggarne, som höllo med krigsfolket, undergingo samma öde och deras egendomar plundrades och brändes. På somliga ställen lät Bengt Poutu såga af bjelkarna så nära, att, då någon tyngd kom på taket, skulle det falla ned och krossa de hemkomna innevånarne. För att skrämma dessa togos hufvuden af slagtade kreatur och ställdes med utspärrade gap i fönsterna. Stundom nyttjades fångarna till skott-tafla, då bönderna öfvade sig i målskjutning. Framgången gjorde dem modigare. Deras hop ökades och de valde sig en ny anförare vid namn Jakob Ilkainen, hvarföre kriget ofta kallas *Ilkainens krig*, men vanligen *klubbekriget*, emedan bönderna till största delen voro väpnade med klubbor. Denne Ilkainen hade förut varit fängslad i Åbo, men sönderskar sina kläder, gjorde deraf ett tåg, hvarmed han hissade sig utför slottsmuren och undkom **). Under hans anförande tågade svärmen ned åt Tavastland och fortsatte sina härjningar. Vid jultiden fick Klas Fleming underrättelse om oväsendet och uppbröt straxt med sitt folk ifrån Åbo. Sent en afton kom han inemot Koskis herregård, der han visste, att bönderna lågo. Han ville ej angripa dem i skymningen, utan lägrade sig i och omkring Birkala prestgård. Bönderna sände bud och lofvade att nedlägga vapen, om de befriades från borgläger. Fleming åter fordrade, *att de framförallt skulle utlemna sina anförare, sedan finge*

*) Riksark. *Acta Historica* 1597. — En kort uppsatts om Klubbekrigets början.

**) Brah. *Miscellanea T. XIII.* p. 82. — Sven Jonsson om upproret i Finnland.

man vidare underhandla. Emedlertid afslöts stillestånd öfver natten. Om morgonen tidigt lät Fleming, för att skrämma allmogen, aflossa några falkoneter mot Koskis. Då kulorna slogo genom väggarna, blefvo bönderna högeligen förfärade; serdeles Jakob Ilkainen. Denne fruktade i synnerhet, att bönderna skulle i förskräckelsen utlemna honom, kastade sig derföre på en god ryttarehäst, som han roffat till sig, och skyndade derifrån. Bönderna följde anförarnes efterdöme och hastade under sorl och buller uppåt skogen. Flemingen skickade sina ryttare efter, då en förfärlig jagt anställdes. Bottenkarlarna förde med sig ett stort antal slädar, lastade med allehanda plundradt gods, sängkläder, täcken, grytor, kittlar o. s. v. Härigenom hindrades de i flykten, upphunnos af ryttarne och nedhöggos utan barmhertighet, ehuru de knäfallande och med tårar bådo om lifvet. De flesta sprungo från sina slädar, och dolde sig i skogen. Somliga, då de ej kunde medföra sängkläderna, uppristade foderväfven, utskakade fjädern och togo åtminstone bolstervaren med sig. Så gick det inåt Medskogen, som, på den tiden, tolf mil lång, sträckte sig mellan Tavastland och Österbotten. Midt på densamma kallade Flemingen sina ryttare tillbaka, ty han vågade icke vid denna årstiden tränga längre in i det härjade och fiendtliga landet. Till varnagel för de upproriske anställdes emedlertid en sträng räfst med fångarna. De dömdes till döden och afrättades. Som Fleming icke medfört någon skarprättare, utsågs dertill en ung dräng bland fångarna. Man berättar, det denne blifvit tvungen att bland de andra halshugga äfven sin egen fader *).

Straxt derefter förordnades Abraham Melkersson, att vara fogde i Österbotten. Bönderna derstädes höllo sig stilla efter den sista olyckliga färden. Abraham begaf sig derföre med några ryttare dristigt dit upp, lofvade allmän förlåtelse åt dem, som frivilligt öfverlemnade sig,

*) D'Albed. — Messenius om Sigismund och Karl p. 54. Jemnför Riksark. Hans Hanssons till Monikala bref till hertig Karl. Limingo d. 13 April 1597.

och fick derigenom hufvudmännerna i sitt våld. Tvärt emot det gifna löftet *) blef nu Bengt Poutu sänd till Åbo, der han dog i fängelset; Ilkainen deremot rådbråkades och blef sedan jemnte några flere halshuggen och steglad vid Ilmola kyrka. Denna förenade trolöshet och stränghet uppretade bönderna ånyo. Äfven hade från hertigen kommit ett nytt bud vid namn Hans Krank, som uppmanade till sjelfförsvar. De samlade sig derföre vid Karleby kyrka, lade sig i försåt bakom några enbuskar på båda sidor om vägen, och då Abraham i skymningen kom tågande, öfverföllo de honom så oförtänkt, att af 50 ryttare, som han hade med sig, blefvo 22 nedhuggna, innan de hunnit draga ut värjan **). De öfriga flydde och bland dem Abraham sjelf. I början hade han på sig en vacker päls, fodrad med vargskinn, men afkastade den för tyngdens skull och lyckades så att komma undan. Hans Krank, en bland de första förföljande, såg och tyckte om vargskinnspälsen, samt tog den på sig. Bönderna sågo ej annat i skumrasket, än att det var Abraham Melkersson sjelf, och öfverföllo honom med hugg och slag så ifrigt, att han nästan mistat lifvet, innan de märkte misstaget. Abraham Melkersson blef sedan af några Karleby-bönder framletad, sänd till Sverge, dömd på Arboga riksdag till döden och i Stockholm halshuggen. Bönderna fortsatte sitt tåg. Nu kom från Sverge en man, benämnd Israël Larsson, hvilken sade sig hafva hertig Karls uppdrag att blifva deras anförare. Tillika hade Hans Hansson till Monikala blifvit förordnad att vara fogde i Österbotten och denne uppäggade bönderna till krigets fortsättande, samt utspridde för detta ändamål åtskilliga osanningar. Man påstod t. ex. att Karl redan var krönt i Sverge ***), och i brefven kallade sig

---

*) Palmsk. *Acta ad historiam Caroli IX. T. II.* p. 793. *Historia rerum in Finnia gestarum* af Klas Fleming till Koskis.

**) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

***) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Sigfrid Persson till Arvid Hendersson. Syssmo d. 4 Juni 1597.

Bottenkarlarna vanligen hans *tropliktigaste undersåter* *). Sådant gaf ny fart åt upproret. Bönderna emottogo Israel Larsson till anförare och tågade söderut under många hotelser mot Klas Fleming. *De skulle bryta ned hela Åbo slott, om det också måste ske med tänderna.* Ilkainen och hans kamraters kroppar, hvilka Abraham Melkersson låtit stegla, nedtogos och jordfästades, hvarefter tåget fortgick åt söder. Då det förspordes, att en hop ryttare voro i byn Lappfjerd i Nerpis socken, skickades en del af hären dit. Bönderna beslöto dränka ryttarna, höggo derföre upp vakar på en förbiflytande å och störtade fångarne deri. Men vattnet var så grundt, att ryttarna blefvo stående på botten. Bönderna togo derföre störar och stötte ned dem, ja, de uppretade qvinnorna kommo med krukor, mjölkbyttor och hvad raseriet gaf i handen, och krossade fångarnas ännu uppstående hufvuden.

Nu nalkades Klas Fleming i spetsen för en väl beväpnad trupp af 2500 man. Vid Ilmola å möttes härarna. Fleming skref och förmanade bönderna vänligt *att undvika blodsutgjutelse, godvilligt återvända hem och blifva Sigismund, deras rätte konung, trogne.* Men bönderna svarade, *att de ville hålla lif och blod osparda för kong Karl.* Fleming invände, *att han icke kände någon kong Karl i Sverge sedan Karl Knutssons tid. Men, om de dermed menade hertigen, skulle de på honom icke förlita sig; ty om denne äfven sjelf vore ibland dem, kunde det icke urskulda deras företag. Konungens bud måste gå framför allt* **). Bönderna voro dock envisa ock litade på sitt mångdubbelt större antal. Aftonen före slaget sammankallades de af Israël Larsson. Som han sjelf icke kunde tala Finnska,

---

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Bref från allmogen i Österbotten till hertig Karl den 23 Jan. 1595.

**) Riksark. *Acta Historica 1597.* — Klas Fleming till Österbottens bönder. Storkyro prestgård d. 28 Mars 1597.

fördes ordet af Israël Eskilsson, en länsman från Torneå. Denne ställde sig på en stol och uppläste på Finnska Karls fullmagt för Israël Larsson, samt uppmuntrade allmogen till frimodighet. Natten derpå rymde samme Israël Eskilsson, tog med sig hela krigskassan och stannade ej förr än vid Torneå, ungefär 70 mil derifrån. Bönderna voro ändå vid godt mod. Tidigt följande morgon tågade de mot Flemingen, aflossade sina fältstycken och gingo ned på den tillfrusna elfven. Fleming åter delade sitt folk i tre hopar. En gick efter hvardera stranden och den tredje på isen midt emot allmogen. Bönderna började striden med afskjutande af sina bågar och bössor, hvarvid fem ryttare straxt föllo. Men i detsamma trängde dessa från alla sidor in på bondskocken. Ett förfärligt blodbad uppstod. De vid ordning och tukt ovana bönderna trängde sig på hvarandra och nedhöggos utan att kunna göra något betydligt motstånd. Blott få undkommo och deribland anföraren Israel Larsson, en bland de första, som tog till flykten *). Öfver 3000 föllo i slaget; en stor mängd togos tillfånga. Desse sednare sammanbundos tolf och tolf i flocken. Stora vakar upphöggos, hvari den ena bondetolften efter den andra nedstörtades och dränktes. De förnämsta behöll Flemingen qvar, tvingade dem att bita sönder tegelstenar i spisarne och frågade, *om de trodde, det skulle gå lätt att nedbita hela Åbo slott.* Ilkainens och de andras kroppar blefvo uppgräfda och ånyo steglade. Sedan vände Fleming sig till Tavastland och framfor äfven der med mycken stränghet. Iwar Arvidsson, en bland hans underbefälhafvare, öfverraskade en gång 300 bönder. De hade ännu kunnat göra motstånd, men på inrådan af sin prest nedlade de vapen mot herr Iwars löfte om förskoning. Knappt hade de tågat ned på en tillfrusen å, förrän Iwar tvärt emot sin förbindelse lät ryttarne angripa och obarmhertigt nedgöra hela den värnlösa flocken.

---

*) D'Albed. — Messenius om Sigismund och Karl p. 66 och 67.

Detta var det ryktbara klubbekriget, hvilket förnämligast rasade vintern emellan 1596 och 1597. Man har beräknat, att öfver 11,000 bönder derunder tillsatt lifvet. På lång tid efteråt kunde Österbotten icke komma sig före igen.

Dessa, i sig sjelfva så rysliga, uppträden, berättades och utspriddes med öfverdrifna tillägg af Flemingens fiender i Sverge, serdeles af åtskilliga hertig Karls handtlangare. Man omtalade, *att, då en bonde ville fara till Sverge och klaga, lät Flemingen fasttaga honom och afskära tungan, sägande: »Se så! Gå nu och klaga!» Bonden hade ändå gått till Arboga möte, och derstädes, med fingret mot tungstycket, lyckats att göra sig begriplig* *). — En annan gång hette det, *att Klas Fleming låtit halshugga en adelsman i hvar socken af hela Finnland; att fadren stundom nödgades sjelf afrätta sin son och sedan sönderhugga kroppen; att i hela Savolax funnos endast 6 à 7 lefvande karlar qvar* **), o. s. v. Dessa berättelser förfelade ej sin verkan. Bönderna råkade i raseri, då man nämnde Flemingen, och *blodhunden*, *köttmånglaren* voro nya namn, hvarmed man utmärkte sin afsky för honom. Äfven de förståndigare visste ej, hvad de skulle tänka, heldst Flemingen redan förut var känd som en hård man. Han och konung Sigismunds parti förlorade mycket af sitt anseende. Hertigen åter syntes vara enda medlet till rikets räddning och frid.

För efterverlden framstår emedlertid Klas Fleming såsom en högst ovanlig man, ensam fast och orubblig, midt ibland de vacklande och vinglande partierna. Orsaken var, att han icke sökte någon sin enskilda fördel, hvilken lätt ändras med ändrade förhållanden. Han hade

---

*) Riksark. Acta Historica 1597. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation.

**) Riksark. Acta Historica 1597. — Hans Hansson till Monikala till hertig Karl. Limingo den 12 April 1597.

på Sigismund i oförminskadt mått öfverflyttat sin trohet mot fadren, och var måhända det enda fullt pålitliga stöd, som denna gren af konungahuset egde i hela Sverge. Lika skild från hertigens som rådets hvar för sig egennyttiga afsigter, sökte han endast befordra konungens bästa, och denna ärlighet i sjelfva grundsatsen gaf åt hans handlingssätt den enhet, drift och beslutsamhet, som ännu, oaktadt all dess råhet och grymhet, väcker verldens beundran, liksom den väckte samtidens fruktan eller hopp, allt efter hvars och ens olika förhållande till den kraftfulla mannen.

SJUTTONDE KAPITLET.

KLAS FLEMINGS DÖD *).

Efter detta tåg reste Klas Fleming åt Nyland uti något konungens ärende. Man trodde, att han ämnade förbereda ett krigståg mot Sverge. Men en dag sjuknade han straxt efter middagsmåltiden; likväl icke häftigare, än att resan fortsattes. Han måste dock slutligen stanna i en gård icke långt från Poijo kyrka. Sjukdomen yttrade sig endast som en ständigt tilltagande mattighet. Fleming trodde den i början icke farlig; men, då han kände döden nalkas, uppförde han sig ganska lugnt. Han yttrade endast liflig åstundan att få tala med sin hustru, samt erhålla säker budbärare med ett bref till konung Sigismund. Under tröstande samtal med presten afled han stilla den 13 Maj 1597. Hans lik bisattes i Åbo slottskapell, tills det med passande högtidlighet kunde jordfästas i Pargas kyrka, der hans ätt hade sitt grafkor.

Med Klas Fleming försvann Sigismunds förnämsta stöd. Man underlät icke heller att utsprida, det hertig

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Ebba Stenbock till Katarina Stenbock. Åbo den 5 Juni 1597. (Angående Flemings sjukdom och död).

Karl låtit förgifva honom. Ett ändå allmännare rykte var, att han fått trollskott af de retade finnarna; ty då för tiden och ännu långt efteråt trodde man, att detta folk kunde på största afstånd trolla ihjäl sina fiender.

ADERTONDE KAPITLET.

HERTIG KARLS FÖRSTA TÅG TILL FINNLAND *).

På riksdagen i Stockholm blef beslutadt att med våld återföra Finnland till lydnad under svenska regeringen. Efter Flemingens död hoppades man framgång deri. Karl rustade kraftigt och fort, dock under föregifvande, att han ämnade sig till Kalmar, för att möta konungen **). Han sände också under Joakim Scheel, Peder Stolpe och Gyllenhjelm en flotta af 8 skepp till Danzig, för att, som det hette, vara till konungens tjenst, i fall han ville resa hem. Egentliga ändamålet var att utforska, huruvida Sigismund, enligt allmänna ryktet, verkeligen ämnade sig denna sommar till Sverge. Scheel lade aldrig sina skepp in i Danzigs hamn, utan ankrade på redden. Han egde en systerson, benämnd Petter Gottberg, som i staden innehade en förnämlig syssla. Denne Gottberg var i hemlighet vunnen för hertigen och lät bruka sig till dennes alla dolda uppdrag. Gyllenhjelm blef i hemlighet landsatt, smög sig till staden och fick af bemälte Gottberg veta, att Sigismund icke förehade

---

*) Riksark. Acta Historica 1597. Sigismundianorum relatio de obsidione arcis Aboensis. (Finnes äfven hos Palmsk. Acta ad historiam Sigismundi p. 538.
Riksark. Acta Historica 1597. Hertig Karls berättelse om Åbos eröfring. (Finnes der äfven i Tysk öfversättning. Likasom föregående tyckes den okänd af Warmholtz).

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Åbo slottslofven till Axel Kurk den 29 Maj 1597.

någon rustning mot Sverge. Med denna underrättelse hastade han tillbaka till flottan, som straxt lyfte ankar och seglade till Stockholm *). Befriad från denna fruktan, påskyndade Karl än ifrigare sina rustningar. Han lät föra om bord de gröfsta kanoner, som skeppen kunde bära; mönstrade och inskeppade folket, hvarefter han med sin gemål jemnte hela flottan afseglade. Två omständigheter inträffade under dessa förberedelser. Karls systerson, unga hertig Gustaf af Saxen, skulle deltaga i tåget. Vid mönstringen ville han afskjuta en pistol, men den klickade, hvarpå hertigen stack honom straxt in i hölstret. Men här afbrände den genast och kulan gick igenom hertigens knä. Kallbrand slog sig i såret och om kort tid dog den unga herren. Härtill inträffade, att ett så kalladt blodregn föll i Stockholm några dagar före flottans afresa. Menigheten bäfvade för sådana förebud och spådde ett blodigt och sorgligt tåg. Karl åter hyste godt hopp. Flemingens död var redan en half seger. Hemliga sändebud hade också flere gånger varit öfver och vunnit en stor mängd af det lägre manskapet för hertigen. Bönderna voro honom förut tillgifna, och från Österbotten väntade han en betydlig här till sin hjelp.

På finnska sidan var man ej heller sysslolös. Flemingens enka, Ebba Stenbock, tyckes hafva varit egentliga själen uti försvaret. Den stolta frun ville till och med efter sin mans död ensam, som borgherre, föra befälet på Åbo slott **), och ditkallade Axel Kurk med de pålitligaste trupperna, samt begärde hjelp från Polen. I början af Juli förordnade Sigismund Arvid Stålarm till befälhafvare öfver så väl krigsmagten som hela Finnland ***),

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl p. 83.

**) Palmsk. Acta ad historiam Caroli IX. T. II. p. 793. Historia rerum in Finnia gestarum af Klas Fleming till Koskis.

***) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Arvid Stålarm till allmogen i Pedersöre. Åbo den 15 Juli 1597. Jemför dersammastädes bref från

men försåg honom hvarken med folk eller penningar. Man var likväl vid godt mod i det hopp, att Sigismund efter löfte denna sommar skulle komma till Sverge. Karl hade skickat några sändebud och uppmanat Stålarm och Finnarna, att förena sig med honom. De nekade och betygade sin trohet mot Sigismund *) Åtskilliga försvarsanstalter vidtogos. Vallarna på Åbo slott lagades. Oxar och kor från hela nejden ditfördes; likaså råg, både aftröskad och med halmen. Till och med en hop qvarnstenar kördes in på slottet för att dermed mala spannmålen. Allt folket sammankallades och tillspordes, *om de ville vara sin konung trogne och tappert försvara slottet.* De svarade i allmänhet väl. Månge, särdeles bland knektarna och matroserna, voro dock Karl hemligt tillgifna. En bland dem till och med vågade neka att strida mot hertigen. Han blef afrättad och de andre lydde. För att i alla händelser vara säker lät Stålarm göra en lönnport, genom hvilken han och de förnämsta ämnade draga sig undan, om slottet icke kunde försvaras. Karls spejare utforskade och berättade det. *Vi skola nog slå en plugg för hålet*, sade Samuel Nilsson, en af hans höfdingar **).

Stålarm hade hos sig i Finnland största och bästa delen af flottan. Karls fartyg voro i jemförelse med densamma både få och illa utrustade. Stålarm lät derföre inbilla sig, att Karl icke skulle våga ut till sjös. *Kommer hertigen,* sade han, *så tågar han landvägen genom Österbotten.* I allmänhet litade han på, att Sigismund skulle komma, och trodde icke, att Karl tordes

---

slottslofven i Nyslott till ståthållaren Bertill på Åbo den 30 Juni 1597.

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Arvid Stålarm till hertig Karl. Åbo den 7 September 1597.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. — Samuel Nilsson till hertig Karl. Korpo d. 31 Augusti 1597.

öfvergifva Sverge. Hela flottan låg derföre overksam vid Åbo, under det att Karl med sina småskutor seglade öfver hafvet. Man visste ingenting af, förr än hans flotta nalkades mellan Haïvansala och Runsala öar, lösen sköts, och man hörde trumpeterna af det sändebud, som medförde uppmaningsbrefvet.

Finnska manskapet hastade härvid till slottet. Stålarm afslog alla underhandlingar, och då Karl försökte segla fram mot åmynningen, började finnarna skjuta så skarpt, att masten på hertigens galeja straxt i början krossades. Karl kunde icke utan förmycken skada blottställa sig för slottets kanoner. Han gick derföre med flottan söderut omkring Haïvansala ö och landsatte sina trupper vid Virema och Jepo byar i St. Karins socken. Derifrån drog hans folk till Åbo och besatte staden. Vid ryktet derom tågade Stålarm med en del af besättningen upp efter Aura-ån, för att antingen utdrifva svenskarna ur staden eller antända densamma. Men Scheel uppställde sitt folk till försvar utanför tullen vid Kuppis källa. Stålarm drog sig långsamt tillbaka. Då aflossade Scheel kanonerna, och Peder Stolpe lät båtsmännerna framtåga med fällda spetsar, hvarvid finnarna flydde hufvudstupa. Stålarm drog sig uppåt Tavastehus och gjorde intet försök mer mot hertigen.

På slottet var fru Ebba lemnad i sticket. Många bland krigsfolket voro, som förut är nämndt, hertigen tillgifna, och Bengt Severinsson, hvilken efter Stålarms flykt förde befälet, var hatad för egennytta; knektarna påstodo nemligen, att han stuckit deras sold i sin egen pung. Man beslöt dock göra motstånd. Karl lät uppdraga på Korpolais berg några stycken och började beskjuta slottet, men utan påföljd. Nu gick han öfver strömmen och uppförde på Qvarnbacken en skans, hvarifrån kanonerna snart kunde göra mera verkan. De riktades ofta på fönstren, för att dermed skrämma fruntimren. Också hände en gång, just under den allmänna bönestunden, att en kedjekula kom och slet af en man, som

stod straxt utmed Fru Ebba *). Hon blef dock icke försagd, utan uppmanade folket *till trohet mot konungen, frimodighet mot fienden*, och föregick dem sjelf med exempel af ett oförfäradt mod. Från innevånarne i Åbo kom bref, hvari de uppmanade henne att gifva sig. Men fåfängt. Man fick veta, att konungen icke skulle komma, att ingen hjelp var att vänta från Stålarm, att hertig Karl deremot erhållit betydlig förstärkning från Österbotten **). Fru Ebba fällde dock icke modet. Lyckan höll på att med framgång kröna hennes bemödanden. Karl hade fyra skansar. En på och en under Korpolais berg, likaledes en på Qvarnbacken och en på Qvarnholmen. De två sista hade han ej kunnat uppföra utan stor förlust, ty kanonerna från slottet anställde förödelse bland de arbetande. Sjelf kunde Karl deremot föga uträtta. Slottsmurarna voro tjocka och nylagade; Karl åter hade på sina små fartyg endast kunnat medföra mindre kanoner, hvilkas kulor ingen synnerlig skada gjorde. Han försökte undergräfva murarna; men det led redan fram i September. Ihärdigt regn fyllde grafvarna, och man måste snart lemna dem. Folket började blifva misslynt och längta hem.

Förräderi verkade, hvad våldet icke förmådde. En student, benämnd Daniel Hjort, hade ofta varit i Klas Flemings hus. Han lät nu begagna sig af hertigen som hemlig underhandlare och lyckades att förleda många. Vid utfall började den ena efter den andra springa öfver till hertigen, och man märkte, att bysseskyttarna riktade med flit kanonerna så, att de ej skulle göra någon skada. Vid hvar kanon ställde sig derföre en af befälet med laddad bössa, för att efterse, det alla gjorde sin skyldighet. Detta befanns snart obeqvämligt. Man sammankallade derföre besättningen på borggården och lof-

*) Riksark. Acta Historica 1597. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation.

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Notata ur salige ståthållaren Nils Kristerssons almanacka.

vade stora belöningar åt dem, som ville blifva trogna, men åt dem, som önskade, gaf man tillåtelse, att gå öfver till hertigen. *Man kunde sedan veta, hvad man hade att lita på.* Emot förmodan anmälte sig de flesta vilja lemna slottet, hvilket de också straxt derpå gjorde genom den öppnade porten. De qvarblifna tänkte ändå på försvar, men funno kanonerna af de bortgångna fyllda med smuts och fänghålen tillläppta. Dertill förnams ett rykte, att Sigismund var död. Man beslöt att underhandla. Den 30 Sept. Mikaëlsmässodagen, uppgafs slottet. Bengt Severinsson måste smyga ut genom lönnporten och söka hos hertigen beskydd mot sina egna uppretade knektar.

Det berättas, att då Karl skulle tåga in på slottet, fruktade han, det någon mina derstädes kunde vara lagd i försåt. Fru Ebba måste derföre möta vid porten och följa honom, tills allt blifvit undersökt. Han lät straxt föra sig till slottskapellet, der Klas Fleming ännu stod bisatt. Ett rykte hade blifvit utspridt, att Flemingen lefde och uppehöll sig i Polen, och att likkistan deremot var fylld med alla hans dyrbarheter. Karl befallde straxt, att locket skulle aflyftas. Der lågo de förfallna lemningarna af hans fordna fiende. Karl fattade den döda kroppen i skägget, ryckte derpå och sade: *Om du nu lefvat, hade ditt hufvud icke setat mycket säkert.* Fru Ebba svarade: *Om min salige herre lefvat, så hade hans nåde aldrig kommit här in.*

Fru Ebba sattes i sin kammare med vakt för dörren, och alla Karls motståndare fingo uppbära hårda tillvitelser. Ibland andra, som här föllo i hans händer, var Filip Kern, densamme, som fordom tillredt giftet och den snöpliga grafven åt den olycklige konung Erik. Kern var nu en gammal man med gråa hår. Karl, som ständigt hatat honom, säges hafva framkallat, bannat och slutligen pryglat honom så, att blodet sprang ut genom både näsa och mund *). Föröfrigt skedde inga afrätt-

*) D'Albed. Historia om den omilde hertig Karls regemente m. m. (Se Warmholz Nr 3436).

ningar denna gången. Karl lät endast sina soldater plundra några kringliggande gods, tillhöriga Sigismunds anhängare. Men för att injaga räddhåga hos dessa, lät han öfver dörren till kungssalen sätta följande verser *):

Carolus huc veni, visi, fusique rebelles;
Hinc abeo prorsus vestigia nulla relinquens.
Huc iterum veniam, caveat sibi conscius omnis!
Non illo parcet tempore dextra reis **).

Alla bättre kanoner, som funnos på slottet, lät han forsla ned på fartygen för att medföras till Sverge. Han ville också på sådant sätt göra detta fäste lättare att åter intaga, i händelse, som man nästan förmodade, finnarne ännu en gång öfverginge till Sigismund. Emellertid anförtrodde han slottet åt bröderna Klas och Lars Fleming till Villnäs och Göran Horn, alla fiender till den aflidne Klas Fleming.

Derpå återvände han till Stockholm jemnte sin här, och medförde dessutom hela finnska flottan och en stor mängd kanoner; slutligen som gisslan en hop förnäma fruar, bland andra äfven fru Ebba. Hon fick sitta tre år under bevakning. Hela detta tåg hade gått ganska hastigt. Den 16 Augusti for Karl från Stockholm; den 29 Okt. steg han der åter i land.

Eröfringen af Åbo blef ej heller mycket långvarigare. Stålarm återkom snart från Tavastland och började hota de nya slottsherrarna. Dessa hade svårt att försvara sig, då både alla dugliga kanoner voro borttagna, och dessutom knektar och ryttare af hat emot hertigen gingo öfver till Stålarm. Sjelfva den yngre Klas Fleming hade mera varit den aflidne Flemingens fiende, än hertigens vän. Af denna orsak och tillika för att bibe-

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

**) Hit jag, Karl, har kommit och sett och betvingat ett uppror.
Härifrån åter jag går, lemnar ej spår af min hämnd.
Men jag skall komma igen; en hvar förrädare bäfve!
Ingen förskoning då finns undan min straffande hand.

hålla freden, ingick han ett gemensamt förbund med Stålarm, Kurk och Horn att hålla landet och dess fästen konungen tillhanda. I December månad blef Stålarm återigen mottagen som slottsherre på Åbo och högsta befallningshafvande i Finnland, och gamle Klas Flemings lik nedsattes tvärtemot Karls förbud med mycken högtidlighet i Pargas kyrka *). Bönderna i Österbotten började väl att bullra, men det afstannade snart. Karl hann icke för tillfället lemna saken någon uppmärksamhet. Vigtigare angelägenheter sysselsatte honom i Sverge.

NITTONDE KAPITLET.

SIGISMUNDS RUSTNINGAR.

Redan länge hade Sigismunds anhängare enträget bedt honom skynda sig till landet, för att försvara sina vänner och göra slut på alla oroligheterna. Sjelfva hertig Karl hade med eller utan allvar bönfallit om hans återkomst, och sommaren 1597 var dertill utsatt. Alla Sigismunds anhängare gladdes; Karl var orolig. Men för polska angelägenheter och egen vanlig tröghet kunde Sigismund icke komma sig i väg. Karl fick tillfälle att, såsom vi förut omtalat, fördrifva alla sina motståndare både inom Sverge och Finnland. Då dessa sedan klagade öfver Sigismunds uteblifvande, anförde denne som ursäkt, att han ansett sig böra afvakta den i Arboga beslutade beskickningens återkomst **).

De flyktade rådsherrarna arbetade ifrigt på rustningen mot Sverge. Hämndlystnad och hemlängtan lifvade

*) Palmsk. Acta ad historiam Caroli IX. T. II. p. 793. Historia rerum in Finnia gestarum af Klas Fleming till Koskis.

**) Riksark. Acta Historica 1597. — Några konung Sigismunds bref och protester. — Sigismund till svenska ständerna den 1 Okt. 1597.

dem. De klagade mycket öfver konungens långsamhet, dock lyckades det att bringa honom både till beslut och utförande. I Februari 1598 sammankallades en riksdag i Warschau, hvarest polska ständerna biföllo tåget till Sverge och erbödo Sigismund en större krigshär *). Den erfarne Zamoisky rådde också till betydligare rustningar; likaså Erik Sparre och särdeles Göran Posse. *Undersåtarnes hjertan*, sade han, *äro helt och hållet vända från konungen.* Sigismund åter följde andras råd och medtog endast vid pass 5,000 man. Han trodde eller låtsade tro Karls försäkringar om fredligt mottagande; *svenskarna*, sade han, *borde dessutom ej uppskrämmas genom en alltför stor utländsk här; ej heller polackarna derigenom underrättas om upprorets vidd och betydenhet.*

Han sökte förstärka sin sak genom förbindelse med utländska hof. Till Dannemark skickades Erik Sparre serskildt för att begära understöd af skepp och folk, hvilket likväl nekades. Man beslöt deremot att tvisten om tre kronor skulle hvila under Sigismunds lifstid, så framt Dannemark ville förhålla sig fredligt under den förestående striden. För att ådagalägga rättvisan af sin sak, lät Sigismund genom en tysk professor vid namn Sturzius sammansätta och trycka en bok mot hertigen. Den kallades *hertig Karls tilltag* **), och vid författandet gingo Erik Sparre och Lindorm Bonde tillhanda med råd och upplysningar. Skriften framställde Karls företag i den mörkaste, men Sigismunds i den ljusaste dager, och kringsändes sedan till alla hof och länder.

Inom Sverge arbetades mycket. Sten Banér for till Estland, att stärka dervarande krigsfolk i deras tillgifvenhet för konungen. Genom slägtingar och vänner, sökte alla svenska rådsherrarna, men Sten Banér och Knut Posse i synnerhet, att vända folkets sinnen från hertigen.

---

*) Riksark. Acta Historica 1597 et 1600. Polska senaten till hertig Karl. Lovitz den 5 Maj 1599.
**) Ausa Ducis Caroli &c.

Hemliga skyddsbref utdelades, som skulle gälla vid Sigismunds ankomst. Dennes kungörelser mot Karl insmögos och kringskickades. Visor i samma anda skrefvos, utspriddes och sjöngos i mjugg. Äfven penningar användes. Dock allt merendels förgäfves. Det lägre presterskapet, bönder och de flesta borgare förblefvo hertigen tillgifne. Med krigsfolket lyckades det bättre genom de många anhöriga och vänner, som rådet hade bland befälet. Upplands, Smålands och Vestergötlands ryttare vunnos helt och hållet.

Redan om hösten 1597 sändes en polsk adelsman, Samuel Lascy benämnd, till Stockholm, att inför ständerna klaga öfver de många olagligheter, hertigen begått; *huru han föraktat konungens bud; fördrifvit dess ämbetsmän, ja sjelfva rådet; börjat inbördes krig medelst det finnska tåget* o. s. v. Karl invände, att han ej gjort detta af eget bevåg, utan i enlighet med rikets lag, konungens ed och arfföreningen samt i följe af de beslut, som på Söderköpings, Arboga och Stockholms riksdagar af ständerna sjelfva blifvit fattade. Dessa bejakade hertigens yttranden och togo hans försvar. Lascy vände sig då till Karl sjelf med en skrifvelse, *hvari han tog Gud till vittne, huru allvarligt han mente i denna sak. En hvar såge, att Sverges rikes välfärd eller undergång, lycka eller olycka, krig eller fred låge endast i hertigens hand. Han besvor honom att låta beveka sig till billiga, rättvisa och fredliga råd* o. s. v. Men Karl yrkade på sin och rikets säkerhet och fastställda beslut. Lascy måste resa, men tillkännagaf dervid offentligt å Sigismunds vägnar, att denne nästa sommar ämnade komma med en krigshär, dock endast till olägenhet för dem, som satte sig emot hans konungsliga befallningar.

Karl plägade alltid låtsa undergifvenhet för konungens vilja och sade derföre ofta, att hela riket och flottan stodo färdiga till Sigismunds begagnande, när denne befallte. Sigismund ville nu göra bruk häraf eller åtminstone visa Karls falskhet. Då derföre rustningen 1598

nära var färdig, sände han återigen Lascy till Sverge och *begärde att enligt Karls ofta upprepade löfte erhålla flottan till Dantzig.* Karl, bragt i trångmål, ville dock efter sin vana gifva ett formeligt och lagligt svar. Dertill fordrades riksrådens närvaro, men de flesta hade flytt ur riket. Utom Axel Lejonhufvud måste Klas Bjelke komma. Hogenskild hade giltig ursäkt i sin fotverk. Nils Gyllenstjerna talade väl också om sin höga ålder, men denna gången hjelpte det ej. Karl skickade en hofjunkare med båt genom skären till Fogelvik, och Gyllenstjerna måste följa med. Nu föredrogs Lascys ärende. Karl anmärkte, *att det stridde mot Sverges lag att åt en utländsk man, som Lascy, lemna flottan, rikets dyrbaraste egendom.* Rådet kunde ej neka att så var, och med detta besked måste Lascy återvända *).

Emedlertid hade gamla enkedrottning Anna aflidit i Polen. Hon lemnade betydlig förmögenhet, hvilken prinsessan Anna lät odelad tillfalla konung Sigismund. Den användes till rustningarnes ifrigare bedrifvande, och om sommaren 1598 voro 5000 man samlade i och omkring Dantzig. De mönstrades i Marienburg och bestodo af väl utrustadt och i många krig öfvadt folk, anfördt af Farensback och Hans Wejer. Åsynen af dessa trupper väckte glada förhoppningar hos många, och man lofvade sig den lyckligaste utgång. Då några svenska herrar gingo kring för att bese slottet, funno de der en liten kammare, passande till fångrum. Straxt var en bland dem färdig med det förslaget, att då Karl blifvit tagen till fånga, borde han i detta rum inspärras. En annan i det fasta hopp att så skulle ske, skref straxt på väggen följande vers till den blifvande fången:

Carole! quod stultum regi, tranquille monenti,
Non obedire fuit, carcere disce tuo **).

---

*) Riksark. Acta Historica 1598. — Alla underhandlingarna med Lascy, renskrifna på Tyska.

**) Karl! i detta ditt fängelse lär en gång att besinna,
Att du en dåre var, då du ej lydde din kung!

Straxt efter kommo Erik Brahe och Göran Farensbach, hvilka läste och ogillade inskriften. Den förstnämnde skref straxt derunder följande:

Cavea, quæ struitur, et avem non ceperit, auceps,
Quod nomen caveas? *Ardelionis opus* *).

Emedan svenska flottan icke kom och troligen icke skulle komma, lät Sigismund, dels med godo, dels med våld lägga beslag på öfver hundra handelsfartyg, Tyska, lybska, engelska och holländska. På dessa fördes krigshären om bord; den 20 Juli hissades segel och flottan styrde mot svenska kusten.

TJUGONDE KAPITLET.

OM KORFTÅGET **).

Sigismund ämnade landstiga vid Kalmar. För att likväl äfven från en annan sida oroa Karl hade han befallt Stålarm att med finnarne på samma gång angripa Stockholm. I följe häraf sammankallades vid Kimito omkring 200 fartyg, hvaribland dock endast 25 voro af någon betydlig storlek, de öfriga endast smärre skutor och båtar ***). Under Arvid Stålarms och Axel Kurks befäl fördes 3000 man om bord, och flottan styrde öfver till Åland. Här sökte Stålarm att vinna på sin sida slottsherren på Kastelholm, Hans Bjelkenstjerna, men denne förblef hertigen trogen. Stålarm, som ej hade tid att företaga någon belägring, skyndade till Stockholmsskären och lade sin flotta vid Gröneborg †).

---

*) Buren, som bygges förr, än i skogen fogeln är tagen,
Huru kallar du den? Narrars föraktliga verk.

**) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

***) Riksark. Acta Historica 1598. — Hans Klasson till hertig Karl. Kastelholm den 26 Juli 1598.

†) Ett gammalt, nu mera förstördt fäste, beläget 6 mil från Stockholm i Kuila socken vid segelleden.

Hertig Karl var i Södertelje och stadd på resan mot konungen, då han fick underrättelse om finnarnas ankomst. Scheel med flottan var äfven på vägen ned till Kalmar. Karl sände straxt befallning, att den skulle vända om och angripa finnarna. Sjelf skyndade han till Stockholm, lät stänga stadens och slottets portar, ökade och ordnade besättningen, och som flottan ej ännu ankommit, lät han med kanoner från slottet utrusta några pråmar till stadens försvar. Tillika uppbådade han Upplandsbönderna, att från landtsidan angripa finnarna, under det flottan gjorde det från sjösidan. Detta värf utfördes af Uppsala professorer. Nicolaus Bothniensis och Jacobus Schinnerus samtalade med allmogen, först i Lunda länsmansgård, sedan i Skeptuna prestgård; Laurentius Paulinus åter vid Wallentuna. Så samlades snart några tusen bönder och aftågade under nämnde professorers anförande. Allmogens matsäck bestod för det mesta af skinkor, hvarföre äfven hela företaget af några blifvit kalladt *skinktåget*. Så utrustade, skyndade de ifrigt mot finnarna.

Dessa hade väntat, att konung Sigismund från sin sida också skulle hafva anländt, men han hördes ej ännu utaf. De hade ej heller befallning att inlåta sig i någon strid och voro dessutom till sådant alldeles för svaga. Nära hade de blifvit fångna mellan bondehären å ena och flottan å andra sidan. Jakob Bagge i Stockholm och en presthustru å Wermdön varnade dem för den öfverhängande faran. I största hast bröto de upp, stego om bord och seglade till Åland, hvilket gick så brådstört, att de ej fingo tid medtaga sina matsäckar. Dessa bestodo af korf och voro det enda byte, Upplandsbönderna fingo, hvilket enligt andra berättelser skall hafva gifvit anledning till namnet *korftåget*, hvarmed denna fejd vanligtvis blifvit utmärkt. Sedan Karl jagat finnarne till Furusund, återvände han till Stockholm. Der hölls en sträng räfst med flere, som funnos hafva varit i hemligt förstånd med Stålarm. Karl fick ej tid att döma dem; dock sattes de i förvar. Stadens fängelser räckte icke

till, och slottskyrkan samt dess sakristia måste också användas. Sedan skyndade han ned mot den väntade konungen.

Svenska flottan kom straxt efter finnarna till Åland. En del af dessa sednare hade derstädes stannat qvar och börjat belägra Kastelholm. Men Scheel angrep dem utan dröjsmål, tog vid pass 300 till fånga och bortjagade de öfriga. Sigismunds anhängare säga, att fångarne blifvit på det obarmhertigaste sätt mördade. Somliga kastades i sjön med stenar, knutna om halsen. Andra bundos vid träd och begagnades till skottaflor, o. s. v.

Vid samma tid inträffade dels stilltie, dels ständiga motvindar, så att flottan under flere veckor måste ligga overksam vid Åland. Denna tiden begagnades af Sigismunds anhängare att söka vinna besättningen. Lascy, som kommit till Stockholm och fått in detsamma, sände bud på bud, dels att återkalla finnarna, dels att öfvertala Scheel och Stolpen till flottans öfverlemnande åt Sigismund. Äfven ärkebiskop Angermannus skref i samma afsigt, men amiralerna voro ståndaktiga. Alla bud fasttogos och sändes jemnte deras bref till hertigen.

Då företogs en annan stämpling. När Ebba Stenbock, Klas Flemings enka, fördes från Åbo, sattes hon i fängsligt förvar uti myntmästaren Vilhelm de Wiiks hus. Denne hade en son, som var kapten vid flottan och utmärkt för sin skönhet, varande ännu nästan en yngling. Han fattade tycke för en af fröknarna Fleming. Fru Ebba, som syntes hafva ärft sin mans tillgifvenhet för konungen, säges hafva lofvat unga de Wijk dotterns hand, om han ville bidraga till hertigens störtande. Enligt hennes råd gick han derföre till Lascy och Klas Bjelke, hvilka på konungens vägnar innehade Stockholm och gåfvo honom i uppdrag att söka vinna manskapet på flottan. Han mottog bref från dessa herrar och från fru Ebba, gömde dem hos sig och reste till Åland. Här började han tala än med den ena, än med den andra af befälet, *föreställde dem konungens magt, nödvändigheten att söka dess beskydd; redan hade grefve*

Axel, Anders Lennartson och alla de förnämsta öfvergifvit hertigen. Snart kom saken till Stolpes öron. De Wiik var väl redan förut misstänkt, dock önskade man fulla bevis, innan något företogs. Stolpe gjorde derföre på sitt skepp ett gästabud, dit äfven de Wiik blef bjuden. Då man begynt dricka hvarandras skålar, föreslog Stolpen att för hvarje skål afdraga något klädesplagg Sjelf föregick han med sitt exempel och de andra måste följa. Först afkläddes tröjan, sedan byxor, skor m. m., och så fortgick det under skålar och skämt, till dess hela skeppsbefälet befann sig i blotta linnet. De afdragna kläderna kastades utom kajutdörren, der en af Stolpens tjenare enligt befallning noga ransakade De Wiiks kläder, och fann der flere af de nämnde papperen, hvilka han lemnade åt Stolpen. De Wiik blef genast fängslad och förhörd. Han nekade till de framvista brefven. Då lät Scheel uppläsa en skrifvelse från Lascy, hvari denne uppmanade Scheel till affall och oförsigtigt nog gaf anvisning på unga de Wiik såsom den, med hvilken saken kunde uppgöras. Flere skeppskaptener vittnade äfven, att han sökt förleda dem. De Wiik kunde ej längre neka. Han dömdes till döden, fördes derpå i land på en af holmarne, blef bunden vid ett träd och skjuten *). Sjelfva hertigen beklagade sedermera den sköna ynglingens förtidiga död.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM NÄFTÅGET **).

Uppfödda i tarflighet, men förnöjsamhet, hafva Dalkarlarna af ålder hatat all prålsjuka och öfverflöd.

---

*) Riksark. Acta Historica 1598. Original-domen öfver Vilhelm de Wiik d. 11 Aug. 1598

**) D'Albed. Elai Terseri anteckningar om Näftåget, (Jemnför Warmholtz N:o 3285).

Vana att okonstladt och rätt fram bemöta hvarandra, kunde de aldrig riktigt förlika sig med de djupa vördnadsbetygelser, som rikets mägtige fordrade. Den högre adelns stolthet och lysande lefnadssätt gjorde den alltså förhatlig i dalkarlarnas ögon, hvilka dessutom sedan Engelbrekt och Sturarnes tid mot densamma bibehållit agg och misstroende. Detta utbildades än mer under de sista hvälfningarna. Erik Sparre var deras lagman och höfdinge. I början gjorde han sig mycket älskad genom förstånd, hurtighet, samt ett vänligt och saktmodigt uppförande. Men framgången ökade modet och ändrade sederna. Han begynte föra ett stort och präktigt hof, med många tjenare och lysande drägter, hvilket allt var dalkarlarna så mycket mera förhatligt, som de i samma mån fingo vidkännas ökade utlagor. Sista gången Sparren var i Dalarna, hade folket i synnerhet blifvit uppbragt. Han kom i sällskap med grefvinna och barn, samt omgifven af en stor skara drabanter och tjenare. De åkte i präktigt utsirade och förgyllda vagnar. Trumpetare redo framför tåget, och hvarthelst det stannade, voro landsknektar befallda att dag och natt skyldra och hålla vakt. Dalkarlarna betraktade med harm den utomordentliga ståten och brummade sins emellan: *Högmod går för fall.*

Hertig Karls raska, enkla och tarfliga uppförande var så mycket mera egnadt att vinna deras bifall och kärlek. Han fick tillfälle att i än högre grad väcka och utbilda dessa tänkesätt under de flera resor, som han kanhända just i sådan beräkning företog till denna landsort. Redan 1579, då Johan höll på att förfölja det lutherska presterskapet, läto dalkarlarna icke otydligt förstå, att de önskade hertig Karl till konung; och år 1594 i Uppsala voro de bland dem, som ifrigast yrkade på samma sak. Då Karl år 1598 förutsåg en afgörande strid mot Sigismund, reste han straxt före dennes ankomst uppåt Dalarna och försäkrade sig än ytterligare om folkets tillgifvenhet. Detta lyckades honom så, att dalkarlarna i alla hänseenden voro hans

ifrigaste och mest pålitliga anhängare. Deras vedervilja för Sigismunds parti ökades genom flere måhända med flit utspridda rykten. Bland annat voro de fullkomligt öfvertygade, att Sigismund redan var död, och de harmades högeligen, att de andre gode män i riket icke redan krönt hertigen.

Det första försöket att vinna dem för konungen skedde genom Erik Abrahamsson Lejonhufvud. Först ville han öfvertyga bönderna om rättvisan af Sigismunds sak, men då detta ej lyckades, sade han: *Konungen är mäkta stark både genom inländska och utländska troppar. Hertigen deremot har ingen på sin sida, så framt ej Gud sjelf hjelper honom.* Dalkarlarna afbröto talet sägande: *Då Gud hjelper hertigen, så viljom ock vi hjelpa honom.* Lejonhufvud kunde ingenting svara eller uträtta.

Ifrån Skottland hade inkommit en man, benämnd Jakob Näf, hvilken under konung Johans tid varit förordnad till domare i Dalarna, men icke lyckats att tillvinna sig folkets kärlek. Under dessa hvälfningar hade han öfvergått till konung Sigismunds parti, och redan år 1596 företagit en resa till Dalarna att bevaka denne konungs fördelar. Men då han vid Lexands kyrka lät några uttryck mot hertig Karl undfalla sig, väckte det så stor harm mot allmogen, att Jakob Näf endast med möda kunde draga sig undan deras raseri och komma ned till Vestmanland igen.

År 1598 fick han i uppdrag af Lascy och Klas Bjelke att återresa till Dalarna och bland allmogen utsprida gynnande tänkesätt för konungen, samt slutligen allmänt kungöra ett dennes bref, genom hvilket *hertigen i anseende till sitt olagliga uppförande förklarades landsflyktig, och de, som ville hjelpa honom, för fridlösa.* Näf åtog sig den vådeliga beskickningen och afreste. Under vägen besökte han Erland Båât på Skattmansö och öfvertalade denne, ehuru icke utan möda, att följa med. Man ansåg sig icke behöfva någon betäckning. Endast ett korporalskap af Upplands ryttare

lemnades vid Brunbäcks färja. Från Hedemora togo de med sig Karl Bengtsson, en driftig och oförfärad borgare, så att de nu jemnte Göran Bonde och en krigsman, benämnd Olof Gudmundsson, voro fem till antalet, då de anlände till Falun. Här uppläste kyrkoherden inför den samlade menigheten ofvannämnde konung Sigismunds bref, samt uppmanade en hvar att komma fram och undersöka, om det icke var konungens eget namn och sigill. Dalkarlarna förhöllo sig i första häpnaden stilla och tyst. Sändebuden, härigenom modigare, pålyste, att från hvar socken tolf fullmägtige utom presten skulle komma till Tuna, för att derstädes med sändebuden öfverlägga om landets bästa.

Den 2 Sept. möttes de vid Tuna, och öfverläggningarna begyntes. Dessa blefvo ganska kinkiga. Dalkarlarna, sansade från sin sista förvåning, började taga hertigen i försvar och ville alldeles icke gå in på, hvad sändebuden önskade drifva igenom. Då föreslog Karl Bengtsson, det man borde tvinga bönderna att skrifva under. Detta kom till deras öron. En annan gång träffade de Karl Bengtsson och Jakob Näf i klockaregården, sysselsatta att stöpa kulor. Någon frågade hvad de hade för händer. *Vi steka sillar åt dalkarlarna*, sade Karl Bengtsson. För att skrämma bönderna, hade äfven sändebudens tjenare utspridt, att 1300 Upplandsryttare stodo färdiga att rycka in och förhärja landet. Detta allt uppväckte stor farhåga hos de fullmäktige. Hastigt, men hemligt, afsände de ett ilbud till norra socknarna för att *uppmana folket gripa till vapen. Fienden stode redan för dörren, med mord, brand och förhärjning.* Ilbudet skyndade genom Gagnefs, Åls och Lexands socknar, derpå öfver Siljan till Mora. Som en löpeld spridde sig underrättelserna om upproret. Folket samlades till ett oerhördt antal och strömmade under beständigt tillvexande ned åt södra socknarna. De delade sig egenteligen i tre olika flockar. Vi vilja följa hvar och en särskildt.

Uppläsandet af Sigismunds kungörelse i Falun hade redan väckt mycken förbittring och oro i nordöstra socknarna. När ilbudet från Tuna kom dit, utbrast upproret. Allmogen från Mora, Orsa, Rättvik och Svärdsjö samlade sig till ett antal af vid pass 6000 man och tågade åt Falun. På Dalen bodde en fogde, benämnd Håkan, hvilken med orättvisa pålagor och rofferier hade samkat sig rikedomar, men derjemnte dalkarlarnas hat, båda delarna i öfverflödigt mått. Nu utspriddes också, att han höll Erik Sparre gömd hos sig. I vild förbittring rusade hela bondehären dit. Fogden, varnad, hade sprungit bort och låg gömd bakom en klippa vid vägen, hvarifrån han tydligen kunde höra de förbitågande dalkarlarnas hot mot både fogden och hela hans hus. Håkan, förskräckt, smög om qvällen till en bekant och bad att blifva insatt i Falu fängelse, hvarest han trodde sig bäst skyddad. Några Dalkarlar, som honom ovetande lågo i rummet, hörde samtalet, togo fatt fogden och utlemnade honom åt bönderna. Nu tillspordes han *om konungens bref, Sparrens gömställe,* och slutligen, *huru mycket han stulit från bönderna.* Några ville lemna honom till hertigen; andra åter påstodo, *att han då med lögn och fagra ord kunde prata sig från galgen. Man borde ej släppa den stora kronotjufven lefvande.* Detta gillades. En prest blef tillkallad att meddela honom nattvarden. Håkan uppförde sig ståndaktigt, sjöng flere psalmer, förmanade sin hustru, hvilken med barnen tvangs vara närvarande, att icke sörja hans död, hvilken han af både Gud och öfverhet i mång måtto förtjent, bad henne vårda deras söner och uppmanade dalkarlarna att förkorta plågorna, samt framför allt icke skjuta på honom med skäktor eller pilar, utan med kulor. Trenne skott, deribland också en pil, genomborrade honom, innan han dog. Bönderna rusade sedan till Dalen, hvarest allt plundrades och betydliga penningesummor funnos, äfven hela tunnor, kaggar och fjerdingar, fulla med skedar, skålar och kannor af silfver, engelska rosenoblar och annat mynt. Sedan vände

sig hopen till prosthuset i Falun, hvilket äfven sköflades. Kyrkoherden sjelf hade följt konungens sändebud. Snart anlände bref från Tuna, att Näf och dess sällskap voro derstädes, dels dödade, dels till hertigen afsände. Denna underrättelse, jemnte inbördes trätor och slagsmål vid rofvets delande, skingrade snart bondhopen. En hvar vände hem till sitt, och så slutade denna del af upprorshären sin bana.

Då ilbudet från Tuna kom till Lexand, var allt folket samladt i kyrkan. Budet ropade in genom dörren sina förskräckliga tidningar: *Till vapen! Till vapen! Fienden är för dörren!* Folket, utom sig af förskräckelse, sprungo, somliga på porten, andra på fönsterna. Många förderfvade sig vid de vådeliga hoppen utför kyrkomuren; andra blefvo ihjälklämda och nedtrampade. De svagare, qvinnorna och barnen, sökte gömma sig på läktaren, under bänkarna, eller hvar heldst de funno något smyghål. Slutligen kommo alla förvirrade och förstörda ut ur kyrkan. Men snart inträdde raseriet i förskräckelsens ställe. Man började klämta i klockorna, och det olycksbådande ljudet besvarades snart från grannkyrkorna. Bönderna från Wenjan, Ål, Djura och Gagnef strömmade tillsammans och förenade sig med Lexandskarlarna, hvilka samlades vid Ås färjestad. — Året förut hade en ny kyrkoherde kommit till Lexand, benämnd mäster Elof. Denne var i sig sjelf en lärd, duglig och kraftfull man, der i trakten känd och älskad från barndomen, ty hans fader hade före honom varit pastor i Lexand. Han var en bestämd anhängare af hertig Karl och derföre desto mer älskad. Likväl hade han några fiender i hopen. Dessa sökte först vid Ås färja att intala menigheten, det mäster Elof icke var så fullkomligt att lita på. Sedan skyndade de till denne, berättade, att bönderna misstänkte och hatade honom, samt rådde att söka räddning genom flykten. Elof besinnade sig icke länge. Flykten skulle endast förvärra hans sak; närvarande bland bönderna, kunde han måhända återvinna deras förtroende och förekomma många

våldsamheter. Hastigt kastade han sig på hästen och red till färjestaden. Folket mottog honom med tvetydigt sorl och hotande blickar. Mäster Elof steg af hästen och begynte tala, *berömmande deras frimodighet, deras kärlek till fäderneslandet, deras bemödanden att vilja bibehålla en rätt vänskap mellan konungen och hertigen. Sjelf gillade han deras uppsåt af allt hjerta och ville för egen person deltaga deri. Om han tänkte annorlunda, än han talade, måtte alla deras pikar och spjut genomborra hans hjerta!* Slutligen sade han: *Det jag nu hafver talat, är det icke allas eder tanke och högsta åstundan?* Bönderna uppräckte sina händer och ropade *Ja!* samt tackade honom för både tal och närvaro. Till höfding hade de förut valt en gammal kapten, en inskränkt och envis man. Denne blef straxt afsatt, och mäster Elof utkorades enhälligt till anförare. — Han insåg snart, att det var omöjligt föra dalkarlarna tillbaka; *lättare vore att leda Dalelfven baklänges uppföre fjellen.* Utom de förra orsakerna till missnöje hade nu också kommit ett rykte, att Erik Sparre var på Tuna prestgård och lefde der så öfverdådigt, att för honom och hans betjening slagtades hvarje vecka åtta får, förutan storkreaturen. Dalkarlarna ropade enhälligt att få tåga dit och straffa sin hatade fiende. Elof lät dem afgå, och så stor var myckenheten, att, då de främste i tåget anlände till Tunavallen, hade de eftersta ej ännu uppbrutit från Båtstad. — Vi vilja nu vända oss till den tredje bondehären.

Vid ilbudets afsändande från Tuna utspriddes inom kort dess medförda underrättelser kring närmaste trakten. Verkan var densamma som öfverallt. Bönderna i Stora Skedevi reste sig först. Med dem förenades folket i Husby socken och slutligen Tunamännerna sjelfva. Till sistnämnde kyrka sammanströmmade hela hopen. De fem sändebuden framdrogos ur kyrkoherdehuset och utfördes till förhör på Tunavallen. Det var svårt att gifva nöjaktiga svar på allmogens frågor. Då herrarna påstodo, att Sigismund lefde, skriade bönderna, *att sådant*

vore osanning; man visste alltförväl, att Sigismund vore död; att polackarna, Sverge till spe, hade hitsändt en skräddaregesäll, som var den aflidne konungen ganska lik. Herrarna ville endast öfverändakasta arfföreningen, för att sjelfva få regera. Men Dalamän skulle alltid visa sin trohet mot gamle kong Gösta och hans barn. Som allmogen ännu var nykter och något sansad, beslöt den likväl att förvara fångarna till morgondagen, då man väntade lexandshären. Erland Bååt, såsom mera ansedd, sattes uti ett loft; de öfriga fördes till fängelset. Bååt gjorde straxt ett försök att rymma, men ertappades och insattes då hos de andra. När bönderna från vallen skulle föra Näf till fängelset, började det länge gäsande hatet att utbryta med oqvädinsord, hugg och slag. Sedan lade de bojor på honom och fastspikade dem vid en svinho. Sålunda var han utan undflykt utsatt för alla de förbigåendes våldsamheter. De ropade, *att den, som förut med orättvisa mättat sig af enkors och faderlösa barns svett och sista fyrkar, förtjenade väl snarare att äta ur svinho än ur silfverfat, som förut skett.* De gingo allt längre och längre. Man spottade honom i ansigtet, strök smuts kring näsan, bedjande honom *hålla till godo balsamen.* Derpå följde örfilar, slag för munnen af knytnäfvar och slängar i hufvudet af påkar och störar. Andra togo pilar, ristade honom dermed i ansigtet och frågade, *om dalkarlssillarna smakade väl.* Näf teg. Sedan de uttömt sin bitterhet, kastades han in i fängelset till de andra, och stark vakt sattes för dörren.

Nu såg man på afstånd huru den stora lexandshären kom nedtågande på tunaslätten. Den hade i tvenne dagar varit väntad. Med högljudda och vilda glädjeskri helsade bönderna hvarandra och utbredde sig sedan i en omätlig svärm öfver fältet. Det var, som Öster och Vester Dalelfven hade förenat sina brusande böljor.

Alltefter som lexandsbönderna anlände, skyndade de mordlystna till fängelset. Nu förnyades förra upp-

trädet med Jakob Näf; ovett och slag vankades om hvart annat. Slutligen tog denne till bönen. *Han utlofvade två tusende riksdaler för sitt lif. Han hoppades ännu komma sig före, derest en barberare finge med plåster förbinda honom.* En ung dalkarlsdräng hörde dessa ord, lyftade svärdet och klöf Jakob Näfs hufvud, sägande: *Der har du plåster.*

Bredvid Tuna kyrka finnes en betydlig fördjupning i jorden. På botten framsippra flere hundrade små källådror, hvilkas friska och iskalla vatten gifvit stället namn af *Frisk-brunn*, eller, som det nu kallas, *Frossbrunn.* Hit släpade bönderna den döda kroppen och kastade honom i vattnet, der han länge fick ligga, innan någon vågade upptaga och på kyrkogården begrafva honom. Det skedde dock slutligen, och hans måg, Johan Skytte, har öfver griften upprest en minnesvård.

Mäster Elof hade emedlertid anländt jemnte den öfriga Lexandshären. Okunnig om sistnämnda mord, sammankallade han menigheten och föreställde att, *som det led till dagens slut, måste alla ärender uppskjutas till morgonen. De borde då med bön och gemensam gudstjenst bereda sig sjelfva och utbedja Guds nåd och bistånd uti deras vådeliga och svåra förehafvande.* Han sökte derigenom tid och tillfälle att hinna lugna deras upprörda sinnen och om möjligt förekomma blodsutgjutelse. Dalkarlarna biföllo förslaget med vilkor, att gudstjensten skulle ske under bar himmel, så att alla kunde deltaga deri. Mäster Elof drog sig nu tillbaka och började fatta hopp om en lycklig utgång; men snart kom underrättelsen om Jakob Näfs ynkeliga mord och förnyade hans farhågor. Dertill äfven en annan omständighet. Prosten i Tuna hade på vänskapligt sätt emottagit och herbergerat Jakob Näf och dess sällskap. Detta förtröt bönderna, och de började i vredesmod söka prosten öfverallt. Men fåfängt. Denne, som kände både sin ställning och sina landsmäns lynne, hade hastigt smugit undan och var ej till finnandes

Bönderna bröto i dess ställe in uti hans ölkällare. Den var ovanligt väl försedd, ty prosten hade ämnat några veckor derefter fira sin äldsta dotters bröllop. Nu samlade sig i dess ställe en stor skara supiga bönder kring tunnorna och började med den största omåttlighet förpläga sig, så länge ölet räckte. Hela natten igenom hördes deras hot, svordomar och slagsmål upp från källarehvalfven, bådande olycka och våldsamheter för den följande dagen.

Det blef en ovanligt kall natt. Stjernorna gnistrade klart på himlahvalfvet och en isande nordanvind drog öfver fältet. Då solen uppgick, låg öfver Tunagården ett tjockt täcke af rimfrost och glittrade mot solstrålarna. Gulnade löf föllo hoptals från träden och den klara himmelen och fortfarande nordanvinden bådade långvarig köld. Nu tänkte dalkarlarna på all den säd, de ännu hade oskuren, och hvilken redan kunnat vara inbergad, så framt ej närvarande oväsende hindrat dem. Detta ökade harmen mot de anklagade och, när nu nattsvärmrarna rusade upp från källrarna, vildsinnta och yra af dryckenskap och nattvak, förspordes ett så häftigt raseri, att mäster Elof måste skynda med gudstjensten af fruktan, att deras mordlystnad eljest skulle förekomma honom.

Tuna fängelse var bygdt på samma sätt, som man ännu i aflägsna landsorter ser allmogens visthus uppförda. Det var på pålar höjdt öfver marken med en öppen trossbotten utanför dörren, dit en fälltrappa ledde. På denna trossbotten ställde sig mäster Elof, på det han skulle kunna ses och höras af alla; menigheten stod i en stor halfkrets deromkring. Med en blick sökte han mäta deras förfärliga myckenhet och märkte dervid med oro, att de druckna och vildaste trängt sig närmast kring trappan. Deras rasande och mordlystna blickar irrade än på honom, än på fängelsedörren. Han fattade dock mod och började sjunga en psalm, hvari folket instämde. Derefter höll han en lång predikan öfver bönen *Fader vår*, sökande i synnerhet vid femte bönen lägga förson

ligheténs dygd på sina åhörares hjertan. Han slutade med dessa ord: *Kommer ihåg, att Gud en gång skall dömma eder, såsom i dömmen dessa edra fängslade ovänner. Derföre, hvad i också hafven i sinnet, så låten se, att i älsken Gud öfver allt, och nästan som eder sjelfva!* De druckne bönderna började sorla och ropa: *Det är Guds vilja, att dessa landsförrädare straxt blifva framdragna, sönderskjutna och dödade.* Mäster Elof sökte föreställa dem, *att alla icke voro lika brottsliga. Det tillhörde dalamäns rättvisa, att icke straffa den oskyldige med den skyldige.* Men man lyssnade ej till hans tal. Somliga sprungo mot väggarna, för att nedrifva dem, andra kommo ditlöpande med gnistrande eldbränder, för att antända huset. Mäster Elof höjde sin röst och bad dem komma ihåg, *att Gud i himmelen såg och dömde deras förehafvande. Det vore okristligt att neka de anklagade tid att begå nattvarden; sådant vore att mörda själen jemnte kroppen.* Bönderna skreko tillbaka: *Sakramentet tillhör menniskor, men icke vargar och hundar, sådane som dessa äro.* Då fattade mäster Elof kalken, upplyfte den för deras ögon och ropade med hög röst: *Vedergäller icke ondt med ondt! Fördömmer icke, så varden i icke fördömde! Gud ensam ser till hjertat och kan fälla den rätta domen. För eder egen äras skull, låter de anklagade träda fram, bikta och göra sin bekännelse och derefter straffas, eljest skall verlden säga, att icke rättvisa utan ett rasande öfvermod hafver ledt dalamännen.* Till detta skäl lyssnade folket och, då mäster Elof försäkrade, att han framdeles skulle till dalkarlarnas rättfärdigande af trycket utgifva en utförlig berättelse om de anklagades bekännelse och derföre ådömda lagliga straff, bifölle de ändteligen och ropade, att Karl Bengtsson först skulle framkomma.

Efter en ångestfull natt hörde fångarna med bäfvan, huru folkhopen under hotelser samlades utanför fängelset. Då psalmen började sjungas, trodde de, att afrättningen

skulle följa straxt derpå. Predikan och dess innehåll lugnade dem något; men så mycket större blef förskräckelsen under det följande oväsendet. Nu inkom vakten, fattade Karl Bengtsson i kragen och ledde honom ut på trossbottnen. På mäster Elofs framställda frågor kunde han ej annat svara än, *att han sjelf i denna sak varit narrad och bedragen.* Dessutom bekände han flere enskilda brott, tog derpå nattvarden, hvarefter presterna drogo sig undan. Karl Bengtsson vände sig till folket och bad om en bödel, som snart kunde sluta hans plågor. De aflägsnare ropade *Ja!* de närmaste åter *Nej!* och vakten började skuffa honom utför trappan. Då fattades han af förtviflan. Med bleka kinder men gnistrande ögon kastade han en blick på den mordlystna svärmen vid sina fötter. Nu störtade han ned i hopen och försökte rycka till sig en bössa; men i samma ögonblick träffades hufvudet af ett armborstslag och ett värjhugg, så att han störtade till jorden. Nu följde mot honom det ynkeligaste huggande, sargande och skjutande, dock lefde han länge och pekade med handen på hjertat, att de måtte göra slut på plågorna. Slutligen ansågs han död och drogs till Frossbrunn. Efter en timmas förlopp lyfte han åter till allas förvåning hufvudet och begärde med hög röst, *att någon ville för Guds skull göra slut på hans pina.* Flera bössor och värjor kommo i rörelse och fullgjorde hans bön. Bönderna påstodo sedan, att Karl Bengtsson visserligen låtit förtrolla sig, eljest hade han aldrig kunnat vara så seglifvad.

Då Karl Bengtsson bortsläpades till Frossbrunn, blef Göran Bonde utdragen ur fängelset. Men innan han eller presterna hunnit säga ett ord, blef han med en yxa huggen i hufvudet, från trossbotten nedstörtad bland bönderna och derpå jemmerligen mördad.

Olof Gudmundsson såg detta och fruktade samma färd. Han ropade derföre på kapellanen och bad att genom fönstret få aflägga sin bigt och mottaga nattvarden, hvilket skedde. Sedan utleddes han på trossbottnen. Der vinkade han med händerna och lyckades så

att erhålla ljud. I ett långt och bevekligt tal framställde han sin sak till det bästa. *Dels narrad, dels tvungen hade han åtföljt Jakob Näf; men om han känt dennes förrädeliga praktiker mot hertigen, hade han längesedan flytt till sina vänner och landsmän, dalkarlarna, med hvilka han så ofta vågat lif och blod för det gemensamma fäderneslandet. Han hoppades, att bland dem voro många, som sig sådant påminna kunde, och derföre nu öfver honom kände medlidande, häldst dalamän äro i allmänhet bekanta för barmhertighet och nåde.* Härpå följde de aldrabevekligaste böner, icke oklokt utspädda med tårar. Somliga syntes rörda. De aflägsnare sade, *att han borde skonas och sändas till hertigen*, men hopen kring trappan skrek, *att han borde dö som de andra.* Olof Gudmundsson hörde endast dessa sednares ord, knäböjde derföre uppe på trossbottnen, bad att icke länge blifva pinad, samt nedlutade hufvudet, väntande hvarje ögonblick dödshugget. De begynte också spänna sina armborst, men i detsamma framsteg en bonde, stötte till Olof Gudmundsson på axeln och sade: *Gå in i fängelset med dig!* Denne spratt till vid stöten, troende sig träffad af en pil; men sprang sedan sjelf som en pil in uti fängelset.

Nu började bönderna med häftiga hotelser ropa efter Erland Båât. Mäster Elof steg då upp på trossbottnen. Han beklagade, *det deras hjertan voro intagna af en sådan vrede, att de hvarken af hans predikan kunnat bevekas eller af de grufliga morden mättas. Jorden var dock redan mättad af det utgjutna blodet. Ja, deras raseri hade förledt dem att döda Göran Bonde, innan denne hunnit taga nattvarden, hvilket de likväl lofvat honom. Löftesbrott var dock något förut oerhördt af dalkarlar. Dock emedan de satt sig i sinnet att döda herr Erland, vore det tillständigt att förut hålla hans personalia, såsom ske plägar vid höga och förnämliga mäns dödsfall.* Derpå begynte han vidlyftigt och berömligt tala om herr Erlands förfäder, uppräknade bland dem äfven Karl den

åttonde. En bonde afbröt honom, sägande: *Om han också vore en konungason, bör han likväl dö för sina bedrägerier; ty han hafver från sina berömliga förfäder afvikit och vanslägtats, såsom det stundom plägar ske.* Mäster Elof svarade: *Dina ord äro icke så okloka, min vän, och vi skola nu derföre skärskåda hans eget förda lefverne. Det befinnes dervid mellan honom och de andra en stor skilnad. Jakob Näf har varit en sådan äreförgäten, grym och hårdsinnt man, att enkor och faderlösa barn, ja hela vår landsort, ropa ve och förbannelse öfver honom. Herr Göran Bonde har också med snikenhet och orättvisa slagit under sig allt hvad han kunnat, bondens eller kronans, så att han derföre blifvit allmänt känd, ja många gånger på landstinget dömd, likasom för sin brottsliga lösaktighet. Karl Bengtssons laster äro oss nogsamt kända, så att icke nekas kan, det desse förtjenat sin död. Herr Erland deremot har sig från ungdomen fast annorlunda förhållit.* Nu följde ett långt tal om dennes alla dygder, hans gudsfruktan, saktmodighet, lärdom, skicklighet, välgörenhet, gästfrihet. *De goda dalamän visste sjelfva, huru de många gånger blifvit af honom hederligen undfägnade på Skattmansö.* Härpå följde ändteligen ett helt annat slut, än som tillhörde en personalia. Han föreslog nemligen, *att Erland Bååt borde under sträng bevakning föras till hertigen, hvilken af Båålens bekännelse kunde vinna mycken upplysning om fiendernas förehafvande.* De längst bort stående gillade förslaget, men den druckna hopen kring trappan tycktes blifva utom sig af raseri. *En sådan förrädare*, ropade de, *som Erland Bååt, borde aldrig med sina förgiftiga ögon få se hans fursteliga nådes ansigte.* Bullret tilltog så, att mäster Elof icke trodde sig kunna styra dem längre. Då sprang han ned af trappan, röjde sig väg genom folkopen till en hertigens drabant, hvilken stod midt uti svärmen, samt föreställde denne, huru skadlig *Båålens död skulle blifva både i afseende till hans stora slägt, som hans egen oskuld; då tvertom her-*

hertigen kunde hämta mycken nytta, om han genom Båäten kunde få reda på Sigismunds alla stämplingar. Drabanten fann talet rigtigt, steg upp på trappan och rådde bönderna till detsamma, som mäster Elof föreslagit. Märkvärdigt nog uträttade hans tal mera, än mäster Elofs. Alla biföllo, och Erland Bååt samt Olof Gudmundsson blefvo under 200 mans betäckning afsända till hertigen jemnte underrättelse om hela förloppet. Karl svarade och *berömde, att de som ärlige män hållit tro och löfte i ära, och icke allenast försvarat hertigen mot förtal, utan äfven såsom rätta arfvingar låtit påskina sina förfäders manlighet och med hugg och slag visat tillbaka de falska sändebuden, så att en del bland dem måst sätta lifvet till.*

Efter denna bragd hade dalkarlarna tågat hem. Men snart utspriddes en mängd rykten, somliga sanna, somliga falska. Man berättade, att Stålarm med finnarna kommit till Stockholm; att polackarna medfört en hop turkar och tartarer, som brukade mörda och uppäta menniskor; att hertigen af dem vore slagen, till och med dödad. Derjemnte ankom skrifvelse från biskopen i Vesterås, att i alla kyrkor skulle hållas tacksägelse-högtid för konungens lyckliga återkomst till riket. Detta bragte dalkarlarna ånyo i rörelse. De samlades och skrefvo till biskopen, *att de icke ville sjunga några fröjdepsalmer. De trodde aldrig, att den rätte Sigismund kunde mot hans fursteliga nåde skrifva så orättmätiga och skamlösa beskyllningar, som de hört sig föreläsas ur de kringspridda kungörelserna.* Tillika ingingo de med gefleboar, helsingar och vestmanlänningar ett fast förbund till hertigens försvar. De sände bud till honom, för att bekomma tillförlitlig underrättelse, *huru allt förhöll sig. Dessutom lofvade de, att till hans försvar gå man ur huset och begärde, att han ville sända dem en duglig och trofast anförare, heldst unge herr Karl Karlsson.* Hertigen tackade dem och anbefallde *i deras trogna beskydd sin gemål och barn,* hvilka eljest vore i godt förvar på Örebro slott. Detta låtsade förtroende lifvade

dalkarlarnas tillgifvenhet än mer. En stor här samlade och lägrade sig vid Brunbäcks färja, väntande efter hertigens löfte på Karl Karlsson. Innan vi vända oss till båda hufvudhärarna, vilja vi förtälja slutet af denna orolighet.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

OM KARL KARLSSON GYLLENHJELM *).

År 1574 föddes Karl Karlsson, oäkta son af hertig Karl och Karin Nilsdotter. Hon blef sedan gift med Peder Kristersson Sjöblad, en af hertigens ifrigaste anhängare **). Karl Karlsson uppväxte på Juleta gård, erhöll en vårdad uppfostran och adlades af Johan den tredje år 1592 med namnet Gyllenhjelm. Han liknade hertigen till yttre utseendet, äfven till själsförmögenheter. Samma kraft, ihärdighet, drift och mod, men förskönadt af ett mildare och ädlare sinne. Vid tjugu års ålder sändes han till Frankrike att inhemta de nyaste förbättringar i krigskonsten. Derstädes tjente han i tvenne år och lyckades att vinna den store konung Henriks uppmärksamhet. Sedan återvände han till fäderneslandet och började af hertigen användas i flere angelägna ärenden.

Då denne efter Korftåget reste från Stockholm, sattes Gyllenhjelm till ståthållare derstädes. Hertigen behöfde dock allt sitt manskap mot Sigismund och qvar-

*) D'Aabed. Messenius om Sigismund och Karl.

**) Brah. Fol. 74. Personalia öfver Karl Karlsson Gyllenhjelm. (Vid denna personalia ligger ett litet stycke papper med följande uppgifter om Karls möderne, styrkta medelst åberopade sagesmän. Hans mor hette Karin Nilsdotter och blef 1577 eller 1578 gift med hertig Karls kammartjenare Gustaf Andersson, hvilken af hertigen erhöll flere gods. Efter Gustaf Anderssons död gifte hon sig med Peder Sjöblad, som var enkling).

lemnade af sådan orsak ingen besättning. När derföre Lascy anlände och straxt fick borgerskapet på sin sida, kunde Gyllenhjelm ej göra något motstånd, utan nödgades till och med sjelf gifva sig fången. Det tilläts honom icke lemna staden, men väl att fri och ledig gå omkring på gatorna. Snart förspordes, att Lascy ämnade honom hårdare fängelse. Då svärtade Gyllenhjelm sitt ljusa hår och skägg, förklädde sig och lyckades derigenom att undkomma. Hertigen sände honom först till flottan, men när dalkarlarnas bref ankom, blefvo Gyllenhjelm och hans stjuffar, Peder Sjöblad, afskickade till Dalarna.

Då de nalkades Arboga, fingo de höra, att Krister Horn hade med Upplands ryttare kommit till Vesterås och ämnade genom Nerike draga ned åt Östergötland till Sigismunds hjelp. Gyllenhjelm samlade då från kringliggande trakter några hundrade bönder och knektar, äfven åtskilliga gamla ryttare, beväpnade med bössor, bågar och spjut. Han fann dock, att med en sådan hop ingenting kunde uträttas mot de inöfvade soldaterna. Derföre for han till herr Lars, kyrkoherden i Tumbo, hvilken förut varit krigsprest vid Upplands ryttare. Denne öfvertalades att resa till Vesterås och afråda från vidare framtågande, *ty*, skulle han säga, *alla vägar äro igenfällda med bråtar och besatta af hertigens folk o. s. v.* Detta väckte både befälets och manskapets uppmärksamhet. Horn hade vid samma tid utfärdat till konungen ett sändebud med bref, gömda i ett knifskaft. Budbäraren öfvergick till Gyllenhjelm och lemnade honom brefven. På Gyllenhjelms befallning vände han åter till Horn och föregaf, *att han för hertigens myckna folk icke kunnat komma fram. Knifven hade han kastat i sjön, för att ej genom honom röjas.* När prestens utsago på detta sätt bestyrktes, blef Horn öfvertygad och vågade icke fortsätta tåget. Gyllenhjelm fruktade honom ändå och drog derföre med sitt folk norr om Arboga, Köping och Vesterås på oländiga skogsvägar, der Horns rytteri ej kunde göra någon skada. På andra sidan om

Vesterås möttes strax flere dalkarlar. De voro af det slaget, som dragit i fält förnämligast för att få plundra, och hade derföre skyndat fram för den öfriga hären, för att ensamma få vara med vid sköflingen af de rikaste husen. Många prest- och herregårdar voro redan plundrade, och de ämnade sig nu till Engsö, Tidö och flere andra ställen, för att, som de sade, straffa hertigens fiender. Gyllenhjelm förde dem tillbaka igen till Brunbäck, der han fann allmogen i tämlig ordning och väl förskansad. De hade tagit några gamla höfvitsmän till hjelp i sitt förehafvande. Gyllenhjelm blef med största glädje emottagen. Stugan, dit han ingått, fylldes snart med folk, som ville se den unga herren. De, som ej kunde komma in, klefvo upp på taket, för att genom ett dervarande fönster beskåda honom. Äfven dit uppkom slutligen så stor mängd af menniskor, att sparrarne ej längre kunde bära dem, utan bönder och tak ramlade ned öfver dem, som voro inne i stugan. Gyllenhjelm måste gå ut och inför hela menigheten berätta, huru alla saker i Östergötland tilldragit sig mellan konungen och hertigen, så långt han visste. Men just natten derpå kom underrättelse om hertigens seger vid Stångebro och derpå följande förlikning med konungen. Dalkarlarna tyckte icke om denna sista nyhet. *De tviflade, att förlikningen skulle äga bestånd, då så många funnos qvar, hvilka nu som tillförene stiftade ondt mellan konungen och hertigen. De ville derföre draga ned och rensa landet.* Endast med yttersta möda kunde Gyllenhjelm afstyra ett sådant beslut. I dess ställe föreslog han att afsända ett lyckönskningsbref till konungen och hertigen. Detta författades af mäster Elof. Då det upplästes, tyckte bönderna, att deruti var taladt för mycket om konungen och för litet om hertigen, och de beskyllde mäster Elof att vara en konungens skrymtare och anhängare. Men Gyllenhjelm läste och gillade brefvet och försäkrade bönderna, att det var, som sig borde. På hans ord gåfvo de sig tillfreds. Brefvet afsändes. Gyllenhjelm reste derifrån, och folket återvände hvar och en hem till sitt.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

FÖRBEREDEESER TILL STRIDEN *).

Oroligheterna på Åland, i Stockholm, Uppland, Vestmanland och Dalarna voro endast mindre betydande bisaker. Sjelfva den afgörande striden fäktades mellan båda hufvudhärarna i Östergötland. Vi vilja nu anföra dess hvälfningar och slutliga utgång.

Efter en lycklig segling anlände Sigismund med hela sin flotta den 30 Juli till Avaskär. Lascy sändes till Kalmar att uppfordra slottet. Befälhafvarne, Göran Stjernsköld och Olof Hård, voro af hertigen tillsagda att godvilligt lemna fästet, i händelse konungen komme utan främmande krigsfolk, eljest skulle de försvara sig. De vägrade derföre och började rusta. Men dagen derpå anlände Sigismund med hela sin här. Göran Posse och Gustaf Brahe gjorde anstalter till slottets beskjutande, hvarjemnte Sigismund allvarsamt hotade befälhafvarne med stegel och hjul och deras barn med förlust af adelig hjelm och sköld. Dessutom var besättningen oenig. Slottsherrarna vågade derföre icke göra motstånd, och den 1 Augusti höll konungen sitt intåg i Kalmar. Stjernsköld och Hård sattes i fängelse.

I denna stad samlades nu en stor mängd Sigismunds anhängare eller Karls fiender. Först och främst såg man der de flyktade riksråden och herrarne Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Ture Bjelke, Göran Posse, Erik, Gustaf och Abraham Brahe, Johan Gyllenstjerna m. fl. Glädje och hopp visade sig i allas ansigten. Somliga trodde måhända att efter Karls kufvande nu ändteligen få i sina händer den länge eftertraktade regeringen. Än flere fröjdade sig i hoppet om snart slut på dessa långvariga oroligheter. Alla gladdes att återse fäderneslaud, maka och barn; ty dessa hade skyndat till Kalmar att

*) D'Albed, Messenius om Sigismund och Karl.

möta de hemkommande. Man såg der bland andra Gustaf Baners och Ture Bjelkes fruar, åtföljda af barnen, med glädjetårar mottaga sina männer. Under frånvarons tid hade de ensamma fruarna nödgats lida försmädelser och allehanda orätt af Karls anhängare; ja, ofta fruktat döden af de uppbragta bönderna. Nu, hoppades de, skulle allt blifva godt och väl igen.

Öfver hela södra Sverge började Sigismunds anhängare röra sig. Arvid Drake kom till honom med Smålands rytteri. Göran Nilsson Posse med Vestergötlands. Brun Göransson öfverraskade och intog Gullberg och Peder Liljesparre öfvertalade Smålandsbönderna att gå på konungens sida. Vesterviks stad skref och uppsade Karl tro och lydnad som riksföreståndare, sedan konungen nu ändteligen återkommit. Dessutom strömmade en stor hop af ridderskapet till Kalmar, så att deraf bildades en adelsfana, för hvilken Johan Gyllenstjerna nämndes till ryttmästare och Abraham Brahe till banerförare, eller som det då hette, *kronfändrik.* Gustaf Brahe förordnades till fältöfverste för hela svenska krigsmagten.

Uti Stockholm egde Sigismund också stort anhang. Redan i början af året hade borgmästare och råd vägrat att lemna en sådan förskrifning, som Karl fordrade. Denne vädjade då till sjelfva borgerskapet och menigheten, i hopp att lättare kunna leda dem, likasom i frågan om Arboga riksdag. Men förgäfves *). Stadsskrifvaren, Hans Bilefelt, en slug och driftig konung Sigismunds anhängare, hade stort inflytande i staden. Äfven det lägre borgerskapet undandrog sig att gifva hertigen bestämda svar. Dessutom voro i trakten deromkring Klas Bjelke, Krister Horn, ärkebiskop Angermannus med flere andra, hvilka i hemlighet blifvit vunna för Sigismund. Man kunde der också lätt få hjelp från Finnland. Af alla dessa orsaker hade svenska herrarna styrkt Sigismund att från Dantzig begifva sig rakt till Stockholm. Det är obe-

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Ett häfte innehållande afskrift af flere hithörande handlingar.

kant, af hvad anledning han icke följde deras råd, utan vände sig mot Kalmar. Derifrån skickade han likväl Lascy med skepp och manskap till hufvudstaden. Som ingen besättning derstädes fanns, blefvo stad och slott snart intagna. Klas Bjelke förordnades till ståthållare och Jakob Bagge till slottslofven. Gyllenhjelms fångenskap och Lascys försök att locka till sig flottan äro redan omtalade. Dessutom utspridde den sistnämnde Sigismunds bref och talade sjelf för hans sak med stor framgång. Klas Bjelke, Jakob Bagge, Erik Lejonhufvud, Erland Bååt, Jakob Näf, Krister Horn och sjelfva ärkebiskop Angermannus förklarade sig högt för konungen. Bilefelt öfvertalade borgrarne att åtaga sig stadens försvar mot hertigen. Till den ändan hölls en mönstring på Helgeandsholmen, der de visade sig uti sina prägtigaste kläder och utgjorde ett brokigt och prålande regemente. Till och med Sigismunds gamla fiende, Schepperus, ombytte språk och började i storkyrkan under sina predikningar taga konungens försvar; och när underrättelsen kom om segern vid Stegeborg, begynte han högeligen prisa dess mildhet och goda egenskaper, icke utan hertigens förklening. Till och med anförarna under Korftåget, Bothniensis och Schinnerus, började vackla. Hertigens ställning ansågs der i trakten nästan alldeles förlorad.

När Sigismund emedlertid skulle uppbryta från Kalmar, förekommo många tvister. Svenska herrarna påstodo ännu, att han utan omväg borde segla till Stockholm. Men han hade oryggeligt satt sig i sinnet att fara till Stegeborg, der prinsessan Anna vistades. Nu blef frågan om sättet att komma dit. Farensbach rådde att taga landvägen, för att gifva alla anhängare tillfälle förena sig med konungen; äfven för att undvika det stormiga hafvet. Svenska herrarna åter föredrogo sjövägen. De mente, att vid den stora krigshärens tågande genom landet skulle folket blifva plundradt och uppretadt. Polackarna påstå, att detta råd kom från herrarnas önskan att sjövägen mera beqvämligt kunna medföra sina fruar och barn. Sigismund fattade ändtligen det beslut, att allt

rytteriet skulle under Gustaf Banér och Hans Wejer fara landvägen till Stegeborg.

Han sjelf åter med fotfolket sjövägen. Den 11 Augusti seglade han från Kalmar, men, då flottan den 16 kom till Östgötaskären, styrde de okunniga sjömännerna förbi inloppet, Baresund, ehuru det var midt på ljusa dagen. Straxt derefter öfverföllos, tillbakadrefvos och skingrades fartygen af en stark storm. Den fortfor i flera dagar och styrmännerna måste slutligen med ångest tillstå, att de ej mer visste, hvar de voro.

Emellan Ölands norra udde och fasta landet reser sig på ett blånande afstånd ur hafsböljorna en hög, otillgänglig och ofruktbar klippa. Den kallas *Blåa Jungfrun*. Landboar och sjöfolk tro sig af skiftningen på dess färg kunna förutsäga väderlekens ombyten. Då hon bådar storm, kalla de uppretade sjömännnerna henne *Blåkullan* och tycka sig dertill hafva så mycket mera skäl, som otaliga fartyg blifvit krossade mot dess skarpa sidor. Kring denna klippa kastades Sigismunds skepp länge af och an och sväfvade i en ögonskenlig fara. Sedan drefs det åter norråt Östgötaskären. Ändteligen kände Ture Bjelke igen de höga sträckningarna af Kolmorden och såg vakteldarna af hertigens folk. Det lyckades att komma in i Baresund; men endast tre skepp voro tillstädes, nämligen konungens, de polska herrarnas och det, hvarpå Sten Banér samt Ture Bjelke seglade. I sundet mötte prinsessan Anna sin broder och beledsagade honom till Stegeborg, dit han anlände den 22 Augusti, men endast med ofvannämnde trenne fartyg. Först åtta dagar efteråt lyckades det Sten Banér att ditsamla 24 af de öfriga.

Då ryktet om Sigismunds blifvande ankomst bekräftades, hade Karl sammankallat ett möte i Vadstena. Dit kommo dock få, endast hertigens bestämda anhängare och några andra kringboende af fruktan för förföljelse. Man kom öfverens om att *försvara Söderköpings och Arboga beslut, och att Sigismund borde bekräfta dessa, innan man öfverlemnade honom flottan och rikets fästen*, o. s. v. När Karl i Stockholm fick höra, att Si-

gismund verkeligen ankommit skref han och frågade: *Hvad den stora främmande hären skulle betyda? Om koungen komme som vän eller fiende. Sjelf erböd han sig att inför hvilken opartisk domare som häldst försvara sitt uppförande.* Då härpå inga eller tvetydiga svar följde och Karl dessutom fick veta, huru illa han afmålades i Sigismunds kringsända kungörelser, skref han till Nils Gyllenstjerna följande: *Efter vi förmärka, att det gäller oss, och att de afvikne råden beslutat, att finnarna på ena och utländsk här på andra sidan skola alldeles i grund förderfva oss; så hafva vi sammankallat krigsfolk att dermed försvara oss, om något tillbjudes, icke att upplägga oss mot konungen, så framt vi få njuta hus- och hemfrid. Finnarna äro redan slagna; de andra äro ej heller med Guds hjelp oöfvervinnerlige. Riksråden få då se, om de kunna svara till allt detta blodbad, för hvilket vi vilja vara ursäktade.* Han erhöll folk ifrån sitt hertigdöme och äfven från andra orter, så att han hade 3500 till fots och 2000 till häst. Med denna styrka slog han läger vid Linköping, för att lättare kunna draga till sig förstärkningar och afskära dem, som ämnades åt Sigismund. På detta sätt fick han allt krigsfolket i Östergötland på sin sida. Hans utskickade bland allmogen arbetade emot Sigismund. Johan Ekeblad kom med en hop bönder från Vermeland och Dal, samt återtog Gullberg. Hos Smålands allmoge väcktes snart den gamla bondekärleken till hertigen, och de öfverföllo och ihjälslogo Per Liljesparre, som sökt intala dem annat sinne. Sjelf hade Karl vid detta tillfälle lätt kunnat öfverraska och tillfångataga konungen, som då nyss kommit till Stegeborg och knappt hade mer än 100 man hos sig. Men Karl ville ej vara den angripande; han ville icke synas orsaken till striden och lemnade derföre Sigismund i fred. Så mycket större lust hade han att komma öfver de troppar, som Gustaf Banér och Wejer förde landvägen, och skyndade fördenskull ditåt. Men dessa märkte afsigten och det lyckades dem att på afvägar utefter kusten föra sitt folk oskadadt till

Stegeborg. Hertigen följde dem på spåren och slog den 28 Augusti sitt läger vid Mem två mil derifrån. Denna plats var så vald, att han kunde derifrån afskära Sigismund all tillförsel, likasom han också förböd östgötarna att föra några lifsmedel till den främmande hären. Så stodo nu ändteligen Sigismund och Karl väpnade midt emot hvarandra.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

STRIDEN VID STEGEBORG *).

På båda sidorna hade man från främmande magter inkallat sändebud, hvilka skulle blifva medlare och skiljomän. Redan den 20 Augusti begynte underhandlingarne i Linköping, men med föga framgång. Sigismund fordrade, att Karl skulle bortlägga riksföreståndare-titeln och afskeda sitt krigsfolk. Karl åter, att Sigismund skulle återskicka de främmande tropparna och gifva hertigen säkerhet för uppfyllandet af konungaeden o. s. v. I allmänhet lönar det föga mödan att upprepa alla dessa underhandlingar. Ingendera tycktes hafva haft fullt allvar med sin försonlighet. Båda drogo på tiden med flit. Sigismund afvaktade finnarnas återkomst och större tillopp af medhållare. Karl väntade också flere anhängare och dessutom sin flotta. Sigismund hörde hvarken af finnarna eller nya vänner. Tvärtom ökades Karls här beständigt, under det Sigismund började lida brist på lifsmedel. Den 7 September förklarade derföre denne sednare, att han tills vidare uppskjutit all underhandling. Vid detta budskap, afsände hertigen straxt bref till landsorterna, urskuldade sig och förklarade

*) Riksark. Acta Historica 1598. — Göran Jakobsson Silfverpatrons relation m. m. (Se Warmholtz N:o 3358. Jemnför Piasec p. 159. Heidenstein p. 348 och Lubienski p. 414).

konungen vara orsaken till all oenighet. På samma gång affärdade han till Sigismund en enspännare med begäran, *att inom två timmar få bestämdt svar, om riket och hertigen hade att vänta någon trygghet, eller ej. Hertigen ernade nu tåga till Stegeborg, icke för att begynna något fiendtligt, så framt han ej dertill tvingades, utan endast för att bringa konungen till slutligt svar och förening. Hans majestät hade sig sjelf att skylla, om någon olycka inträffade.* Straxt derefter bröt han upp med hela sin här och tågade emot Stegeborg. Karl föregaf då och hans anhängare hafva sedan alltid föregifvit, att detta skedde endast för att lättare och personligt kunna öfverlägga med konungen. Troligare är, att han ville skrämma Sigismund till eftergift. Denne sednares anhängare hafva deremot påstått, att Karl kom endast för att angripa polackarna. Så blef det också för ögonblicket förklaradt af Sigismund. Karls utskickade fängslades och Hans Wejer sändes en omväg med rytteriet att taga fienden i ryggen, under det Farensbach med den öfriga hären i god ordning väntade framför slottet.

Tidigt på morgonen, medan dimman ännu låg öfver nejden, framtågade Karl med sitt folk mot Stegeborg. På venstra sidan vid sjöviken låg en ekebacke som straxt besattes. Till höger var äfven en kulle, beväxt med ekar och enbuskar, hvilka innehades af några polackar, som dock snart drefvos undan. Men om en stund sönk dimman. Då befann sig Karl på en liten slätt, omgifven af hafvet och höga berg. Midt framför syntes slottet, der polska hären stod uppställd i god ordning och skyddad af en framföre löpande bäck. På ena sidan lågo konungens skepp, hvarifrån kanonerna började dundra. På andra sidan och bakom honom innehades alla höjderna af Wejer och dess troppar, hvilka stängde återtåget. Så blef Karl innan kort angripen från flere sidor. Polackarna återtogo ekbacken till höger, och uppförde dit tvenne kanoner, som började spela på Karls folk. Dessa, till större delen oöfvadt manskap, råkade

straxt i förvirring och började falla öfver hvarandra. Deras jemmerrop hördes upp på slottet, och troligen hade Karls hela magt blifvit förstörd och han sjelf fången, om striden obehindradt fått fortfara.

De svenska herrarna i Sigismunds sällskap önskade väl Karls kufvande, men fruktade, att Sverges förlust blifvit för stor, om slaget fått gå sin gång. Polackarna säga, att de dessutom befarat, det Sigismund skulle göra Sverige till ett lydrike under Polen, om han vunnit en så fullkomlig seger. Vare sig härmed, huru som helst; de begynte bedja för Karls folk. I synnerhet föreställde Göran Posse, *att det var Sigismunds undersåtare, som föllo på båda sidor.* Konungen, rörd af denna tanke, befallte, att striden skulle upphöra. Polackarne blefvo högeligen förbittrade. Det var hos dem en gängse tro, att den här, på hvars sida första soldaten fallit, skulle blifva slagen. Detta hade nu händt en af Karls knektar. Farensbach satte dess hufvud på en lans, red dermed i fyrsprång till konungen, svängde lansen med hufvudet och bad på *det enträgnaste att få fullfölja de vunna fördelarna. Konungen borde icke släppa ur handen den af himlen beskärda segren.* — *Tror du*, svarade Sigismund, *att du har öfvervunnit hela Sverge i det der hufvudet?*

Göran Posse fortfor emedlertid att bedja för hertigen och understöddes deruti af Karls systersöner, tvenne furstar från Tyskland, och det med den lyckliga verkan, att de båda sistnämnde skickades till Karl med tillsägelse, *att Sigismund önskade en fredlig förlikning*, *icke sina undersåtares blod. Det vore derföre tillåtit för hertigen att oskadd draga sig tillbaka.* Karl lät icke säga sig detta två gånger, utan anträdde oförtöfvadt och i god ordning återtåget, till polackarnas stora harm. Han hade förlorat två eller tre hundrade man. Sigismund åter endast omkring tjugu *).

---

*) Riksark. Acta Historica 1598. — Gustaf Banér till Hogenskild Bjelke d. 22 September 1598.

Karl var utom sig af sorg och harm. Han sammankallade sina befälhafvare och föreställde, *huru han i stället för det vänliga samtal, som han väntat, blifvit mottagen med ett dylikt blodbad. Häldre än att fosterlandet på sådant sätt skulle förderfvas, ville han med hustru och barn fly derifrån, så kunde de andra lätt försona sig med konungen. Det endast önskade han ännu af sina vänner, att de ville hjelpa honom och hans omvårdnad trygga ur riket.* Men alla ropade och bådo honom *icke öfvergifva dem och fäderneslandet. De ville för honom våga lif, blod och allt.*

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR.

Karl slog derpå sitt läger vid Mem, glad att så lätt hafva sluppit undan, och med full föresats att hvarken af denna olycka förlora modet ej heller ytterligare utsätta sig för en dylik. De främmande sändebuden tillkallades åter för att meddela förlikning, dock utan framgång, och redan den elfte September ryckte hertigen till Stegeborg igen, men denna gången från Skenässidan, så att den mellangående strömmen skulle hindra all möjlighet till öfverraskning. Ofta, då hertigens folk vid stranden vattnade sina hästar, kommo likväl kulor efter dem från polackarna. Karl skref och hotade, *att om sådant sjelfsvåld ej bortlades, skulle han låta sina murbräckor spela emot slottet. Endast för konungens och fröken Annas skull hade han hittills undvikit det.* Den 14 September reste tyska sändebuden, emedan de sågo all sin möda fruktlös. Då skref Karl och bad Sigismund besinna, *att de nu icke spelte om äpplen och päron, utan att det gällde krona och rike. — Jag hade icke föreställt mig,* svarade konungen, *att någon i mitt rike hade den förmätenhet att spela med mig om min krona.* Likväl var han färdig till ytterligare

underhandlingar. De skedde nu genom svenska män. Vanligtvis förehades öfverläggningarna mellan de landsflyktiga herrarna och Karls sändebud; ty Sigismund talade sällan och föga i saken. En gång grep han sig likväl an och frågade Karls fullmäktige, *om de icke mindes, att de svurit honom tro och lydnad såsom deras lagkrönte konung.* Moritz Lejonhufvud svarade oförskräckt: *Vi komma det ganska noga ihåg; dock täcktes hans majestät äfven draga sig till minnes den ed, han svurit oss, hvilken bör hållas likaså väl som vår**). Sigismund svarade ingenting. Hans ställning var kinkig och tvang till eftergift. Saken syntes nära uppgjord, då han fick underrättelse, att, som förut är nämndt, Brun Göransson tagit Elfsborgs slott från hertigen. Nu ökades modet och anspråken. Karl åter blef allt mer och mer ängslig öfver flottans långvariga uteblifvande. Han tycktes sväfva i den största ovisshet, antingen han borde mottaga konungens anbud eller ej. Men då Axel Lejonhufvud en gång rådde till sådan förlikning, upptogs det ganska illa. Som emedlertid Karl snart fick nya förstärkningar och Sigismund allt mer och mer började lida brist, måste den sednare åter jemnka med sig. Han lofvade att afskeda det främmande krigsfolket; att aldrig införa sådant utan ständernas bifall; att styra riket efter lagar och privilegier. Häremot skulle också Karl afskeda sina troppar; draga sig till hertigdömet; återlemna kronans tillhörigheter och jemnte sina anhängare inför främmande sändebud på nästa riksdag redovisa sitt uppförande. Allt var nästan afgjordt, då Sigismund lät undfalla sig de orden, *att hertigens gerningar icke svarade mot hans tal; att han fört afvog sköld och anställt uppror mot sin konung, men velat sätta ett fagert sken på alltsammans.* Karl svarade, *att ingen skulle kunna bevisa honom något sådant. Han underkastade sig gerna lag och rätt. Men, då konungen hyste sådana tänkesätt, kunde hertigen ej nöja sig med*

*) D'Albed. — Messenius om Sigismund och Karl.

bläck och papper. Han fordrade derföre såsom underpant Elfsborg och Vadstena, eller rikets flotta och artilleri, eller riksråden Erik Sparre, Gustaf Banér och Ture Bjelke; eller åtminstone konungens egenhändiga namn och löfte, att riksens ständer skulle ega rätt uppsätta sig mot den, som bröt förbindelsen. Detta åter stötte Sigismund; men just i det samma fick han höra, att hertigens flotta hade ankommit till skären, som det sades med 16,000 mans besättning. Han vågade derföre icke drifva anspråken högre, utan förklarade sig färdig att antaga de af Karl föreslagna villkoren.

Då denne åter fick veta, att den länge väntade flottan ankommit, ökade han sina fordringar. *Sigismund skulle straxt bortsända alla troppar och resa till Stockholm med icke större sällskap, än konung Johan vanligen plägat medföra. Om fyra månader skulle riksdag hållas, då alla ärender borde afgöras, till dess skulle allt förblifva i sin närvarande ställning; alla qvarstanna vid sina embeten; hertigen, icke konungen, sköta regeringen; riksens ständer hafva rätt att angripa den, som ofvanstående punkter icke obrottsligen hölle* o. s. v. Sigismund ansåg detta förslag så godt som en krigsförklaring. Han fruktade att blifva från båda sidor angripen af hertigens landthär och flotta, och beslöt således draga sig från Stegeborg till Linköping. För att dölja företaget sände han bud till hertigen att fullfölja underhandlingarna. Derpå förordnades någon besättning på slottet, hvarefter han natten emellan den 20 och 21 September, uppbröt och begaf sig på vägen till Linköping, alltsammans i så stor tysthet, att hertigen icke deraf märkte det minsta. Åtskilliga uppträden föreföllo under det nattliga tåget. Hästarna störtade för en och annan af herrarna, och i daggryningen utspriddes ett rykte, att hertigen med sin här följde i spåren och vore färdige att angripa eftertroppen. I största brådska ordnades knektarna så godt man kunde, och fruntimrens vagnar fördes i säkerhet framom hären. I denna ställning tillbragte man en lång stund under ångestfull vän-

tan; men, då ingen fiende hördes af, fortsattes tåget till Linköping.

Först två timmar sedan konungen uppbrutit, fick hertigen underrättelse derom och skyndade efter. Men, då han ej kunde upphinna fienden, sände han bud åt Kalmaretrakten att förmå bönderna med fällda bråtar stänga vägen, i fall Sigismund ämnade sig ditåt. Sjelf angrep han Stegeborg, som straxt intogs och lemnades till sköflings, utom hvad som tillhörde konungen och prinsessan Anna, hvilket upptecknades och förvarades. Då hertigens flotta kom, hade hon i skärgården mött ett polskt skepp, som ämnade sig till Kalmar. Åtskilliga af svenska befälet, Isak Behm, Johan Luth och några båtsmän sprungo plundringslystna ombord derpå. Polackarna bådo på det ödmjukaste om förskoning åtminstone till lifvet, men förgäfves. Man kastade dem öfver bord; de som kunde simma, genomstuckos i vattnet; på dem som sökte fasthålla sig i ankartågen, afhöggos händerna. Svenska båtsmännen ansågo alla polackar för jesuiter i följe af deras långa rockar, hvilket misstag ökade förbittringen. Petrus Lanterna, en verklig jesuit, blef på det grymmaste behandlad, slutligen kastad i vattnet, stympad och genomstucken, tills ändteligen intet lif mera syntes. Sedan plundrades fartyget, hvarpå resan fortsattes till Stegeborg. Bönderna i skären upphemtade och begrofvo de döda kringflytande kropparna, och hertigen ogillade det omenskliga förfarandet. Det befinnes dock icke, att han deröfver utkräft något straff.

Efter Sigismunds afresa blefvo hans skepp, 40 till antalet, tagna och alla derpå varande egodelar lemnade till plundring, undantagande konungens enskilda tillhörigheter på skeppet *Hvita Örnen*. Stegeborgs och flottans eröfring skedde den 21 September och redan den 22 skyndade hertigen till Rysta på Linköpingsvägen. Härifrån skref han och *bad konungen för Frälsarens och återlösarens bittra pina och död icke af arga menniskor, som allt ondt åstadkommit, låta öfvertala sig att draga längre bort och företaga någon ytter-*

ligare vidlyftighet. Hertigen toge Gud till vittne, att han intet annat ment, sökt och önskat, än det, som lände kongl. maj:t och fäderneslandet till välfärd och bästa. Sigismund svarade dagen derpå: *Oss förundrar, hvarföre eders kärlighet längre vill besmycka och bemantla sin orättfärdiga sak för gemene och oförståndige man. Vi veta intet annat att svara än, vill eders kärlighet nöja sig med vår en gång gifna försäkran, så är det ännu efterlåtit. Hvar om icke, så kan eders kärlighet göra, som han vill. Vi befalle vår sak i Guds rättvisa dom.* Karl skref och frågade, *hvad det betydde? Om han frisades från sin trohets ed? Han mente dock sjelf konungen bättre och sände nu ett nytt förlikningsförslag.* Tillika ryckte han med sin här fram till Bjursholm, tre fjerdedels mil öster om Linköping.

FJORTONDE KAPITLET.

STÅNGEBRO SLAG *).

Sigismund väntade ofördröjligen ett anfall af Karl och lät till den ändan rödja bort de flesta gärdesgårdar utåt Mörtlösa, Kallersta och Åby, på det hans rytteri skulle obehindradt kunna röra sig. Då hertigen dröjde, tågade polackarna tillbaka in i Linköping. *Karl, Buskekrypare,* sade de, *vågade ej ut på slätten.* Ännu

*) Riksark. Acta Historica 1597. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation.
Riksark. Acta Historica 1597. — Några konung Sigismunds bref och protokoller. Deribland Firleys och Wokovitz's vittnesbörd.
Riksark. Acta Historica 1598. — Göran Jakobsson Silfpatrons berättelse.
Riksark. Acta Historica 1598. — Proelium ad Lincopiam in Svecia commissum, (Tyckes sammanskrifven af polackarna och för dem partisk.)

hette det dock på båda sidor, att man sökte förlikning. Men natten emellan den 24 och 25 Sept. drog Hans Wejer med något rytteri ut emot hertigens läger vid Bjursholm, gick öfver bron och började angripa. Emot honom framkom en hop ryttare, anförda af Anders Lennartsson och Henrik von Ahnen. Hans Wejer säges hafva begärt ett samtal med den sednare. Men, när von Ahnen nalkades, ropade Wejer åt tvenne ryttare: *Griper den skälmen!* Ryttarna rusade fram, men von Ahnen fattade sin bössa och sköt den ena, hvarjemnte hans tillärda häst sparkade den andra från sig. Flere troppar framryckte, och Wejer måste draga sig tillbaka.

Hertigen blef på ögonblicket underrättad om denna skärmytsling. Han lät straxt tillkalla Anders Lennartsson, likaså Axel Lejonhufvud, hvilken, väckt ur sin djupa sömn, knappt hunnit kasta rustningen öfver linnet. Med dessa båda inneslöt han sig i tältet. Hvad de afhandlade, vet ingen. Om en kort stund sammankallades alla anförarna, då Karl föreställde, *huru allt hopp om fred var förbi, då konungen afslog hvarje billigt villkor till förlikning med sina undersåtare och deremot sökte hvarje tillfälle att skada dem. De borde derföre, enligt både den heliga skrift och naturlig lag, med värja och vapen försvara lif och lefverne, hustru och barn, ro och frihet, och i Guds namn gå löst på fienden.* Alla visade sig villiga och just i gryningen uppbröt hela hären. Vädret var stilla och lugnt, men vid solgången uppsteg från Stångån och utbredde sig öfver nejden en ovanligt tjock och efter marken gående dimma, så att härarna ej kunde se hvarandras rörelser. Karl hade dock från Wårdsbergs socken tagit med sig som vägvisare en bonde vid namn Olof i Wånga. Denne sprang uppå en höjd kallad Gumpekulla, hvarifrån han öfver dimman kunde se de uppstickande fanorna af Sigismunds här och derföre äfven underrätta Karl om dess riktning. På kullen stod en sten, bakom hvilken samma bonde säges sedermera hafva legat skyddad under hela slaget, hvadan man ännu hör bönderna der i trakten upprepa följande rim:

Vid stenen på Gumpekulla backe
Der gömde Ola sin tjufvenacke.

Hertigen var genom Stångån skild från staden och Sigismunds här. Tvenne broar ledde öfver densamma, nemligen lilla Stångebro ej långt derifrån, som nu varande bron är, och Stora Stångebro ett stycke längre ned åt norr. På något afstånd från ån delade sig vägen till dessa tvenne broar. Hertigen delade också sitt folk. Mot Stora Stångebro sändes Anders Lennartsson med Samuel Nilsson, mot Lilla Stångebro åter Hans von Masenback, Hans Eriksson Ulfsparre med flere.

Då Wejer efter sitt nattliga ströftåg hade återkommit till staden, väntade man stundeligen ett anfall af hertigen. Derföre hade Sigismunds hela här i gryningen stått slagfärdig vid båda broarna; men, då, efter en stunds väntan, ingen fiende hördes af, tågade största delen tillbaka in i staden och lemnade endast några få troppar och kanoner qvar på östra sidan om ån. Då säges, att borgmästaren i Linköping genom klämtning i storklockan gifvit hertigen ett förut öfverenskommet tecken, det nu vore bästa tillfälle att angripa. Karl ryckte fram och i detsamma sjönk dimman, så att Sigismunds vakter sågo hela hans här framtågande öfver fältet. Hastigt slogo de larm. Krigsfolket i staden, som knappt hunnit sitta af hästarna, måste åter upp och ut mot fienden.

Mot Stora Stångebro sändes Arvid Drake. Men, emedan det var ett stycke väg från staden till bron, hade hertigens folk redan slagit de derstädes qvarlemnade tropparna, och då Draken kom dit öfver, hann icke hans folk ställa sig i ordning, innan de jagades hufvudstupa tillbaka öfver bron, der många i trängseln störtade i vattnet och drunknade och ännu flera nedhöggos. Åtskilliga nya anfall gjordes af polackarna att återtaga bron, men förgäfves. Samuel Nilsson besatte den just här belägna Gumpekulla backe med en hop hakeskyttar och några från polackarna tagna kanoner. Med dessa

underhöll han en så stark eld, att ingen onåpst vågade fram på motstående stranden, ja grenar och qvistar af dervarande träd flögo i luften för kulorna. Johan Gyllenstjerna med adelsfanan skickades af konungen till undsättning; men just då den skulle angripa, kom Lindorm Ribbing från staden och ropade, *att de ej borde gå öfver bryggan, utan stanna qvar i staden, för att nu under skarpaste striden hafva vakt om konungens person.* De togo Ribbingen på orden och förblefvo overksamma. Härigenom lemnades hertigens folk i ostörd besittning af bron och alla på den flygeln vunna fördelar.

Vid Lilla Stångebro blef striden hårdare. Hit hade Sigismund sändt polska, ungerska, skottska och småländska fotfolket under Farensbach, och vestgöta ryttare under Göran Nilsson Posse. Som denna bro låg närmare staden, hunno de komma öfver densamma och uppställa sig på andra siden bakom en gärdesgård, hvarifrån de gåfvo en mördande eld mot den anryckande fienden. På den vid lilla Stångebro liggande Ladugårdsbacken, voro dessutom några fältstycken uppförda, hvilkas kulor också anställde förödelse bland hertigens leder. Dessa veko tillbaka. Polackarna lemnade den skyddande gärdesgården och jagade efter dem ut på fältet öfver 1300 steg till en skogig bergshöjd, der svenskarna åter fattade stånd och förnyade striden med största häftighet. De främmande knektarna försvarade sig tappert, ehuru Karl sände flere gånger förstärkning åt de sina. Då detta förspordes till stora Stångebro, skyndade ryttmästaren Nils Germundsson utefter ån till lilla Stångebro, borttog polackarnas dervarande stycken och antände deras krutförråd. På samma gång ilade Anders Lennartsson med en betydlig del af sitt rytteri öfver fältet, dit striden stod. Sigismund sände på sin sida Göran Nilsson Posse med vestgöta rytteri till polackarnas undsättning. Men, då de ämnade rycka fram, kom Nils Rasch och ropade, *att de skulle skona sina landsmän.* Man trodde, att det skedde på konungens befallning och lydde så, att hela regementet stannade overksamt vid

bron. Emedlertid rasade striden häftigt vid andra ändan af fältet. Det främmande folket försvarade sig med mycket mod. Men svenskarna voro öfverlägsna till antal och äfven till ställning, då de från tvenne sidor kunde angripa sin fiende. Detta ökade modet och ifvern hos alla. Hans Ulfsparre i synnerhet svängde sitt slagsvärd, härjande bland fienderna. En soldat, Anders Stång benämnd, kastade enligt sägen tröjan af sig, för att vara vigare, bröt sedan in bland fienderna och nedhögg ensam omkring sjuttiofem man. När Sigismunds folk så häftigt angrepos och dertill sågo sina egna ryttare stå sysslolösa vid bron, förlorade de mod och hopp. En ungrare, som förut varit Karls stalldräng, började ropa, *att det ej var värdt uthärda en sådan strid, då man såg sig förrådd af konungen och ryttarna.* Snart grepo alla till flykten och förföljdes i hamn och häl af Anders Lennartsson med rytteriet. Han stötte dervid på Göran Posse och vestgötarna. *Broder!* ropade Possen, *skola vi här mötas som fiender? — Här gäller intet broderskap utan krut och lod!* svarade Anders Lennartsson och sprängde emot vestgötarna. Dessa vände också till ryggen och inveckIades bland det flyende fotfolket. I vild oordning rusade de tillsammans ned på den lilla bron, hvarest en förfärlig trängsel uppstod. Många störtade i vattnet och omkommo; än flere blefvo nedhuggna på stranden. Vid andra ändan af bron lågo åtskilliga qvarnhus, i hvilka polackarna fattade stånd och började gifva eld på svenskarna; men Karl lät framdraga några kanoner och besköt dermed qvarnhusen, så att polska hejdukarna måste genom fönsterna hoppa derur. De antände dock dervid byggnaderna och bron, på det att hertigen icke skulle kunna förfölja dem längre. Dennes här stod emedlertid på backarna öster om ån, och hans kanoner spelade obehindradt mot staden. Dessutom innehade han stora Stångebro och kunde deröfver, när som helst, framtränga vidare.

Sigismund hade icke deltagit i striden, men likväl på stadssidan ställt sig oförfärad i kulregnet, för att upp-

muntra de sina. När slaget var förloradt, började hans anhängare ropa, somliga på stillestånd, andra på stridens förnyande. Detta sista yrkades förnämligast och ganska ifrigt af svenska rådsherrarna. Men det främmande krigsfolket nekade alla med *en mun att ytterligare blottställa sig. De hade i denna strid blifvit allt för mycket besvikne af svenska rytteriet och önskade, att konungen ville sluta förlikning.* Sigismund afsände i sådant ärende Arvid Svan, en gammal och redlig adelsman. Denne ställde sig med en trumpetare vid åbrädden och begärde tala vid hertigen. Samuel Nilsson red bort att söka denne, som just då fallit på knä och höll på att tacka Gud för segren. Så snart han fick höra, att konungen önskade stillestånd och förlikning, befallte han straxt sitt folk att upphöra med fiendtligheterna och red på sin sida ned till åbrädden, för att öfver strömmen tala med Arvid Svan. Då de som bäst voro sysselsatta dermed, hördes ett skott från staden och en blykula slog hertigen för bröstet, så att märke derefter syntes i harnesket. *År det förräderi å färde?* frågade han häftigt. Svan nekade och bedyrade, att han trodde det vara från någon händelsevis aflossad bössa. Men upp till Sigismund kom i samma stund hans hofjunkare, Henrik Nykirk, och berättade med mycken sjelfförnöjelse, att han nedskjutit konungens förnämsta fiende. Sigismund svarade: *Det ville jag icke, att någon af mitt folk skulle hafva gjort.*

Hertigen fordrade emedlertid af Svan såsom det första och förnämsta vilkoret att i sina händer erhålla Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Ture Bjelke och Göran Knutsson Posse. Dessa, högeligen förskräckta öfver en sådan begäran, bådo konungen, att han, om möjligt vore, skulle rädda dem. Han sände också markgrefven Edvard och Erik Brahe att underhandla härom, men erhöll nekande svar. *Eder, grefve Erik*, sade hertigen, *hafver jag ingen ovänskap till; ty i egen samma tro som konungen och hafven handlat efter samvetet. Men icke så de andra fem; och vill konungen icke*

godvilligt utlemna dem, så finnas här de männer, som nog skola hämta ut fäderneslandets fiender och förrädare midt utur konungens hop. Härvid pekade han på en mängd beväpnade bönder, som just då kommit till hans undsättning. *Derföre*, tillade han, *skola de utan undskyllan och bön lemnas i mina händer att efter Sverges lag stå till rätta och plikta för sina gerningar. Detta skall ske på en fri riksdag i kejserliga, konungsliga och furstliga sändebuds närvaro, och utlofvar jag vid min salighet och furstliga ära, att dem till dess intet ondt vederfaras skall.* Sigismund ville icke i olyckan öfvergifva sina vänner. Han gick till soldaterna och uppmanade dem att åter försöka krigslyckan; men förgäfves, ehuru han med fulla händer bland dem ville utösa guld och silfver. Då Karl fortfor att hota, bådo slutligen herrarna sjelfva att blifva mot säkra villkor öfverlemnade, på det ej konungens egen person skulle lida någon olycka. Han biföll. Någon särskild förbindelse eller några villkor blefvo likväl icke uppsatta. Man nöjde sig med det, hertigen mundteligen yttrat åt Brahe, och ämnade att innesluta herrarna uti den allmänna öfverenskommelsen. De sleto sig ur sina gråtande fruars armar och fördes öfver bron. *Om*, sade de, *vi lika troget tjent hertigen, som konungen, så hade vi visserligen erhållit bättre belöning.* Karl mottog dem kallt, och frågade dem korteligen: *Kunnen i för Gud och menniskor försvara edra gerningar?* Alla tego, utom Göran Posse. Han slog sig för bröstet sägande: *Vi vilja försvara vår sak som ärliga män* *). Ytterligare samtal tilläts ej. De blefvo under vakt bortförda till bondbyarna deromkring.

Så snart råden voro utlemnade, drog Karl tillbaka sina troppar, och slaget var slutadt. Hertigen säges deri hafva mistat endast 40 man, troligen för litet; Sigismund deremot förlorade 2000 man, sju fältstycken och slutligen svenska kronan.

---

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl p. 252.

Stångebro slag är den sista stora drabbning, som blifvit hållen i det inre af fäderneslandet. På dess utgång berodde äfven i många hänseenden Sverges både andliga och verldsliga frihet. Det lefver också i friskt minne. Rimmen om Gumpekulla backe får man höra upprepas i alla landsorter, och i trakten kring Linköping veta bönderna noga att utvisa stället, hvarest slaget stått. Efter vanligheten har man om det samma berättat åtskilliga underbara sägner. Sankt Brita skall redan i sina dagar hafva förespått, att en gång i tidernas fullkomnande skulle en främmande krigshär infalla i riket, då kring Vadstena en så förfärlig drabbning komme att hållas, att de födas vapen skulle simma i blod. En annan sägen var, att natten mellan den 24 och 25 September 1597, eller jemnt ett år före slaget, voro tvenne bönder ute och fiskade i Stångån. De sågo då på himlahvalfvet ett mörkt moln, som med förfärligt dån delade sig. Från hvardera sidan framkom en krigshär, den ena i svensk, den andra polsk drägt. De drabbade tillsammans med buller och gny, tills den polska slutligen blef fördrifven. Litet derefter klarnade himmelen, och de sågo deröfver framträda en man med majestätligt utseende och lång mantel. I högra handen bar han ett svärd med nedvänd udd, från hvilken blodsdroppar sågos nedflyta; några föllo till och med i fiskrarnas ökstock. Då allt försvunnit, skyndade de till staden och berättade sin syn för biskopen och borgmästaren, hvilka upptecknade densamma och sedan med förskräckelse sågo dess fullbordan.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR.

För att lätta öfverläggningarna begärde Karl ett personligt sammanträde med konungen. Det beviljades och skulle gå för sig emellan stora Stångebro och staden. Båda krigshärarna voro uppställda på hvar sin sida af

ån. Det var öfverenskommet, att hertigen skulle rida öfver till konungen. Nils Bjelke och flere andra varnade Karl, att icke på sådant sätt öfverlemna sig i fiendens våld. Men han svarade: *Jag vill visa, att det icke är jag, som är hans fiende.* På samma gång redo konungen ur staden och hertigen öfver bron. Då de nalkades, steg hertigen af hästen, för att betyga konungen sin vördnad, men denne nödgade honom stiga upp igen, hvarpå de redo tillsammans utåt fältet under ett af ingen hördt samtal. Derefter följde hertigen in till staden, der han spisade hos konungen. Öfver bordet talades om likgiltiga ämnen, t. ex. den beqvämligaste väg för konungen till Stockholm o. s. v. Både Sigismund, Anna och hertigen visade hvarandra i yttre måtto förtroende och vänskap. Efter måltidens slut red Karl ur staden. På gatorna voro till hans ära i tvenne leder uppställda konungens hejdukar, hvilkas fältpredikant steg fram och i ett latinskt tal prisade *hans furstcliga nådes tapperhet, och det, som ännu mera var, hans mildhet och återhållsamhet att begagna segern, hvarigenom han uppenbarligen tillstoppat alla de lögnmunnar, som honom oloflig ärelystnad pådiktat hafva.* Hertigen red ifrån den berömmande talaren, strödde guld bland folket och skyndade till de sina, hvilka med glädjerop mottogo honom från det mycket fruktade besöket.

Förlikningen blef den 28 September afslutad på hufvudsakligen samma vilkor, som de af Karl vid Stegeborg sista gången föreslagna, med tillägg, om amnesti för alla anhängare på båda sidorna, utom de fem rådsherrarna, hvilka af främmande sändebud skulle dömas. Den 29 September var Karl åter bjuden till gäst hos konungen. Dagen derpå upplöste han sin krigshär och tågade, åtföljd endast af vanlig lifvakt, till Örebro, der maka och barn väntade.

TJUGONDEÅTTONDE KAPTLET.

SIGISMUNDS FLYKT.

Karl skref till Stockholm om nödiga åtgärder för konungens vederbörliga emottagande. Emedan den långt framlidna årstiden gjorde all segling vådlig, frågade han, *om icke Sigismund häldre ville fara landvägen och föreslog i sådan händelse, huru färden bäst kunde ställas och nattläger tagas.*

Men Sigismund tänkte på helt annat, än att resa till Stockholm. Genom Stångebro slag och den der ingångna förbindelsen såg han sig helt och hållet lemnad uti hertigens händer. Flere uti sällskapet, och förnämligast prinsessan Anna, skrämde honom: *När den främmande hären är borta,* sade man, *bryr hertigen sig ej mer om ord eller löfte, utan sätter säkert konungen i fängelse och rycker till sig all magten* *). Detta öfverensstämde med hans egna tankar, och det var derföre icke på allvar, som han antog de föreslagna vilkoren. Medan ännu underhandlingarna i Linköping varade, kallade han en dag upp till sig tvenne den påfliga stolens så kallade protonotarier och dessutom till vittnen, biskop Tyliski, fältherren Farensbach och sekreterarne Voloviats och Pstrokonski. För dessa beklagade han sig öfver hertigens förräderi, förklarade, att han icke ansåg sig bunden af den ed och underskrift, som honom nu aftvingades, och kallade dem till vittne, att han redan i förväg gjorde inom sig detta förbehåll **). Han ämnade derföre begifva sig till Polen i stället för Stockholm och sedan med en större här återkomma och alldeles fördrifva sina fiender.

---

*) D'Albed. — Messenius om Sigismund och Karl p. 276.

**) Riksark. Acta Historica 1596. — Några konung Sigismunds bref och protester. Deribland just ofvannämnde vittnesbörd i Okt. 1598, utfärdadt af Henrik Firley och Eustachius Wokowitz, protonotariis sedis apostolicæ.

Dessa beslut höllos dock hemliga, och för att ännu ytterligare dölja dem, sändes en del af konungens hofsällskap, vid pass 200 man, landvägen till Stockholm. Den 3 Oktober uppbröt hela den öfriga hären, hvilken ännu utgjorde vid pass 5000 man. Den tågade med flygande fanor och i full ordning, med konungen i midten, ty man trodde sig icke fullt säker för hertigen. Vid Stegeborg tänkte Sigismund narra sig till flottan och begärde derföre af Scheel att erhålla alla skeppen, för att på dem föra sig sjelf till Stockholm och sitt folk till Dantzig *). Scheel vägrade och lemnade endast så många, som oundgängeligen behöfdes, och hertigen uttryckeligen nämnt. På dessa och de främmande fartygen inskeppade Sigismund sitt folk och seglade utåt skären. Då han kom till Baresund, väntade alla, att man skulle taga af åt venster på Stockholmskosan. Konungen deremot befallte styra åt höger till Kalmar. Men flottan öfverfölls och skingrades af en ganska häftig storm. Konungens skepp, Hvita Örnen, anlände bland de första till Kalmar sund, men kastades utanför Stöfle på grund, så att man hvart ögonblick fruktade, att det skulle remna. Den enda båt, som fanns, utsattes, och konungen steg deri; men dödsångesten gjorde, att en hop af besättningen också kastade sig efter honom. Lifvakten ville med dragna svärd drifva dem tillbaka. *Låt dem vara!* sade Sigismund: *De äro ju lika rädda om sina lif, som jag om mitt* **). Han kom lyckligt i land, och om några dagar anlände äfven den öfriga flottan.

Sigismund skref till hertigen och sade: *att stormen drifvit honom ur bestämda kosan, så att han nödgats taga sin tillflykt till Kalmar. Han vågade nu mera icke ut på hafvet; utan ämnade sig landvägen till Stockholm.* Emedlertid lät han på Kalmar slott sammanföra allehanda mun- och krigsförråd, inlägga besättning och

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.
**) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl. (Jemnför Lubienski opera posthuma p. 477.

förordnade Johan Sparre till befälhafvare. Sedermera, då hans folk något hvilat sig, seglade han den 25 Oktober från Kalmar och vände kosan åt Dantzig. Åter blef han öfverfallen af en häftig storm, så att hela flottan skingrades. Flere af de svenska skeppen passade på tillfället, öfvergåfvo konungen och vände tillbaka till Sverge *). Sigismund åter och prinsessan voro på ett fartyg, benämndt Svanen. Det stötte på grund vid Hella och förgicks. Med möda kunde folket räddas, och Sigismund sjelf blef med lifsfara ryckt ur vågorna af Torsten Lennartsson. De kungliga syskonen måste sedan på bondvagn åka till Pardubits, hvarifrån konungen i tysthet reste till Oliva kloster.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

SIGISMUNDS AFSÄTTNING.

Hertigen satt en dag med sina vänner till bords i godt lag hos Tönne Göransson på Hönsegård. Då inkom från landshöfdingen i Östergötland, Johan Oxenstjerna, ett ilbud med underrättelse om konungens flykt. Hertigen vände sig till Axel Ryning och sade: *Vi måge bekänna, att denna konungens obetänkta gerning oss högeligen förtryter. Gudi lof, vi hafva ett godt samvete, att det icke är vi, som förderfvat honom. Men efter ingen förhoppning mera är att öfvervinna hans hat och arghet mot oss och riket, så skola vi nu också med all vår magt hjelpa till, att han får stanna qvar, dit han rymt* **).

All ting tycktes äfven förebåda, att detta skulle gå ganska lätt. Vid ryktet om Sigismunds flykt förlorade hans anhängare modet. Lascy steg om bord och seglade från Stockholm, och i hans sällskap följde en stor mängd af Sigismunds ifrigaste anhängare. De qvarblifne sökte

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

**) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

på allt sätt försona sig med hertigen, men det lyckades sällan. Denne herre företog nu en sträng räfst. Klas Bjelke, Angermannus, Schepperus, ja alla betydligare, som tagit Sigismunds parti, blefvo fängslade. Borgerskapet i Stockholm befalltes infinna sig på Helgeandsholmen till mönstring, likasom de nyss förut gjort till Sigismunds fördel. De kommo, men icke i så prålande drägter, som förra gången, utan med ringa kläder och nedslaget utseende, och fingo uppbära en skarp skrapa. Borgmästare och råd afsattes; andra tillförordnades, som voro Karl mera tillgifna. En stor mängd anklagades såsom polskt sinnade förrädare och dömdes från gods och egendom. Detta lemnades till sköflings åt Karls anhängare, af hvilka somliga på sådant sätt inom kort tid vunno stor rikedom: oftast med orätt; ty, tillsammans utgörande ett stort och mägtigt parti, anklagade och dömde de som riksförrädare ofta de oskyldigaste personer, endast för att komma åt egodelarna. Till en del var hertigen i okunnighet om detta förfarande, och det lemnades i alla händelser ostraffadt. Karl ville, utan att det syntes komma från honom, på sådant sätt belöna de anhängare, som under dessa hvälfningar, för hans skull, mången gång åtagit sig vådliga och förhatliga uppdrag. Detta kastade emedlertid skugga på honom i de rättänkandes ögon, och många, som ämnade söka förlikning, flydde af fruktan för ett så orättvist behandlande.

Från Dantzig skref Sigismund till Karl *och uppgaf inre oroligheter i Polen, som orsak till bortresan.* Men vid samma tid sände han till främmande hof och äfven till sina vänner i Sverge öppna bref, i hvilka han klagade, *att hertigen var en uppenbar upprorsstiftare: att förlikningen i Linköping var tvungen, och således Sigismund icke förbunden att hålla densamma. Han ämnade nu också återkomma med större krigsmagt och hämnas.* Hertigen, på det högsta uppbragt, sammankallade ständerna till Jönköping i början af 1599. Der uppvisade han de bref, Sigismund skrifvit till honom från Stegeborg, Kalmar och Dantzig, och jemnförde dem

med nyssnämnde öppna kungörelse, hvaraf man kunde se konungens falskhet. Denne hade äfven mot rikets lag öfverlemnat Kalmar slott åt främlingar, och ämnade nu för andra gången med utrikes här angripa fosterlandet. I följe af allt detta beslöto ständerna: *att Sigismund skulle afsäga påfviska och antaga evangeliska läran, snart skynda till Sverge, och der för alltid qvarstadna. Ville han ej samtycka till allt detta, borde han sända prins Uladislaus till Sverge, för att i lutherska läran uppfostras under hertig Karls förmynderskap. Ville han ej heller antaga detta välmenta tillbud, så varnade ständerna förut, att de ämnade uppsäga honom och hans lifsarfvingar all undersåtlig tro och lydnad. På allt detta skulle han inom fyra månader svara, eljest ämnade de se sig om efter en annan konung.* Ständernas underskrift var följande: *Eders kongliga majestäts underdånige, tropligtige och hörsamme tjenare, så länge vi lefvom och af eders kongelige majestät vid vår kristeliga religion, lag och rätt tryggeligen hållne och beskärmade blifvom* *). Den bestämda tiden förflöt, men intet svar kom. Man väntade ännu två månader, men lika förgäfves. Den 24 Juni 1599 samlades åter ständerna i Stockholm. *Då uppsade de Sigismund all tro och lydnad. Men, som barnet ej borde umgälla fadrens missgerning, så vore man ännu färdig att antaga Uladislaus till konung, derest Sigismund inom år och dag ville sända prinsen till Sverge att i evangeliska läran uppfostras. Inom sex månader skulle han svara härpå.* Denna tid förflöt återigen utan något svar. Ständerna blefvo ånyo sammankallade till Linköping 1600 i Februari. Här bekräftades Sigismunds afsättande, och kronan erböds åt Karl. Likväl bestämdes, att om Uladislaus inom fem månader hitkomme, skulle han ändå blifva konung under Karls förmynderskap; hvarom skrefs både till Sigismund och polska rådet. Nu förbigingo två år under öppet krig med Polen, innan 1602

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

i Juni nästa riksdag sammankallades till Stockholm. Här anmodades Karl ännu en gång af ständerna att emottaga kronan, och tronföljden bestämdes efter honom på Gustaf Adolf, sedan på Karl Filip och sist på hertig Johan. Icke desto mindre skref Karl till Sigismund och bad honom insända Uladislaus inom nästa sista Augusti. *Försummades det äfven nu, borde ingen längre undra, att svenska kronan sattes på ett annat hufvud.* Ingen Uladislaus kom, men Sigismund utfärdade ett öppet bref: *huru hans otrogne farbroder förfört Sverges innebyggare med dikter; undandolt Sigismunds bref; bedrifvit lika mycken grymhet som konung Erik; slagit under sig kronan, enkors samt faderlösa barns egodelar; med falskhet erbjudit kronan åt Uladislaus, men under villkor, som aldrig kunde antagas, ty en öm fader kunde ej anförtro sitt barn i så tyranniska händer. Sigismund anropade derföre Gud den aldrahögste som beskyddare för sin rättvisa sak, och varnade Sverges innebyggare för deras förblindelse.* Karl svarade ännu hårdare, men dröjde det oaktadt ända till **1604**, innan han fullkomligt gjorde slut på dessa underhandlingar och sjelf antog konungatitel. — *Jag vill*, sade han, *att det skall ses, det jag icke fikat efter Sigismunds krona.*

Vi kunde här sluta berättelsen om konung Sigismund. Sammanhanget fordrar dock, att ännu tillägga några kapitel och deri anföra utgången af dessa hvälfningar, och det slut, som träffade de förnämsta häri invecklade personer.

TRETTIONDE KAPITLET.

KALMARE BELÄGRING 1599 *).

Då Sigismund reste från Kalmar, förordnade han Johan Sparre till befälhafvare derstädes, försäkrade om

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Notata ur salig ståthållaren Hans Kristerssons almanacha.

snar undsättning och uppmanade till tappert motstånd. *Om äfven Karl skulle hota med Erik Sparres lif, borde likväl brodren förhålla sig som en ärlig man och svara, att en sådan hertigens illbragd skulle blifva af både Gud och menniskor straffad* *).

Johan Sparre var i anseende till bitterhet mot hertigen rätta personen för detta uppdrag. Redan som broder till Erik Sparre var han hatad, och icke stort mindre för sin egen person. Vi hafva redan förut omtalat hans skällsord mot Karl under Johans tid. Straxt efter dennes död var han en trogen verkställare af åtskilliga Sigismunds uppdrag, hvilka stridde alldeles mot Karls vilja. Uti Februari 1595 hände det en gång, att han i Stockholm gick i sällskap med Karl Sture från ett gästabud. Denne sednare var lika ifrig anhängare af hertigen som Johan Sparre motsatsen. Detta gaf anledning till en häftig ordvexling, hvilken ej slutade förr än de dragit värjorna. Striden stod på stortorget. Karl Sture blef sårad i armen, men dolde det och saken nedtystades för det närvarande. Emedlertid visste hertigen och Sparren hvad de hade att vänta af hvarandra.

Jemte Sparren förordnades Lars Rålamb till tygvaktare på Kalmar. Denne var ej heller väl anskrifven hos Karl. Han hade 1596 varit riksrådens sändebud till Polen angående regerings-råds-fullmagten. Sedermera hade han 1598 på Sigismunds befallning skaffat denne St. Britas och Karins skrin, hvilka då utfördes till Polen.

Oförtöfvadt efter Sigismunds afresa började Karl sina rustningar, och redan i slutet af November anryckte Gyllenhjelm mot Kalmar i spetsen för smålänningarna och flere truppar. Jemnte honom förde Samuel Nilsson befälet och ifrån denna tid visar sig emellan dessa tvenne

---

Riksark. *Acta Historica* 1598. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation.

D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

*) Riksark. *Acta Historica 1597.* — Konung Sigismunds instruktion för Johan Sparre d. 21 Okt. 1598

herrar den innerligaste vänskap och förtroende. Vid deras ankomst rymde straxt många af besättningen från slottet. Gyllenhjelm, härigenom modigare, drog närmare och förlade fotfolket i Perstorps ladugård, ryttarna åter i Skällby och på Djurgården, och sände en trumpetare mot staden, med påstående, *att alla utlänningar skulle resa derifrån och slottet öfverlemnas åt infödde svenske män.* Sparren svarade, *att han höll slott och stad konungen och dess lifsarfvingar tillhanda* *), hvarpå han lät förbomma norr- och vesterportarne. Ett fartyg, lastadt med proviant, kom till stadens understöd från Dantzig. Det hade makligt kunnat inlöpa till Kalmar, men skeppskaptenen låg så länge och kalasade i Avaskär, tills besättningen gjorde myteri, bemägtigade sig skeppet och lemnade det åt Gyllenhjelm. Lyckligare blef ett annat företag. Från Dantzig sändes trenne skepp med 400 ungrare under anförande af Ladislaus Beckes. Gyllenhjelm måste overksam åskåda, huru denna förstärkning landsteg, och tågade in i staden. Till dess förhindrande hade han redan förut begärt fartyg; men de anlände först trenne dagar efter Beckes ankomst. Polska skeppen lade sig under slottets kanoner, de svenska åter vid Söder Möre.

Gyllenhjelm sände straxt en ny uppfordring till Beckes. Denne mottog budet höfligt, men lemnade intet annat svar tillbaka, än en tryckt berättelse om det straff, som kejsaren låtit en befälhafvare undergå, hvilken utan nödtvång uppgifvit den honom anförtrodda fästningen.

Gyllenhjelm kunde i början ingenting betydligt företaga, emedan han hade endast små kanoner. Han nalkades likväl och lägrade sig på Malmen. Sparren och Beckes på sin sida voro deremot ganska verksamma. Den 11 December afbrände de Malmen, så att Gyllenhjelm nödgades draga sig till Perstorp; men den 19 derpå följande lät Beckes föra en hop kanoner uppå bastionen St. Erik och vid norra och vestra port. Dermed

*) Riksark. Historiske acter 1594, 1595 och 1596 — Brefvexling mellan Karl Gyllenhjelm och Johan Sparre.

började han att beskjuta Perstorp, så att husen tändes och Gyllenhjelm måste rycka undan med en stor del af sitt folk. I dessa dagar ditkom Erik Brahe, som nu försonat sig med hertigen. Han medförde ett bref, hvaruti den sednare hotade Sparren sålunda. *Derest du icke lemnar Gyllenhjelm slottet, vela vi vara din gäst och med oss hafva i följe din broder och flere hans medhjelpare och låta derutanför bekomma deras förtjenta lön* *). Sparren lemnade det ohyggliga hotet utan afseende.

Gyllenhjelm erhöll emedlertid mera folk och flere kanoner, så att han åter kunde gå anfallsvis till väga. Straxt efter Perstorps brand, gick han en natt öfver den hårdt tillfrusna isen ända under slottsmurarna, och lyckades att der uppbränna fiendens skepp, men blef sjelf sårad af en kula i kindbenet. Den 7 Januari 1599 for Karl i egen person ned till de belägrade. Vid sin ankomst nickade han åt fremlingarna på vallen och sade: *Glück und gutes Wetter* **)*! I skolen snart få gäster* ***). Då han såg Gyllenhjelms sårade kindben, erböd han honom Bergqvara gård, som Johan Sparre innehade i förläning. Gyllenhjelm undbad sig och önskade, att Sparren måtte erhålla förlåtelse. Likaså begagnade han detta tillfälle att försona Arvid Drake med hertigen. Karl skulle emedlertid till den förut omnämnde Jönköpings riksdag. Han befallte Gyllenhjelm att under mellantiden hålla noga vakt, men för öfrigt ingenting annat företaga, än än låta förfärdiga skanskorgar, stormstegar o. s. v. Så skedde också. Sparren åter gjorde några mindre utfall,

---

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Bref från hertig Karl till Johan Sparre. Nyköping d. 15 Dec. 1598. (Jemnför Riksark. Acta Historica 1599 et 1600. Johan Sparre till Sigismund. Kalmar d. 19 Juni 1599.

**) Lycka till godt väder!

***) Riksark. Acta Historica 1594 et 1600. — Lars Rålamb till Jöns Bult. Kalmar den 4 Febr. 1599. (Jemnför äfven Lars Rålamb till Lindorm Bonde. Kalmar den 4 Febr. 1599. Dersammastädes)

dock utan framgång. I ett af dessa föll den tappre polacken, kapten Horvath, hvilken mycket hade utmärkt sig i Stångebro slag.

Efter Jönköpings riksdag skyndade Karl tillbaka till Kalmar. I slutet af Februari kom han dit, åtföljd af flere troppar och en mängd högre adel. Han lägrade sig vid Stöfle, och beslöt att straxt våga en storm emot staden. Många sade, att adeln borde deltaga deruti och med sitt exempel uppmuntra de öfriga. Å andra sidan utspriddes ett rykte, att Karl med flit tillställde denna stormning och ville dervid i synnerhet blottställa ridderskapet, för att sålunda utrota detsamma. Allt nog; Axel Lejonhufvud och Erik Brahe förklarade, *att adeln endast var pligtig tjena till häst; men icke till fots. I stormningar åter brukades endast fotfolk; således behöfde ej adeln deltaga deri.* Likväl voro många, som frivilligt erbödo sig att följa med. Men natten före stormen flydde öfver till Danmark Svante Hogenskildsson Bjelke och Erik Klasson Bjelke och jemnte dem en skottsk kapten, som af Karl nyss erhållit mycket penningar, för att deltaga i stormningen *). Karl harmsen, men icke nedslagen, stod fast vid sitt beslut. Natten emellan den 1:a och 2:a Mars skedde anfallet. Gyllenhjelm och Samuel Nilsson anförde mot norre port. Grafven var på den sidan grund, och det lyckades dem snart bestiga vallen och intränga i staden. Svårare var det vid vestra port, der hertigen sjelf förde befälet. Grafven var här vida djupare, och kanonerna på St. Eriks bastion spridde död och förstöring. Dessutom fördes befälet på denna sidan af en utmärkt tapper man, kapten Schmidt. Svenskarna drefvos tillbaka. När Karl såg detta, sprang han häftigt af hästen, ropade, *att det vore skam, om de*

---

*) Han hette Jung och var svåger till den så kallade galna markgrefven [1]).

[1]) Nord. Fol. obunden N:o 156. Historica Suecana. En krönika om Karl den nionde.

vid norre port ensamt skulle inkomma. Sjelf ilade han till muren och började bestiga stormstegarna. Soldaterna följde honom och allt motstånd var förgäfves, så mycket mer, som Gyllenhjelm, hvilken redan inkommit vid norreport, skyndat till den vestra och angripit bastionen äfven från inre sidan *). De öfverblifna af besättningen skyndade till slottet och glömde i ångesten att stänga porten. Gyllenhjelm kom straxt efter och fann den öppen; men var sjelf nästan ensam, emedan soldaterna spridt sig i staden för att plundra. Han ilade tillbaka för att samla folk, men emedlertid stängdes portarna. Stadens utseende var obyggeligt. Redan före belägringen hade de flesta innevånarne rest bort. De inträngande svenskarna funno der ingenting att taga. De angrepo derföre sjelfva kyrkorna och skonade icke ens dessas silfver och dyrbara skrudar. Då dagen blef ljus, såg man förödelse och elände öfverallt. Sist upptäcktes bland de döda kropparna på St. Eriks bastion liket af den tappre kapten Schmidt. Soldaternas roflystnad hade afslitit kläderna och till och med borthuggit fingrarna, för att komma åt de der befintliga ringar.

Efter stadens intagande begärde och erhöll Samuel Nilsson tillstånd att resa till Edby, för att fira sin förlofning med jungfru Katarina Kruse. Hennes bror, Jesper Kruse, hade vid Samuel Nilssons sida tappert fäktat under stormningen och följde nu till systerns högtid. Likaså Gyllenhjelm för att deltaga i vapenbrodrens glädje **). Hertigen sjelf jemte Axel Ryning stannade qvar vid Kalmar.

Det gällde nu sjelfva slottet. Karls soldater stego upp i stadskyrkans torn, från hvars höjd de kunde skjuta på besättningen innanföre slottsvallarna. Beckes och Johan Sparre riktade då kanoner mot tornet och nedskjöto

*) Nord. Fol. obunden N:o 156. Historica Suecana. En krönika om Karl den nionde.

**) Nord. Fol. obunden N:o 156. Historica Suecana. En krönika om Karl den nionde.

det så, att svenskarna ej mer kunde begagna sig deraf. Karl hade väl temligen lätt på sin sida kunnat göra på samma sätt med slottet; men han ville skona den vackra och dyrbara byggnaden, i synnerhet som han hoppades snart uthungra dess besättning. Gyllenhjelm fick derföre i uppdrag att från Stockholm nedhämta fyra krigsskepp, med hvilka man kunde stänga hamnen, i fall någon hjelpsändning från Polen skulle höras af.

På slottet började hungersnöden allt mer och mer låta känna sig. Hästar, hundar, kattor, voro redan förtärda, men man hoppades på den säkert lofvade polska hjelpen, och Johan Sparre tänkte med bäfvan på sin gamla ovänskap med hertigen, i synnerhet då det förspordes, att denne just nu låtit kalla till sig riksprofossen och emottagit dess trohetsed *). Man beslöt derföre våga det yttersta, och redan hade soldaterna nödgats gripa till läder och dylikt, för att stilla den förfärliga hungern. Det säges, att en qvinna i förtviflan dödat först sina barn och sedan sig sjelf. Ändteligen den 8 Maj såg man sex skepp, kommande öster ifrån polska vallen, hvaremot Gyllenhjelm med svenska flottan icke kunde upptäckas. Sparren fröjdades och Karl var utom sig af harm. Men de fyra små svenska lådjorna, som sedan förra hösten legat qvar vid Söder-Möre, seglade nu fram och började ifrigt skjuta mot polackarna. Likaså gåfvo svenskarne en häftig eld från Grimskär och bastionen St. Erik **). Polska skeppen veko tillbaka. Ett starkt töcken uppkom, hvarunder de återvände till Dantzig, utan att försöka någon ytterligare strid. Dagen derpå kom Gyllenhjelm med sina fyra fartyg seglande inåt sundet. Sparren och Beckes trodde dem vara Dantzigerskeppen och aflossade i glädjen sina kanoner. Men denna fröjd förvandlades i den djupaste sorg, då man snart

---

*) Riksark. Acta Historica 1599 et 1600. Hofprofossens edsformulär. Stöfle den 4 Apr. 1599.
**) Palmsk. Diarium Sueogothicum. T. III.

såg de fyra nykomna fartygen helt fredligt lägga sig bredvid svenska lådjorna utanför Stensö.

Allt hopp om räddning var nu förbi; redan tredje dagen derefter begärde Sparren dagtinga. Gyllenhjelm och Anders Lennartsson sändes upp på slottet. De mötte först Beckes. Denne utfor häftigt emot Sigismund, som icke bättre understödt de sinas tapperhet, ryckte derpå den hvita tranfjedern ur mössan, spände sabeln från sidan, lemnade båda åt Anders Lennartsson, sägande: *Du är en krigsman, som öfvervunnit mig vid Stångebro. Tag dessa och bär dem för min skull! Jag gifver mig i hans furstliga nådes hand, och förtror mig åt din goda befordran. Men herr Johan Sparre beklagar jag. Han hade bordt följt mina råd och längesedan begifvit sig till Polen.* Denne sednare var tyst och nedslagen. Karl beviljade inga andra vilkor än, att fångarne skulle behandlas efter högsta rätten, och klockan mellan sex och sju på qvällen tågade främlingarne ut ur slottet, hvilket besattes af Karls folk. En del af det främmande manskapet gick i hans tjenst, en del återvände till Polen. Sparren, Kristoffer Gyllengrip, Lars Rålamb, Beckes och slottspresten Birger blefvo fängslade. Alla voro högst nygiriga att se, huru hertigen skulle behandla dem. Man trodde sig deraf kunna sluta till det öde, som väntade den öfriga skaran af Sigismunds anhängare. Karl sammankallade sina närvarande rådsherrar och föreställde i ett långt tal, *huru ofvanbemälte nu tillfångatagne män, i likhet med de landsflyktige herrarna, städse varit fiendtliga mot konungahuset i allmänhet och hertigen i synnerhet; huru de sökt rycka till sig regeringen; huru ingen förhoppning mer vore att kunna med mildhet återvinna deras sinnen* o. s. v. Rådet biföll hans tal och yttrade, *att, emedan de anklagade hade brutit emot konungens ed och Sverges lag, måtte de väl straffas till lifvet.* Någon ytterligare rättegång hölls ej; icke heller fälldes någon annan dom. Fångarne ansågos som förrädare, gripna med vapen i hand.

Sparren och hans gemål, fru Margareta Brahe, bådo Gyllenhjelm fälla förbön för dem hos hertigen. Han lofvade och gjorde det. *Du vet ej hvarom du beder*, svarade Karl. *Säg fru Margareta, att hon med sin son må draga ur landet, hvart hon vill; ty fäderneslandets fiender må der ej bo. Hennes man åter stannar här!* Denne utfördes jemnte de öfriga den 16 Maj till afrättsplatsen. Beckes fick derstädes som utlänning förlåtelse, men de fyra andra blefvo halshuggna och deras hufvuden uppsatta öfver vesterport. På Kalmar slott var vid denna tiden en prest, hvilken visat Sigismund mycken tillgifvenhet, men af slughet dragit sig derifrån före belägringen, och i sitt ställe ditskaffat ofvannämnde mäster Birger. Men Karl efterskickade den förra presten och tog honom i förhör. Då denne sökte svara för sig, skall hertigen hafva gifvit honom med sin silfverhammare ett så hårdt slag öfver näsan, att presten *derefter snöflade i all sin tid.* Sedermera gaf han honom Hultestad pastorat. Det berättas, dock mycket obestämdt, att flere af det lägre manskapet blifvit på Karls befallning till lifvet straffade. Efter afrättningarnas slut, förordnades Hans Ulfsparre till ståthållare på Kalmar slott. Bergqvara gafs i förläning åt Gyllenhjelm och Karl skyndade åter uppåt landet.

Det säges att Sigismund hade fört med sig till Sverge en tysk bödel vid namn Hans, samt ett rättaresvärd, bildadt som en sabel, och prydt med stegel och hjul på klingan. Denne Hans blef äfven tillfångatagen vid Kalmar, och som ingen annan bödel var till hands, måste han afrätta ofvannämnde fångar, sina förra herrar. Bödeln dog sedan i Småland hos en ryttare, som ärfde svärdet och sedermera ofta brukade det under tyska krigen *).

Dessa händelser blefvo som vanligt utsmyckade med en hop undertecken. Det försäkrades, att man nyss förut sett vålnader af flottor strida i Ölands sund; att krigs-

*) Palmsk. Appendix ad Acta hist. reg. Suec. XXXV.

härar sväfvat i luften öfver Skällby gården; och det var en allmän sägen, att Gyllengrips fru året förut sett sin man hufvudlös vandra omkring på Stöfle ängar.

Med dessa afrättningar trädde Karl in på hämndens bana. Många både vänner och fiender hade väntat, att han efter erhållen seger skulle med mildhet och öfverseende behandla och vinna de fordna ovännerna. Blodsdomarna vid Kalmar visade motsatsen. Så snart den fångne Erik Sparre fick höra ryktet derom, förutsåg han sitt eget öde, och uppsatte det ryktbara Nyköpings testamentet. Det lyder sålunda:

Jag Erik Sparre, friherre till Sundby, med all ära och rätt Sverges rikes råd och kansler, ståthållare och lagman öfver Vestmanland, Dalarna och Bergslagen m. m., gör härmed kunnigt och vetterligt, att, efter den högborne furste, hertig Karl till Södermanland, utan all laglig orsak står så hårdt efter mitt lif, att hvarken bön eller undskyllan, lag eller rätt kunna frälsa från hans våld och tyranni, derföre nödgas jag med denna skrift min sannfärdiga oskyldighet försvara, på det min ärliga, urminnes ädla och välborna slägt, så ock mina efterkommande icke skola blygas för mig eller mitt sköldemärke; ty äran är att akta lika, ja mera än lifvet. Derpå genomgick han de sista tolf årens uppträden, framställde som orsak till alla oroligheterna förnämligast hertigens begär efter kronan. *Derföre*, sade han, *blef så mycket blod utgjutet vid Stångebro; derföre måste vi nu mista lif och gods och kallas förrädare, emedan vi troligen tjent och försvarat vår rättmätiga konung. Men öfver allt detta oskyldiga blod ropar jag och alla de mina: Hämnd, hämnd, hämnd, för Guds rättvisa dom! Är detta belöningen för min salig faders och min egen trogna tjenst mot konungahuset? Är detta varkunsamhet mot eget kött och blod; då likväl drottning Margaretha och min moder voro syskonbarn, likaledes hennes fader och min, utom flera andra slägtförbindelser. Men hertig Karl har följt de blodiga fotspåren af Kristian Tyrann och ko-*

nung Erik sin broder. Hvad mig beträffar, så protesterar jag härmed inför Gud den helga Trefalldighet, alla englar och all himmelens här, att jag aldrig, hvarken lönligen eller uppenbarligen emot min konung och fädernesland något annat förehaft, än det troget och ärligt varit. Hvad jag sjelf kommer att lida, det lemnar jag till Gud allsmägtig; han varder det nog vedergällande. Men synnerligen och särdeles klagar jag mig inför Gud i himmelen och alla ärliga ut- och inländska män öfver hertig Karl och ropar: Våld! Våld! Våld och tyranni! och derhos hämnd! för min broders oskyldiga blod, emot hvilken likasom mot mig han som en grym tyrann och våldsverkare handlat hafver. Derföre kallar och instämmer jag förbemälte hertig Karl att på Guds rättvisa domedag inför den helige Trefalldighet, alla englar, och hela verldens menighet stå mig till svars för sitt uppförande.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

FINNSKA TÅGET 1599 *).

Då Joakim Scheel med svenska flottan 1598 seglade från Åland till Stegeborg, vände Stålarm om och skyndade med finnska hären till Stockholm. Han förenade sig der med Lascy och Klas Bjelke, befriade de flesta fruar, som hertigen år 1597 fört fångna från Åbo, och lagade sig till att angripa furstendömet. Men snart kom

*) Riksark. Historiske acter 1594, 1595 och 1596. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation. (Se Warmholtz N:o 3,332).

D'Albed, Messenius om Sigismund och Karl.

Riksark. Acta Historica 1599 et 1600. — Von dem Zug des Hertzog Karl zu Schweden f. g. A:o 1599 im Finnlandt gethan. 2 ark, På baksidan står: Die Finnische Historie; hievon ist Doctori David Chytræo eine collationirte Copey geschickt).

underrättelsen om Stångebro slag, förlikningen och konungens flykt. Stålarm och hans vänner skrefvo då till hertigen, urskuldade sitt förhållande och sökte vinna tillgift *), hvarpå de straxt seglade öfver till Finnland igen. Der började Stålarm åter fatta mod, och hans bref till hertigen i slutet af 1598 antogo åter en stoltare ton. Härtill bidrogo Sigismunds uppmaningar, hvilken lofvade snar och tillräcklig hjelp. Karl försökte sina gamla vägar. Bland allmogen utskickades dels hemliga sändebud, dels bref för att vända sinnena från konungen. I Österbotten sattes till fogde Augustinus Larsson, hvilken uppretade bönderna, så att de samlades våren 1599 med sina fartyg vid Mustasaari, för att derifrån anfalla Stålarm. Augustinus var dock ingen skicklig anförare. En hop af Stålarms lådjor kom till Mustasaari, öfverraskade och förstörde Bottenkarlarnas hela flotta **). Karl affärdade då till Finnland en beskickning, anförd af Erik Brahe, biskop Petrus i Wexiö och professor Laurentius Paulinus, för att öfvertala finnarna till förening med Sverge; men Stålarm ville icke ingå i några underhandlingar. Sändebuden måste redan i skären vända tillbaka med oförrättadt ärende.

Emedlertid skickade finnarna sjelfva ytterligare bud till Sigismund, för att efterfråga, hvad hjelp de kunde hafva att vänta. Sigismund svarade, det han sändt Farensbach penningar att dermed värfva ryttare. *Dessutom*, sade han och slog sig för bröstet, *har jag något här förborgadt, som du ej får veta.* Det sades, att han mönstrat 3000 ryttare, som skulle till Finnland, och att å andra sidan en annan ganska betydlig utrustning skulle angripa Karl i hjertat af Sverge. Ännu åtta da-

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Arvid Stålarm till hertig Karl. Stockholm d. 8 Oct. 1598. (Jemnför ett annat bref af Åbo den 22 Dec. 1598. Dersammastädes).

**) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Augustinus Larsson till hertig Karl. Pedersöre den 31 Maj 1599, och Mustasaari den 7 Juli 1599.

gar före hertigens ankomst inträffade bref från Lindorm Bonde; hvilken på Sigismunds vägnar försäkrade, att hertigen skulle nog blifva sysselsatt inom Sverge.

Ibland dem, som för närvarande uppehöllo sig i Åbo, var Johan Fleming, son af framledne riksmarsken Klas Fleming och fru Ebba Stenbock. Efter fadrens död 1597 hade han på Sigismunds begäran rest till Polen och blifvit der antagen till kammarherre. Sedermera följde han Sigismund under så väl krigståget till Sverge, som återfärden till Dantzig. Här fick han tillstånd att företaga en resa till sina gods i Finnland. Han var på Svidja just vid denna tiden. När ryktet om Karls rustningar spordes, ämnade Fleming begifva sig tillbaka till Polen. Då lärer Stålarm hafva rest ut till Svidja och föreställt, *huru illa det passade en så högt uppsatt man och konungens kammarherre att i dessa omständigheter fara ur landet. Folket skulle derutaf fatta den tanken, att konungen hvarken kunde eller ville göra dem bistånd. Sådant vore att förråda sin furstes både slott och land.* Flemingen svarade: *Jag för min del vill icke ens förråda min konungs hund, än minder hans slott och land. Kan min person något göra, skall jag nog stanna qvar och våga mig med finnarna i den farlighet, som dem af hertigen tillstunda kan.* Ett bref från Lindorm Bonde stärkte honom i den fattade föresatsen.

I slutet af Juli 1599 afseglade Joakim Scheel med en del af svenska flottan från Stockholm. Kastelholmen måste ge sig på nåd och onåd. Slottsherren Salomon Ille och sex de andra förnämsta af besättningen blefvo för krigsrätt dömde till döden; men emedan ingen bödel fanns på flottan, uppsköts afrättningen och fångarna medfördes under stark förvaring. Sedan fortsattes seglingen till Åbo. Åtskilliga skärmytslingar föreföllo; men snart kom underrättelse, att Karl med den andra delen af krigshären landstigit vid Helsingfors. Då kastade Stålarm sig med 400 till 500 man in uti Åbo slott. Den öfriga styrkan skyndade under Axel Kurk

mot hertigen. Scheel landsteg med sina troppar och började belägringen mot Stålarm.

Hertigen hade emedlertid efter anvisning af en finnsk adelsman landstigit närmare Helsingfors. Hans förtraf kom i handgemäng med finnarna och höll på att lida en stor förlust, innan hufvudstyrkan hunnit efter; men då blefvo finnarna fullkomligt slagna och jagade ända till Viborg. Vid Helsingfors erhöll Karl deras återstående flotta och straxt derefter öfverraskade han en stor del af de liffländska ryttare, hvilka Sigismund lofvat och nu först anlände, okunniga om Karls sist vunna fördelar. Derpå fortsattes tåget till Viborg.

Till denna stad hade emedlertid kommit Axel Kurk med öfverlefvorna af sina troppar, och Tiesenhusen med 300 liffländska ryttare, den enda verksamma hjelp, finnarna i denna strid erhöllo från Sigismund. Vid svenskarnas annalkande sökte besättningen sticka förstäderna i brand, men Karl skyndade dit, hindrade företaget och inneslöt staden både till lands och sjös. Till att försvara dess vidlyftiga fästningsverk fordrades 6 eller 7000 man; besättningen var omkring 1300. Borgerskapet blef derföre väpnadt; men bland dem hade Karl många anhängare, hvilka påstodo, att allt försvar var fruktlöst. Soldaterna hotade dem derföre med plundring. Borgmästaren, Herman Bröijer, skickade af sådan orsak hemligt bud till Peder Stolpe, som låg vid östra sidan, och erböd sig att insläppa svenskarna, om de sedan ville skydda staden. Enligt öfverenskommelse gjorde Stolpen ett anfall mot vattuporten, som straxt öppnades för de inträngande svenskarna. Då besättningen märkte detta, hastade de åt slottet. Många blefvo dock tagna till fånga, deribland Axel Kurk. Vid pass 70 af de liffländska ryttarna skyndade till Karelertull, upphöggo porten, bröto igenom den försumliga vakten, och flydde genom ryska gränsorna öfver till Estland.

Karl lät framdraga några grofva kanoner och dermed skjuta ett par skott emot slottet. Arvid Tavast, hans son Ivar och Lorentz Creutz hade derstädes befälet.

De gåfvo sig på nåd och onåd, och den sistnämnde mottog hertigen knäböjande i slottsporten. Nu anställdes en sträng räfst. De främmande anförarne skonades; Axel Kurk likaså, men endast till framtida närmare undersökning. Elfva personer, deribland båda Tavasterna, dömdes som upproriske och halshöggos utanför staden vid Munkekällan; sex af dem blefvo steglade och deras hufvud på jernstänger uppsatta utanför Karelerport. Då Jakob Olsson, en löjtnant, skulle gå till döden, visade han sig ganska frimodig och sade: *Jag undrar storligen, om hertigen verkligen ämnar aflifva alla dem, som varit emot honom på denna tiden.* Lorentz Creutz hade för sin ödmjukhet först erhållit nåd. Men snart fick hertigen veta, att han låtit uppbränna kungsgården Yrpä, på det hertigen under Viborgs belägring icke skulle kunna inqvartera sig der. Detta återväckte vreden och blott tre dagar efter sina kamrater måste Creutz resa samma väg.

Då Scheel först hade omringat Åbo slott, uppfordrade han Stålarm d. 5 September och hotade, att i händelse af motstånd aflifva det på Kastelholm tillfångatagna befälet. Stålarm svarade stolt. Den 6 September lät derföre Scheel på Åbo torg halshugga Salomon Ille och hans sex kamrater och sedan utföra och stegla dem på Korpolais berg, midt framför Stålarms åsyn. Då lät Stålarm göra en stark afplankning inne uti slottet, för att der inom försvara sig, i händelse de yttre delarne blefvo intagna. Tillika aflade han och besättningen en dyr ed, att i yttersta nödfall spränga sig och fienden i luften, heldre än att dagtinga. Men snart kom ryktet om hertigens seger vid Helsingfors. Stålarm ville i början ej sätta tro till Scheels berättelse derom; men en Axel Kurks betjent smög en natt in uti slottet och bekräftade saken. Karls hemliga anhängare bland besättningen började nu röra sig och värfva nya. Fruktan för förräderi och misströstan om Sigismunds hjelp plågade Stålarm. Redan den 11 September begärde han dagtinga; *han liksom hela besättningen var*

bedragen af Sigismund. De voro ledsna på denna konung och ville hädanefter blifva Karl trogna, men önskade löfte om frihet till lif, gods, ja äfven från allt tilltal. Härom skickade de sitt eget sändebud till hertigen, som nu var i Viborg. Tre gånger skref Scheel och bad för Stålarm och besättningen, sista gången till och med i alla de belägrade tropparnas namn; men erhöll dock intet annat villkor, än att de belägrade *efter lag och rätt* skulle ansvara för sitt uppförande. På detta villkor måste slottet öfverlemnas den 28 September. Men Scheel som visste, huru *lag och rätt* vid sådana tillfällen pläga tolkas, skref ännu en gång i sitt och hela härens namn och bad, att hertigen värdes låta *nåd gå för rätt* *). Karl ville ej höra talas om nåd, och efter några veckor kom han från Viborg till Åbo i egen person, för att afgöra saken.

Straxt nedsattes en domstol öfver de fångne. Förnämste dömande voro Moritz Lejonhufvud, Magnus Brahe, SalestadBjelkarne och Joakim Scheel. Johan Fleming förklarade redan i förväg, att han icke ansåg sig böra komma under rättegång, emedan han icke deltagit i kriget mot hertigen, utan endast för enskilda angelägenheter kommit till landet. Karl hade af Stålarm fått veta, huru Flemingen blifvit qvarlockad, och befallte derföre, att denne skulle uppföras till honom på slottet. Johan Fleming, inkommen uti kammaren, började i ödmjuka ordalag söka ursäkter och bedja om nåd. Karl såg nu framför sig sonen af sin bittraste fiende, men kände medlidande för dess ungdom och olycka, samt erböd förlåtelse mot det villkor, att Flemingen skulle öfvergifva Sigismunds och antaga Karls tjenst. Den unga herren svarade: *Jag har ingen skälig orsak att öfvergifva den trohet jag min konung lofvat. Dock,* tillade han och föll på ett knä, *dock beder jag eders fursteliga*

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. — Joakim Scheel till hertig Karl. Åbo d. 12, 13 och 28 Sept. 1599.

nåde på det ödmjukaste om förskoning. — *Hvarföre* sade Karl, *vördar du mig icke med tvenne knän?* Flemingen svarade: *Den hedern sparar jag åt min Gud och min konung.* Vid dessa ord mörknade Karls blickar. *Du gifver nogsamt tillkänna,* sade han, *att du ärft din faders natur och stora mod, och du varnar oss för det, som af dig i framtiden vore att vänta, derest du finge lefva. Du må derföre vara beredd att inför domstolen stå till svars jemte de finnar, med hvilka du ville våga dig i den farlighet, som dem af oss tillstundade.* Dervid blef det.

De förnämsta af befälet anklagades och fördes upp till domstolen emellan led af soldater och under musik. Beskyllningarna innehöllo, *att de fört afvog sköld mot fäderneslandet och derföre voro förrädare.* Stålarm invände, att lagen gör undantag, *så framt den följer med som rättsvisliga till riket kommen är.* Domrarna svarade: *att då konungen gick emot sin ed och fäderneslandets bästa, vore man af hans sällskap icke ursäktad.* Efter en kort ransakning dömdes alla de anklagade, såsom förrädare mot fäderneslandet, från lif, ära och gods. Då domen var uppläst, invände Fleminen, *att han föga deltagit i hela striden. Han hade knappt en enda gång spännt en bössa mot hertigens folk.* Domrarna svarade, *att han stannat qvar för att uppägga finnarna; sådant vore nog.* Stålarm steg fram och begärde, *att ensamt få dö för de öfriga, hvilka blott åtlydt hans befallning. Dessutom var det endast ransakadt om hans uppförande, icke om deras.* Moritz Lejonhufvud invände, *att alla finnarna gått emot konungens ed; derom behöfdes ingen ytterligare ransakning.* Utslaget stod fast; dock tillade domrarna den önskan och bön, *att verkställandet måtte uppskjutas och de anklagade förvaras, tills riksens ständer hunnit sammankomma och granska domen.* Det afslogs af Karl.

Dagen derpå hopkallades en mängd adel, krigsfolk, prester, borgare och bönder utanför slottet. De dömda

fördes också dit under betäckning. Moritz Lejonhufvud trädde in i ringen och lät under allmän tystnad uppläsa den fällda domen. Derpå hemtade han ned hertigen, hvilken af alla närvarande hyllades. De från lifvet dömda stodo under tiden på knä. Då Karl gick förbi dem, höjde Flemingen sin röst och bad, *att hans furstliga nåde skulle låta nåd gå för rätt.* Karl svarade: *Du har förkastat nåd och förlåtelse, då den erbjöds. Nu är nådens tid förbi. Domen är fälld, ständerna, målsegande och jag har icke magt att efterlåta deras rätt.*

Fredagen den 11 November på eftermiddagen förkunnades, det afrättningen var bestämd att gå för sig nästa dag. Stålarm och Kurk skulle dock öfverföras till Sverge och der jemte de anklagade rådsherrarna stå till rätta; men alla de öfriga dömde måste falla. Desse voro bemälte Johan Fleming och utom honom elfva andra personer, bland hvilka märkes Olof Klasson, oäkta son af Klas Fleming och således herr Johans halfbror. De älskade hvarandra mycket, och Johan bad i testamentet *sin morkär* laga så, att berörde Olof Klasson finge efter Johans död upptaga fadrens namn och sköldmärke; ty herr Johan kunde aldrig tro, att hertigen skulle utkräfva till och med Olof Klassons blod. Då man först tillkännagaf för herr Johan, att han dagen derpå skulle dö, skref han till Moritz Lejonhufvud och Bjelkarna, bedjande om deras bemedling. De sednare voro ej tillstädes. Den förre svarade, att han ej ville tala för herr Johan, emedan denne utspridt, att hans bror Axel Lejonhufvud, vid Stångebro slag, ämnat öfvergå till Sigismund. Grefve Moritz öfvertalades dock att följa med till fängelset, då Johan Fleming förklarade Lindorm Bonde såsom upphofsman till nämnde rykte. Båda försonades och Lejonhufvud gick upp till fursten att bedja om skoning för Flemingen, åtminstone till Måndagen, så att han kunde hinna beställa om likkista, begrafning, qvarlåtenskap m. m. Karl vägrade. På Flemingens förnyade böner genom Magnus Brahe, bevilja-

des blott, att kläderna icke skulle lemnas åt skarprättaren, och kroppen icke sättas på stegel. Detta afgjordes sjelfva Lördagsmorgonen och straxt derpå utfördes de lifdömde till stadstorget. På vägen lemnade Flemingen åt drängen sitt testamente och en ring; *det enda, han nu hade att skänka sin morkär. Hon skulle dock gifva sig tillfreds och veta, att han gladeligen ginge denna väg, såsom en man den der vet, att döden är blott slutet på all jemmer och vedermöda, och ingången till rätta glädjen, der han hoppades åter finna sin morkär. Till dess vare allsmägtig Gud hennes tröst och beskydd!* Under vägen helsade han vänligt och tog afsked af de kringstående. En prest följde vid sidan; men Flemingen visade sig ganska lugn, talade mycket sjelf, mer gifvande än behöfvande tröst. Dock när de kommo inom spetsgården och Flemingen lemnat kappa och mössa åt drängen, gick han ett slag kring ringen, betraktade tillredelserna och uppryckte sedan tröjan så häftigt, att alla knapparna sletos ur och flögo kring spetsgården. Då framträdde presten sägande: *Herre, herre, icke så häftigt! icke så häftigt! Bedjer först till Gud allsmägtig! — Ja gerna! Det vill jag göra!* sade Fleming, föll så med andakt på knä under egna och prestens böner. Sedan steg han åter upp, trädde fram i ringen, såg sig omkring, vinkade och tog afsked af sina bekanta; hvarvid alla, serdeles de i fönstren stående fruar och jungfrur, utbrusto i tårar. Sedan vände han sig till menigheten med dessa ord: *Jag låter eder alla härmed förnimma, att jag bekänner mig uti andelig måtto vara skyldig till denna mig ådömda död, ja väl till den eviga, derest Gud ville straffa mig efter sin rättfärdighet. Men uti verldslig måtto vet jag mig oskyldig och känner ingen annan orsak till min död, än den åstundan och trängtan hans fursteliga nåde haft att utrota min faders slägt, hvilket nu också går i fullbordan.* Då började hertigens folk den ene efter den andre, att ropa: *Deruti sägen i osanning! — Det ljugen i på hans furstliga nåde, som ingen ärlig*

man! o. s. v. Karls stallmästare, Anders Nilsson sade: *I hafven stått efter hans furstliga nådes välfärd, men Gud hafver vändt det mot eder sjelf.* Flemingen ropade då högt under det uppkommande sorlet: *Hvar är min dom? När är jag anklagad, förhörd, öfverbevisad? Man har ljugit på mig, som skälmar och förrädare.* Karls anhängare utropade tillbaka: *att han borde åter införas och få hårdare dom för sina oqvädinsord mot hertigen.* — *Nej,* svarade Flemingen, *har jag nu en gång på mina egna ben gått ut, så skall ingen godvilligt föra mig in igen! Jag befaller min sak Gud allsmägtig. Han den allseende öfverdomaren må döma, huru rättvist man här har dömt mig.* Derpå vände han sig till skarpiättaren, gaf honom något penningar för kläderna och sade: *Gör ditt embete!* neddrog sedan sjelf skjortan, knäföll, blundade och blef i detsamma afhuggen. Knappt hade hufvudet fallit, förrän halfbrodren, Olof Klasson, skyndade fram, föll på knä och blottade hufvudet, för att låta blanda sitt blod med brodrens. Men han tillbakavistes af Anders Nilsson, hvarpå afrättningen fortfor uti förut bestämd ordning. Olof Klasson kom då åter fram, den fjerde i raden. Han ropade högt, *att Gud skulle utkräfva den oskyldige Johan Flemings blod af hertig Karl, den blodhunden.* Knektarnas sorl hindrade honom tala mera, och afrättningen fortgick till slut. Alla, utom Johan Fleming blefvo steglade, och deras hufvuden upprestes midt öfver sjelfva rådhuset.

Hertigen förordnade Joakim Scheel till ståthållare på Åbo och sände Peder Stolpe med skepp och krigsfolk till Estland, der det lyckades denne lägga hela landet jemte Narwa och Revel under hertigens lydnad.

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

OM ARVID STÅLARM.

Arvid Stålarm var i yngre åren af ett ganska gladt och lustigt sinnelag, hvilket man ännu kan se af åtskil-

liga bref och berättelser efter honom. Han kom aldrig rätt öfverens med gamla Klas Fleming. Denne hade 1595 hotat halshugga Anders Lennartsson. Stålarm underrättade den sistnämnde derom och slutade brefvet sålunda: *Laga man du ditt halsben färdigt, tills herr Klas låter hugga hufvudet af dig. Det är skada, att en finnsk bödel skall hugga ditt hufvud af. Ade! Ade! Befall dig Gud och se upp i himmelen, när du faller på knä! Ade!* *).

När hertig Karl efter Finnlands eröfring 1599 åter kommit till Stockholm, sökte han af Stålarm och Kurk erhålla några vittnesbörd mot de fångna rådsherrarna, men fåfängt. Då skulle den i Åbo uppskjutna afrättningen gå för sig. På vägen till spetsgården begärde Stålarm att få tala med Sten Banér. Det tilläts och Stålarm utbröt i bittra förebråelser, *att denne uppmuntrat finnarna till motstånd och derigenom förorsakat hela olyckan.* Stålarm och Kurk fördes då från borggården åter in uti fängelset igen; men, emedan de icke ville eller kunde bekänna något ytterligare, blefvo de än en gång utförda. Stålarm skämtade nu med sin egen död, likasom förut med Anders Lennartssons. Då många fruntimmer från fönsterna beskådade tåget, lyfte han hatten och bugade för dem sägande: *Jag hafver alltid gerna uppvaktat fruntimret. Ville de nu med sin förbön hos hans furstеliga nåde hjelpa mig härifrån, skulle jag vara deras tjenare, så länge jag lefver* **). Sedan böd han dem fara väl, satte hatten på hufvudet och fortgick sin väg. På hertigens befallning stod Gyllenhjelm afsides i

*) Riksark. Historiska acter, 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Stålarm till Anders Lennartsson. Narwa d. 3. Maj 1593.

**) Vanligtvis anföres detta hafva händt i Linköping år 1600. — Att så icke var se Riksark. Recesser från Gustavi I:s tid till Caroli noni död. Deribland ett bref från Karl Karlsson Gyllenhjelm till Messenius. Stockholm d. 30 Okt. 1644.

folkhopen, och då Stålarm och Kurk kommit inom ringen, steg Gyllenhjelm fram och tillkännagaf, att afrättningen skulle uppskjutas. Fångarna återfördes och bevarades till Linköpings riksdag.

TRETTIONDETREDJE KAPITLET.

SJÖTÅGET MOT ELFSBORG *).

Det är förut nämndt, huru Sigismund lofvat, att genom ett infall i Sverige hindra hertig Karl från att angripa Finnland. Detta skulle ske genom ett sjötåg mot Elfsborg. Bröderna Stenbock och Gustaf Brahe voro tillställare deraf, och man hoppades, att medelst hemliga förbindelser och Stenbockarnas inflytande i Vestergötland derstädes erhålla mera framgång, än året förut i Östergötland. I Dantzig utrustades åtta dervarande svenska skepp, hvilka besattes med tyska och skottska legoknektar, allt under anförande af Johan Gyllenstjerna. Karl kände men fruktade ej företaget, hvadan han också midt under detsamma anställde förenämnde finska tåg. Likväl med vanlig försigtighet. Den pålitlige Anders Lennartsson var nedsänd till Vestergötland att drifva på försvarsanstalterna och hafva ett vaksamt öga på Axel Lejonhufvud. Sändebud till danska hofvet begärde, att Sigismunds flotta icke måtte släppas genom sundet, och Hans Bjelkenstjerna var förordnad att med en hop örlogsfartyg kryssa i Östersjön, för att anfalla och förhindra densamma. Bjelkenstjerna var likväl så senfärdig, att det lyckades Gyllenstjerna komma obemärkt undan; likasom också danska kungen lemnade honom fri genomfart i sundet, oaktadt alla Karls föreställningar. Men, då flottan kom uppåt Hallandskusten, hände sig genom styr-

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl. Riksark. Acta Historica 1599 et 1600. — Von dem Zug. des Hertzogk Karl etc.

mannens svek eller okunnighet, att sjelfva höfdingeskeppet stötte så häftigt på grund, att endast manskapet kunde räddas, men fartyget med hela sin utrustning sönk. Detta var redan en stor förlust för den lilla flottan. Sigismund hade ej heller skickat med tillräckligt penningar, af hvilken orsak folket snart började klaga öfver uteblifvande sold. Inga bud från de omtalade anhängarna sågos till. *Gud bättre!* sade Johan Gyllenstjerna, *skeppet hafva vi förlorat, och herrarnas hjelp höres intet af.* Han seglade dock upp mot Elfsborg, men en utsänd spejarebåt blef tagen, hvarigenom fästningen i tid varnades. Man fick snart höra, huru Anders Lennartsson och Axel Lejonhufvud täflade i nit för hertigen. Fästningarna voro i godt stånd, och från hela Vestergötland uppbådades man ur huset, och kom äfven gerna och hoptals, som vanligt sker, då man fruktar främmande fiender. I sådana omständigheter vågade Gyllenstjerna icke ens angripa, utan for till Marstrand, der han lånade pengar, för att någorlunda stilla sina oroliga knektar. Sedan återtogs kosan till Köpenhamn, hvarifrån han icke på länge vågade ut i Östersjön, af fruktan för Bjelkenstjerna. Den annalkande vintren hindrade snart all vidare seglats och tvang flottan att i Köpenhamn afbida våren. Som emellertid Gyllenstjerna icke hade penningar till folkets föda och aflöning, nödgades han göra nya lån och derföre pantsätta en stor del af flottans kanoner; likväl rymde många af besättningen. Då våren kom, blygdes Gyllenstjerna för sin flotta, som var nästan tom både på folk och stycken. Han reste ifrån alltsammans, och begaf sig landvägen till Polen. Något penningar kom dock slutligen, hvarmed det qvarblifna sjöfolket rustade sig och seglade ut, men i brist på ordentligt befäl och tillräckliga förråd företogo de sig att plundra köpmansskepp, tills de ändteligen af storm drefvos till Lybeck och derifrån fördes till Dantzig. Så slutades detta tåg. Det var Sigismunds sista försök att med väpnad hand angripa och återtaga sitt fäderneriket.

TRETTIONDEFJERDE KAPITLET,

RÅDSHERRARNAS FÄNGELSE *).

Sedan rådsherrarna efter Stångebro slag blifvit öfverlemnade i hertigens våld, förlades de under ganska sträng vakt i bondbyarna deromkring, en uti hvarje. Efter underhandlingarnas slut fördes de derifrån till Segersjö. Här fingo de underrättelse om Sigismunds flykt, hvaraf intet godt förebådades.

Svante Stures och Märta Lejonhufvuds yngsta dotter, Kristina Sture, var gift med Gustaf Banér. Den 17 Oktober nedkom hon på Segersjö med en son. Två dagar derefter anlände bud från hertigen, att alla herrarna skulle skiljas från sina fruar och föras till Nyköping. Fru Kristina blef häraf så häftigt förfärad, att hon förlamades i högra armen. Herr Gustaf knäböjde vid sängen, och bad henne *för Guds skull gifva sig något till freds. Han ville af furstinnan, som vistades på Örebro slott, begära tillstånd att någon tid få stanna qvar hos sin sjuka maka, fastän de andra herrarna bortfördes.* Detta beviljades, och hertiginnan sände till och med en bland sina hoffruar att stå fadder åt den nyfödde gossen, som kallades Karl efter hertigen. Men allt detta verkade dock ej i hufvudsaken. Sex dygn derefter, samma dag barnet döptes, kom nytt bud efter herr Gustaf och nu hjelpte inga förböner mer; han affördes straxt till Nyköping. Fru Kristinas ängslan var dock så stor, att hon lät tillreda åt sig och sin lilla son en hästbår, och följde dermed samma dag efter mannen. Sten Banér hölls fängslad i Stockholm. Uti Nyköping åter voro de andra herrarna insatta på slottet, hvar och en uti sitt rum. För sin frus sjuklighet fick likväl Gustaf Banér stanna qvar nere i staden, men under sträng bevakning. Efter 14 dagar fördes han till Gripsholm, der äfven Göran Posse och

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

Klas Bjelke inspärrades. Fru Kristina skyndade efter, i hopp att få dela sin mans fängelse, men då hon om qvällen anlände till slottet i sådan afsigt, vägrades det, och hon måste begifva sig till Mariefred. Under herrarnes återstående fängelsetid, nära ett helt år, sutto de hårdt instängda, hvar och en allenast med en dräng hos sig. Att tala med andra eller med hvarandra, var strängt förbudet. Likaså att skrifva. De uppsatte till sina fruar öppna bref, innehållande endast vanliga underrättelser och tröstegrunder. Äfven sådana framlemnades ej. Fruarna på sin sida reste fram och tillbaka kring fängelserna under beständiga böner, än hos slottsfogdarna, än hos hertigen sjelf, att få tala med sina herrar, men alltid förgäfves. Understundom till och med drefvos de med hot från sjelfva städerna Mariefred och Nyköping, då de vanligtvis begåfvo sig till det närbelägna Åkerö, tillbringande der tiden under sorg och klagan. Efter Johan Sparres afrättning i Kalmar, ökades deras ångest. Förut hade något hvar hyst det hoppet, att hertigen skulle försonas. Nu hade han öppet inträdt på hämndens blodiga stråt, och man kunde ej förutse, hvar han ämnade stanna.

År 1600 i början af Mars månad utlystes en riksdag till Linköping, der de anklagade herrarnes sak skulle afdömas. De sjelfva ditfördes från Gripsholm, Nyköping och Stockholm, och deras fruar skyndade efter samma väg. I hopp att erhålla ett ögonblicks samtal ställde Kristina Sture sin resa så, att hon kom till det ställe, der hennes man hade sista nattlägret. Om morgonen tilläts honom att före afresan taga sig någon rörelse och vandra omkring på ängen. Fru Kristina passade tillfället och infann sig. När han på afstånd fick se henne, skyndade han fram, tog henne i famnen och tackade med tårar Gud, att han ännu en gång i lifvet fick se henne. Men vakten framträdde straxt med sina hillebårder och befallte dem skiljas. Herr Gustaf fördes till Linköping, der han och de andra insattes uti hvar sin

kammare på slottet. Fru Kristina stannade i staden, likasom de öfriga fruarna.

TRETTIONDEFEMTE KAPITLET.

RÄTTEGÅNGEN MOT HERRARNA *.

Då ständerna voro samlade, framställde hertigen flere ämnen till deras öfverläggning. Man beslöt, att rättegången mot herrarna såsom det angelägnaste borde först företagas. De anklagade voro, af rådet Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Hogenskild, Klas och Ture Bjelke, Erik Abrahamsson Lejonhufvud och Göran Knutsson Posse; af adeln, Krister Horn, Karl Stenbock, Arvid Stålarm, Axel Kurk och Bengt Falk, alla närvarande. Till deras domare utnämndes 153 personer bland riksens ständer; nemligen af adeln 38, af krigsbefälet till häst 24, krigsbefälet till fot 20, borgare 24, fogdar 23, bönder 24. Bland adeln märkas hertigens gamla medhållare, bröderna Axel och Moritz Lejonhufvud, Magnus Brahe,

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Karl Karlsson Gyllenhjelms relation m. m.

Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Notata ur salig Ståthållaren Hans Kristerssons almanacha.

D'Albed. — Messenius om Sigismund och Karl.

Riksark. Acta Historica 1595 och 1600, — Protokollerna vid ransakningen med de anklagade herrarna. (Utgör ett häfte af 21 ark, utan titel). Skriften är högst intressant och upplysande. Den innehåller ett slags protokoll, eller rättare Journal, öfver hvad i afseende på riksrådens rättegång hvarje dag förehades. För den 10, 11 och 15 Mars finnas dubbla protokoll, dock i hufvudsaken öfverensstämmande. Denna handling finnes icke, mig veterligt, i någon annan manuskriptsamling. Den tyckes okänd af både Palmsköld och Warmholtz, till och med af Werwing, hvilken eljest med utomordentlig flit genomsökt och begagnat arkivets tillgångar. — Då dessutom sjelfva manuskriptet börjar lida af ålder, borde man kanhända skynda med dess tryckande.)

Svante och Nils Bjelke, Hans Eriksson Ulfsparre, m. fl. Dessutom många af Sigismunds fordna, nu med hertigen förlikta anhängare, såsom Erik och Abraham Brahe, bröderna Ribbing m. fl. Bland domrarna voro åtskilliga i ganska nära förvandtskap med de anklagade, t. ex. Brahernas syster Ebba var gift med Erik Sparre; Salestad-Bjelkarne voro syskonbarn med de anklagade Bjelkarna och med Banérerna, och Gustaf Banérs, Ture och Hogenskild Bjelkes fruar voro deras mostrar o. s. v. Ingen af presterna skulle sitta uti domstolen. Men hertigen förelade dem särskildt att besvara, *huruvida man ej haft skäl att frukta för den sanna troslärans bestånd här i riket, i händelse konung Sigismund under nyss förflutna oroligheter hade fått öfverhanden; samt huruvida det således var rätt handladt eller ej af de personer, som sådant konungens krigståg tillstyrkt hade.*

Den 3 Mars öppnades rättegången i en stor sal på Linköpings slott. Uti öfra ändan stod på högra sidan först ett bord, vid hvilket grefvarne sutto, der nedanföre ett för menige adeln, och sist för presterskapet. På venstra sidan var först ett bord för rytteriets, sedan för fotfolkets befäl, längre ned för borgrarna och sist för fogdarna. Bönderna rymdes hvar de kunde kring väggarna, blandade med en stor skara åhörare, ty saken skulle utföras för öppna dörrar. Flere främmande furstar voro bjudna att antingen sjelfva eller genom sändebud öfvervara denna rättegång, men endast från Karls svärfader, hertigen af Holstein, anlände några utskickade. Desse sutto vid salens öfra ända på en särskild bänk. Bredvid densamma var dörren till ett annat rum, der hertigen under rättegången stundom ut- och ingick. Då han var i salen, plägade han sätta sig bredvid sändebuden. Rättegången öppnades dermed, att hertigen lät uppläsa en skrift, *hvaruti han frisade alla domrarna från den ed och trohet, de honom enligt arfföreningen, Sverges lag och föregångna riksbeslut skyldige voro; samt lofvade att i framtiden aldrig till ondo*

ihågkomma, hvad tal och svar en hvar särskildt funne för godt att framföra, samt att låta sig nöja med den dom, som de enligt Guds, Sverges och annan kristelig lag komme att afgifva antingen för eller emot. Allt detta lofvade han på sin fursteliga tro och sannfärdighet, på det domrarna icke för hans person, höga kall och embete mer än för en enskild sig befara skulle eller af räddhåga dömma annorlunda, än rättvisligt och lagligt vore. Derpå uppläStes sjelfva domrarnes förbindelse, *att med all trohet och flit höra, öfverväga och besluta; att icke akta hans fursteliga nåde i denna sak, mer än en enskild person, icke heller för frändsämja, räddhåga, vänskap eller våld göra den saklösa saker eller tvärtom; utan i allting handla efter yttersta förstånd, såsom de för Gud, alla kristna menniskor och eget samvete ansvara kunde.* När förskrifningen var uppläst, lades den ofvanpå lagboken. Hvar och en af domrarna trädde fram, den ene efter den andra, höll handen på papperet och sade: *Denna förskrifning lofvar jag troligen och obrottsligen att hålla och fullborda, så sannt mig Gud hjelpe till lif och själ.*

Derpå framsteg Erik Göransson Tegel och uppläste med hög röst hertigens anklagelseskrift, bestående af tjugufem särskilda punkter. Deribland voro upptagne de gamla beskyllningarna sedan konung Johans tid. Dessa voro väl redan en gång förlåtna; men *emedan herrarna efter förlikningen mot sitt löfte åter väckt fråga om saken och gifvit konung Johan skulden, ville hans furstliga nåde att derom åter skulle ransakas.* De öfriga punkterna handlade mest derom, *att de anklagade brutit flere sina förbindelser mot hertigen och särskildt Söderköpings beslut; att de utspridt agg och misstroende mellan hertigen och konung Sigismund; att de stått hertigen efter lif, ära och välfärd; samt slutligen att de fört främmande krigshär mot fäderneslandet.*

Erik Sparre framkallades först. Hertigen i egen person var anklagare. Han började: *Jag tager Gud*

till vittne, att jag alltid hafver älskat och ärat denne herr Erik Sparre framför alla andra för det höga förstånd och den stora skicklighet, hvarmed Gud begåfvat honom. Gud skall känna, att jag nu icke gör detta för någon hämndgirighet skull, utan endast på det jag inför hela verlden må kunna bevisa min oskyldighet. Härpå framställde han anklagelsen, enskildt lämpad mot Sparren, samt lät uppläsa alla dennes gifna, men sedan brutna försäkringar om trohet mot hertigen, o. s. v. Sparren svarade till allt detta: *Jag beder ödmjukeligen och för Guds skull att blifva från denna rättegång förskonad. Då jag vid Stångebro öfverlemnades i hertigens våld, lofvade man främmande, opartiska domare. Sådant är ännu icke uppfylldt; ej heller hafver jag här de bref och handlingar, som behöfvas. Jag beder derföre, att hans furstliga nåde ville anse mitt långa fängelse som straff nog, och förskona mig från denna rättegång.* Karl svarade: *Det är icke jag, utan du, som alltid ropat efter rättegång. Nu är jag dock af högsta nöden tvungen att försvara mitt goda namn och rykte samt min fursteliga ära.* Sparren invände åter villkoret *om främmande domare.* Karl svarade: *att sådana bordt tillkallas, endast ifall saken ej af inhemska kunnat afgöras;* upprepade derpå beskyllningarna, särdeles, *att Sparren stått honom efter lif och ära.* Denne bedyrade deremot, *att han sådant aldrig hade gjort.* Karl började då med svordomar förfäkta motsatsen och ville bevisa det genom den i Tyskland utgångna smädeskriften: *Hertig Karls tilltag*, och dessutom med Sparrens egna bref. En mängd af dessa sednare upplästes, innehållande häftiga utlåtanden mot Karl t. ex. *Hertigen står oss oförskyldt efter lif och ära. Huru kan man längre förbida hans tyranni? Hertigen har lockat och pockat ständerna i Uppsala att bekräfta alla hans olagliga bedrifter. Gud straffe den onda fursten! o. s v.* Sparren begärde af Holsteinska sändebuden likasom af ständerna deras förbön hos hertigen, att antingen blifva förskonad från hela rätte-

gången, eller också enligt erhållet löfte bekomma utländska domare. Sjelf framställde han samma begäran flere gånger. Karl förklarade då, att han *ville nedlägga hela rättegången och förlåta Sparren; men endast med det villkor, att denne skulle erkänna, att han uppfört sig oärligt mot hans fursteliga nåde och fäderneslandet: att han vore orsak till all oro, som i riket var och varit; samt att han mot ed och pligt, bref och löfte, ära och redlighet handlat hade.* Sparren afslog anbudet; hvarpå hertigen upprepade sina förra beskyllningar, lemnade deraf skriftligt utdrag och begärde svar till morgondagen.

Den 4 Mars framhades först Sten Banér och Göran Posse; men endast den förstnämndes rättegång företogs. Karl frågade, *om han godkände domrarna.* Banér svarade, *att alldenstund de i går godkändes, ville han icke ogilla dem, han bad dock ödmjukeligen och underdånigast om gunst och öfverseende. Han vore allt för ringa att gå till rätta med hans furstliga nåde.* Hertigen vägrade och ville öfverbevisa honom hans *skälmiska praktiker och handlingar.* Derpå upplästes Sten Banérs bref. De voro de flesta och bittraste af alla; t. ex. *Under hungersnöden i Sverge hade han rådt Sigismund, att förbjuda all ditförsel, för att hindra hertigens rustningar.* På en sedel utan utanskrift, men af herr Stens hand, *beskylldes hertigen för delaktighet i Kursels och Mornays förräderi, samt att hafva velat afsätta Johan och endast lemna honom Öland.* Till sin fru hade han skrifvit: *Jag hoppas, att Gud skall förlossa oss från furstens tyranni och öfvervåld. — Jag hoppas, att Gud skall lägga de egyptiska plågor på dem igen, som oss förföljt hafva. Gud straffe dem, som oss bedröfva!* o. s. v. Under denna liksom de öfriga rättegångsdagarna afbröt Karl esomoftast uppläsningen af herrarnes bref, sökte vederlägga de deri gjorda beskyllningarne, frågade, huru sådana påståenden kunde bevisas, allt detta ofta med de gröfsta skällsord och svordomar. Sten Banér hade svag röst och var i allmänhet

ingen öfvad talare *). Han kunde derföre vanligtvis icke komma sig före med något svar. Han bad endast *med ödmjukhet blifva från rättegången förskonad. Ångest och elände hade drifvit honom till de förgripeliga uttrycken. Han hade ej trott sig behöfva så noga öfverväga orden till sin egen hustru.* Det hjelpte ej. Karl fordrade *laga dom; dock emedan här ej spelades om päron eller äplen, utan om lif, ära och välfärd, ville han lemna Banér en dags betänketid, så att denne ej skulle kunna klaga sig öfverraskad.* — Banér bad än en gång om nåd, men fåfängt.

Den 5 Mars förehades Göran Posse. Nu, som de andra dagarna, började hertigen med att tacka ständerna, *att de åtagit sig så mycket besvär, för att genom denna långvariga rättegång förskaffa honom rättvisa mot dessa förrädare, hvilka förorsakat all oreda i landet.* Derpå vände han sig mot Possen. Denne föll straxt till föga och bad, *att hans fursteliga nåde täcktes bevisa honom nåd och barmhertighet. Han skulle det förtjena med all underdånig ödmjukhet, så länge han lefde.* Karl svarade: *Jag är icke belåten med bön och fagra ord, utan du skall bekänna sanningen.* Nu upplästes anklagelsepunkterna och Possens bref. De innehöllo bevis om delaktighet i de andra herrarnas företag, men inga personliga utfall mot hertigen. Göran Stjernsköld vittnade, *att Possen tagit dess försvar i Kalmar, då Sigismund 1598 först anlände dit.* Possen bad ännu en gång, *att nåd måtte gå för rätt,* hvarpå saken uppsköts.

Derefter och samma dag förekallades Gustaf Banér. *Han bad också att blifva förskonad från denna vidlyftighet, heldst hertigen lofvat utländska domare.* Nu uppstod mellan honom och Karl en tvist om oftanämnde villkor. Karl afbröt och frågade domrarne, *om de ej voro pligtige skaffa honom lag och rätt.* Desse svarade

---

*) Riksark. Historiska samlingar till Johan III. Convol. 1588. — Ett bref från Sten Banér till Hogenskild Bjelke.

Ja! och derpå upplästes beskyllningspunkterna och Gustaf Banérs bref. De innehöllo klagomål öfver *hertigens otillbörliga handel: Huru de ogudaktiga rusa och brusa väldiga fram. Jag hoppas,* stod uti ett af dem, *att den fjedern, som fursten vill sätta i vår hatt, skall blifva hans egen prydning, tills han återtager, hvad han nu i harm och illska utgjuter mot oss.* Dessutom funnos fulla bevis, att Banér deltagit i de andras förehafvanden. Saken uppsköts och han afträdde.

Den 6 Mars framfördes Ture Bjelke. Han talade högt och frimodigt. *Först erkände han sig allt för ringa att gå till rätta med hans furstliga nåde. Han visste sig ej heller hafva förtjent de hårda beskyllningarna för förräderi mot fäderneslandet. Hans fel var endast det, att han ej kunnat tjena två herrar; han kallade Gud till vittne om sanningen häraf.* Karl afbröt: *Bed ej Gud till vittne i din orättfärdiga sak, utan bed snarare Gud om förlåtelse för allt, det du brutit. Riksens ständer kunna nogsamt förnimma, att du nu som alltid vill endast med präktiga ord besmycka din orättmätiga sak.* Derpå upplästes en lång lista beskyllningar, hvarvid herr Ture mot hvar och en frimodigt sökte försvara sig. Sedan framdrogos hans bref, nästan desamma, som blifvit anförda mot Gustaf Banér, ty dessa tvenne hade gemensamt skrifvit dem. När läsningen var slut, sade Ture Bjelke: *Jag erkänner mig allt för ringa att gå till rätta med hans fursteliga nåde, beder derföre ödmjukeligen, att högstdensamme täcktes låta sin vrede falla öfver det, jag kan hafva brutit.* — Hertigen svarade: *Jag är i denna sak icke domare utan anklagare å egna oah ständernas vägnar och kan deras fordran icke eftergifva.* Ture Bjelke vädjade till utländska domare, men rätten förklarade sig behörig, hvarpå saken uppsköts och Bjelken affördes.

Derefter och samma dag inleddes Erik Sparre för andra gången. Han uppläste då det af hertig Karl begärda svaret och sökte deri vederlägga alla dennes beskyllningar. Vid slutet yttrade han: *Detta har jag un-*

derdånigen velat anföra, som en förklaring, icke som en rättegångshandling, ty i anseende till det hårda och långa fängelse, hvari hans fursteliga nåde hållit mig, finner jag mig allt för mycket hindrad att kunna med hans fursteliga nåde gå till rätta. Jag beder derföre, att den skada, jemmer och elände, som oss i så långan tid blifvit tillfogade, må anses som straff nog, och hans fursteliga nåde efter lofliga herrars berömliga exempel nu ändteligen ville låta sig försona. Hertigen svarade honom icke, utan frågade domrarna, *om de ansågo Sparrens förklaring tillräcklig.* Dessa begärde att till ytterligare granskning erhålla densamma skriftelig, hvilket skedde, hvarpå målet åter uppsköts.

Den 7, 8 och 9 Mars lemnades de anklagade till betänketid. Den 10 kom saken åter före. Herrarna hade uppsändt en skrift, hvari de undanbådo sig rättegång och begärde att fursten ville låta falla sin onåd emot dem. Men emedan de icke erkänt sig brottsliga, yrkade Karl på laglig undersökning och dom, och herrarna infördes. Då talade efter hvarandra Gustaf Banér, Erik Sparre, Ture Bjelke. Alla förklarade ännu en gång, *det de voro alltför ringa att mot hertigen gå till rätta, och dessutom genom fängelset och deras sakers förskingring dertill oberedda; de bedja derföre med ödmjukhet om nåd; men kunna ingalunda vederkännas de förrädeliga praktiker, för hvilka de blifvit beskyllda.* Erik Brahe svarade, *att de icke borde undra derpå, att hertigen ingalunda ville nedlägga rättegången, utan önskade försvara sitt goda namn och rykte.* Axel Lejonhufvud höll ett långt tal för att bevisa, det villkoret vid deras öfverlemnande i Linköping icke var bindande. Han slutade med dessa orden: *I kunnen icke tvinga hertigen häruti.* Herrarna svarade: *Det är sannt. Vi kunna icke tvinga hertigen. Men huru man mot oss hållit villkoret, det döme Gud, som känner allas hjertan.* Grefve Axel sade: *Gifve Gud att edra hjertan vore så rena!* Erik Sparre svarade: *En hvar lete i sin gömma, så torde han väl också finna något.*

Kanhända har min bror gjort lika så mycket som vi, fast han nu ropar: Korsfäst! Korsfäst! Lejonhufvud svarade: *Vi kunna ju icke neka hans fursteliga nåde lag och rätt? Derföre åligger, oss att förhöra; eder att svara. — Gud gifve,* afbröt Sparren, *att jag icke hade med någon annan att göra, än med dig, broder Axel.* Derpå begärde och erhöllo de tillstånd att gemensamt afträda och rådgöras. Då inkom hertigen och sade: *Jag är icke belåten med detta dröjsmål, ty de rådgöra endast för att draga på tiden. Att de i stället för bekännelse och afbön, endast beropa sig på villkoret, det gör saken klar. De äro förstockade af högfärd. Sjutusand djeflar hafver jag lofvat dem och det skall jag hålla. Jag lofvade dem fyra månaders uppskof med domen, och nu stå de här efter ett och ett halft år ännu med friska lemmar.* Härpå gick han ut. Bönderna begynte sorla. En af dem hade yttrat om adeln: *Man skall skära halsen af gåsen, så kacklar hon icke.* Nu ropade de andre, *att man borde skynda på utslaget. Herrarna hade intet att försvara sig med.* Men Axel Lejonhufvud förebrådde dem sägande: *Gud förbarme sig, att i så ropen! I borden ihågkomma, att här gäller lif och lefverne och dertill de förnämligaste männers. Vi skola en gång inför Gud och samvete svara för vår dom.* Nu återinkommo herrarna och hertigen, då Gustaf Banér förklarade, *att emedan hans fursteliga nåde icke ville beqväma sig till försoning, hade herrarna uppställt de skäl, hvarföre de icke kunde inlåta sig i denna rättegång; bådo dock ständerna sådant icke förtänka, utan besinna de anklagades nödställda belägenhet.* Derpå uppläste Erik Sparre sjelfva protesten eller insagan. Hufvudskälen voro, att utländska, *ovältiga domare voro utlofvade; att konung Sigismunds ombud borde vara tillstädes, deras sak berodde på hans; att största delen af ständerna varit de anklagades vederdelomän, kunde alltså icke blifva deras domare.* Vid protestens slut frågade hertigen häftigt, *om ständerna gillade densamma.* De vägrade

och afläto straxt ett svar, hvari hufvudmeningen gick ut derpå, *att villkoret ej var gilltigt, sedan konungen på sin sida brutit detsamma, att ingen högre domare än rikets ständer funnes; man kunde ej i främmande händer lemna rikets väl; herrarna kunde dessutom icke bättre önska, än att dömas efter Svea rikes lag.* Sparren svarade: *Vi veta ingen bättre lag än fäderneslandets, om man densamma endast oförkränkt åtnjuta får.*

Den 11 Mars. Hertigen beklagade, *att genom herrarnes undflykter ständernas tid blefve onödigtvis borttagen och angelägna ärender försummade.* Han uppräknade flera nya beskyllningar; hvarefter de anklagade kommo in och uppläste ett försvar för sin dagen förut gjorda insaga. Karl sade: *Få de så räkna upp alla gamla historier, så äro de nog till freds att hålla på ett helt år. Mig synes att nu bör lagboken hafva sin gång. Kunna de fria sig, så blifva de fria.* Herrarna svarade, *att de ej kunde godkänna dom af sina vederdelomän.* Erik Tegel anmärkte: *Om hela rikets ständer äro edra vederdelomän, så är det ju ett klart bevis, att i ären hela rikets fiender.* Denna vändning af saken upptogs och användes sedan ofta af Karl. Stålarm och Kurk inkallades att vittna, men deras utsagor gällde endast Sten Banér, som uppmuntrat dem till motstånd.

Den 14 Mars inlemnade Karl en vederläggning af rådens båda insagor och slutade sålunda: *Efter de hafva vedersakat domstolen, så vill jag med dem ingen rättegång hålla, utan emedan de under påstående slag utan något villkor äro som fiender öfverlemnade, vill jag med dem som fiender handla låta, så framt jag öfver dem icke bekommer laga dom.*

Innan det slutliga utslaget fälldes, förehades äfven åtskilliga andra anklagade.

Hogenskild Bjelke var ännu så sjuk, att han icke kunde gå, utan inbars i en stol. En mängd beskyllningar upplästes. Hogenskild vederlade dem klart och redigt. Hertigen utbrast; *I veten, gode herrar och män,*

att den gamle räfven vet besmycka sin sak. Men jag förhoppas, att i ändå skaffen mig rätt. Härpå följde flera skällsord och utbrott af vrede.* Herr Hogenskild bad hans fursteliga nåde *styra sitt sinne och försäkrade derjemte sin egen oskuld.* Han öfverbevistes väl att hafva arbetat för liturgien, och Karl beskyllde honom att tillika med Per Brahe 1569 på Stegeborg hafva samtyckt till Sigismunds uppfostran i katolska läran. Men i afseende på de sista hvälfningarna kunde inga öfverbevisande skäl framdragas. Karl gick då ut i vredesmode, men lyftade i detsamma handen och hytte åt Hogenskild sägande: *Din räf skall intet bita min gås!* På dennes begäran följde grefvarna och de holsteinska sändebuden efter hertigen och bådo för herr Hogenskild. Denne fick också något hopp om förskoning, hvilket ökades, då den inkallade Göran Posse vittnade, att *Hogenskild rådt de andra herrarna fara fridsammeligen fram och hafva tålamod.*

Då Klas Bjelke framkallades, föll han på knä för hertigen, *erkände sig hafva illa gjort, önskade, att han aldrig sådant företagit och tiggde för Christi skull om barmhertighet.* Karl lofvade att icke stå efter högsta rätten.

Krister Horn och Erik Lejonhufvud uppförde sig på samma sätt, och fingo samma löfte.

Bengt Falk hade som höfvitsman i Finnland arbetat ifrigt mot hertigen. Han framfördes, anklagades och erkände sina gerningar; *dock*, tillade han, *hade de alla skett efter förmäns befallning. Han sjelf var endast en tjenare. Viggen måste gå, dit klubban drifver.* — Han blef dock dömd till döden.

Straxt efter Stångebro slag hade man under en af broarna tagit till fånga en karl, som i flere år varit fogelskytt hos Ture Bjelke på Forssa. I följe af några misstankar lades han på sträckbänken och bekände, det han af Ture Bjelke, Erik Sparre och Banérerna blifvit lejd att under stridens förvirring skjuta ihjäl hertigen. Han hade dertill fått en bössa, väl laddad med hagel

och lod, och som belöning några silfverskedar jemnte löfte om 40 gyllen och ett skattefritt torp för lifstiden. Straxt efter pinliga förhöret tog han sina ord tillbaka, och efter någon tid återigen laggd på sträckbänken i Nyköping bedyrade han om igen, att hans första beskyllning varit falsk och af plågorna uttvingad. Detta oaktadt blef han af Erik Tegel framhafd för domstolen i Linköping, för att derstädes upprepa sin första anklagelse; men han påstod tvertom, och ganska ihärdigt, att herrarna varit oskyldiga. Han dömdes då sjelf från lifvet för lögnaktiga beskyllningar, tvetalan och rymning.

Innan den slutliga domen öfver herrarna fälldes, skickades biskoparne i Strengnäs, Skara, Vexiö och Vesterås samt Olaus Martini i Nyköping, att till bekännelse förmå Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér samt Ture Bjelke. Då biskop Petrus i Linköping tillkännagifvit ärendet, svarade Erik Sparre och betygade för Gud, *att deras samveten voro rena.* — *Hvarföre,* frågade biskopen, *hafva då deras härligheter uppsatt och från trycket utspridt smädeskriften mot hans furstеliga nåde* *)? De svarade, *att de derom icke ville ingå med hertigen uti någon disputats.* — *Det vore bäst,* sade biskopen, *att deras härligheter ville göra en bekännelse rigtigt och rätt fram.* De svarade: *Vi veta af ingen ogerning; likväl falla vi till bön och ödmjukhet.* Efter någon ordvexling om faran för evangeliska läran, bad åter biskopen, *att deras härligheter skulle på sina samveten gifva uttryckliga svar, om de i någon måtto kunde kasta skulden på hans furstliga nåde. Att erhålla svar häruppå, vore biskoparnas förnämsta uppdrag.* Herrarna svarade: *Vi bruka bön och ödmjukhet allena och ställa all annat i Guds hand.* Biskopen i Vesterås anmärkte: *Deras härligheter böra först gifva nöjaktiga svar och sedan ställa sina saker i Guds hand, såsom de der ovissa äro, antingen de skola lefva eller*

*) Ausa Ducis Caroli.

dö. Gustaf Banér svarade: *Trettio år hafver jag tjenat mitt fädernesland; nog hade jag väntat bättre lön. Jag hafver tio barn, likaledes herr Erik Sparre. Vill hertigen och ständerna göra dem faderlösa, så befalla vi dem Gudi i händer.* Biskopen i Vexiö svarade: *Hertigen hafver intet ondt till edra personer. Han hafver ännu i dag med höga ord talat om deras härligheters stora skicklighet och ömkat deras närvarande olycka.* Gustaf Banér svarade: Homo sum et ab homine aliena in me esse non puto *). Då biskoparna icke kunde utverka bekännelse, lemnade de fängelset.

TRETTIONDESJETTE KAPITLET.

DOMEN ÖFVER RÅDSHERRARNA.

Den 17 Mars sammankallades domstolen, för att fälla utslag. Presterskapet hade inlemnat sitt betänkande af innehåll, *det man egde skäl att frukta, att, så framt Sigismund segrat, den sanna trosläran här i riket stått i fara, hvarföre de, som detta krigståg tillstyrkt, hafva förhållit sig okristligen och orättrådeligen mot Gud och fäderneslund.* Då fråga blef om rådets protest, ropade menigheten: *Vilja de icke svara, så kunna de tiga. Vi veta väl ändå, hvad vi vilja göra.* Hertigen tackade dem, vände sig sedan till grefvarna och frågade, *hvarföre de tego?* Axel Lejonhufvud sade: *Jag kan ej finna, att någon sker förnär derigenom att jag ej svarar, förr än jag tilltalas.* Hertigen lät sig nöja dermed och gick ut.

Axel Lejonhufvud vände sig nu till domrarna med förmaning om samvetsgrannhet och rättvisa. *I skolen besinna,* sade han, *att här gäller icke kalfve- och gåseblod, utan menniskors och våra medbröders. Om*

*) Jag är en menniska och vet med mig intet annat, än det menskligt är.

man vid illgerningsmäns bedömmande bör vara försigtig, huru mycket mera nu, då det gäller de förnämligaste män. Tystnad och förlägenhet spordes i salen. Några tackade Lejonhufvud för hans förmaning. Bönderna skickade upp till öfre borden och bekände, *att de ej förstode denna sak, utan begärde herrarnas råd. Men* nu började hertigens handtlangare att löpa kring borden och på de då brukliga små skriftaflorna uppsätta, hvad man borde dömma.

En dansk förrymd häradshöfding vid namn Johan Ottesson höll sig hos krigsbefälet och fogdarna samt uppsatte förslaget till deras utlåtande. Det gick ut på lif, ära och gods. Grefvarna föreställde, *att alla icke voro lika skyldiga; att straffet syntes för strängt* o. s. v. Äfven bönderna yttrade samma tänkesätt, och grefvarna föreslogo ett annat utlåtande, *enligt hvilket de anklagade skulle dömmas, somlige till långvarigt, andra till evigt fängelse.* Så stor var likväl fruktan för hertigen, att endast några få af de förnämsta vågade underteckna detta mildare förslag. Emedlertid sprang Erik Tegel omkring bland bönderna och öfvertalade dem att gilla Johan Ottessons utkast, hvilket således, såsom varande de flestas mening, framlemnades till hertigen, och dermed ansågs domen vara fälld *).

Den blef utan dröjsmål formeligen uppsatt och var i hufvudsaken följande. *Hogenskild Bjelke och Karl Stenbock* skulle ännu hållas i fängelse, tills deras sak blefve närmare undersökt. Från lif, ära och gods dömdes deremot Gustaf Banér, Erik Sparre, Sten Banér, Ture Bjelke, Göran Posse, Krister Horn, Klas Bjelke och Erik Lejonhufvud. De förnämsta skälen voro: 1:o *Att de brutit sina gifna försäkringar och vikit från Söderköpings beslut, hvarigenom de sjelfve dömt sig såsom otrogna och upproriske män samt fäderneslan-*

---

*) Palmsk. Acta ad histor. Carol. IX. T. II. p. 681. — Om den dom, som i konung Karl IX:s tid blef fälld af ständerna.

dets förderfvare. 2:o De hafva både i ord, skrift och tryck med grofva och otillbörliga beskyllningar fläckat hans furstliga nådes goda namn och rykte. Men konungabalken säger: »Hvar, som talar å konung eller »konungs råd, en eller flera, det å heder och ära »går, och kan det ej fulltyga, varde halshuggen». 3:o De hafva äggat konungen att med främmande här infalla i sitt fädernesland; men uti högmålsbalken förmäles: »Nu, om man leder å fosterland sitt utländ»skan här, och härjar sitt egit fosterland, utan han »följer som rätt kommen är till riket, då blifve han »förgjord till lif och gods.» Men, på det de icke skola med konung Sigismunds sällskap kunna ursäkta sig, läses i konungabalken: »Vi skolom konung rätt lydno »hålla och bud hans fullkomna i allt det, han skäliga »bjuder, och svarligt är både för Gud och mannom, »honom att bjuda, oss att göra». Denna dom blef uppläst för alla ständerna och af dem bekräftad. Men snart spordes ånger bland sjelfva domrarna. Särdeles presterna klagade, *att man förhastat sig.* De bådo Holländska sändebuden *på deras vägnar anhålla hos fursten om mildring.* Det blef illa upptaget. Det säges äfven, att alla biskoparna samma dag med sina förböner besökt honom, men också utan verkan.

Den 18 Mars förekallades Klas Bjelke, Göran Posse, Krister Horn och Erik Lejonhufvud. Karl frågade, *om de ville skilja sin sak från de andra halsstarriga rådspersonerna och med ödmjukhet erkänna sina brott och falla till föga.* Klas Bjelke jakade på de andras vägnar, hvarpå de alla föllo på knä för fursten och ständerna, *erkände sig brottsliga och bådo om förlåtelse.* Karl bad dem uppstå, och lät sedan föreläsa ständernas nyss fällda dom. Derpå frågade han de närvarande, *om de hade något deremot att invända.* Karl Bjelke svarade, *att de för sin del icke kunde ogilla domen.* Då förklarade Karl, att han ville eftergifva sin talan mot dessa fyra herrar, och på hans begäran gjorde ständerna detsamma. Allt, som dem angick, blef ur domen uttaget.

De anklagades fruar hade emedlertid tillbragt sorgliga dagar. Fru Sigrid Bjelke, född Sture, Ebba Liljehök och Anna Gylta, voro de enda, som bekymrade sig om dem. De flesta andra drogo sig undan och de fyra fruarna, omgifna af barnaskaran, voro öfverlemnade åt sig sjelfva. I början sutto de hvarje dag tillsammans vid slottsporten., men fingo aldrig slippa in eller komma för furstens ögon. Han brukade ofta om qvällarna åka ut till Kungsbro. Fruarna medtogo derföre barnen och ställde sig åtskilliga gånger i snödrifvorna vid hans väg öfver Linköpingsgården. Då han nalkades, föll hela skaran på knä under tårar och böner. Han for förbi, utan att låtsa se eller höra dem.

Den 19 Mars sammankallade han ständerna på borggården och bad dem icke skiljas åt, innan de otrogne rådsherrarna utstått sitt straff, hvarjemnte han förordnade, huru allting dervid skulle tillgå.

Axel Lejonhufvud var härunder ett rof för oro och ånger. Hans samvete vaknade vid Erik Sparres ädelmod, hvilken kände, men icke röjde, Axels fordna långt brottsligare stämplingar mot hertigen. Han förmådde ej stanna qvar uti domsalen, då utslaget afkunnades. När det skulle förseglas, lade han, liksom fordom biskop Brask, obemärkt en insaga under vaxkupan. Till yttermera bevis skref han mot samma dom en annan förklaring på pergament och nedgräfde den i jorden till framtida användande.

Den 20 Mars, samma dag afrättningen skulle ske, reste hertigen om morgonen från staden, för att begifva sig till Nyköping. När han hade satt sig i slädan, steg Axel Lejonhufvud fram, föll på knä och bad om förskoning åtminstone för Gustaf Banér. Hertigen nekade, förebrådde Lejonhufvud *att redan förut hafva visat sig allt för partisk i saken*, och körde bort. Från fängelsefönstren sågs hans afresa. Med honom försvann sista hoppet om räddning. Fru Sigrid Sture ilade derföre ned, satte sig i en släda och skyndade efter, för att göra det yttersta försöket. Hon kunde icke hinna upp honom.

TRETTIONDESJUNDE KAPITLET.

RÅDSHERRARNAS DÖD *).

Samma dag som domen afkunnades, det var Tisdagen före Påsk, tilläts fruarne och barnen att på eftermiddagen besöka de anklagade. De voro alla tillsammans hela aftonen, den första gången nu på ett halft år. Men under qvällsmåltiden blefvo herrarna utkallade i yttre rummet, hvarest man befallte dem *bereda sig att öfvermorgonen derefter eller skärtorsdagen lida dödsstraffet.* De gingo åter in och visade oförändrade anleten, för att ej störa sina fruar. Efter måltiden måste de skiljas åt, dock fick hvar och en behålla hustru och barn hos sig. Det är troligt, att alla uppförde sig med värdighet och styrka, ehuru vi endast hafva underrättelse om Gustaf Banér. Han lemnades ensam med sin gemål, Kristina Sture och tre deras barn; dock stannade beständigt tvenne knektar inne, för att hindra alla rymningsförsök. Om Onsdagen kunde man uti rummet höra furstens tal ute på borggården om afrättningen, som skulle ske dagen derpå. Nu kunde olyckan ej längre döljas. Fru Kristina, förkrossad af smärta, satt hela den följande tiden som en bild uti fönstersmygen. Herr Gustaf sökte att intala henne tröst och lugn, än med egna, än med skriftens ord. Han höll psaltaren i handen och uppläste derutur långa stycken. Emellanåt talade han om sina enskilda angelägenheter, eller log och skämtade med barnen. På det dessa ej skulle hafva för mycket ledsamt, befallte han drängen skära käpphästar och uppmuntrade dem att rida derpå öfver fängelsegolfvet. Så förgick hela Onsdagen. Vid aftonmåltiden satt fru Kri-

*) Nord. Fol. bunden N:o 12. Arnold Messenius Historisk Beskrifning om det, som skedde från år 1592 till 1600. Palmsk. Acta ad histor. Carol. IX. T. II. p. 122 och följande.

stina vid herr Gustafs sida, lutad mot hans arm. Uttröttad af förra dagarnas ansträngningar och sorger, sjönk slutligen hennes hufvud mot hans skuldra och ett ögonblicks slummer sänkte sig öfver de af vaka och gråt förtyngda ögonen. Blott ett ögonblick, ty hastigt vaknade hon och vände sig till herr Gustaf med dessa ord: *Min herre må väl säga till mig, som det står i Skriften: Så förmåtten i icke vaka med mig denna stunden!* Natten tillbragtes af henne med gråt och klagan, af honom med böner och förmaningar. Torsdagsmorgonen lade han alla sina saker i ordning med samma lugn och noggrannhet, som till en resa. Derpå föll han på knä och bad en stund, steg sedan upp, tog psaltaren i handen och vände sig till barnen, sägande: *Käre barn! Det är så handladt med mig, att jag intet arf lemnar eder. Men det beder jag: när i hören mitt namn, så skolen i för min skull aldrig slå ned ögonen; och det arfvet skattar jag högre, än allt verldens goda.* Derpå skref han sitt namn och dagen i psaltaren och gaf den åt äldsta dottern; åt den andra deremot ett guldhjerta. Sedan löste han från halsen en gyllene kedja, hvarvid Fru Kristinas namn var fästadt, lemnade den åt äldsta dottern och sade: *Öfverantvarda denna kedja åt din broder, Svante, och bed honom icke gifva henne åt någon annan, än den han unnar lika godt, som jag unnar honom sjelf.* Härvid stego honom tårarna i ögonen. Barnen började gråta och önska sig *att med fadren få dö bort från allt jemmer och elände.* Han svarade: *I skolen för ingen nöd önska eder att dö, och för ingen vällust att lefva. Ej heller skolen i ropa hämnd, utan befalla hämnden åt den, som rättvist dömmer.* Nu inkommo biskoparna i Skara och Vexiö, åtföljda af tvenne andra prester. Banér talade först något afsides med dem, vände sig sedan till fru Kristina och sade: *Min hustru! viljen i icke jemnte mig förena eder i dag med Gud?* Hon jakade. Då ledde herr Gustaf henne till främsta fönstret och satte henne der, ställde sig sjelf bredvid och sedan barnen i rad

nedåt golfvet. Biskoparna stodo midt emot. Han gjorde derpå sitt skriftermål, högt och redigt, *bekände sig inför Gud allsmägtig och inför dem vara alldeles fri och oskyldig till hertigens äreröriga beskyllningar. Men ett*, sade han slutligen, *ett är, som besvärar mitt samvete, och hvaruti jag begär eder tröst. Hvarje gång jag förenat mig med Gud, har jag lofvat bättring, men har aldrig kunnat hålla det så, som jag velat.* Biskoparna svarade: *Sådant är mensklig svaghet, och derföre måste vi ofta söka Gud, emedan vi ofta synde.* Fru Kristina gjorde också sitt skriftermål, hvarefter de båda begingo nattvarden. Derpå tog Banér afsked af henne, barnen samt biskoparna. En stockknekt kom in och bad dem skynda. Fru Kristina ville följa sin man, så långt det tilläts. Han afrådde; men hon fästade sig vid hans sida, då fru Anna Gylta tog henne under andra armen. När de kommo ner i porthvalfvet, voro de öfriga herrarne redan förut der, och med herr Ture Bjelke följde likaledes hans maka Margareta Sture. Vakten skuffade fruarna tillbaka. Banér och Bjelke sade: *Låter dem blifva ostötta! de äro nog stötta förut;* bådo sedan fruarna *gifva sig tillfreds. De skulle i en evig fröjd återse hvarandra.* Derpå fördes herrarna utom porten, fruarna tillbaka in i rummen.

När tåget kom ut på gatan, var den uppfylld af menniskor. Gustaf Banér ropade då högt: *Här är den man, som i trettio år tjent Svea rike ärligt och troget och derför nu uppbär den belöning, som i sen. Men jag hoppas, att Gud skall utkräfva mitt oskyldiga blod af orätträdiga domare.* Biskoparne, som följde honom, frågade, *om han icke ännu ville bekänna sig brottslig.* Banér svarade: *Min bekännelse hafver jag i dag gjort inför Gud i himmelen och inför eder, samt i min hustrus och mina barns närvaro. Om jag någonsin stämplat mot mitt fädernesland, min konung, hans fursteliga nåde eller någon ärlig man, så låte Gud mig umgälla det i evig pina; och detta vare mitt sista ord här i verlden.* Under hela vägen fortfor han

med sådane ord, tagande dessemellan i hand de personer, som stodo vid sidan, bedjande dem *aldrig tala annat än godt på hans döda mull.*

Inom spetsgården fördes nu Gustaf Banér, Erik Sparre, Sten Banér, Ture Bjelke, Klas Bjelke, Arvid Stålarm, Axel Kurk, Bengt Falk, Erik Lejonhufvud, Göran Posse, Krister Horn och Karl Stenbock. Hertigen ville med detta skådespel injaga fruktan äfven hos dem, som han ämnade skona. De lifdömda rådsherrarna frågade de andra, *om äfven de skulle gå till döden.* Desse svarade: *Vi äro icke rätt vissa, huru det aflöper. Nog är tillgift lofvad åt några bland oss.* Gustaf Banér sade: *Nej! nej! gode män. Det är nog af oss fyra denna resan. Låter våra hustrur och barn vara eder befallda, såsom de ock eder närskylda äro.* En stockknekt gaf tillkänna, det de egde tillåtelse att tala. Gustaf Banér sade: *Nu är det tid dertill, då det ej mera hjelper och sedan man i två år innestängt oss som uppenbara missgerningsmän.* Han lät fråga Otto Mörner, som förde befälet, *i hvad ordning afrättningen skulle verkställas,* och fick det svar, att han sjelf, som den äldste i rådet, skulle börja. *Välan,* sade Gustaf Banér, *som Gud vill! I denna rätten är det så godt att vara den förste som den siste.* Derpå begynte han psalmen: *Herre Gud Fader statt oss bi!* hvarunder han klädde af sig, och sedan talade något med sina tjenare. Sedan upptog presterskapet versen: *Nu bedje vi den Helge And!* troende, att han dervid skulle stiga fram till afrättningen, men han stod qvar och sjöng hela psalmen i ända och upptog derpå: *Vår Gud är oss en väldig borg.* Sedan gick han omkring, talade om sin oskyldiga sak, tog åter afsked af de andra herrarna, som fått nåd, anbefallte dem hustru och barn, och började sjunga: *Med glädje och frid far jag nu hän;* gick derpå ännu en gång omkring spetsgården, tog de kringstående i hand och bad dem fara väl, talade så återigen högt och öfverljudt om sin oskuld. Erik Tegel uppmanade väl Göran Stjernsköld och Erik Brahe att stiga

fram och vederlägga honom, men de tego. Banér tog ännu en gång afsked af de benådade herrarna, sjöng sedan på tyska: *Muss ich denn d'ran auf diesen Plan**). Åter talade han om sin oskuld, sina barn o. s. v. Detta hans fram- och återvandrande, myckna sjungande och upprepade afsked gåfvo anledning till påståendet, det han med ett rus förskaffat sig mod till sista färden. Ju längre det led, desto tydligare kunde man dock af röstens darrande och de många återsägningarna märka, att det var dödsångesten, som började omfatta hans själ. Slutligen afdrog han högra skjortärmen, räckte upp handen och sade: *Denna hand hafver jag haft osparad för mitt fäderneslând; den har ock aldrig gjort något, hvarföre öfverheten egde straffa mig. Här blifva i dag tjugutvå faderlösa barn och fyra bedröfvade enkor; deras tårar och vårt oskyldiga blod ropar dagligen till Gud; ty jag är oskyldig. Hörer det! och förbannad vare den, som talar illa på vår döda mull!* Nu afdrog han andra skjortärmen, sammanknöt dem och sade: *Ser nu i blodgirige och mätter eder; men Gud nåde vårt arma fädernesland!* Derpå föll han på knä. Mästermannen bad honom vända sig mot solen, hvilket han också gjorde och band tillika sjelf för ögonen. Biskopen i Strengnäs framträdde nu och frågade sakta i hans öra: *Käre herre! bekänner, om i ären skyldig till denna död* Banér svarade med hög röst: *Nej! Nej! i Jesu namn!* och vid dessa ord föll hufvudet. Det är en sägen, att den stympade kroppen lyfte högra benet och gjorde ett fåfängt försök att stiga upp. *Gud vare din själ nådig!* ropade Sten Banér och Ture Bjelke, som med obortvända ögon skådat det rysliga uppträdet.

Medan detta påstod, hade Erik Sparre gått in bland de medföljande, för att icke se Banérs död. Biskopen i Vesterås var förordnad att följa vid hans sida, och Sparren samtalade med honom, Göran Stjernsköld

---

*) Så skall jag då fram på denna plats.

och de andra, samt uppmuntrade dessemellan sina medbröder: Ne conturbetur cor vestrum! Fidete ei, qui corporis et animæ potestatem habet *). Då Banér var fallen, trädde Sparren fram, uppdrog och läste med hög röst en af honom sjelf författad försvarsskrift. Uti 10 särskilda punkter sökte han ådagalägga olagligheten både af domstol, rättegång och utslag. Slutligen sade han: *Vi protestera härmedelst inför Gud, att öfver oss icke är fälld någon rättvis dom. Finge vi rådrum, skulle det nog bevisas med än flera skäl, än jag här har kunnat anföra. Emot min konung och fädernesland vet jag mig aldrig annorlunda hafva handlat än som en ärlig svensk man, och vill jag nu besegla sanningen deraf med min död. Det fursten åberopar sitt samvete, att han mig aldrig annat än godt bevisat, det låter jag till Gud; hvarförutan det väl också är mången ärlig man vetterligt, huru hans furstliga nåde nu på fjerde året både in- och utrikes om mig talat och skrifvit hafver, och huru alla mina och min hustrus lösören blifvit oss afhända. Det oskyldiga blod, som här varder utgjutet, skall Gud nog hämnas, och en gång stämma våra förföljare inför sin rättvisa dom* **). Då läsningen var slut, framsteg Tegel och begärde protesten, men Sparren sönderref den och strödde bitarna öfver marken. *Det ses*, ropade Tegel, *att i haf-*

---

*) Edert hjerta vare icke förfäradt! Förtröster på honom, som hafver magt öfver både själ och kropp.

**) D'Albed. Varia Historica Suecana 4:o, Erik Sparres protest. (Stjernman har uti bilagorna till Werwing p. 105, 118 angifvit Erik Sparres testamente på Nyköping den 4 Juli 1599, såsom den på afrättsplatsen upplästa skriften. Detta är orätt. Den verkliga af Sparren anförda protesten börjar: Si absque majori indignatione etc. etc. är betydligt kortare och finnes i de flesta manuskriptsamlingar. Karl IX:s vederläggning, af Stjernman p. 118 anförd, svarar också helt och hållet mot denne sednare protest och ingalunda mot det förut anförda Nyköpings testamentet).

ven ett ondt samvete och icke kunnen lita på eder sak *). Sparren vårdade icke svara honom, utan afdrog kläderna med ständigt åt himmelen riktade ögon; tog sina medbröder i famn, band sjelf för ögonen, knäböjde på det röda utbredda klädet och upplyfte högt sina händer. Skarprättaren bad honom något sänka dem, hvilket han gjorde och ropade: In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum **); hvarvid hufvudet föll.

Sten Banér gick derpå fram, knäböjde under böner, *att Gud ville af nåd förlåta hans synder och upptaga själen i paradiset. Dess eviga barmhertighet hade ju icke en gång försmått röfvaren på korset.* Derpå sjöng han: *Vår Gud är oss en väldig borg,* och afdrog derunder kläderna. Sedan knäböjde han, utropande: In te Domine, speravi. Non confundar in æternum ***)! Svärdet blinkade och hufvudet föll.

Sedan kom Ture Bjelke. Han höll ett långt tal om sin *och de andras oskuld, önskade fäderneslandet frid och rolighet, inbördes sämja och vänskap samt all Guds välsignelse.* Derpå knäböjde han och sade: *Jag tackar dig Gud, som genom Evangelii tröst och samvetets lugn gifvit mitt hjerta kraft i denna stunden. Dig tackar jag också för den dygdeliga och älskade maka, som du mig beskärt hafver. I tjugu år hafva vi lefvat tillsammans och jag vet aldrig säga, att det ord af osämja fallit oss emellan, så löne och tröste henne den evige Guden, hos hvilken jag hoppas att en gång i oförgänglig glädje henne återfinna.* Bjelke var en skön man med stark och behaglig röst. Under talet märktes icke den minsta förvirring i hans anlete, icke den minsta darrning i hans röst; åhörarne smälte i tårar. En stockknekt bad honom skynda. *Gif*

*) Nord. Fol. Band N:o 12.

**) Herre! I dina händer befaller jag min anda.

***) På dig hoppas jag, o herre! Du låter mig icke komma på skam till evig tid.

dig tillfreds, yngling! svarade Bjelken, och begynte derpå med hög röst sjunga: *Jag ropar till dig, o herre Krist!* och hans stämma hördes öfver alla andra genom hela psalmen. Derpå afdrog han sina kläder, tog farväl af de qvarstående herrarna, befallande hustru och barn i deras beskydd, lyftade sedan sina ögon upp åt himmelen, och sade: *Jag ser ett draget svärd och ett sammanbundet ris öfver mitt arma fädernesland. Gud, du, som är nådig och barmhertig, slit riset sönder och stick svärdet i skidona, Jag ser himmelen öppen och Kristum min Frälsare. Välsignad vare du, snart skall jag komma till din salighet.* — Derpå steg han in på klädet, kastade penningar åt mästermannen och sade: *Mach es frisch* *)! Nu framtog han en halsduk att binda för ögonen; men tycktes hastigt besinna sig. Med ett saligt leende lade han bort klädet, sägande: *Nej! Jag vill offra åt min herre och Gud med ett bart, rent och oskyldigt ansigte!* Härvid föll han på knä. Mästermannen vände honom mot solen, hvarpå Bjelken blundade och ropade med hög röst: *Herre Jesu Kriste, i dina händer befaller jag min anda!* Då han tredje gången upprepade dessa ord, föll hufvudet.

Den samme Hans, som vid Kalmar redan tjenstgjort, var äfven nu bödel. Ture Bjelke hade ovanligt tjock hals, hvilken hos mästermannen fordrade både styrka och skicklighet. Då Bjelken knäböjde, tröstade Hans honom med den försäkran, *att om hans härlighet endast hölle sig stilla och rak, skulle allt gå fort och väl.* Så skedde också, och då hufvudet föll, vände sig Hans sjelfförnöjd till de kringstående och sade: *Das var ein Hieb, der mag passiren* **).

Nu utbreddes den röda duken för Stålarm. Han steg fram i spetsgården och lagade sig till att tala. Men Tegel trädde inom ringen, framtog och uppläste ett nyss

*) Gör det raskt!

**) Det var ett hugg som hette duga. Se Palmsk. Acta Hist. Sigismundi T. II. p. 623, 624.

ankommet bref, skrifvet af hertigen sex mil derifrån. Det innehöll, *att han skulle skänka Stålarm och Kurk lifvet, om ständerna ville lemna sitt bifall.* Man vände sig till myckenheten, som straxt började allmänt och öfverljudt ropa: *Det är nog blod! nog blod! Nåd! Nåd!* Stålarm och Kurk knäböjde för folkhopen och tackade, kastade derpå tio daler hvardera till mästermannen och drogo sig åt sidan *).

Men det var ej ännu blod nog. Bengt Falk framleddes. Som katolik, föraktade han presternas biträde och blef utan vidare omsvep halshuggen.

Nu vände tåget tillbaka till slottet. Det är en sägen, att Stålarm derunder skämtande yttrat: *De salige herrar riksråder skola väl nu undra, hvart jag tagit vägen, emedan jag icke kommer efter dem till himmelriket, som de väntat.*

Liken blefvo upptagna, svepta och ställda i Linköpings domkyrka. Då de fram på våren begynte gifva stank ifrån sig, befallte Karl deras begrafning vid vestra kyrkodörren; men förbjöd tillika uttryckeligen, *att hvälfva eller upphöja grifterna ofvan jord. Liken borde rätt och slätt nedläggas i en eller högst två grafvar.* Då Gustaf Adolf kom på tronen, erhöllo slägtingarna tillstånd att bereda ansenligare hvilorum åt de afrättade. Erik Sparre fördes till Öja kyrka i Södermanland, hvarest Sundby ligger, och blef der nedsatt under en hedrande grafskrift. Ture Bjelkes maka, fru Margareta, lät uti Stureforsgrafven längst upp i högkoret af Linköpings domkyrka uppföra åt sig och sin man en dyrbar marmorvård, och i Upsala domkyrka vid södra sidan restes ett praktfullt minne åt Gustaf Banér. Under ett hvalf, buret af sörjande englar, ligga bilderna af honom och fru Kristina Sture; på sidorna ses i halfhöjdt arbete deras åtta söner och sex döttrar knäböjande; öfverst breda tvenne Serafer sina skyddande vingar öfver vården.

---

*) Palmsk. Acta ad Hist. Sigismundi T. II. p. 624.

Detta blodiga uppträde spridde kring hela landet fasa och förskräckelse för hertigen. Det kallades *Linköpings blodbad* och jemnfördes med Stockholms blodbad, likasom hertigen sjelf med Kristian Tyrann. Man anförde flera drag af hans förbittring. Utan skonsamhet för sin egen syster, Elisabet, påstod han, att Gustaf Banér för henne hyst oloflig kärlek. Prinsessans allmänt erkända dygd och Gustaf Banérs ihärdiga nekande, till och med under dödsberedelserna, beröfva beskyllningen all trovärdighet. — Då Karl 1599 red från Nyköping, för att begifva sig till Finnland, stannade han utanför staden, vände sig och betraktade slottet, der alla de anklagade rådsherrarna sutto fängslade, med detta utrop: *Jag önskade att elden sutte i alla fyra hörnen.* Detta är dock en blott sägen. Mera grundad är åter berättelsen, att efter Linköpings riksdag den sexårige prins Gustaf Adolf plägade roa sig med följande lek. Andra gossar ställde sig framför honom på knä med hatt på hufvudet. Prinsen drog sitt träsvärd, afslog dermed hattarna och ropade vid hvar och en: *Der ligger den förrädarn Gustaf Banérs hufvud; — Der ligger den förrädarn Erik Sparres hufvud* o. s. v. Detta omtalades allmänt kring landet och ansågs som prof af sinnesstämningen på hofvet. *Sådant*, mente man, *hade varit i säck, innan det kommit i påse.* — Förbittring och fasa jemnte tidens vidskepelse alstrade berättelser om åtskilliga undertecken och en inträffande solförmörkelse gaf mera trovärdighet deråt. Det sades t. ex. att natten före afrättningen syntes på himmelen stridande härar och ett blodrödt kors. Julnatten förut hade man i Viborg hört de der steglades hufvud sjunga utur Davids psalmer följande vers: *De måste oss låta med frid.* I Östergötland gol göken vid nyårstiden: och i Norrland hördes ofvan ur himlen än ljudet af ringande klockor, än röster, som sjöngo: *Hjelp Gud, att jag nu kunde* *).

*) Riksark. Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604. — Undertecken sedda 1601.

Dessa och dylika hörsagor spriddes kring landet och vände från hertigen äfven många bland det lägre folket, som eljest var honom så tillgifvet. De förut afundade herrarna tycktes dock hafva lidit en grym och ovärdig död. Man erinrade sig deras fordna välmagt, utmärkta skicklighet, flerfalldiga tjenster mot fäderneslandet och välgerningar mot enskilda. Det värdiga uppförandet på afrättsplatsen försonade också många fel. Det berättades med beundran och tårar bland både höga och låga. De minsta omständigheter väckte deltagandet och sjelfva gatläggarne i Linköping hafva på Jerntorget med röda stenar utmärkt stället, der det blodiga skådespelet uppfördes.

TRETTIOÅTTONDE KAPITLET.

HOGENSKILD BJELKES SLUT.

Ofvannämnde sinnesstämning gaf anledning till många oroliga uppträden. Under kriget i Liffland 1600 och de följande åren visade sig soldaternas trohet vacklande. Särdeles bibehöllo Upplands ryttare deras gamla tillgifvenhet för Sigismund. De druckö hans skål under diktade namnet *fröken Sigrid,* och det berättas, att en bland dem, vid namn Peder, lurat efter hertigens lif. Allt blef dock i tid upptäckt och förekommet.

Krister Klasson Horn, som år 1600 blifvit skonad i Linköping, förehade åtskilliga stämplingar med sin syster, fru Anna på Hörningsholm, enka efter Maurits Sture. Han berättades hafva sagt, *att det aldrig blefve väl i landet, förr än Wasarna komme bort. Sturarna borde erhålla tronen och herr Krister sjelf blifva deras förmyndare* *). På riksdagen i Stockholm 1605 blef

*) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Berättelse om förräderier mot hertig Karl.

han anklagad, men icke fälld, antingen af brist på bevis, eller emedan Karl ej ansåg honom farlig.

Den åldrige Hogenskild Bjelke väckte vida större farhåga. Karl kallade honom ständigt *den gamle basilisken*, och höll honom i oafbrutet fängelse allt sedan Linköpings riksdag. Uppträdena vid nämnde möte hade likväl så uppbragt den åldrige mannen, att han glömde sin fordna försigtighet. Genom dottern Ebba, enka efter Axel Bjelke, inlät han sig i brefvexling, dels med Krister Horn, dels med de landsflyktige i Polen. Dessa skrifvelser andades bitterhet och hämnd. Karl liknades vid *Erik den fjortonde; kallades en ogudaktig, bedräglig och blodtörstig tyrann; hans gemål en Jesebel, den argaste och slemmaste bland qvinnor; barnen en gudlös afföda? embetsmännen ett sammanslaggadt parti af röfvare; domstolen i Linköping hade bestått af själamördare, orättfärdiga, blodtörstiga domare; de afrättade åter voro Guds heliga martyrer* o. s v. Förbittringen gick så långt, att han i nära sex år afhöll sig från nattvarden.

Flere af dessa bref uppsnappades, och på ofvannämnde riksdag blef äfven herr Hogenskild anklagad, lätt öfverbevist och dömd från lifvet. Han dotter, fru Ebba, hade äfven mycken del i stämplingarna. Hon undslapp dödsstraff, men mistade sina egendomar och hölls i långvarigt fängelse.

Många förböner fälldes för herr Hogenskild, och fru Ebba skref i detta ärende klagande bref till hertig Johan, men allt förgäfves. Sjelfva herr Hogenskild bekände sig inför domstolen hafva illa gjort; ja, på afrättsplatsen sade han högt, *att det varit bättre aldrig taga penna i hand, än att så skrifva mot det kungliga huset.* Men ingen benådning följde. Den 3 Juni 1605 var bestämd för afrättningen. Emedan herr Hogenskild ännu högeligen besvärades af fotvärk, måste han på en stol bäras ut till stortorget, der halshuggningen skulle förrättas. På hans begäran sjöngs psalmen: *Välsignadt vare Jesu namn.* — *Det är*, sade han, *det enda hvar-*

vid jag nu mera kàn trösta mig Då psalmen var slutad, visade sig af en händelse vid spetsgården en hofman, klädd i dyrbara och präktiga kläder. Hogenskild såg på honom och sade: *Nu sitter den der öfverst på lyckans hjul.* Efter domens uppläsande, några böner och förmaningar, blef han, sittande på stolen, afrättad. Enligt domen skulle hufvudet uppsättas på stång. Hogenskild hade derföre bedt en sin tjenare att smyga det undan och skaffa det begrafning jemnte den öfriga kroppen. Då således hufvudet fallit, bortrycktes det af drängen, som började springa undan; mästermannen hastade efter, och fick hufvudet tillbaka. Det blef uppsatt utanför söderport; kroppen åter begrofs i tysthet vid vestra dörren af Riddarholmskyrkan. — Uti sina förra välmagtsdagar hade herr Hogenskild låtit uppföra åt sig en ganska dyrbar grafvård uti Egby församlings kyrka, der Ulfåsa ligger. Hans lemningar kommo aldrig dit. Under vården hvilar endast hans förut aflidna gemål, den allmänt aktade och älskade fru Anna Sture.

TRETTIONIONDE KAPITLET.

ARVID STÅLARMS SLUT.

Vid Linköping hade väl Stålarm blifvit benådad till lifvet, men hölls dock tvenne år i förvar. Man ville utbyta honom mot den i Liffland nu tillfångatagne Karl Gyllenhjelm, men det vann icke fullbordan. På finska adelns förbön återfick han ändteligen år 1602 sin frihet och blef förordnad till lagman i Karelen och krigsöfverste i Finnland. Sedermera anförtroddes honom ett högt befäl i Liffland. Då hände, att svenskarna år 1604 vid en olycklig storm mot Vittensten förlorade 3000 man. Karl blef utom sig af harm och klagade, *att han icke hade bistånd af någon menniska. Han ville förlika*

*sig med Sigismund och sedan lefva i fred**). En spanjor vid namn Alphonsus skyllde Stålarm att hafva vållat förlusten **). Genom natt och dag måste denne skynda till Stockholm ***), blef der fängslad, anklagad och till döden dömd. Hans sista bön var då, icke att erhålla förskoning från dödsstraffet, utan **1.** *Att blifva skjuten af soldater och icke falla för bödelsvärdet.* **2.** *Att ostympad blifva begrafven.* **3.** *Att arfgodsen ej måtte indragas, förr än hans skulder blifvit betalda* †). Han utleddes, men blef åter från afrättsplatsen tillbakaförd i fängelset. Det var nu femte gången Karl anställde med honom detta grymma skådespel. Den fordom glada Arvid Stålarm var af olyckor och det långa fängelset helt och hållet förändrad. Ålder och sjukdomar, ådragna, dels under fångenskapen, dels under de pinliga förhören, gjorde ändteligen slut på hans lidande. Han dog i fängelse.

FYRATIONDE KAPITLET.

ÄRKEBISKOP ANGERMANNI SLUT ††).

Karls allvarsamma förebråelser för den öfverdrifna stängheten under förutnämnda kyrkmönstring väckte An-

---

*) Riksark. Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604. En sanferdig copie och affskrift utaff ett breff, som Knut Persson tillskriffit och forskicket bleff, aff en troverdig man ifrån Stockholm m. m.

**) Riksark. Historiske acter 1594, 1595 och 1596. — Hans Hansson Bielefeldts berättelse. (Se Warmholtz N:r 3344).

***) Riksark. Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604. — Jöns Nilsson till Anders Stålarm. Viby d. 4 Mars 1604.

†) Riksark Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Hans Hansson Bielefeldts berättelse.

††) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.
Riksark. Historiska acter 1605 till 1611. — Uppsala domkapitel till hertig Karl angående Angermanni uppförande. Stockholm d. 8 och 25 Aug. 1606.

germanni första ovilja mot hertigen. Då polska sändebuden 1596 om hösten kommo till Stockholm, förenade sig Angermannus med rådsherrarna och sökte förlikning med Sigismund. Sedan Karl nedlagt regeringen, tyckte Angermannus, att man kunde gå mera öppet till väga. Han yttrade, att Uppsala domkapitel borde af Sigismund begära stadfästelse på den föreslagna fullmagten för regeringsråden. Han afrådde i hemlighet presterna att resa till Arboga möte 1597, och då han sjelf nödgades fara dit, sökte han hindra allt afgörande, tills bönderna tvungo honom. Sigismunds bref lät han på allt möjligt sätt kringsprida och begabbade de professorer som anfört korftåget, i synnerhet professor Schinnerus, hvilken, ehuru sjelf ganska halt, hade på Uppsala torg hållit mönstring med bönderna. Häröfver dref ärkebiskopen mycket gäckeri, upprepande i synnerhet tidt och ofta: *Den halte leder den blinde.* Dessutom tvingade han sitt konsistorium, medelst hot af Upplands ryttare, finnarne o. s. v. att skrifva under ett bref till Sigismund. Han råkade dervid en gång i häftig ordvexling med professorerna och i synnerhet med Nicolaus Bothniensis. Angermannus blef ganska ifrig och sade slutligen: *Hertigen hafver af somliga bland eder stulit, af andra åter köpt både hjerta och själ. Derföre ären i eder konung otrogne, likasom eder biskop motspänstiga. Men när konungen kommer, skolen i nog blifva straffade.* Staden var likasom delad i två partier, äfven i kyrkorna. Hertigens anhängare gingo i trefaldighetskyrkan, der Nicolaus predikade; de andra åter till domkyrkan, der gudstjensten förrättades af liturgiens fordna förfäktare, mäster Joakim, hvilken ansågs vara konungen tillgifven.

Midt under denna söndring kom underrättelsen om Stångebro slag, sedan om konungens, och slutligen om hans anhängares, finnarnas och polackarnas flykt. Angermannus stod qvar, ensam och öfvergifven. Vid hertigens ankomst blef han fängslad och derefter på Jönköpings riksdag ställd till rätta inför en domstol, bestående endast af prester. Förnämsta anklagelsepunkten

var, att han till Sigismund underskrifvit ett bref, hvari hertigens uppförande på ett ofördelaktigt sätt framställdes. Angermannus erkände *sig hafva illa gjort och ville med ett underdånigt och ödmjukt knäfall söka hans fursteliga nådes tillgift.* Men Karl fordrade lagliga utslag, och Angermannus dömdes från ära och embete. Karl behöll honom flere år bortåt uti fängelse på Stegeborg. Detta åter dref Angermannus till förtviflan. Han hade kommit öfver den nya kyrkoordning som Karl låtit utgå, och skref deremot en ganska all varsam vederläggning, hvari han skyllde både på hertigen och kyrkoordningen för Kalvinska lärosatser. Denna skrift utspriddes; hertigens vrede tändes ånyo och år **1606**, sedan ärkebiskopen legat sju år i fängelse, nedsattes öfver honom en urtima domstol af Magnus och Abraham Brahe, Göran Stjernsköld, Ludbert Kauer, Masenbach m. fl. Uppsala domkapitel måste göra en berättelse om hans ofvanbemäldte uppförande. Han öfverlefde icke utgången häraf. De sista åren tillbragte han i fängelse på Gripsholm. Det är en sägen, att han derstädes fått en ovanlig matlust på skinka, hvaraf uppkommit den besynnerliga sjukdom, att ohyra växte öfver hela kroppen och slutligen föranledde hans död. Den inträffade år **1607**.

Efter Angermannus hade Nicolaus Bothniensis år **1599** blifvit ärkebiskop, men han dog redan år **1600**.

Schepperus hade deltagit i Angermanni förehafvanden och fick derföre deltaga i hans straff. På riksdagen i Jönköping anklagades han, att i sina predikningar hafva visat partiskhet för Sigismund, under det att denne **1598** var i Sverge. Schepperus anförde som ursäkt, att hertigen sjelf vid detta tillfälle befallt honom icke genom otidigt nit uppreta sinnena. Ursäkten hjelpte ej. Han blef, likasom ärkebiskopen, afsatt, men fick dock behålla friheten. Om någon tid återvann han Karls ynnest och blef predikant i Upsala. Hans oroliga lynne visade sig dock åter, så att Karl år **1607** lät förbjuda honom predikstolen. Sedermera deltog han i tvisten emot Forbe-

sius, och blef slutligen flyttad till Enköpings pastorat, der ändteligen döden gjorde slut på hans vexlingsrika lefnad.

FYRATIONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM DE LANDSFLYKTIGA HERRARNA.

Dessa oroligheter föranledde ett stort antal svenskar, att dels af frivilligt val, dels tvungna af förföljelser, begifva sig till Polen, hvarest många sedan för alltid qvarstannade. De tillbragte der ett sorgeligt lif. Egen fattigdom, andras förakt, och slutligen längtan efter fäderneslandet plågade dem oupphörligt. Deras starkaste och allmännaste känsla var likväl hatet emot hertig Karl. En mängd smädeskrifter, den ena bittrare än den andra, uppsattes emot honom, likaså visor och målningar. Han sjelf kallades vanligen *hertig Hannibal, tyrannen, blodjägaren Nimrod* o. s. v. *) Hertiginnan, hvilken ansågs uppreta honom, hette *Jesebel, den förbannade Hollsteinska nattpredikanten* **). Man uträknade att nära 67,000 menniskor tillsatt lifvet i de krig, som för hans skull uppkommit; 140 af adel hade blifvit halshuggne o. s. v. *). Då slutligen Karl sista året af sin lefnad rördes och nästan förstummades af slag, utbrusto de i skadeglädje: *Nu har ändteligen Gud laggt honom en kafle i munnen och bundit hans menediga tunga.* De afritade hans vapen på följande sätt. I första fältet ett bödelsvärd, i andra stegel och hjul, i tredje en galge, i fjerde en sträckbänk; allt med följande underskrift:

---

*) Riksark. Historiske acter 1594, 1595 och 1596. — Hans Hansson Bielefeldts berättelse.

**) D'Albed. Hertig Karls slagtarebänk.

D'Albed. Historia om den omilde hertig Karl och hans regemente. (Se Warmholtz 3435.)

D'Albed. Narratio, quibus artibus Carolus Sudermanniæ Dux regnum Sueciæ invaserit et occuparit etc. (Se Warmholtz N:o 3396).

Stegel och hjul
Från nyår till jul;
Galge och gren
Var alltid gemen;
Halshugga och räcka,
Pina och sträcka;
Utan dom och lag
Mest hvar åttonde dag
Var riksföreståndarens sätt
Mot lag och rätt.
Ho, som ej ville
Hans mening gilla.
o. s. v.

I samma anda uppsattes äfven ett förslag till högtidligheterna vid hans jordfästning och slutligen följande grafskrift:

I denna här graf,
Det säger jag,
Ligger begrafven
Till yttersta dagen
Carolus Dux,
Suecorum Crux *),
Finnlands förstörare,
Esters förförare,
Svenskom en plåga,
Höga som låga,
Rätt en tyrann,
Det säger all man.
Att han så var,
Bevises klar
Med hans bedrifter,
Bref och skrifter,

*) Hertig Karl!
Svenskarnas kors.

Desslikes var han:
En sådan man,
Som alltid svor,
Jag det ock tror,
Men aldrig höllt.
Hvad var, som völlt?
Hans eget sinne
Och onda lynne.
Han trodde ej Gud:
Och bröt hans bud.
Gjorde allt illa,
Låt blod förspilla,
— — — —
— — — —
Denne Belials man
Ingen rosa kan
Utan alla tillhopa
Måga Ve! ropa
Öfver den tyrann,
Som gjorde skada och skam,
Hvarhelst han drog fram *).

Vi vilja anföra de lefnadsöden, som slutligen träffade dessa landsflyktiga herrar och några andra, samtidens ryktbara män.

Olof Gustafsson Stenbock hade, som förut är berättadt, i sin ungdom fört uppproriskt tal mot konung Erik, blifvit derföre dömd till döden, men benådad. Det är äfven nämndt, huru han lönade denna Eriks välgerning med det grymma behandlandet i fängelset. Stenbocks öfriga lefnad var början lik, utmärkt af vildhet och våld. Anklagad för flera grofva missgerningar, fruktade han efter Johans död Karls straffande hand och rymde derföre straxt till Sigismund, under hvars beskydd han en tid bortåt lefde tryggad. År 1598 var Stenbock kommen till Stockholm. En dag satt han vid middags-

*) D'Albed. Historia om den omilde Karl m. m.

måltiden med sina systrar, Ebba och Cecilia, enkorna efter Klas Fleming och Gustaf Roos. Herr Olof utbröt då på sitt vanliga sätt i vrede och skällsord emot Karl, och svor, *att hertigen skulle få döden af samma hand, som gifvit konung Erik blodsåret.* Grefvinnan Cecilia var den enda bland Stenbockarna, som höll hertigens parti. Hon bad sin broder *besinna, hvad han sade och hafva fördrag med sådana hotelser.* Herr Olof blef härvid utom sig af raseri, och utfor mot systern i så mycket ovett och hot, att hon af fruktan för misshandling måste springa från bordet. Efter Stångebro slag följde han Stålarm till Finnland. Straxt sedan Karl landstigit derstädes 1599, blef Stenbock tagen tillfånga och framhafd för hertigen, som då var i Lundbo länsmansgård. Då föll Stenbock straxt till föga och tiggde med ödmjuka ord om förskoning. Karl svarade: *Du har laggt dina händer på vår salig broder, konung Erik, då han var stadd i fängelse och dertill i ömkelig sinnessvaghet, och din mordlystnad åsyftade till och med hans lif. I lika måtto har du nyligen hotat mig sjelf, hvarförutan du bedrifvit många grofva missgerningar. Derföre skall du denna gång straffet icke undgå.* På Karls befallning blef herr Olof af några ryttare förd till skogen och bunden vid ett träd. De lade på en gång an mot honom, men alla bössorna klickade. I anseende till en gängse fördom, att somlige personer kunde med sina blickar förtrolla gevären, gick en af dem bakom trädet, satte mynningen mot herr Olofs nacke och brände af. Flere skott lossades sedan på den döda kroppen, hvilken slutligen nedgräfdes i ett kärr straxt bredvid *). Huru Karin Månsdotter lät sedermera upptaga och i kyrkogård jordfästa honom, är redan berättadt.

---

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl. Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596, — Karl Karlsson Gyllenhjelms berättelse.

Brodern Erik Stenbock hade år 1567, som förbemäldt är, afvikit till Dannemark. Här stannade han qvar och deltog icke uti Sigismunds krigståg 1598. Han lärer deremot hafva uppgjort förslaget till Elfsborgståget, och hoppades att derigenom kunna återkomma till sin älskade hembygd. Det slog felt och han dog samma år.

Efter Stångebrö slag och Sigismunds flykt blef *Erik Brahe* försonad med hertigen och satt som domare öfver de olyckliga riksråden i Linköping. Sedan de blifvit afrättade, fattade han dock afsky för Karls regering, flydde till Polen och qvarstannade der. *Gustaf Brahe* hade redan 1598 åtföljt Sigismund till detta land. Båda bröderna, likasom i allmänhet de svenska flyktingarna, blefvo ganska väl emottagna af Sigismund. Gustaf Brahe upphöjdes slutligen till fältmarskalk. Han dog ogift 1615. Sigrid Brahe hade redan aflidit 1613 och Erik Brahe 1614. Den sednares grefvinna följde honom tre år derefter.

Göran Knutsson Posse erhöll vid riksdagen i Linköping lifvet, men icke friheten. Först efter fem års fängelse eller år 1603, och på hela finnska adelns förböner, lossades hans bojor. Han hade emedlertid inlåtit sig i flere stämplingar och fört hemlig brefvexling med de landsflyktiga herrarna i Polen. När han nu om hösten 1603 uppehöll sig hos hertigen i Kalmar, ditkom som öfverlöpare en af Sigismunds kammartjenare. Possen fruktade att denne torde känna och röja hans hemliga förehafvande, och fattade derföre hastigt sitt beslut. Samma dag den 22 Oct., klockan emellan 6 och 7 på qvällen, satte han sig till häst och red med flere sina förtrogna i sporrstreck öfver danska gränsen. Deras bortresa märktes genast, och Karl sände ryttare att gripa dem döda eller lefvande; men flyktingarna hade redan öfver Brömsebäcken kommit i säkerhet till Avaskär. Göran Posse begaf sig till Polen och lyckades att vinna konung Sigismunds synnerliga nåd och förtroende. Det var han, som sedan rådde Sigismund att beskydda den så kallade falska Demetrius och derigenom blanda sig i

Rysslands angelägenheter. Han uppgjorde äfven flere förslag att återvinna Sverge, men intet af dem kom till verkställighet. Han dog slutligen 1616.

Klas Bjelke hade oaktadt sina stora rikedomar haft ett oroligt och bekymmersamt lif. Misstänkt af Erik den fjortonde, hade han redan då en längre tid setat i fängelse. Svågerlaget med konung Johan lyftade honom sedermera till största magt och anseende och afböjde de förföljelser, som i denna konungs sista lefnadsår öfvergingo de andra af högre adeln. Brödernas olycka skulle dock nödvändigt på honom göra ett djupt intryck.

Sedan Sigismund blifvit slagen vid Stångebro, och Lascy flytt från Stockholm, blef Klas Bjelke satt i förvar på Gripsholm. Efter Linköpings blodbad återfick han friheten, men det osunda fängelset hade så skadat helsan, att han sedan hela sin lifstid igenom måste nyttja kryckor. Befriad, dröjde han först några år i Sverge, men efter brodrens, Hogenskild Bjelkes, afrättning, ökades Karls misstankar, och Klas Bjelke måste med hustru och barn hufvudstupa rymma ur riket och begifva sig till Polen, der han stannade öfver tio år. Sedan hans vänner, båda Braherna och Göran Posse m. fl. aflidit, kände han sig dock ensam och olycklig i det främmande landet. Gustaf Adolf hade också uppstigit på Sverges tron och sökte med godhet försona sin faders grymheter. Klas Bjelke begärde och erhöll år 1616 tillstånd att återvända, blef af den unga konungen med godhet och nåd emottagen, och tillbragte sina sista dagar inom fosterlandet. En son och fyra döttrar, alla lyckligt gifta, förljufvade hans ålderdom. Vid likpredikan nyttjades derföre, som text följande språk: *Gläd oss igen efter vi så länge olycka lidit hafva.*

Göran Nilsson Posse hade genom nit för evangeliska läran väckt Sigismunds ovilja 1594 och tycktes vara på hertigens sida åren 1595, 1596 och 1597. Karls olagliga uppförande och de andra herrarnas underhandlingar bestämde honom dock sedermera att 1598 taga Sigismunds parti. Han erhöll då uppdraget att

fånga Axel Lejonhufvud död eller lefvande och var sedermera vid Stångebro slag anförare för vestgöta rytteri. Efter Sigismunds flykt blef herr Göran förlikt med hertigen, men Axel Lejonhufvud, kommande ihog Possens förra uppdrag, bemötte honom dervid med ytterlig hårdhet. Han lät sätta handklöfvar på Possen, och sände honom i sådan ställning genom hela landet upp till hertigen *). Denna ovärdiga behandling sårade Possen så djupt, att han i hemlighet återgick på Sigismunds sida och sedan rymde med den andra Göran Posse från Kalmar år 1603. Man känner icke hans lefnad i Polen, men han har derstädes författat en både sällsynt och ryktbar skrift, kallad *hertig Karls slagtarebänk,* hvaruti han med öfverdrifna färgor skildrar bemälte furstes blodiga företag.

Flere af båda Sparrarnas barn stannade för alltid uti Polen. Erik Sparres enka, fru Ebba Brahe, förblef i Sverge, men alltid ett mål för Karls misstankar, måste hon till och med sätta laglig borgen för sitt uppförande *). Hon dog 1634. Johan Sparres fru, Margaretha Brahe, hade efter sin mans afrättning vid Kalmar 1599 flytt till Dannemark, der hon stannade, tills riksdagen i Linköping var förbi. Vid underrättelsen om de der skedde afrättningarna skyndade hon till Polen, klagade sin sorg för konungen och nedkallade Guds straff öfver sina egna bröder, Erik, Magnus och Abraham Brahe, hvilka setat i blodsdomstolen öfver hennes oskyldiga svåger. Sigismund gaf henne och hennes barn understöd, samt insatte i deras sköldmärke tvenne kulor, såsom minne af fadrens vid Kalmar visade trohet. Hon uppehöll sig derefter i Dannemark, men sedan Karl dött och åren mildrat sorgen, återvände hon till fäderneslandet. Karl Gyllenhjelm gaf frivilligt tillbaka Bergquara slott mot något skadestånd af kronan. Fru Margareta

*) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl.

**) Riksark. Historiska Acter 1605 till 1611. — Sjelfborgens-förbindelsen bland 1605 års handlingar.

fick således tillbringa de sista åren i sin fordna boning. Öfverallt hade hon medfört sin mans hufvudskål, och inlaggd i en liten låda, blef den äfven nedsatt vid hennes sida i Braheska grafven på Visingsö. Hon dog 1638.

Johan Gyllenstjerna och hans fru, Sigrid Brahe, stannade i Polen. Likaså en hans bror och flere af Bjelkeslägten.

Den orolige *Axel Lejonhufvud* tycktes i allmänhet hafva svigtat i sin trohet mot hertigen, alltsedan Sigismund inkommit i landet 1598, både vid Stegeborg, Stångebro, Jönköping och vid domens fällande i Linköping. Karl misstänkte också hans ostadighet. Lejonhufvuds framfusiga och obetänkta uppförande gaf hertigen dessutom anledning att efter sin vana bemöta honom med hårdhet och ovett. Vid Johan Gyllenstjernas sjötåg mot Elfsborg utbrast oenigheten. Karl misstänkte Lejonhufvud och nedsände derföre till Vestergötland Anders Lennartsson med fullmagt att föra befälet. Mellan dessa två uppstodo häftiga tvister, hvilkendera skulle lyda den andra *). Hertigen tog parti för Anders Lennartsson, Lejonhufvud till stor förtret. Denne sednare var nu landshöfding i Vestergötland och innehade dessutom Jönköping som pant för ett åt kronan lemnadt lån. Han började derföre skrifva sig: *Axel Lejonhufvud, grefve till Raseborg m. m., landsherre till Vestergötland och pantherre till Jönköping.* Karl kunde ej lida denna titel och trätan blef allt häftigare. Slutligen år 1601 gaf Karl befallning om gref Axels fängslande. Denne, förut varnad, flydde med hustru och barn, af Karls utskickade förföljd ända till Öresund. Han begaf sig till Tyskland, der han i Elsas med sin gemål hade ärft åtskilliga egendomar. Här sysselsatte han sig med författande af smädeskrifter om hertig Karl, hvaraf han lärer hafva sammansatt trenne stycken. År 1613, sedan Karl var död, reste han tillbaka till Gräfsnäs och brydde

*) Riksark. Acta Historica 1599 et 1600. — Flere bref från Axel Lejonhufvud. Gräfsnäs i Okt. 1599.

sig icke om att dertill begära konungens lejd eller lof. Inkommen i riket, skref han väl och fordrade tillstånd att stanna qvar, men visade derjemnte prof af sitt gamla lynne, då han i vredesmod slog ihjel en af sina underhafvande. Gustaf Adolf vägrade hans bön med stränghet, och Axel Lejonhufvud måste hals öfver hufvud skynda ur riket. Han dog sedan i Tyskland.

FYRATIONDEANDRA KAPITLET.

OM PRINSESSAN ANNA.

Prinsessan Anna var ett storvext, icke skönt, men klokt och verksamt fruntimmer. Också egde hon mycket inflytande på denna tidens hvälfningar. Hennes böjelse för sin fosterbroder, Gustaf Brahe, är redan nämnd. Hertig Karl framställer den såsom brottslig och gör i allmänhet en mindre gynnande målning af sin brorsdotter. Andra åter trodde, att hon verkeligen ville lyfta Brahen med sig på tronen. Hennes ovilja för katolska läran vann mångas tycke. Några åter påstodo, att dessa tänkesätt yttrades enligt öfverenskommelse med rådet, på det, efter Sigismunds resa till Polen, antingen Anna sjelf eller någon hennes lutherska gemål, t. ex. herr Gustaf Brahe kunde sättas till riksföreståndare eller konung med råds råde. Dock förblef hon, äfven i sednare tiden, sin lära på det ömmaste tillgifven. Så snart hon 1587 kom ut till Polen, måste hennes hofprest bortlägga alla Johans liturgiska tillsatser i gudstjensten och de återtogos aldrig. Polska herrar och prelater med konungen i spetsen sökte genom alla medel omvända den kätterska prinsessan, men fåfängt. Sigismund började misstänka hennes evangeliska prester för stämplingar, och lät derföre på Olof Sverkerssons inrådan drifva dem ur landet; men, utan prester och utan gudstjenst blef Anna sin lära trogen. Hon stannade efter 1598 för alltid i Polen och var derstädes ett beskydd och försvar för svenskarna,

isynnerhet för dem, som icke öfvergått till katolska bekännelsen. På sin bekostnad lät hon skaffa evangeliska lärare åt deras barn och motarbetade ständigt katolikernas omvändelseförsök både hos sig och andra. Detta oaktadt sökte hon ifrigt befordra Sigismunds återkomst till Sverge och hon jemnte Possarna synas förnämligast hafva ledt de stämplingar, som i sådan afsigt förehades. Af denna orsak, och emedan hon skänkt Sigismund större delen af arfvet efter sin mormor, tilläts henne de sednare åren hafva i sin tjenst tvenne lutherska prester.

År 1596 blef hon förlofvad med markgrefve Georg Johan af Brandenburg. Hennes brudskatt betaltes af folket och uppbars af hertig Karl. Bröllopsdagen var redan utsatt till den 31 Augusti 1597 och gästerna bjudna *), men dåvarande oroligheter förorsakade uppskof. År 1598 i början på året var det afgjordt, att hon skulle resa ut till sitt bröllopp i sällskap med Gustaf Banér och Ture Bjelke **); men då dessa vid samma tid rymde ur riket, uppstod åter dröjsmål. År 1599 gick ett rykte, att hon skulle förmälas med en dansk prins ***), hvilken ämnades till riksföreståndare i Sverge, förmodligen en dikt af Karls anhängare att uppskrämma folket, ty ännu efteråt omtalas förra förlofningen såsom icke upplöst. Det skedde dock sedermera, förmodligen emedan Karl användt brudskatten och hvarken svenskar eller polackar ville ånyo utbetala den. Anna dog ogift år 1625. Sina sista år tillbragte hon på Strassburgs slott i södra delen af polska Preussen, sysselsättande sig

*) Riksark. Acta Historica 1597. — Riksrådet till Sigismund d. 27 Febr. 1597.
Riksark. Acta Historica 1591—1663. — Hertig Karls bjudningsbref till östgöta adel. Kalmar d. 18 Juni 1597.

**) D'Albed. Messenius om Sigismund och Karl

***) Riksark. Historiska acter 1594, 1595 och 1596. — Karl Karlsson Gyllenhjelms berättelse.

med läsning och musik, dock förnämligast med trädgårdsskötsel och läkarekonst. I sällskap med en italienare undersökte hon örternas krafter och egenskaper, samt roade sig att sjelf samla och upprätta ett eget apotek.

Då hon slutligen, angripen af en svår sjukdom, kände sin död nalkas, motsåg hon den med lugn och sysselsatte sig att med egna händer binda den blomsterkrans, som sedan i likkistan skulle pryda hennes tinningar. Katolska prester trängde sig till bädden för att truga eller locka henne till deras bekännelse, men hon bortvisade dem ståndaktigt och mottog nattvarden af sin lutherska hofpredikant. Under sista dödskampen fattade Vojvoden Hans Wejer hennes hand och bad *henne i sitt hjerta fasthålla Kristum, som utgifvit sitt lif för den katolska tron.* Krampaktigt tryckte prinsessan hans hand mot sitt hjerta och dog*).

Sigismund sörjde systern djupt och begärde påfvens tillstånd att högtidligen fira jordfästningen. Detta vägrades i anseende till hennes ihärdighet i lutherska läran. Sigismund egde icke mod att sätta sig emot detta beslut, och liket blef länge stående obegrafvet på slottet.

Då Gustaf Adolf tre år derefter tågade genom dessa nejder, beslöt han fira hennes högtidliga jordfärd, men krigshändelserna hindrade det. Hon stod så i åtta år, tills Sigismund dött och Uladislaus kommit på tronen, hvilken ändteligen bevisade sin faster den sista äretjensten.

---

*) Palmsk. Acta ad. hist. regis Joh. III. T. M. Panegyricum öfver prinsessan Anna, af Martin Opiss, och epitaphium öfver henne af Krist. Radziwill.

FYRATIONDETREDJE KAPITLET.

OM KONUNG SIGISMUND.

Konung Sigismund var en storvext och ansenlig herre med ädelt utseende. Ansigtet var aflångt, ögonbrynen höga och hvälfda, ögonen stora, blå och tankfulla, näsan hög; munnen väl bildad, men dold af knäfvälbårar och ett några tum långt spetsigt pipskägg. Öfver hela ansigtet hvilade ett drag af tungsinthet.

Han var född på Gripsholm, och fängelsets inskränkning, tystnad, tröghet och njugghet tycktes hafva öfvergått på hans lynne. Allt hvad han företog, skedde med mycken långsamhet, men derföre icke med större eftertanka. De flesta hans förehafvanden misslyckades, emedan han kom försent. När hans rådgifvare uppmanade till något kraftigt steg, sökte han vanligtvis uppskof till morgonen, hvarföre polackarna kallade honom Rex crastinus, d. v. s. *morgondags konungen.* Han yttrade sig sällan och litet och förstod icke att vinna folket genom deltagande samtal. Tvärtom, hans tystnad och dystra blick aflägsnade hvarje hjerta, ehuru han i sjelfva verket var både god och medlidande. — Han tog icke del uti många saker, men då det någon gång skedde, var det med en oöfvervinnerlig envishet. Redan som barn visade sig denna egenskap. Svenska rådet hotade med kronans förlust, om han ej ville antaga evangeliska läran. *Heldre,* svarade gossen, *tager jag den sanna läran utan krona, än kronan utan den sanna läran.* Olyckligtvis yttrade sig denna ihärdighet oftast uti obetydliga eller skadliga företag och väckte då både åtlöje och motstånd. Ett annat lika förderfligt fel var den löjliga nidskheten. Det hände icke sällan, att sjelfva hans hufvudföretag misslyckades endast genom njugghet

i småsaker. I anseende på dessa trenne egenskaper hade polackarna om honom ett gängse latinskt ordspråk:

Tria T
Fecerunt regi nostro væ:
Tarditas, Taciturnitas, Tenacitas *).

Sigismund var således föga skicklig att regera, och fann ej heller nöje deruti. Man såg honom heldre rita, smida och sysselsätta sig med andra saker. Han försummade aldrig att på rätt timme läsa sitt radband igenom. Ärenderna åter blefvo liggande oafgjorda både länge och till en stor mängd. Qvinnor och gunstlingar på alla sidor bestormade honom och afgjorde besluten. Obehaget utaf styrelsen ökades härigenom för Sigismund, och undersåtarne, som med smicker och guld måste ställa sig in hos sådana gynnare, hatade och föraktade konungen. En sådan mägtig man var hans handskrifvare, Jöns Bult, hvilken nästan beständigt afgjorde svenska ärenderna. Alla, äfven de högst uppsatte, måste i sina angelägenheter vända sig till honom, och ödmjukheten, hvarmed de begärde hans beskydd, vittnar om hans stora inflytande.

Jemnte dessa fel hade Sigismund stora förtjenster. Han var en redlig, gudfruktig och godhjertad herre; i högsta grad ordhållig, då det ej gällde kättare. Som fältherre ansågs han icke oskicklig. Polackarna berömde honom äfven såsom en bland deras bättre konungar. I sjelfva verket var han också mera passande att styras af polska herrarna, än att sjelf styra det svenska folket.

Hans första gemål, drottning Anna, dog år 1598 i barnsäng. Några år derefter ville konungen förmäla

*) Trenne T.
Hafva gjort vår Konung ve:
Tröghet, Tystnad, Njugghet.

sig med hennes syster, ärkehertiginnan Constantia. En sådan förbindelse var stridande mot katolska lagarna. Påfven nekade sitt bifall; likaså polska adeln, som fruktade Österrikes ärelystnad, och folket i allmänhet betraktade förbindelsen som en gudlöshet. I spetsen för detta motstånd voro Tarnowski och den store Zamoisky, hvilken genom sina förtjenster uti liffländska kriget vunnit än mera anseende. Men 1605 dog denne herre, och straxt derpå lyckades det Sigismund drifva igenom sitt giftermål. Förmälningen skedde redan samma år. Men nu började äfven en högst orolig tid; ty den missnöjda adeln uppväckte inbördes oroligheter, och med Zamoisky i grafven och Sigismund på tronen kunde lugnet endast sent återställas. Äfven inom hofvet ökades tvisterna, ty Sigismund blef mer än någonsin en kastboll för gunstlingar, särdeles sedan drottning Constantia började genom allehanda smygvägar och konster söka ställa så till, att hennes egen son, Johan Casimir, skulle blifva fadrens efterträdare framför äldre brodern, Uladislaus.

Sigismund förde sedermera flera krig, deribland också med Sverge, både under Karl den nionde och Gustaf Adolf, hvilka företag vi framdeles utförligare skola omtala. Han dog 1632 den sista April.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

FEMTE DELEN.

INNEHÅLLANDE

LUTTERSKA TIDEN.

TREDJE AFDELNINGEN.

KARL DEN NIONDE.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

FJERDE UPPLAGAN.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1845.

FÖRETAL.

Närvarande del var af förf. ämnad att tillsammans med föregående utgöra ett band. Verkställigheten hindrades genom de näst före julen många förekommande göromålen på förläggarens boktryckeri.

Samma signaturer utmärka samma begagnade källor som i förra delen. Märkvärdigt är att se, huru tillgången på historiska handlingar växer eller aftager med de inre oroligheterna. På riksarkivet finnas neml. icke mindre än sex större bundtar, innehållande handlingar angående åren **1592—1600.** *Hela tidehvarfvet från* **1600** *till* **1611** *innefattas deremot endast i två bundtar.*

Kronologisk tafla öfver hela det i fjerde och femte delarna behandlade tidehvarfvet meddelas i slutet af denna del; likaså korta utdrag ur några de ryktbaraste ätternas genealogier. Förf. har trott sig genom dylika tids- och slägt-taflor böra lemna läsaren en redigare öfversigt af så väl sjelfva tidsförhållandet, som af de i historiens gång ofta djupt nog ingripande slägtförbindelserna.

Förf. har allvarligen sökt att både för sig klart utreda och för läsaren opartiskt framställa striden mellan Gustaf Wasas söner å ena, samt Svenska aristokratien å andra sidan, och förf. vet med sig sjelf att härvid hafva förfarit så samvetsgrannt, som de

varit honom möjligt. Resultatet har blifvit förmånligare för det besegrade aristokratiska partiet, än man vanligtvis antagit. Förf. har derföre förutsett, att han skulle beskyllas för väld för riksråderna och mot Wasarna; hvilken beskyllning också blifvit framställd både i tal och tryck. Förf. skall med tacksamhet mottaga hvarje på skäl och facta grundad tillrättavisning i dessa ämnen; men förr än han erhållit en sådan, må det förlåtas honom, att han icke för några allmänna framkastade resonnementer öfvergifver sin på allvarligt begrundande och noggranna forskningar fotade öfvertygelse. För öfrigt beder förf., att läsaren måtte besinna, huruvida icke det hittills gängse omdömet öfver detta tidehvarf blifvit i någon mån missledt genom följande omständigheter. Först, att sjelfva grundtonen till nämnde omdöme blifvit gifven af häfdatecknare under den från Karl den nionde nedstammande Pfalz-Zweibrückiska ättens tid. För det andra, att en hos Svenskarna ofta förekommande obenägenhet mot aristokratiska grundsatsen stundom ledt till misskännande af sjelfva personerna. Slutligen och förnämligast, att flere bland de af förf. begagnade källor varit fullkomligen okända af de skriftställare, som förut behandlat ifrågavarande tidehvarf. Stockholm d. 24 Jan. 1831.

FÖRSTA BERÄTTELSEN.

OM

KONUNG KARL DEN NIONDE.

FÖRSTA KAPITLET.

OM KRIGET I LIFFLAND.

Redan på Linköpings riksdag blef kronan erbjuden åt hertig Karl. Han mottog den icke, men fortfor att såsom riksföreståndare styra riket med konungslig magt och myndighet. Ingen vågade göra honom uppenbart motstånd, och de hemliga stämplingar, som ännu tidt och ofta förehades, blefvo snart upptäckta och kraftigt qväfda. Med klokhet och drift besörjde han rikets angelägenheter, sjelf ledande och styrande allt. Undersåtarne måste tiga och lyda, dels af fruktan, dels af öfvertygelse om hans större förmåga. Så försvunno småningom alla de partier, hvilka förut ryckles om rike och regering, sökande oftast egen, sällan allmän fördel. Enhet och kraft återkommo i styrelsen, hvilken, alltsedan konung Gustafs död, planlöst vacklat fram och tillbaka.

Karls första företag efter nämnde riksmöte var ett fälttåg mot Liffland. Redan vid förberedelserna visade sig hans utmärkta drift. Det var en annan rustning, än de små och ändamålslösa hjelpsändningar, hvilka Johan plägade afskicka. Om sommaren **1600** öfverfördes till Revel 30,000 man, väl försedda med både krigs- och munförråd. Till anförare valdes de yppersta höfdingar, som förefunnos; t. ex. gamle Karl Horn, Anders

Lennartsson, Samuel Nilsson, Joakim Scheel, Karl Gyllenhjelm, m. fl. Sjelf for hertigen med sin gemål och unga prins Gustaf Adolf dit öfver för att gifva än mera eftertryck åt företagen.

Alltså, skref då Sigismund, *är det dig icke nog, Karl, att du röfvat mitt arfrike; äfven mitt valrike vill du rycka till dig.* Det uppstod dem emellan en tvist med ömsesidiga förebråelser att hafva börjat kriget. De voro båda lika skyldiga. Genom krigståget 1598, genom sjötåget till Elfsborg 1599, genom hjelpsändningen åt Finnarna, slutligen genom uttryckeliga ord uti öppna kungörelser hade Sigismund förklarat, att han ämnade med våld fördrifva hertigen; och han blef nu endast förekommen i sin afsigt. Å andra sidan hade Karl lika uppenbarligen visat sina fiendtliga tänkesätt mot Sigismund; och det är dessutom oemotsägeligt, att han denna gången var den angripande. Han sökte på sådant sätt flytta kriget in i fiendens land, föra det på dess bekostnad, hindra Sigismund från infall i Sverge, sysselsätta de ännu oroliga tropparna och slutligen måhända genom segervinningar och krigsära vinna undersåtarnes beundran och tillgifvenhet.

Karls öfverlägsna styrka och ihärdiga drift skulle nödvändigt bereda framgång, häldst i början, då Pålackarna voro helt och hållet oberedda. Under loppet af åren 1600 och 1601 eröfrades hela Liffland ända ned till Dünafloden. Men under tiden hade Sigismund ändteligen hunnit få en krigshär på benen. Anförare blefvo Zamoisky och under honom Kodkewitz, tvenne utmärkta fältherrar. Sigismund sjelf åtföljde tåget. Nu vände sig bladet. Svenskarna blefvo utdrifna ur hela Liffland och kunde med möda bibehålla sig i Estland. Karl sjelf seglade med sin omvårdnad öfver till Finnland och for derifrån till Sverge. Om Zamoisky blifvit vederbörigen understödd, hade han troligtvis fördrifvit Svenskarna ur Estland och måhända öfverflyttat kriget till Finnland. Nu åter lyckades det för några afundsmän att stämpla befälet ifrån honom. Efterträdaren var mindre skicklig.

Denna omständighet samt betydliga hjelpsändningar från Sverge jemnade snart de stridandes ställning, och kriget fortfor de öfriga tio åren utan bestämd öfverlägsenhet på någondera sidan. Pålackarna, mera öfvade och anförda af den tappre Kodkewitz, vunno flere lysande fördelar. Deremot blefvo de illa understödda af Sigismund, hvilken, hindrad, dels af tröghet, dels af oroligheter, icke lemnade behöflig hjelp. Karl åter var outtröttlig att förskaffa de sina allt hvad som erfordrades, vare sig manskap eller krigsförråd. Vi vilja anföra några bland de utmärktare händelserna under detta krig.

Eröfringen af Felin. Då Karl år **1601** inbröt i Liffland, var Felin ett bland de första ställen som angrepos. Pålska starosten Struss, hvilken derstädes ägde befälet, lät på slottet införa alla förnödenheter och sedan antända staden. Med möda kunde några hus räddas af de inträngande Svenskarna. Nu blef fästet hårdare ansatt, och snart begynte åtskilliga trädbyggnader inom detsamma att brinna. Besättningen blef oense; de främmande legoknektarna ville uppgifva, Pålackarna deremot försvara slottet. Då sprang en Tysk borgare till en tornglugg, stack ut sin hatt på en käpp, skrek högt och begärde *nåd.* Hertigen såg det, red dit och ropade, *att den, som godvilligt gåfve sig, skulle skonas.* Tysken svarade, att man borde skynda in genom gluggen, innan Pålackarna hunno dit. Hertigen lät straxt frambära stormstegar och en hop soldater började klättra upp, anförda af stridsbröderna Karl Gyllenhjelm och Samuel Nilsson. Men knappt hade två eller tre klifvit in, förr än en hop Pålackar kommo ditspringande. Gyllenhjelm, hvilken ännu stod på stegen, såg det och ropade: *Bröder! stån oss nu bi!* De redan inkomna ville skynda ut igen, men Gyllenhjelm dref dem med dragen värja tillbaka in i tornet, så att der voro vid pass tjugu man och en trumslagare. De började försvara sig och låtsade vara både många och modiga. Efter ett kort fäktande ropade Gyllenhjelm på slottsherrn: *Kom hit till oss i tornet, så skall du och de dina få nåd!*

Eljest måsten j alla springa öfver klingan. Struss lydde tillsägelsen, men ångrade sig mycket, då han, uppkommen, fick se Svenskarnas antal Gyllenhjelm sände honom hastigt stegen utföre till hertigen, hvarpå de öfriga lätt öfvertalades till uppgift.

Dorpts eröfring [1]. Vintern emellan 1601 och 1602 fortsattes kriget oafbrutet. Karl lät föra sina troppar till Dorpt. Utom Axel Rynning och Peder Stolpe voro också båda kamraterna Gyllenhjelm och Samuel Nilsson närvarande. Kanonerna ställdes på en höjd vid Embeckfloden och sjelfva juldagen började skjutningen. Skansarnas höga läge gjorde, att styckeskotten anställde stor förödelse i staden. Man beredde sig slutligen att storma på tre serskilda ställen. Anförare för besättningen var Henrik Ramel, hvilken, såsom personlig fiende till hertigen, dref försvaret med mycken ifver. Då han en gång gick omkring på muren för att uppmuntra sitt folk, kom en kula och aftog benet. Nu erhöll Herman Wrangel befälet. Denne hade förut visat prof på utmärkt tapperhet, men erhållit föga belöning och var alltså missnöjd med Sigismund. Hans svåger, Reinhold Anrep, var på Svenska sidan. Mellan dessa tvänne fördes en liflig, men hemlig brefvexling. Anrep prisade hertigens frikostighet och öfriga dygder samt lyckades att öfvertala *den kära svågern* till affall. Dorpt öfverlemnades. Ramel blef fången. Wrangel gick öfver till hertigen.

Gyllenhjelms fångenskap. År 1219 företog Danske konungen Waldemar den andre ett korståg emot hed-

---

[1] *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Reinhold Anrep till Herman Wrangel. Fältlägret för Dorpt d. 15 Dec. 1600. — Adolf Anrep till hertig Karl. Helmet d. 30 Dec. 1600.

Riksark. Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — En handskrift på 3½ ark fol. utan öfverskrift. (Denna handskrift synes vara början till en utförligare berättelse om Liffländska kriget, serdeles så vidt Gyllenhjelm deri deltagit. Den sträcker sig till Dorpts eröfring och är på flere ställen rättad, måhända af hans egen hand.)

ningarna uti Liffland. Han hade uppträngt i landet ett stycke ofvanom det redan omtalade Wenden, då han slutligen mötte sina fiender. Ett ganska häftigt slag började och Danskarna voro nära att blifva jagade på flykten. Då berättas, att ifrån himmelen nedföll en fana med hvitt kors på röd botten. Waldemar upptog och bar densamma fram för sitt folk, återförde dem i striden och vann slutligen en herrlig seger. Denna fana säges hafva varit den sedermera så vidt beryktade Dannebrog, Dannemarks riksbanér. Stället der slaget stått, fick efter konung Waldemar namnet Wolmar och blef slutligen en stad med befästadt slott.

Då hertig Karl om hösten **1601** drog sig tillbaka från Düna, följde unga Jakob De la Gardie i hans sällskap såsom öfverste för Norrlänningarna. Vid återtåget inlades besättningar i de flesta slott. De la Gardie valde att med sitt regemente stanna i Wolmar och Gyllenhjelm beslöt göra honom sällskap. Då hertigen af Nassau, som under Karl förde befälet, kom dit och såg de ganska låga och än mera svaga murarna, afstyrkte han företaget, sägande: *Den, som i Nederland understode sig att försvara en så usel fästning, blefve otvifvelaktigt för sin förmätenhet hängd öfver porten.* De unga herrarna svarade: *Om murar och vallar äro bristfälliga, så måste tappert folk och friskt mod hjelpa upp saken.* Grefven önskade dem lycka och tog afsked. De begge ynglingarna använde all tid och omsorg på fästningens iståndsättande.

Slutligen kom Pålska krigshären, anförd af konung Sigismund och Zamoisky. De stannade för Wolmar och beslöto dess eröfring; *ty,* sade man, *Gyllenhjelm och De la Gardie äro de enda dugliga och pålitliga anförare, Karl äger. Deras förlust skall blifva honom ganska kännbar.* Man lägrade sig i gårdarna rundt omkring, afskar all tillförsel och inväntade belägringskanonerna. I Sigismunds sällskap hade kommit en stor svärm hofmän, hvilka icke uträttade något dugligt i kriget, utan endast förorsakade, dels villervalla, dels brist på mun-

förråd. Liffland är väl ett ganska bördigt land, men krig och härjningar hade nu derstädes rasat i fulla fyratio år. Karls ovanligt talrika troppar hade vid infallet och ännu mer vid återtåget bortsopat de sista lemningarna, och en förfärlig hungersnöd plågade så väl båda de stridande härarna, som sjelfva innevånarne. Man grep till den onaturligaste föda, slutligen till och med barn, begrafna lik, lemningar efter afrättade o. s. v. Till hungern kom en ovanlig stark vinter; båda alstrade smittosamma sjukdomar. Trettiotusen menniskor sägas hafva hungrat ihjäl, utom den ännu större skara, som föll ett rof för köld och farsoter. Pålackarna, hvilka nu voro segrare och dessutom erhöllo tillförsel från fäderneslandet, ledo minst, dock var eländet äfven hos dem ganska stort och i alla fall tillräckligt för att snart jaga Sigismund och hans hofsvärm hem igen. Han begaf sig till Wilna. Zamoisky stannade qvar för Wolmar. Det dröjde något, innan belägringskanonerna ankommo, under hvilken tid soldaterna ledo mycket af köld och hunger. Först efter fyratio dagars väntan anlände artilleriet, och nu började egentliga belägringen. Den medförde många svårigheter. Marken var hårdt tillfrusen och endast med yttersta möda kunde löpgrafvar och skansar uppkastas. Svenskarna deremot hade redan långt för detta sina fästningsverk i god ordning. Boende inom varma och beqvämliga hus och ägande tillräckligt både mat och drick, voro de beständigt vid friskt mod. Dessutom fanns på slottet ett betydligt förråd kulor och krut; och de sparades icke. Kanonerna dundrade beständigt från Wolmars vallar och förhindrade eller åtminstone försvårade hvarje de belägrandes företag. Men den gråhårige Zamoisky var outtröttelig och det lyckades honom sluteligen att få i ordning några skansar, hvarifrån en förstörande eld öppnades. Bland hans kanoner var i synnerhet en utmärkt för styrka och storlek. Den kallades *Jungfrun.* Ehvart *Jungfrun* vände sina ljungande blickar, föllo murar och torn ödmjukt till jorden. Inom kort tid var en stor öppning skjuten på stadsvallen. Nu

riktades Jungfrun mot slottet och händelsevis just på det rum, hvari Gyllenhjelm vistades. Murarna voro tunna, men Jungfrun stark. Hennes kulor flögo obehindradt in genom den ena och ut genom den andra väggen, och medtogo bland annat en hop der befintliga linnekläder. *Jungfrun tvättar småkläderna åt herr Karl,* sade de skämtande soldaterna. Han sjelf flyttade till ett annat rum, men förföljdes äfven der på samma sätt af Jungfruns varma, men föga välkomna slängkyssar, så att slutligen han och de andra nödgades söka säkerhet i djupa och aflägsna hvalf [1]). Men snart hade Zamoisky skjutit tvenne stora öppningar, den ena på slottsmuren, den andra på stadsvallarna, den sistnämnde 30 famnar bred. Nu beslöt han att storma. Mot slottet sändes Alexander Rutwen med en hop skottar för att på en gång antända trädvirket och intränga genom murbrottet. Men anföraren föll uti första angreppet och hans folk blef tillbakadrifvet. Lyckligare gick det mot staden. Efter någon förlust bestegos vallarna; Pålackarne inträngde på gatorna och Svenskarna måste draga sig till slottet. Zamoisky tågade straxt med alla tropparna in i förnämsta stadskyrkan och lät der för sin framgång afsjunga Te Deum, dock icke utan förlust, emedan slottskanonerna spelade kring kyrkdörrarna. Sedan vände han sig mot slottet. Detta var ganska illa försedt, ty murarna höllo endast två alnar i tjocklek. Gyllenhjelm och De la Gardie ville derföre ej på dess försvarande onödigtvis bortspilla mera folk. Deras förnämsta ändamål var äfven vunnet; ty hela Pålska hären hade nu under fulla tre månader blifvit uppehållen och sysselsatt vid det lilla Wolmar. De begärde alltså dagtinga. Då Pålska sändebuden kommo för att underhandla derom, stodo De la Gardie och Gyllenhjelm på muren vid porten och begärde att under flygande fanor få fritt aftåga med både manskap och förråder. Man bestämde slutligen, att allt krigsfolket skulle erhålla friheten, hvilket äfven skedde;

---

1) Nord. Quart. № 308. Conscientia Ducis Caroli.

men åt Pålackarna skulle utlemnas alla förråder och framför allt sjelfva anförarne, De la Gardie och Gyllenhjelm. Det berättas, att Zamoisky vid dessa underhandlingar undvikit gifva handen åt Gyllenhjelm, såsom vanbörding, men för öfrigt visade han dem båda ett vänskapsfullt uppförande och yttrade beundran för deras tapperhet. *Jag vill,* sade han, *gifva ett vittnesbörd om edert ådagalaggda mod och välförhållande.* De svarade: *Vi hoppas, att sjelfva hafva gifvit oss det vittnesbörd, som ingen redlig krigsman kan jäfva. De, som icke vilja tro våra ord, må komma hit och sjelfva se sanningen. Vi tacka väl för storkanslerens anbud; men det vore oss ett tvetydigt vittnesbörd, om vi inför vår egen öfverhet nödgades åberopa fienden.* Så länge de båda vännerna stadnade qvar i lägret vid Wolmar, åtnjöto de en hedrande och vänskapsfull behandling af Pålska adeln, som högaktade deras tapperhet. Man skyndade till och med att som vängåfvor lemna dem dyrbara vinterkläder, emedan deras egna förråder voro dels utslitne, dels qvarlemnade vid Svenska hufvudhären. De tillbragte julen i Riga och fördes sedan åt Littauen. Under hela resan blefvo de bemötta med lika aktning och gästfrihet; men detta tog ett snöpligt slut vid ankomsten till Wilna, der konungen uppehöll sig. Flere hundrade Pålska adelsmän voro samlade på slottet, då fångarna uppfördes till stora kungssalen der konungen satt, omgifven af sitt råd. De la Gardie och Gyllenhjelm ville stiga fram och med knäfall bedja om nådigt fängelse. De tillbakavistes och öfverantvardades åt marskalken Wiesiolofsky, hvilken höll dem ganska strängt. Hvad de oundgängeligen behöfde, lemnades och det utan brist; men på alla öfriga friheter och serdeles på hedersbetygelser var det alldeles slut. Man erböd De la Gardie att straxt blifva utvexlad. Gyllenhjelm rådde honom mottaga anbudet; men De la Gardie vägrade, och stannade qvar hos sin fängslade vän.

Uti Wilna blef Gyllenhjelm en gång uppkallad till Sigismund Denne satt vid ett bord, och hade framför sig ett skrifvet papper, hvarur han framställde sina frå-

gor. Bland annat sporde han: *Tror du, att också infallet i Liffland är företaget mig till gagn och godo, som hertigen säger om allt, hvad han gör.* Gyllenhjelm svarade med vidlyftiga ursäkter och sade slutligen: *Jag hafver ofta varit med hertigen och hans furstinna i enrum, då han icke behöft skrymta, och har då hört honom förbanna dem, som stiftat oenigheten mellan honom och eders majestät.* Sigismund sade: *Ja! nog har hertigen många gånger försvurit sig i djefvulens våld. Gud gifve, han icke kommer dit en gång, hvad det lider!* Ett lika förhör anställdes äfven med De la Gardie, men båda utan påföljd.

Från Wilna fördes de först till Warschau, sedan till Rawa, ett gammalt slott uti Marsuren. Öfver allt höllos de uti ganska strängt förvar. Ofta väcktes fråga om utvexling; ty Karl var angelägen att återfå tvenne sådane män. Pålackarna deremot begagnade dem endast som lockfoglar att få tillbaka sina fångar, men släppte dem aldrig sjelfva lösa. Man tyckte sig märka, att Sigismund ville genom Gyllenhjelms fångenskap oroa Karl; ty De la Gardie behandlades alltid mildare. Så förflöto flere år. Åtskilliga händelser tilldrogo sig under tiden. Wiesiolofsky brukade ofta plåga sina fångar med ofördelaktiga berättelser, ja stundom med osanningar om hertig Karl. En gång vid middagsmåltiden yttrade Gyllenhjelm helt uppriktigt, *att det ej var ett enda sannt ord i allt, hvad Wiesiolofsky sade.* Denne utropade förbittrad: *Hvad! skyller du mig för lögn? Hans konglige majestät har dock sjelf berättat det.* Gyllenhjelm svarade: *Det kan väl hända, att eder konung efter andras berättelse, någon gång kan komma fram med en och annan osanning. Hvad!* ropade Wiesiolofsky, och sprang upp och drog sabeln, *säger du, att min konung ljuger?* Gyllenhjelm åter fattade knifven i högra och saltkaret i venstra handen. *Om du ej sticker in sabeln,* ropade han, *så slungar jag saltkaret i pannan och knifven i strupen på dig!* Det var endast med

mycket besvär, som De la Gardie slutligen kunde stilla de uppbragta kämparna.

En annan gång hade De la Gardie och Gyllenhjelm beslutat, att den sednare skulle försöka fly ur fängelset. Lyckades det, så var man öfvertygad, att De la Gardie snart skulle blifva utvexlad. Man sönderskar ett lakan i långa rimsor och förfärdigade deraf det tåg, hvarmed han ämnade hissa sig utför muren; flykten skulle ske genom en oren, ingalunda behaglig utgång. Om qvällen låtsade Gyllenhjelm af våda släcka ljuset, och medan det af vakthafvande hejduken åter tändes, utfördes förslaget så, som förut var aftaladt. Hejduken återkom straxt med ljuset, saknade flyktingen och gjorde larm. En mängd knektar afsändes med facklor och bloss, hvilka dock på hela natten icke kunde ertappa Gyllenhjelm. Dagen derefter blef det honom svårare. Öfver allt jagad af en stor mängd menniskor, kröp han slutligen ned i en sandgrop för att dölja sig. En af förföljarne upptäckte slutligen gömstället. Han blef framdragen och återförd till fängelset under fröjderop af Pålackarna, bland hvilka några af elakhet påstodo, att han borde krypa samma väg in igen, som han hade gått ut[1]). Sedan denna tiden ökades strängheten af hans fängelse.

Efter fem år blef ändtligen De la Gardie utvexlad. Pålackarna hade gifvit sitt hedersord, att Gyllenhjelm äfven skulle befrias, och han hade i sådan afsigt fått följa med till Marienburg. Pålska fångarna utlemnades först och sedan De la Gardie deremot. Men fåfängt väntade han, att Gyllenhjelm skulle komma efter. Tvärtemot gifna löftet blef denne återförd till sitt förra fängelse.

Vid denna tiden började konung Sigismund oroas af uppror äfven inom Pålen. Detta, jemnte olyckorna mot Sverge, ökade hans onda och vresiga lynne. Gyllenhjelm fick erfara följderna. Hans behandling blef allt

---

[1]) D'Albed. Miscellanea Historia Gust. I Erici, Joh. Sigism. et Carol. IX. En rimmad beskrifning om Gyllenhjelms rymningsförsök.

svårare. Jernfjettrar lades kring fötterna. Förra fängelserummet utbyttes mot ett sämre, hvarest väder och vind blåste genom de glesa trädväggarna; dock eldades der aldrig, icke ens under den strängaste vinter, och mången gång var Gyllenhjelms långa oputsade skägg helt och hållet islupet. En omständighet lättade dock lidandet. Man lemnade honom till ostördt bruk bibeln och allehanda böcker, serdeles rörande troslärorna, så väl den lutterska som katolska, likaså bläck och papper. Han använde tiden med flitigt studerande och få andeliga herrar kunde vara mer hemma i sådana ämnen, än han. Ofta kommo munkar och jesuiter för att omvända fången, men hans öfverlägsna lärdom vederlade lätt alla deras skäl. Emellanåt sysselsatte han sig med skrifvande. En bok, kallad Schola Captivitatis[1]), innehåller sammanfattningen af hans begrundningar under fångenskapen. Dessutom författade han en öfversättning af konung Davids psaltare.

Ändtligen, efter tolf år, ljusnade hans öden. Karl den nionde var död och Sigismund kunde ej mera med Gyllenhjelms förföljande plåga sin gamle fiende. Han lyssnade derföre till de länge och ofta gjorda utvexlingsförslagen. Då han och hans drottning på deras årliga pelegrimsfärd tågade förbi fängelset, begärde den sednare att få tala vid Gyllenhjelm. Han fördes ut på borggården med jernblackarna kring sina fötter. Drottningen lät borttaga fjettrarna, och gaf honom tjugu dukater samt svart kläde till sorgedrägt efter konung Karl. Fullkomlig frihet erhöll han dock icke ännu på ett och ett halft år. Först sedan Gustaf Adolf redan blifvit konung i Sverge och Sigismund för tillfället förlorat allt hopp om denna krona, blef Gyllenhjelms utvexling afgjord. Han erhöll tillstånd att resa till Warschau och der emottaga och aflägga besök. Slutligen kallades han till prinsessan Anna. Varnad af olyckan, yttrade han sig, här som allestädes, ganska försigtigt i allt, som angick de gamla

---

[1]) Fängelse-skola.

konungatvisterna. Under samtalet märkte han att Sigismund, gömd bakom en tapet, lyssnade på deras ord. Detta gjorde honom än varsammare. Slutligen, då allt var afgjordt, skulle han anträda hemresan. Drottningen begåfvade honom ännu en gång, likaså prinsessan Anna, som åter förekallade honom, berömde hans ståndaktighet i lutterska läran, och skänkte honom bland annat en bönebok. *Läsen uti den,* sade hon, *och tacken Gud för eder räddning så väl ur frestelsen, som ur fängelset; och beder för mig!* Nu fördes han från Warschau till Liffland, der fångbytet skedde; hvarefter han återvände till fäderneslandet.

Hans sednare öden skola längre fram anföras. Vi återgå med vår berättelse till Liffländska kriget.

Arvid Wildman på Felin. Då Zamoisky återeröfrade Liffland, mötte han i Felin lika tappert motstånd, som det nyssnämnde på Wolmar. Slottsherren, Arvid Wildman, gjorde allt möjligt för att försvara sig och fulla tre månader lyckades det honom att uppehålla Pålackarna. Han plågades af vattenbrist, men uthärdade den manligt. Ändteligen voro murarna sönderskjutna och fienderna började angripa. Inom två dygn hade de nio serskilda gånger lupit till storms, men alltid blifvit tillbakadrifna. Slutligen kunde dock Wildman icke göra längre motstånd. Han ville derföre försöka ett annat medel, och lät under murbrottet anlägga en ganska stark mina, ämnande spränga de stormande Pålackarna i luften. Men fyrverkaren förhastade sig och antände minan, innan Svenskarna hunnit undan. Trettio bland dem slungades i luften och deribland äfven Arvid Wildman sjelf. Han kom väl oskadad derifrån, men under den allmänna förvirringen inträngde Pålackarna och bemägtigade sig fästet.

Hertig Karls och Zamoiskys brefvexling. De af Zamoisky uti Liffland vunna fördelarna väckte hos Karl både vrede och fruktan. Fredsunderhandlingar begyntes medelst en brefvexling mellan hertigen och Zamoisky. Begge voro till åren, den förre öfver femtie, den sednare

öfver sextio år; men båda med ungdomshettan i blodet. Vi vilja här anföra några utdrag ur deras bref, såsom prof både af tidens och författarnes lynnen. Zamoiskys bref voro på Latin; Karls åter på Svenska eller Tyska, med bifogad Latinsk öfversättning.

Zamoisky hade utgifvit ett öppet bref, hvari han påstod, att Karl gifvit anledning till kriget. Karl svarade: *Hälsan efter tidsens läglighet! Vi hafva mycket tvekat, om vi skulle skrifva dig till, Johannes Zamoisky, i anseende till de äreröriga ord, du om oss låtit utgå. Vi hade trott dig mera förståndig, så väl för din ålder och syssla, såsom ock för det beröm, du haft. Vi tänkte ej heller, att du om oss, en konungason, skulle skrifva beskyllningar, hvilka icke kunna bevisas; ja, som hela verlden vet vara falska. Likväl emedan jag ej åstundar någon menniskas förderf, har jag skrifvit för att befrämja freden o. s. v.* Zamoisky svarade. *Durchlauchtigste furste! Jag har erhållit dina bref. Hvad min förra af dig öfverklagade skrifvelse angår, så har jag författat densamma efter mina landsmäns och förfäders sed, hvilka alltid rakt fram sade ut sin mening. Du skrifver dig vara en konungason. Jag nekar det icke, utan tillägger, att du är en konungs bror och farbror. Din slägtskap med denna min egen konung värderar jag högt. Måtte du göra likaledes, och visa det för verlden! Men låt du bli att för din konungabörds skull förakta en Pålsk ädling, född af urgammal ätt uti en fristat, sjelf beklädd med de högsta värdigheter! ty eljest skall min gamla hand efter krigsmannased straffa dig för ditt otidiga förakt. Tro icke, att Pålens adel består af sådana slafvar, som kunna plundras, fängslas, ja halshuggas utan laglig rättegång, såsom det skedt i ett visst annat land. Friare adel än den Pålska, ej heller rikare finnes icke. Jag vill visserligen mäta menniskan efter dygd, icke efter åkrar och penningar, men om du frågar efter sådant, så finnas bland oss de, hvilka äga lika stora besittningar, som många så*

kallade hertigar i andra länder; och främmande konungar och furstar hafva sökt deras svågerlag o. s. v. Jag skrifver och kallar dig efter Latinska språkets anda för Du, hvilket ord på Latin nyttjas till och med åt kejsare. Jag vill äfven med detta ord af dig på Latin tilltalas. Det Tyska och Svenska Du passar icke för en Pålsk rådsherre och ädling, och du må spara det åt ringare personer. Karl svarade härpå efter sin vana häftigt och hårdt. Då tog Zamoisky ännu mera eld. *Hvad du skrifver om mig*, återtog han, *det sätter jag mig öfver att svara på. Mig och min lefnad känner hela verlden. Endast den, som sjelf är full med fel och brott, kan mot mig framkomma med sådana beskyllningar, som du gjort, eller tro derpå. Men det rörer mig mera, att du på min konung och mitt fädernesland vill kasta skulden till denna blodsutgjutelse. Sådant är den skändligaste lögn, och ehuru en gubbe, skall jag dock med min väpnade hand derom öfverbevisa dig. Bestäm endast tid, rum och vapen!* Karl svarade: *Johannes Zamoisky! Jag har fått ditt bref, hvari du bland annat utmanar mig till envig. Vet då, att om du vore min like i börd och värdighet, skulle jag icke undandraga mig. Men jag ämnade icke nyttja något annat vapen än käppen, hvarmed jag skulle så smörja dig, att du aldrig skulle glömma tiden, rummet eller vapnet. Du är en skrifvare. Följ din kallelse! Nedlägg svärdet, fatta pennan och fäkta med densamma mot dina likar. Du borde blygas att utmana en konungason.* Zamoisky svarade: *Jag har fått dina bref, Karl Södermanlänning! De äro fulla af högfärd, men tomma på förnuft. Väl har jag hört, att du var en framfusig menniska, den der icke förmådde styra sin tunga; dock trodde jag, att det fanns något förstånd uti dig. Men nu har du visat, att dina gamla bekanta hafva rätt, hvilka påstå, att du ledes, icke af förnuft, utan af ett tygellöst sinne. Du säger, att du vill fäkta mot mig med käppar, och gör dig likväl stolt öfver*

din kungliga börd; då likväl en sådan hotelse icke ens anstår en krigsman, än mindre en kunglig person, utan endast passar slödder och pack o. s. v. Sednare delen af brefvexlingen blef lugnare. Det tyckes som båda börjat sansa sig och blygas för sin öfverilning.

Slaget vid Kerkholm[1]). Om sommaren 1605 seglade Karl med en betydlig krigsmakt till Liffland, intog Dynamynde och började belägra Riga. Kodkewitz var då anförare för Pålackarna och hade dragit sig till Dorpt. Han fick höra, att Anders Lennartsson med 4000 man skyndade från Rewel att förena sig med hertigen. För att hindra detta, uppbröt Kodkewitz hastigt och angrep Anders Lennartsson mellan Felin och Pernau. Svenskarna ledo någon förlust. Det lyckades dem dock att slå sig igenom och komma till hertigen. Kodkewitz hade ej mer än vid pass 4500 man; Svenskarna åter voro 16 eller 18,000. Han vågade derföre icke angripa, men ville ej heller gifva dem fritt spel emot Riga, utan tågade ned till Dynafloden, för att på en gång lätt kunna draga till sig undsättning från Pålen och tillika bispringa Riga, om så kräfdes. Vid byn Yxkull på flodens strand slog han läger, icke fullt tre mil från nämnde stad. Då hertigen underrättades härom, beslöt han upphäfva belägringen och i dess ställe angripa och förstöra Pålska krigshären. I sådan afsigt uppbröt han hastigt från Riga och tågade genom hela natten upp efter Dynafloden mot fienden. Vägarna voro af den beständiga höstvätan så uppblötta, att både hästar och menniskor nästan helt och hållet uttröttades. Dessutom regnade det så häftigt, att icke allenast soldaternas kläder blefvo genomvåta, utan äfven krutet och öfriga krigsförrådet skadadt. I detta tillstånd anlände Svenskarna tidigt om morgonen till höjderna vid Kerkholm, hvarifrån de sågo den lilla Pålska hären ligga lägrad midt framför sig vid flodstran-

[1]) *Riksark.* Acta Historica 1597. — Några konung Sigismunds bref och protester. Deribland en berättelse om slaget vid Kerkholm. (Begagnad af Werving.)

den. Karl ville straxt uppställa sitt folk och angripa, samt betviflade icke ett ögonblick, att 16,000 Svenskar skulle besegra 4,500 Pålackar. Anders Lennartsson deremot föreställde, *att krigsförrådet var skadadt och Svenskarna helt och hållet utmattade genom nattåget, i synnerhet som de ännu icke erhållit hvarken hvila eller förfriskning. Man borde derföre vänta till dess folket hunnit återhämta krafter. Fienden kunde ju dessutom omöjligt slippa undan; han vore stängd på ena sidan af floden, på den andra af Svenskarna, hvilkas fördelaktiga ställning icke kunde angripas.* Karl upptog rådet ganska illa. *Jag hör du är rädd för fienden,* sade han. Anders Lennartsson mente tro på, att han både visat och skulle visa motsatsen; hvarpå hären uppställdes i slagordning. Karls öfverlägsna styrka ingaf honom förslaget att ifrån båda sidorna omringa Pålackarna; dessutom hade han fördelen af medvind. Allt detta oaktadt tvekade han dock att lemna sin fördelaktiga ställning och hela förmiddagen förgick under blotta skärmytslingar.

Kodkewitz stod i ett litet och trångt sammandraget läger nere vid Dynastranden, då han såg Svenska hären rycka upp på Kerkholms-åsarna; men i det samma syntes äfven en hop troppar på södra sidan af floden. Man igenkände Kurländska rytteriet under hertig Fredriks befäl. De redo fram och tillbaka vid stranden, sökande något vad för att komma öfver och hjelpa sina i nöden varande landsmän. Men floden var bred och djup och ingen visste något grund i grannskapet. Tiden förgick och faran ökades. Då befallde slutligen hertig Fredrik sina ryttare att störta i floden och genom hästarnas simmande söka komma öfver. Lyckan fogade så, att de just stötte på ett förut okändt vad. I de båda förvånade härarnas åsyn skedde öfvergången och inom en kort stund stodo alla femhundrade ryttarne uti Kodkewitz läger; en icke obetydlig förstärkning, ty de voro ganska väl utrustade och i krig öfvade män. Pålackarna voro nu vid pass 5000 man, en i alla fall

ringa styrka mot Svenskarnas 16,000. Kodkewitz ansåg sin ställning nära förtviflad. Ingen undflykt gafs och, ju längre man dröjde, desto mera hann fienden hemta krafter. Han beslöt att häldre våga en drabbning och det aldrahäldst nu straxt, medan Svenskarna voro uttröttade. För att locka dem ned från höjderna skulle man företaga ett låtsadt anfall. Sedan detta beslut var fattadt, uppställde han krigshären. I midten stod han sjelf med sitt lifregemente under Wincentius Woyna och Kurländska ryttrarna under deras hertig. Till höger förde Sapieha och till venster Dumbrowa befälet. Kodkewitz uppmanade manskapet till tapperhet. *De stridde nu icke allenast för hus och hem, utan för egna lif, ty en hvar borde tydligen se, att endast segern kunde rädda från förderfvet. Seger kunde de äfven hoppas både för egen tapperhet, sakens rättvisa och fiendens öfvermod. Serdeles vore denna dag lycklig. Den var egnad åt den helige Stanislaus, Pålska rikets skyddspatron. Af hans hjelp kunde de visserligen hoppas seger.* Derpå underrättades folket om den låtsade flykt, som tillämnades, på det de ej dervid måtte förlora modet. Sedan dessa förberedelser blifvit tagna, sändes några lätt beväpnade troppar att angripa Svenskarna. Efter en kort men häftig strid flydde Pålackarna och Svenskarna följde efter ned åt slätten, öfvergifvande sålunda sin fördelaktiga ställning. Här mötte dem den lilla Pålska hären. Woyna med lifregementet gjorde första anfallet mot fotfolket i Svenska midten. Dessa förde i handen långa hvässta stänger, och höllo spetsarna mot rytteriet, såmedelst afvärjande dess anfall. Dock lyckades det Woyna att på åtskilliga ställen bryta Svenskarnas leder, och då Kurländska rytteriet kom till hjelp, ökades förvirringen och nederlaget. Karl hade befallt ryttrarna på sin venstra flygel att kringgå fienden; men Kodkewitz, förutseende sådant, hade derpå förberedt Sapieha, så att denne med yttersta kraft tillbakadref försöket. Svenskarnas högra flygel var deremot lemnad öppen. Dumbrowa passade derföre på tillfället. Han red

något åt sidan för att erhålla fördelen af den starkt blåsande hafsvinden, och angrep sedan Svenskarna med den yttersta häftighet, så att deras närmaste troppar straxt kastades öfver ända. Således var nu full strid hela hären utefter. Redan i början förklarade sig lyckan mot Svenskarna. Hertigen skickade väl den ena gången efter den andra förstärkningar åt alla sidor; han kastade sig sjelf i elden för att lifva folkets mod; men förgäfves; han kunde blott uppskjuta, icke hindra nederlaget. Uti fyra timmar räckte striden; men sedan grepo Svenskarna allmänt till flykten och bjödo icke ens till att försvara sig. Det var icke mera en slagtning utan ett slagtande. Förgäfves hade Anders Lennartsson sökt att med den utmärktaste tapperhet på en gång vederlägga Karls beskyllningar och tillkämpa sig segern. Han hade fallit; likaså hertigen af Lüneburg och med dem vid pass 9000 Svenskar; 500 togos till fånga. Sextio fanor, elfva kanoner och hela lägret föll i segervinnarnes händer.

Karl sjelf var nära att blifva tagen. När Svenskarna begynte gripa till flykten, hade han störtat in i det häftigaste handgemänget och förlorade dervid sin häst. Fienderna igenkände och angrepo honom. Ehuru ensam, drog han värjan och försvarade sig frimodigt; men hade omöjligen länge kunnat motstå öfvermagten. Då kom Liffländska ädlingen Henrik Wrede ridande. Han såg och igenkände hertigen. Hastigt sprängde han dit, hoppade af hästen och bad fursten på densamma rädda sitt dyrbara lif. Karl svängde sig upp i sadeln och ilade derifrån. Om några ögonblick var Henrik Wrede huggen i stycken.

Kodkewitz lät först begrafva de döda på slagfältet. Sedan tågade han med sin segrande här till Riga, och blef der mottagen med glädjerop. En högtidlig tacksägelse-fest firades, och vid samma tillfälle lät Kodkewitz med alla hedersbetygelser och på anständigaste sätt begrafva äfven de fallna fiendtliga herrarna Anders Lennartsson och hertigen af Lüneburg.

Uti Pålen väcktes den lifligaste glädje genom dessa underrättelser. Öfver allt anställdes fröjdebetygelser och i Krakau framfördes den helige Stanislai hufvudskål och blef högtidligen ärad och beprisad för sitt lemnade biträde.

Dyster, harmsen och nära förtviflad, drog sig Karl upp emot Estland med de förstörda lemningarna af sin förut så ståtliga krigshär. Det var ej mer att tänka på Rigas belägring, eller i allmänhet att gå anfallsvis till väga. Man måtte skatta sig lycklig att kunna bibehålla det redan innehafda. Karl förlorade dock icke modet. I ett bref till rådet berättade han sin olycka och klagade öfver krigsfolket, *hvilka sprungo undan*, säger han, *såsom en hop höns och läto hacka sig i nacken, hvarefter de äfven bära märke.* Alla mått och steg för att kraftfullt fortsätta kriget blefvo vidtagna. Han skyndade till Sverge, sammankallade en riksdag i Örebro, framställde för ständerna *den olycka, hvarmed Gud straffat alla deras synder; bad, att de icke skulle fälla modet; än kunde hjelpemedel finnas, serdeles om Svears och Göters urgamla dygd ännu lefde i deras hjertan.* Ständerna åtogo sig äfven nu en betydlig bevillning för att dermed iståndsätta krigshären. Karl utfärdade bref, hvari lofvades, *att den, som till kronans tjenst ville utrusta och hålla en fullgilltig karl, antingen till fots eller häst, skulle derföre få sin egendom fri och frälse från andra skatter, och sjelf jemnte sina efterkommande äga rättighet att föra adelig sköld och hjelm, allt nemligen så länge de förberörde rustning uppehålla ville.* De på detta sätt anskaffade förstärkningarne afsändes utan dröjsmål till Liffland, hvarigenom Svenskarnas belägenhet inom kort förbättrades.

Hvad som hufvudsakligen bidrog härtill, var ställningen i Pålen. Sigismund begärde också af sina ständer understöd för att rycka Estland från Svenskarna och sedan angripa dem i Finnland. Men förhållandet var här annorlunda. Just nu firades bröllopet med Constantia af Österrike, tvärt emot både adelns, presterska-

pets och folkets önskan. Missnöjet, så väl med detta steg, som med Sigismunds regering i allmänhet bröt ut i upproriska sammansättningar eller så kallade *Rokoss*. Den store Zamoisky hade samma år dött, och det fanns icke mera någon man med förmåga och anseende nog att stilla de hetsade sinnena. Den sluge hertig Karl höll dessutom vid riksdagen hemliga utliggare, hvilka underblåste elden och ökade förvirringen. Så var Sigismund på alla sidor omgifven af uppror, hans rike försänkt i villervalla och magtlöshet. Kodkewitz lemnades nästan utan allt understöd; de öfverlägsna Svenskarna utbredde sig åter öfver Liffland, och hvarje fördel af den vunna segern var förlorad.

Hertig Karl glömde icke Henrik Wredes ädelmodiga handling. Enkan fick ansenliga förläningar uti Elime fjerding i Finnland; åt sönerna gafs löfte om friherrlig värdighet. Det fullgjordes först 1653 af drottning Kristina. I hjertskölden föres rosenkransen, Wredarnas urgamla vapen. I sidofälten ses en springande häst med konungslig krona på hufvudet, ett minne af stamfaderns sjelf-uppoffring för konungahuset.

Om Nils Stjernsköld. Riksrådet Göran Stjernsköld, den samme som år 1598 blifvit fången vid Kalmar, ägde en son, benämnd Nils. Denne hade i yngre åren, som hertigens hofsven, utmärkt sig för tapperhet under Liffländska fejden. För att vinna större öfning i krigsärender, gick han sedan i Österrikisk tjenst och deltog uti tvenne fälttåg mot Turkarna. År 1605 kom han tillbaka till Sverge och skickades till Liffland, der hans gamla mod och nyförvärfvade erfarenhet i förening snart väckte allmän uppmärksamhet. Hertig Karls fältherre derstädes, grefven af Mansfeld, hade år 1608 under ingånget stillestånd oförmodadt angripit Kodkewitz och på sådant sätt lyckats att eröfra åtskilliga fästen, bland andra Dynamynde. Nils Stjernsköld sattes till befälhafvare derstädes. Den öfver Mansfelds trolöshet uppretade Kodkewitz ville ej mer höra talas om några fredsförslag, utan angrep Svenskarna med yttersta häftighet. Mansfeld,

som höll på att belägra Riga, blef bortjagad. Dynamynde instängdes så trångt, som möjligt, både till lands och sjös. Kodkewitz satte sin ära uti att eröfra, Stjernsköld att försvara fästet; båda voro ihärdiga och belägringen drog ut icke allenast dagar och veckor utan månader. Hertig Karl skickade Mansfeld med två tusen man till undsättning. Men Kodkewitz körde dem bort igen. Sjelf blef han dock med mycken förlust tillbakadrifven vid hvarje försök mot fästningen. Så förflöt nära ett år. Kodkewitz blef slutligen utom sig af harm. Han hade i Pernau fått Stjernskölds hustru och barn till fånga, och hotade derföre att sända dem i fängsligt förvar inåt Pålen, derest icke Dynamynde straxt öfverlemnades. *Gud vare mitt vittne,* svarade Stjernsköld, *att jag för hustru och barn gerna skulle uppoffra sjelfva lifvet. Men de höra mig till; fästet åter min konung. Jag vore honom föga trogen, derest jag för hans borgar återköpte mina barn. Jag skall derföre försvara staden, ehvad öde också må träffa de mina. Jag hoppas dock, att du, såsom en tapper höfdinge, skall så behandla dem, som du önskat, att jag skolat behandla de dina, om de fallit i mina händer.* Kodkewitz värderade detta hjeltemodiga tänkesätt. De fångna blefvo väl behandlade och snart försatta i frihet. Han ville öfvervinna Svenskarna i ädelmod, likasom i strid.

Öfver år och dag varade belägringen. Slutligen började hungern anställa rysliga förödelser bland besättningen. Då måste ändtligen Stjernsköld gifva sig. Han blef som fånge väl behandlad, utvexlades snart, och uppsteg småningom till statens högsta areställen.

ANDRA KAPITLET.

OM HANS HANSSON TILL MONIKALA [1]).

Uti Finnland lefde under konung Johans tid en man, benämnd Hans Hansson till Monikala. Han bodde i Österbotten och blef under dervarande oroligheter vunnen för hertig Karls parti. Han var en bland de få, som vågade från Finnland resa öfver till Arboga möte 1597. Efter dess slut sändes han upp till Westerbotten för att derifrån öfver Quarken med krigsfolk falla in uti Österbotten, och uppresa folket mot Klas Fleming [2]). Han fullgjorde detta, och vi hafva redan förut talat om klubbekrigets förfärliga uppträden. För att vinna sina afsigter sparade Hans Hansson inga medel. Allmogen narrades att tro de orimligaste dikter, och det förtjenar anmärkas, att herr Hans ordentligen skref och underrättade Karl äfven om sina utspridda osanningar [3]). Hans bref voro fulla af öfverdrifna berättelser om Flemingens framfart. Alla sina personliga ovänner afmålade han också på det ohyggligaste, ja i allmänhet hvar och en, som kunde blifva hinderlig för hans enskilda företag. Först och sist ifrade och arbetade han att uppreta hertigen till våldsamheter. Vi vilja ur dessa bref införa några utdrag såsom teckning af Hans Hansson enskildt och måhända af hertig Karls handtlangare i allmänhet. År 1597 den 18 April skref

---

[1]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Hans Hanssons skrifteliga bekännelse d. 14 Juni 1599. (Se Warmh. № 3321, och Stjernmans företal till Werwing p. 18.)

[2]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Hans Hansson till hertig Karl. Limingo d. 18 April 1597.

[3]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Hans Hansson till hertig Karl. Mustasaari d. 30 Jan. 1597.

han från Limingo sålunda: [1]) *Allernådigste furste och herre! Låter nu i Jesu namn med all eder fursteliga nådes förmögenhet damma till; ty nu är både tid och skäl att förgöra dessa mandråpare och landsförderfvare, på det vi, fattige och betryckte menniskor, måtte rosa oss deraf, att Gud allsmägtig beskärt oss eders fursteliga nåde till en mägtig potentat och nädig beskyddare mot de hätska fiender, hvilka dag och natt törsta efter vårt fattiga blod. Nu böra utsopas alla de landsförderfvare, hvilka här i Finnland uppenbarligen visat sig och i Sverge mångenstädes ligga fördolde; de der alla hafva ett förgiftigt hjerta och ondt uppsåt, först emot eders fursteliga nåde, sedan mot konglige majestät och, snart sagdt, mot hela den kongliga stam och linea. Jag beder underdånligen eders fursteliga nåde se sig väl före, ty den förrädaren Judas lefver och fliteligen vakar. Gud förbanne mitt hjerta, om det är falskt mot eders fursteliga nåde, så hjelpe mig Gud allsmägtig både till lif och själ!* Den 30 Juni 1597 skref han från Mustasaari ytterligare [2]): *Eders fursteliga nådes hätska och blodtörstiga fiender blifva eders fursteliga nåde aldrig rätt trogna hvarken här i Finnland eller i Sverge, ehvad de också må lofva. Ty blod kräfver blod, och Gud i himmelen låter icke blidka sig, hvarken mot öfverhet eller undersåtare, förr än de mördares blod blifver af menniskor igen utgjutet. Min allernådigste furste och herre; Jag beder för Jesu namns skull, att eders fursteliga nåde låter dem förnimma, det eders fursteliga nåde är af Gud i himmelen begåfvad till en högvis potentat, likaså väl som en högboren konungason, den der förmår allting till det bästa uträtta; på det vi, fattiga karlar, som hålla med eders fursteliga*

---

[1]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven.

[2]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven.

nåde, icke måtte blifva om lif och lefverne förrådde; o. s. v.

Då hertigen år 1597 om hösten for till Åbo, kom herr Hans sjövägen honom till hjelp med en hop Österbottningar. Efter Åbos fall blef han af Karl förordnad till landshöfding, eller som det kallades, fogde i Österbotten. Han framfor på det mest egennyttiga och nedriga sätt, i den redan utblottade landsorten[1]. De rikare kunde väl genom mutor någon gång slippa lindrigt nog, men de fattigare blefvo alldeles utplundrade. En stor hop af dem skyndade till Sverge för att klaga öfver Hans Hansson; men denne skref till hertigen, *att alla sådana klagare voro endast förrädare och bedragare. De borde sättas i fängelse och der qvarhållas, tills Hans Hansson sjelf kunde komma öfver och försvara sig*[2]. Man vet ej, huru saken aflopp; men säkert är, att Karl ännu länge efteråt skyddade herr Hans. I Finnland åter var han allmänt hatad. Klas Fleming, som af gammalt kände mannen, kallade honom vanligen *den Gud- ed- och äreförgätna menniskan*[3]. Efter Flemingens död klagade herr Hans, *att Stålarm låtit på Nyslott göra en tunna, afpassad efter Hans Hanssöns längd och inuti beslagen med spikar. I denna kista*, fortfor han, *ämnar Stålarm sätta mig, oskyldiga menniska, och kasta mig i strömen; allt för min trohet mot eders fursteliga nåde*[4].

---

[1]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — En beskrifning om klubbekriget.

[2]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Hans Hansson till hertig Karl. Ulo d. 26 Maj 1598.

[3]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Klas Fleming till Österbottens innevånare. Åbo d. 15 Maj 1596.

[4]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Hans Hansson till hertig Karl d. 15 April 1598.

År 1598 om sommaren spordes till Finnland ryktet om Sigismunds ankomst, hans stora här, hans förbund med utländska magter o. s. v. Man började allmänt misströsta om hertig Karls sak. Då skref också Hans Hansson till Stålarm, *betygade sin undersåtliga trohet mot Sigismund, sin glädje öfver dess ankomst, sin beredvillighet till hans tjenst*[1]. Stålarm föraktade bedragarens biträde. Han skickade något folk hastigt uppåt Österbotten. En natt, bäst herr Hans låg i sin säng på Korssholm blef han öfverfallen, plundrad och förd till Åbo[2]. Det finnes ej spår, att de eljest mot Stålarm uppbragta Bottenkarlarna denna gång sökt hindra hans företag.

Uti Åbo blef Hans Hansson ställd för rätta och dömd till stegel och hjul. Men hertig Karl skref till Stålarm och yrkade ifrigt på Hans Hanssons skonande. Denne sjelf föregaf sig känna några statshemligheter, dem han blott ville uppenbara för konung Sigismund[3]. Han skulle derföre sändas till Liffland. Det skedde landvägen rundt omkring Finnska viken och fick herr Hans göra hela denna resan med handklöfvar på händerna[4]. I Rewel blef han åter ställd för rätta, men emedan hertig Karl vid denna tid för andra gången intagit Finnland och började äfven sträcka sitt välde öfver Estland, vågade befälhafvaren på Rewel, Göran Boje, icke utsätta sig för dess onåd. Hans Hansson fick oska-

---

[1]) *Riksark.* Acta Historica 1598. Hans Hansson till Stålarm. Korssholm d. 25 Aug. 1598.

[2]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Stålarm till hertig Karl. Åbo d. 22 Dec. 1598. (Jemnför dersammastädes Hans Hansson till hertig Karl. Revel d. 28 Juni 1599.

[3]) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Finnska brefven. Förhörspunkterna i Rewel mot Hans Hansson.

[4]) *Riksark.* Acta Historica 1598. Ett bref från Hans Hansson till hertigen, utan dato.

dad stanna qvar i fängelset, tills hertigen år **1600** kom ditöfver, då han befriades.

Han for då till Finnland. Scheel, som var höfding på Åbo, hade af hertigen begärt lindring i skatterna för det utblottade folket. Hans Hansson åter skref, *att det gick ingen nöd på bönderna. De hade nog råd att betala sina skatter*[1]) o. s. v.

Man känner icke orsaken till hans sednare missnöje med Karl. Troligen har han icke ansett sig nog framdragen, nog belönt för sina gjorda tjenster. Härtill kom den oväntade befallningen att redogöra för uppbörden och förvaltningen i Österbotten[2]). Herr Hans började nu hemliga underhandlingar med de missnöjda inom riket och de landsflyktiga i Pålen. År **1603**, samma qväll båda Possarne rymde från Kalmar, var han en lång stund hemligt inne hos dem i rummet. Man känner ej ämnet för deras öfverläggningar; men någon tid derefter blef Hans Hansson i Stockholm anklagad att hafva stämplat efter hertigens lif, för att sedan hjelpa Sigismund in i riket. Hans var just färdig att rymma, då han blef fängslad, lagd på sträckbänk och tvungen att bekänna. Dock saknas närmare underrättelser om hela denna sak. Man känner blott, att han dömdes till döden, och halshöggs d. **29** Maj **1605**. Hufvudet uppsattes på stång utanför söderport.

Då de landsflyktiga herrarna i sina smädeskrifter öfverräkna alla af hertig Karl mördade personer, upptaga de alltid Hans Hansson på listan; men tillägga vanligtvis: *Den förrädaren hade likväl förtjent sitt straff, både af konungen och hertigen.*

---

1) *Riksark.* Historiska Acter **1594, 1595** och **1596**. — Hans Hansson till hertigen. Åbo d. **25** Mars **1601**.

2) *Riksark.* Historica att instickas i Karl 9:des convolut. Förteckning öfver fångarna på Stockholms slott den **24** Juli **1602**.

TREDJE KAPITLET.

MORDFÖRSÖK MOT HERTIG KARL.

Uti Österbotten var född en man, benämnd Peder Eriksson, mera känd under antagna namnet Romanowitz eller Petrus Petrosa. Han var en bland de Svenskar, som på konung Johans bekostnad studerat i främmande länder, hvarunder han vunnit värdigheten af juris doctor. Tillika hade han i Rom, dock hemligt, afsagt evangeliska och antagit katolska trosläran. År 1604 återkom han till Sverge och låtsade vara god lutteran samt hertigens anhängare, i hvars tjenst han derföre blef upptagen. I början af året 1605 sändes han till Österrike att begära kejsarens bemedling mellan Sverge och Pålen. Under denna resa for han i hemlighet öfver från Prag till Krakau, och ingick derstädes förbund med konung Sigismund och de landsflyktiga herrarna. Inom årets slut återvände han till fäderneslandet, förande med sig tvenne Svenskar, hvilka äfven studerat utrikes, nemligen: Lars Borlangius och Karl Nilsson. Dessa båda hade offentligt antagit katolska läran, hvilken omständighet började kasta misstanka på Petrosa. Dock tilläts honom ännu tjenstgöra hos hertigen. När de en gång voro i enrum tillsammans, kom Karl händelsevis att kasta blicken åt sidan. Då stod der Petrosa med blottad värja i hand, liksom färdig att dermed genomborra hertigen. Han kastades straxt i fängelse och ransakning begynte. Nu fick man både genom en handlande och genom Petrosas betjent underrättelse om den hemliga resan till Krakau. Petrosa lades på sträckbänken, likaså hans båda kamrater. Allt måste bekännas och till yttermera visso fann man i Pétrosas gömmor ett för honom af konung Sigismund utfärdadt lejdebref. Rättegång anställdes inför rikets ständer i Örebro år 1606. När Petrosa ej längre kunde förneka de uppenbara bevisen, erkände han frimodigt sin tro och anförde till dess försvar så många

skäl, att pastorn i storkyrkan, Johan Raumannus, dagen derpå måste stiga upp i predikstolen och vederlägga dem. Petrosa blef emedlertid dömd att rådbråkas. Under plågorna utropade han som oftast *Jesus! Maria!* katolikernas vanliga dödsbön. Slutligen skars hjertat ur bröstet och kastades honom i ansigtet.

Båda kamraterna blefvo på samma gång utförda att åskåda hans straff. Sedermera insattes och höllos de i fängelse, så länge Karl lefde: Borlangius på Nyköpings och Gripsholms slott; Karl Nilsson åter på Kastelholm. Den sednare föll i en obotlig sinnessvaghet.

Petrosa hade vid sin första hemkomst blifvit väl emottagen och åtnjutit gästfrihet hos biskopen i Westerås, Olaus Bellinus. Detta väckte Karls misstankar så mycket mera, som han för den 1598 påbjudna tacksägelsefästen var denne biskop redan förut mindre bevågen. En kyrkoherde i Badelunda, benämnd Erik, har först anklagat biskopen för hemligt förstånd med Petrosa. Bellinus blef derföre på samma riksdag lagförd. Hertigen beskyllde honom 1:o *Att i Johans tid hafva antagit liturgien,* 2:o *Att 1598 hafva gynnat Sigismund och slutligen,* 3:o *Att hafva stämplat med Petrosa.* Biskopen anmärkte, att första punkten var redan i Upsala 1593 förlåten. Den andra grundade sig förnämligast på den obetydliga omständighet, att han befallt hålla tacksägelse-högtid för Sigismunds hemkomst. Hvad den tredje beträffade, försäkrade han med en dyr ed sin fullkomliga oskuld. Det hjelpte ej, Karl dömde honom från sysslan; och hans anklagare, herr Erik i Badelunda, nämndes till efterträdare. Men i detsamma yppades om denne sednare så många laster och grofva brott, att han, i stället för att vigas till biskop i Westerås, blef i samma stad offentligen halshuggen. Kyrkoherden Nils i stora Mellösa förordnades i hans ställe, men dog om några veckor. Då ingick stiftets presterskap till hertigen med förbön för sin gamle biskop, hvilken sjelf aflade ny trohets- och ödmjukhets-försäkran.

Han blef då upptagen till nåd, återfick tjensten och behöll den till sin död år 1618.

Vid denna tid uppenbarades också flere andra förräderier. Johan Hyl, en Engelsman i hertigens tjenst, hade tagit penningar för att döda sin herre. Det blef i tid yppadt och förekommet. En Svensk hade från Sigismund medfört till unga hertig Johan en skrifvelse, hvari denne uppmanades till uppror mot sin farbror; men Johan sände både bref och brefbärare till hertigen.

Utom dessa tvenne sista försök hade man nu inom åren 1604, 1605 och 1606 upptäckt stämplingar af Krister Horn, Hogenskild Bjelke, Petrosa, Hans Hansson, Tord Bonde[1]) m. fl. De blefvo alla kraftigt tillbakavisade och ofta strängt straffade. De tycktes också vara sista försöken af Sigismunds anhängare. Karls öfriga lefnad blef lugnare, åtminstone i sådant afseende. Ju längre konungarne Erik och Johan regerade, desto tätare blefvo upprorsförsöken; med Gustaf Wasa och Karl den nionde inträffade motsatsen.

FJERDE KAPITLET.

KARL DEN NIONDES KRÖNING.

Vi hafva uti föregående berättelse omtalat, huru konung Sigismund slutligen afsattes, sedan han undandragit sig att fullgöra de vilkor, som på den ena riksdagen efter den andra blefvo honom förelaggda. I samma mån, kronan aflägsnades från Sigismund, nalkades den till Karl.

Redan vid Linköpings riksdag år 1600 föreslogo ofrälse stånden, att, emedan Johan den tredje genom li-

---

[1]) *Riksark.* Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604. — Rättegång i Norrköping 1604 med Tord Bonde.

turgien förbrutit sig mot konung Gustafs testamente, borde kronan flyttas från hans ätt till närmsta arfvingen, hertig Karl. Adeln deremot begärde endast, att hertigen hädanefter som hittills måtte förestå regeringen. Detta sednare väckte Karls missnöje och han fordrade enhälligt beslut. Det oaktadt dröjde adeln ännu några dagar. Då kallades den jemnte krigsbefälet upp på slottet. En knektehöfvidsman, benämnd Olof Persson, yttrade dervid öfverljudt: *Jag och mina medbröder välja ingen annan till konung än hertig Karl.* Ingen bland de närvarande ansåg rådeligt invända något deremot och Peder Ribbing förestafvade skrifvaren adelns beslut; det blef lika med de andras. Derpå sammankallades alla ständerna i rikssalen. Karl inträdde, ledande vid handen sin brorsson, den elfvaåriga hertig Johan. Denne hade ostridigt närmaste rättigheten till kronan, men han afträdde densamma till hertig Karls fördel. Derpå upplästes riksdagsbeslutet. Näst det Sigismund föreslagna villkoret, kom man till hertig Johan. Det förklarades, att *denne väl hade närmaste arfsrätten. Man kunde dock med skäl befara, att derest han blefve konung, skulle den naturliga kärleken bröder emellan förleda till hämnd emot Sigismunds fordna vedersakare.* Många påstodo, att denna sista mening icke funnits i ständernas inlemnade förslag, utan blifvit i Karls kansli vid renskrifningen inryckt. Det anfördes vidare, *att, emedan hertig Johan vore ännu för ung att regera, borde han nöja sig med Östergötland och Läckö. Ständerna hade deremot med enträgna böner förmått hertig Karl, som var så väl förtjent af Sverges rike, att också emottaga dess krona. Sedan skulle arfsrätten öfvergå till hertig Gustaf Adolf och dess manliga afkommande, eller efter deras utgång till hertig Johans ätt.* Detta var det första offenteliga steg, Karl tog till kronan. Han hade redan nu kunnat mottaga henne. Ingen vågade tala, hvarken för den föraktade Sigismund eller den värnlösa hertig Johan. Men Karl var i denna angelägenhet lika återhållsam, som eljest djerf och till-

tagsen. Han ville inför verlden på allt sätt visa, att endast rikets väl, icke egen höghet varit målet för hans sträfvande.

År 1602 sammankallades en ny riksdag i Stockholm. Ständerna bådo återigen, att Karl värdes emottaga kronan. Denne deremot var uppretad öfver vägrad eller åtminstone fördröjd krigshjelp, än mera öfver presterskapets motstånd vid hans trosförändringar. Han svarade, *att de kunde till konung välja sig, hvem de ville, antingen Sigismund, hans son eller hertig Johan. Försynen droge väl försorg om hertig Karl och hans barn.* Sedan ständerna bifallit de gjorda fordringarna, mildrades vreden och ny besinningstid utsattes för Uladislaus. *Om ej heller denna begagnades, skulle hertig Karl emottaga kronan med samma arfsrätt, som bestämdes i Linköping* 1600.

År 1604 hölls åter riksdag i Norrköping. Karl började med att bedja, *det han måtte befrias från det mödosamma och farliga riksföreståndare-embetet. Ständerna kunde förlika sig med Sigismund eller välja hertig Johan.* — Om Sigismund kunde ingen fråga uppstå; han hade försummat de honom förelaggda villkoren, och de förnämsta bland ständerna kunde, såsom uppenbara motståndare, af honom föga godt hoppas. Kinkigare var förhållandet med hertig Johan, hvars arfsrätt framför Karls var ovedersäglig. Denne sednare deremot önskade att med allt möjeligt utseende af lag och rätt uppstiga på tronen. Man hörde sig alltså i hemlighet före, om ej hertig Johan vore böjd att äfven nu försaka kronan, i fall den åt honom erböds. Han biföll, och ständerna uppkallades på rikssalen. Med allsköns högtidlighet erböd man regeringen åt hertig Johan. Denne steg fram och höll ett långt tal, hvari han tackade hertig Karl *för dess många välgerningar, så väl mot riket i allmänhet, som mot hertig Johan enskildt. Han tackade för den heder, honom vederfors genom anbudet af kronan, men ville den icke emottaga. En hvar kunde inse, att rikets tillstånd fordrade på tro-*

nen, icke en yngling, utan en man. Han bad derföre sin farbror på det högsta att utan vidare uppskof emottaga spiran. Sjelf afstode han gerna sin rätt, och skulle äfven för framtiden lemna hertig Karls söner företräde, men hoppades deremot att få tillgodonjuta ett fursteligt underhåll samt sin farbroders ynnest. Denna afsägelse blef ganska väl upptagen, och Karls anhängare lade derpå så mycket större vigt, *som den*, enligt deras ord, *var fri och otvungen, och dertill gifven, sedan hertig Johan kommit till myndig ålder.* Han fyllde nemligen just vid denna tiden sina femton år. Efter detta uppträde återstod intet hinder och Karl förklarades för konung. En arfförening, lika med den i Linköping, upprättades och en formelig afsägelse skulle sändas till Sigismund. Sedan denna tiden började Karl att på sina mynt och äfven understundom i offentliga skrifter antaga konunganamnet. Gustaf Wasa och hans företrädare kallades *Hans Nåde* eller *Hans Kongl. Wärde.* Erik den fjortonde införde titeln *Hans Majestät.* Karl den nionde som hertig, benämnde vanligen Sigismund *Hans Kongl. Wärde.* Sjelf konung lät han kalla sig *Hans Kongl. Majestät.*

Oaktadt detta allt hörde man honom snart återigen klaga öfver regeringens besvärligheter. *Han önskade blifva derifrån befriad* och framställde flere förslag till förlikning med Sigismund, alla mer eller mindre orimliga. Ändteligen år **1605** utfärdades ständernas afsägelse till denne sednare och **1607** skedde kröningen. De skarpa tvister, som der föreföllo med presterskapet, vilja vi uppskjuta till ett annat kapitel, och här endast förtälja sjelfva högtidligheten.

I medlet af Februari månad år **1607** samlades de öfriga riksstånden i Upsala, men största delen af adeln i Stockholm. Den **18** Februari skedde det högtidliga tåget från sistnämnde stad. På Norrbro voro trenne torn uppförda, likaledes läktare vid slottet, storkyrkan och Norrmalms torg, dels för åskådare, dels för musikanter. Soldater voro uppställda på båda sidor om vä-

gen; först Svenska knektar öfver borggården till slottsporten, sedan borgerskapet till norreport och slutligen främmande soldater ända till Klara gärde. Tåget öppnades af hertigens stallmästare, deras underbetjening och handhästarna, alla på det prydligaste utstyrda. Sjelfva trumpeterna voro af silfver och under dem fladdrade guldvirkade fanor med Svea rikes vapen. Derpå följde adeln, uti långa svarta sammetströjor med guldkedjor öfver sina skuldror, och hattarna prydda med guld och perlband samt allehanda fjädrar. De anfördes af Anders Oxehufvud, Hans von Mäsenback, Olof Hård och Krister Some. Nu kom hertigarnas hof och stallstat, derpå hertigarna sjelfva, ridande bredvid hvarandra och följda af betjenter i sidenkläder. Sedan Karl sjelf, omgifven af drabanter och tjenare. Dessa voro klädda i blått och gult siden, och buro i händerna förgyllda hillebårdar, samt på hufvudet försilfrade hattar, i hvilka voro fästade små gula och blå fanor; sedan hans lifdrängar, lika kostbart utstyrda och efter dem tvenne tomma vagnar. Derpå följde drottning Kristinas vagn, hvari, jemnte henne, åkte prinsessan Katarina och furstinnan Margareta af Meklenburg. Vagnens ovanliga prakt väckte allmän uppmärksamhet. Den drogs af sex apelgrå hästar med sammetsklädda remtyg och beslagen af förgylldt silfver. Af förgylldt silfver voro också de åtta stolpar, på hvilka sjelfva korgen hvilade. Den var öfverströdd med Svenska wasar och Holsteinska nässelblad, ibland hvilka äfven sol, måne och stjernor sågos afbildade. Midt ofvan på taket låg ett stort lejon och fyra mindre uti hörnen, allt likasom förutnämnda prydnader af förgylldt silfver. Sedan följde enkedrottningen, Katarina Stenbocks vagn, derpå prinsessan Maria Elisabet, alla hoffruntimren och sist adelns tjenare. När tåget på detta sätt under prakt och musik kommit öfver Klara gärde sköts Svensk lösen från tornet tre kronor, hvarpå soldaterna äfven svängde upp och följde raden. Första dagen hann man icke längre än till Sundby; andra till Märsta och tredje till Alsike. Der mötte ko-

nungens öfriga stallstat och Upplands rytteri; hvilka dagen derpå eller den 21 Februari följde med till Uppsala. På Nontuna gården voro prester, borgare och bönder till möles. Vid ankomsten till kungsängstullen sköts Svensk lösen från slottet, och tåget fortgick mellan tvenne rader af Uppsala borgerskap, hvarförutan hopar af studenter här och der anställde musik. Tåget gick in genom slottets norra port och de främste ut genom den södra, så att alla stannade, just när konungen var midt på borggården. Karl tillika med de furstliga personerna gick då fram mot hufvudporten, hvarest de mottogos af en hop herrar och fruar af adel. Så snart konungen inträdt uti slottet, aflossades alla derstädes varande kanoner, tåget upplöstes och en hvar begaf sig till de honom anvisade boningar.

Fjorton dagar varade öfverläggningarna mellan ständerna och konungen, angående dennes ed och försäkran; slutligen utsattes kröningen till den 15 Mars.

På borggården voro drabanterna uppställda i två rader, sedan soldater från slottsporten till domkyrkan. Trumpetare och härolder öppnade tåget. Derpå kom adeln, furstarnas hofstat, furst Joakim Karl af Brunswig Lüneburg och Dodo von Kniphausen, sändebud från grefven af Ost-Frisland; erkebiskop Olaus Martini med guldhornet, hvari kröningsoljan förvarades; Hans Ulfsparre med konungsliga manteln, eller som det då hette, kjortelen; skattmästaren Seved Ribbing med nyckeln; Ludbert Kauer med ringen; rikskansleren Svante Bjelke med sigillet; Peder Ryning med *Carecantet*[1]); Göran Stjernsköld med äpplet; riksamiralen Axel Ryning med spiran; Abraham Brahe med kronan och riksmarsken Magnus Brahe med svärdet. Denna sista ordning var tvärtemot vanan; ty riksdrotset med kronan plägade eljest gå konungen närmast. Sedan kom Karl sjelf, hvitklädd, under en himmel, buren af Gabriel Bengtsson

---

[1]) *Carecant* var ett smycke, som i guldkedja bars kring halsen.

och Gabriel Gustafsson Oxenstjernor, Bengt Sparre och Krister Some; sedan hertigarna, Gustaf Adolf med Johan på högra och Karl Filip på vänstra sidan. Derefter följde tjugu af adeln, sedan drottningens hof och regalier, Bo Ribbing med äpplet, Erik Ribbing med spiran och Nils Bjelke med kronan, slutligen drottningen sjelf, nu ensam åkande uti förut beskrifna präktiga vagn, hvaröfver dessutom en himmel blef buren; sedan enkedrottningen, sist prinsessornas, hoffruntimrets och de adeliga fruarnas vagnar. I kyrkan väntade de tre andra stånden och vid porten mottogs konungen af biskoparna med de orden: *Välsignad vare han, som kommer i Herrans namn.* Regalierna framburos och lades på altaret, konungen satte sig i sin stol på högra sidan fram i kyrkan och arffurstarna blefvo stående midt emot. Fursten af Brunswig jemnte Kniphausen och biskoparna stannade vid porten. Då drottningen inträdde, emottogs hon af de sednare med samma hälsning, som konungen, hvarefter de tvenne förstnämnde ledde henne upp till stolen på venstra sidan. Hennes regalier sattes bredvid konungens. En härold framsteg och anförde uti ett långt tal de orsaker, för hvilka Sigismund blifvit afsatt och hertig Karl vald till efterträdare. Nikolaus Chesnecopherus svarade på Karls vägnar, hvarefter predikan hölls af erkebiskopen och litanian lästes af biskopen i Skara. Sedan framstego marskalkarne Göran Stjernsköld och Hans Ulfsparre samt uppledde till altaret konungen, som åtföljdes af riksdrotset Moritz Lejonhufvud och riksmarsken Magnus Brahe. Med marskalkarnas hjelp påsatte erkebiskopen manteln och carecantet, hvarpå konungen knäböjde och efter kanslerens förestafvande aflade eden. Den var kort, men kraftig. Efter dess slut uppreste sig konungen, kronan påsattes af erkebiskopen och de öfriga regalierna öfverlemnades. Då svärdet sist blef konungen antvardadt, lossades två grofva kanoner på slottet, och allt krigsfolkets handgevär kring kyrkan, hvarpå en härold utropade: *Nu är konung Karl den nionde krönt konung öfver Svea och Göta landom,*

han och ingen annan. Sedan förde hertigarna Johan och Gustaf Adolf drottningen till altaret, hvarest hennes kröning förrättades på samma sätt. Nu uppträdde konungen på sin tron, dit Anders Oxehufvud bar riksfanan, jemnte Finnlands, Södermanlands och Östergötlands banér. Hertigarna framkallades, först Gustaf Adolf, hvilken med högra handen höll i riksbanéret och med venstra emottog Finnlands fana, sedan likaledes Karl Filip med Södermanlands och Johan med Östergötlands, hvarmedelst de af konungen emottogo dessa landskap i förläning. Tåget återgick slutligen i ungefär samma ordning och vanliga kröningshögtidligheter följde. Den 18 Mars aflade riksens råd sin ed, och den 27 lemnade konungen ständerna en ny försäkran, hvaruti han, enligt deras önskan, närmare bestämde rikets blifvande trosbekännelse.

FEMTE KAPITLET.

KARL DEN NIONDES ERIKSGATA.

Till att uppfylla alla fordringar af en fullgiltig konung, beslöt Karl att efter urgammal sed rida sin Eriksgata. Det skedde med mycken ståt. Drottningen, prinsarna och prinsessorna följde tåget, äfven främmande herrar, såsom hertig Göran af Bäjern och grefve Joakim af Mansfeld; dessutom en mängd embetsmän, hörande till hofvet och kansliet, jemnte lifgardet, drabanterna och två kompagnier knektar. Inom hvarje landskap åtföljdes tåget af der boende adelsmän, ridande tre och tre i bredd, klädda i sammet och siden med guld och silfversnören. Kring halsen buro de tunga guldkedjor och dyrbara perlband; hattarna pryddes af stora fjäderbuskar; i händerna fördes förgyllda gevär eller värjor. Den 7 Februari 1609 gick tåget från Stockholm, der bor-

gerskapet var uppställdt till mönstring. Uti Södertelje mötte Södermanlands adel, anförd af riksamiralen Axel Ryning och unga grefve Svante Sture. Konungen förnyade här den i Uppsala gifna försäkran och uppmanade hvar och en att inlemna de klagomål, han kunde anse sig hafva skäl till. Detta upprepades sedermera i alla städer. Sedan fortsattes tåget åt Gripsholm, Strengnäs, Eskilstuna, Wibyholm och Nyköping till gränsen på Kolmorden. Här mötte Östergötlands adel, anförd af hertig Johan, som med ett långt tal betygade sin tillgifvenhet för konungen och sin glädje öfver dess ankomst, hvarpå resan fortgick öfver Linköping till Wadstena, der förläningen gick för sig på efterföljande sätt. Några prester, borgare och bönder hopkallades från landskapet, och dessa jemnte adeln och krigsfolket samlades den 16 Mars klockan nio förmiddagen på Wadstena slottsgård. Der var iordningställd en hög läktare, dit konungen uppsteg och satte sig, åtföljd af hertigarna Gustaf Adolf och Karl Filip, de främmande furstarna och några af rådet samt ridderskapet. Nu kom inridande med stor prakt och ståt hertig Johan; framför honom Sven Lilje med Östergötlands fana, efter honom landskapets hela adel. Då hertigen tre gånger ridit kring läktaren under högt trumpetande, stannade han slutligen framför konungen, hoppade af hästen, tog fanan och lemnade den åt Karl. Denne förklarade nu inför Östergötlands ständer, att detta landskap var gifvet hertig Johan i förläning, och uppmanade dem till trohet och lydnad. Derpå återlemnades fanan åt Johan, som aflade sin trohetsed mot konungen, och ständerna likaledes mot hertigen. Slutligen följde ett präktigt gästabud. Då konungen genom hela Östergötland kommit till gränsen på Holawed, voro der några granna tält uppslagna, i hvilka hertig Johan till afsked anställde ett gästabud. På andra sidan gränsen mötte riksmarsken Magnus Brahe och Hans Ulfsparre med Smålands adel. Man stannade i Jönköping, hvarifrån konungen utfärdade några skarpa varningar; ty allmogen i Småland hade på några orter

började våldsamheter för att undandraga sig en påbuden utskrifning. De föllo dock straxt till föga, hvarpå Karl reste till Junabäck, der Smålänningarna lemnade och Westgötarna mottogo honom. I sällskap med dessa besåg han sin nyss anlaggda stad, Göteborg, och sedermera Lödöse, Skara, Höjentorp, Mariestad och Ramundeboda. På sistnämnde ställe mötte Nerikes adel, som följde till Uppvidinge bro, der Westmanlänningarna väntade. Ännu återstod att genomtåga Westmanland samt vid Nyqvarns bro möta Upplänningarna och besöka deras landsort. Men obehagliga tidningar om kriget i Liffland ankommo. Kodkewitz hade fått förstärkning och gjort betydliga framsteg. Pålska partiet i Ryssland hotade äfven. Karl öfvergaf Eriksgatan, satte sig vid Arboga på ett fartyg, skyndade sjöledes till Stockholm och vidtog i största hast de åtgärder, som ansågos nödiga.

SJETTE KAPITLET.

OM KONUNG KARL.

Karl den nionde var, likasom alla konung Gustafs söner, af stark och reslig kroppsbyggnad, fulla tre alnar lång, ehuru den kortaste bland sina bröder. Pannan, i sig sjelf hög, syntes på ålderdomen än högre, sedan håret börjat falla bort. Af de glesa lemningarna framkammades smala lockar, en midt öfver hjessan och en på hvardera sidan, så att alla tre möttes främst öfver pannan. Ögonen voro blå, utmärkt skarpa, näsan hög, knäfvelbårar och pipskägg korta. Ansigtet var i sig sjelf vackert, uttryckte dock alltid något för mycket stränghet, häldst på de sista åren, sedan bekymren än mera skärpt blicken och fårat pannan.

Hans kropp var stark och härdad mot alla mödor, samt öfvad i den tidens ridderliga idrotter, ehuru icke

som konung Erik. Uti strid visade han mycket personligt mod och befanns alltid, der faran var störst, öfverträffande deruti både fader och bröder, hvilka ingendera voro krigshjeltar. Karl visade sig deremot mången gång alltför häftig mot fienden, till både sin och sin krigshärs skada.

Han hade ett ovanligt skarpt förstånd och lika ovanlig drift och förmåga vid utförandet. De erfarnaste rådsherrar anförde ännu länge efteråt hans förordningar såsom mästerstycken af kännedom om landets behof och urskiljning vid deras afhjelpande. Han liknade häruti sin fader, men öfverträffade honom uti ifver och drift vid utförandet, och man häpnar öfver hans rastlösa verksamhet. På alla sidor omgifven och sysselsatt af krig, uppror och försåt, gjorde han för rikets inre styrelse, ordnande och förkofran på tio år nästan lika mycket, som Gustaf Wasa och Karl den elfte på vida längre tid.

Han liknade äfven fadren uti sparsamhet och hushållning. Hans eget lefnadssätt var enkelt. Klockan 10 spisades middag, klockan 4 qväll; ett hofbröd och ett halfstop öl framsattes serskildt för hvar person. Den öfriga maten var tarflig, men måste utan krus förtäras. Allting skulle ske med största ordning och noggrannhet. För sin egen person åsidosatte han ofta den konungsliga värdigheten och man såg honom icke sällan deltaga uti borgrarnas slägt-högtider under glada och otvungna samtal. Än mera slog han sig lös på resor, serdeles i yngre åren och bland bönderna. I sällskap med sina vederlikar, likasom med högre adeln, kunde deremot ingen bättre än han taga sin person i säkerhet. En hvar såg då i honom konungasonen och den blifvande konungen. Det var dock mera det förfärande intrycket af ett öfverlägset och hårdt sinne, än fadrens jemnare vördnadsbjudande majestät.

Han var mycket noggrann i sin gudstjenst. Med hoffolket hölls bön både morgon och afton. Till och ifrån bordet lästes flera böner och sjöngos psalmer, och

ingen fick undandraga sig allmänna gudstjensten. År 1600, så snart han efter Linköpings riksdag blifvit befästad i regeringen, anbefalldes en ny och förbättrad öfversättning af bibeln. Den blef dock icke färdig. Emellertid lagade Karl, att den gamla utspriddes, så mycket ske kunde. Man trodde sig häruti finna äfven politiska biafsigter mot Sigismund och katolikerna. Karls benägenhet för kalvinska läran och de deraf föranledda oroligheterna, skola i ett serskildt kapitel afhandlas.

Sjelf hade Karl blifvit uppfostrad till lärdom, och ökade den genom egna studier. Han gynnade också vestenskaperna högeligen. Många läroverk blefvo anlaggda; Uppsala högskola likasom pånyttfödd. På detta sednare ställe anslogs underhåll för trettio obemedlade studerande och år 1600 firades den första magisterpromotion. Riket blef för första gången refvadt, uppmätt och på ordentlig karta affattadt af riksarkitekten And. Buræus. Vid domstolarne hade förut endast funnits skrifna exemplar af lagboken, men år 1608 lät Karl af trycket utgifva hela landslagen.

Hans enskilda lefnad var ej fri från laster. Det fordna förhållandet till Karin Nilsdotter är omnämndt. I sednare åren beskylldes han för olofligt umgänge med en borgare-hustru uti Nyköping. Johan Schroderus, det sedan så ryktbara riksrådet Skytte, ansågs vara deras barn. Af Karls hårdhet och hämndlystnad hafva ofvanstående berättelser anfört tillräckligt många drag. Afrättningarna i Kalmar, Wiborg, Åbo, Linköping och Stockholm samlade öfver hans hufvud en tung blodsskuld, många tusende samtidas förbannelser och efterverldens fasa. Det är utom allt tvifvel, att mycket blod flöt oskyldigt, att månget brott förtjent lindrigare bestraffning. Men Karls hämndgirighet och vrede öfverröstade lagens, mensklighetens, ja sjelfva försigtighetens röst.

Ännu två år före sin död lät han en Daniel von Wochen, som med förräderi lemnat Pernau åt Pålackarna, bindas mellan hästar, som sleto honom i tu,

hvarefter hufvudet afhöggs, kroppen styckades och sattes på stegel.

Karl var ytterst ihärdig och driftig för att uppnå sina ändamål, men föga samvetsgrann i valet af medel. Vi hafva redan nämnt en bland hans handtlangare, Hans Hansson till Monikala. De sednare gunstlingarna, Erik Tegel, Nils Chesnecopherus, Krister Some m. fl. skola framdeles med deras bragder omtalas. Karls egna bref mot Sigismund äro mästerstycken i sitt slag. Med vidlyftiga, slingrande vändningar bemödar han sig att under *sken* af lag och rätt öfverändakasta den andras billigaste påståenden; och han förstår att med den största illslughet framdraga alla Sigismunds begångna felsteg samt dölja sina egna. Man tror med mycken sannolikhet, att han kände, om icke sjelf lät utsprida, en del af de orimliga dikter, som angående Sigismund utfördes och af menigheten troddes. Huru han vid Arboga riksdag mutade och uppskrämde bönderna, är äfven omtaladt; likaså hans hemliga uppviglare vid Pålska riksdagarna. Under Liffländska kriget år 1605 skref han till Samuel Nilsson: *Vidare är vår vilje, att i uti stillhet och hemlighet skaffen eder några Ryssar, och låten skarpt examinera dem; så att man med visshet får veta, hvem som är storfurste och hvart de andra tagit vägen. Sedan skolen i sända samma Ryssar till deras himmelske fader eller dit, der de icke komma igen. Detta må i behändigt och uti all stillhet låta verkställa.*

Karls mest i ögonen fallande fel var en otyglad sinnes-häftighet, hvilken föranledde stundom löjliga, stundom vanhedrande uppträden. Man har efter honom en mängd bref, vittnande härom. Johan Oxenstjerna hade gjort några påminnelser. Konungen svarade: *Vi känna eder icke god för att mästra oss, och vi behöfva icke köpa någon visdom af eder; utan kunna efter tillbörlighet regera både eder och andra. Viljen i erhålla något af oss, så skolen i bruka annat sätt dertill, ty med Guds hjelp skolen i hafva föga båtnad af*

de skottkolfvar, hvisslande och tasslande, som i och flere af adeln hafven tillsammans i hvarje vrå och vinkel. Då Stålarm i början af 1599 lofvade förhålla sig stilla i Finnland, svarade Karl: *Vi känne allt för väl dina och dina medhållares krokodiltårar och veta nog, hvad i ställen i verket. Dock hoppas jag till Gud allsmägtig, att der skall komma klo för björnskinn, som man säger.* Längre fram på året hotade han åter samma Stålarm: *Det är vår vilja, att du afstår från din otillbörliga handel och begifver dig till oss; så framt du ej vill bekomma samma lön, som Johan Sparre fick vid Kalmar. Du skall veta, att så snart vi hafva följt den andra hopen af ditt parti till härbergs, skall ej heller du blifva förgäten utan få din kål kokad. Rätta dig derefter!* Till Klas Bjelke skref han sålunda: *Vet det, Klas Bjelke! att vi vele hafva dig på detta sätt benådad, att du, så snart du fått detta vårt bref, skall sätta dig på ett skepp med hustru och barn, och fara hädan ur riket, hvart du sedan vill, antingen till påfven i Rom, eller fan i helvetet, eller till din konung, hvilken du bragt om land och rike. Vet det, att, om vi efter denna tiden finna dig inom våra och rikets gränsor, så skall du den gången löpa hufvudlös hädan. Rätta dig härefter och packa dig ut! Carolus.* Konung Gustaf och hans äldre söner slutade vanligen sina bref och förordningar med de orden: *Der rätter eder efter!* När Karl var i ondt lynne, och det inträffade ofta nog, tillade han för eftertrycket skull: *Der rätter och packer eder efter!*

När hans skrifteliga ordalag voro sådana, kan man gissa till de mundteliga. Svordomar och skällsord spardes icke, ja han nedlät sig ej sällan att med egen hand utdela aga; stundom på ett högst opassande sätt. Vi hafva nämnt, huru presten i Kalmar fick näsan krossad af hans hammare. Krister Some, redan en gammal och i rikets tjenst högt uppsatt herre, måste emottaga örfilar. Riksrådet Bengt Ribbing fick en gång i Nykö-

ping smaka Karls hammare så eftertryckligt, att han sjuknade och läkarehjelp måste anskaffas. Om någon tid dog Ribbing, och många påstodo, att det var en följd af Karls misshandling. Denne blef ytterst uppbragt öfver ryktet och anställde många undersökningar efter dess upphofsman[1]). Detta oaktadt hvilar ett ännu outredt mörker öfver Bengt Ribbings död.

SJUNDE KAPITLET.

OM DROTTNING KRISTINA.

Drottning Kristina var i både inre och yttre hänseende en passande maka åt konung Karl. Hon var ett storväxt, starkt byggdt fruntimmer, med hög och bred panna, stora skarpa ögon, blåa till färgen, hög näsa, ett hårdt och befallande utseende och sinnelaget derefter. Sitt hof beherrskade hon strängt, hållande alla i god tukt och ordning. I hushållning liknade, om ej öfverträffade hon sin herre. Man berättar, att hon åt pigorna med aln utmätte den tråd, hvarmed hennes linnen skulle sömmas. Det finnes icke antecknadt, att hon många gånger fällt förböner för anklagade; knappt att de begärt det. Tvärtom påstods, att det var hon, som i hemlighet uppretade sin man till ärelystnad och ytterligare grymhet, och det var derföre, som hon kallades *den förbannade Holsteinska Nattpredikanten. Hon var*, sade man, *den Eva, som först lockat sin man att bita i riksäpplet.*

Med Karl lefde hon uti ett lyckligt äktenskap, serdeles i början. Med sin starka hälsa kunde hon följa och vårda honom under alla resor och tåg, äfven de

---

1) *Riksark.* Historiska Acter 1594, 1595 och 1596. — Protokoll vid ett förhör med Erik Stenbock.

krigiska, och med sitt sunda förstånd och myckna drift var hon ganska skicklig att förestå regeringen, då Karl någon gång ensam for öfver till Liffland. De konungsliga gemålernas häftiga lynne föranledde dock stundom obehagliga uppträden. Detta inträffade i synnerhet under Danska kriget. Drottningen visade någon ömhet för fångarna och den af ålder och bekymmer utmattade konungen misstänkte hemliga gynnande tänkesätt för fienden. Han började kalla henne *Jute-konan!* med några andra sådana titlar. Det fordna goda förhållandet blef aldrig fullkomligt återställdt.

ÅTTONDE KAPITLET.

KARL DEN NIONDES GUNSTLINGAR.

Karls ställning i afseende på adeln nödgade honom lemna sitt förtroende åt en mängd herrar ur lägre stånden eller åt främlingar, då hos dem fanns skicklighet och vilja att tjena honom. Dessa på sin sida iakttogo tillfället att uppstiga till anseende och förmögenhet. Sådana voro Gustaf Adolfs lärare, Otto Helmer von Mörner, jemnte bröder och slägtingar, Tyke Larsson Gyllencreutz, den vansinniga hertig Magni fordna lärare, de förut nämnde Joakim Scheel, Hans von Masenback, Johan Skytte, Karl Gyllenhjelm, Peder Hammarsköld m. fl., allt stamfäder för sedermera mer eller mindre namnkunniga ätter inom fäderneslandet.

Ryktbarast hland gunstlingarna voro likväl Erik Elofsson, Nils Chesnecopherus och Erik Tegel, hvilka trenne likasom i förbund ryckte till sig Karls förtroende, ju längre desto mer, användande för sådant ändamål, smicker mot konungen och hopspunna osanningar mot egna medtäflare eller fiender. Dessa voro orsaken till en stor del af de olyckor och förargelser, som inträffade

under Karls sednare regeringsår. De voro år 1608 alla tre sända för att på ett möte i Wismar bilägga stridigheten med Danmark; men uppehöllo sig i Kalmar, med drinkande och välfägnad så länge, tills Danska sändebuden, ledsna att vänta, rest bort från Wismar, hvilket förhållande var en af de anförda orsakerna till fejden. Straxt före utbrottet af samma krig sökte Erik Elofsson och Chesnecopherus att inbilla Karl, det kungen i Danmark icke skulle våga angripa honom, och höllo derigenom på att afböja alla försigtighetsmått. Riks-astronomen Sigfrid Forsius, en svärmande man, hade, uti företalet till en af honom utgifven bok, tadlat dessa trenne herrars och deras vederlikars yppiga lefnadssätt. De anställde mot honom tillbaka en anklagelse för delaktighet i upproriska stämplingar. Forsius undergick på sträckbänken rysliga plågor, innan hans oskuld upptäcktes och först vid Karls död blef han befriad. Bland dessa trenne förbundsbröder var Erik Elofsson minst ryktbar, och tycktes först de sednare åren hafva ingått förbund med båda de andra. Nils Chesnecopherus var prestson från Kumla i Nerke. Han hade studerat vid utländska lärosäten och vunnit stort anseende för lärdom och skicklighet. Han blef i Marburg 1593 magister och 1600 Juris doctor, då landtgrefven sjelf præsiderade för disputationen, lyckönskade honom på latinska vers och gaf betydliga skänker, till hvilka kejsaren sedan lade adeligt stånd. År 1602 återvände han till Sverge, gick i Karls tjenst och blef antagen som hofkansler. Vid denna befattning var han i ständig verksamhet och förvärfvade Karls gunst så väl genom skicklighet och förmåga, som genom beredvillighet att rätta sig efter konungens vilja och smickra dess svagheter. Han blef sedermera adlad med namnet Liljeram. Under Gustaf Adolf föll han i onåd och blef af Erland Båât snöpligen utvisad ur rådet. Under en resa[1]) körde han omkull och bröt halsen af sig.

[1]) Kongl Bibliot. Neschers samling. Fol. 34 p.

Erik Göransson Tegel var son af Erik den fjortondes ryktbara gunstling, Göran Persson, efter hvilken han ärft lynne och egenskaper. Han hade fått lärd uppfostran, måhända på Karls bekostnad, ty redan tidigt finna vi honom inblandad i denna furstes företag. År 1595 uppehöll han sig, som det troddes, med hemliga uppdrag på riksdagen i Warschau, tills han af Olof Sverkersson blef angifven, fängslad och slutligen hemjagad. Nu emottogs han som Karls handskrifvare och vann dervid ynnest och förtroende. Han var dess ombud under rättegången i Linköping 1600, och förde ordet vid afrättsplatsen. Likaledes mot Hogenskild Bjelke 1605 och fleresstädes. Hans magt under Karls sista år gick ända derhän, att han en gång hotade enkedrottningen Katrina Stenbock, att på henne hämnas det straff, hans fader, Göran Persson, år 1568 undergått. Efter Pontus De la Gardies död och under sönernas ungdom eller frånvaro hade Erik Göransson tillvällat sig åtskilligt af deras egendom. Han fruktade att blifva kallad till allvarsamt ansvar, i fall de unga bröderna De la Gardie i framtiden kunde vinna magt och anseende. Att förekomma sådant tillställde han på riksdagen i Örebro 1606 följande anklagelse mot den då nyss hemkomne Jakob De la Gardie. *Under sina resor skulle nemligen herr Jakob hafva uppgjort förslag. Moritz af Oranien skulle gifta sig med prinsessan Anna och blifva konung i Sverge, hvarifrån Karl borde utdrifvas. Af sådan orsak hade De la Gardie före Gyllenhjelm blifvit släppt ur fängelset. Han skulle nu vinna de förnämsta slägterna i Sverge och höll i hemlighet sammankomster derom på en herregård utanför Örebro.* Karl lyssnade till angifvelsen och började rättegång, men icke ens skuggan af skäl kunde framdragas mot den anklagade. Karl befallte honom detta oaktadt sätta borgen för sitt uppförande och Erik Göransson förblef i lika stor gunst efteråt som förut. Medelst kunskaper och skicklighet bibehöll han sig äfven under Gustaf Adolf, om icke i nåd, åtminstone vid sina embeten. Det be-

rättas, att han en gång hos denna konung bönfallit om adeligt sköldmärke och namn till belöning för visade tjenster. Konungen sade: *Jag bifaller din önskan, men då skall du bära namnet Stegel.* Härmed åsyftade han fadrens dödssätt. *Nådigste konung!* svarade Erik Göransson, *måtte det tillåtas mig borttaga endast en bokstaf ur namnet.* Det beviljades, och han kallade sig *Tegel* samt tog tre tegelstenar i vapnet. På sin ålderdom sammanskref han konungarna Gustafs och Eriks krönikor, tvenne arbeten af mycken förtjenst och mera oväld, än man af honom kunnat vänta.

NIONDE KAPITLET.

KARL DEN NIONDE OCH ADELN.

Karls fiendtliga förhållande till adeln, i synnerhet den högre, är redan ofta nämndt. Hans anhängare bland densamma voro få och lätt räknade, nemligen: Moritz och Karl Sture, Moritz Lejonhufvud, Magnus Brahe, Salestad-Bjelkarna och Axel Ryning. Härtill kom en stor skara yngre herrar, hvilka genom Karl gjort eller hoppades göra sin lycka, t. ex. de redan anförde bröderna Mörner, Peder Hammarsköld, Hans Ulfsparre, Hans Bjelkenstjerna, m. fl. I allmänhet rådde dock misstankar och ovilja emellan konungen och hela ridderskapet. Det gamla stridsäpplet om adelns och rådets magt i förhållande till konungens blef väl orördt, ty ingen vågade ens sträcka fingrarna efter regeringstömmarna, så länge Karl förde dem. Men häftigare blef tvisten om ridderskapets förläningar och inkomster. Adelns sjelfsvåld i detta hänseende hade under Johans regering gått öfver alla gränser, emedan de mägtigaste tillskansat sig nästan fursteliga inkomster på kronans och skatteböndernas bekostnad. Detta kunde Karl icke

tåla. Han återkallade allt, hvad möjligen kunde åtkommas, varande dervid på sin sida mången gång kanhända mindre nogräknad. Härigenom uppkommo ständiga tvister om arf och förläningsgods, om hemmansräntor, om kronofordringar, men i synnerhet om rusttjensten, hvilken Karl begynte att utkräfva strängare, än förut skett. Han föreslog en penninge-afgift i stället för rustandet, *emedan adeln, tvärtemot lag, håller så skröplig rusttjenst, att det är skam se derpå eller tala derom. I stället för att sjelfva rida sina hästar, som lag bjuder, utskicka de endast lumpna stalldrängar, af hvilka fienden har mera gagn än skada. Emedan nu ridderskapet sålunda träder från sina förfäders mandom och dygd, önskar hertigen att i stället för rusttjenst erhålla penningar, för hvilka han kunde besolda sådant folk, hvaraf riket kunde erhålla något bistånd*[1]. Adeln svarade dagen derpå: *Hvad det belangar, att vi icke med dygd och mandom träda i våra förfäders fotspår, så hoppas vi, att hans fursteliga nåde icke dermed oss samteligen menat hafver, såsom vi det icke heller förtjenat. De, som sin rusttjenst icke lagligen utgjort, må derföre lagligen tilltalas. Vi andra bedja underdånigast, att hans fursteliga nåde ville hafva oss från sådana höga och odrägeliga tillvitelser förskonade*[2]. Dessa bref vexlades på Norrköpings riksdag år 1604, litet förr än Karl antogs till konung, och tvisten fortsattes med mer eller mindre hetta ända till hans död. Genom ofvannämnda kraftiga åtgärder ökades emedlertid kronans inkomster och det blef möjligt att med heder utföra alla krigen, utan de andra ståndens fullkomliga utarmande.

---

[1]) *Riksark.* Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604. — Then Stormechtige .... herr Karls .... svar till ridderskapet och adeln .... Actum Norrköping d. 26 Febr. 1604.

[2]) *Riksark.* Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604. — Adelns svar på nästföregående, d. 27 Febr. 1604.

År 1609 på en riksdag i Stockholm lät Karl för ständerna uppläsa ett förslag till en ny lagbok. Det hade blifvit uppsatt af en dertill förordnad samling lagfarne män. Man anmärkte många ändringar från fordna stadgar och bruk. Bland annat föreslogs, att *den adeliga yngling, som icke gjort så stora framsteg i bokliga konster, att han kunde blifva nyttig medborgare, borde mista både adelskap och arfsrätt.* Detta syntes ridderskapet alldeles för strängt och odrägligt, hvarföre de också vägrade att antaga förslaget. Karls följande sjukdom och de täta krigsoroligheterna hindrade alla ytterligare åtgärder.

TIONDE KAPITLET.

KARL DEN NIONDE OCH PRESTERNA.

Med lutterska presterskapet hade Karl under Johans tid stått i det bästa förhållande såsom förbemäldt är. Han tycktes också ganska gynnsam emot dem i början af sin regering. År 1602 utgaf han ett strängt påbud, *att alla, både adel och ofrälse, skulle åt presterskapet utgöra sin rätta tionde uti all den säd, som Gud låter växa på jorden, som är råg, hvete korn, hafra, ärter, bönor, både af åker och svedjeland, likaså af rofvor, kål, kumle, honung, lin och hampa och fisk, så väl vinter som vårdrägter, så i sjöar som strömmar, likaså all annan qvicktionde. Sjelf befallde han sina fogdar af kungsgårdarna noggrant utgöra allt sådant och ingen, hvem det vara må, ägde derifrån frihet. Eho, som af arghet eller tredskhet detta underläte, skulle aktas som Guds och kronans tjuf, och såsom den der ville införa hedendomen.*

Snart uppkom likväl mellan Karl och presterna en häftig och långvarig tvist, angående åtskilliga hans för-

ändringar i trosläran, om hvilka vi framdeles skola tala. Men äfven dessutom saknades icke ämnen till oenighet. Karl var lika sträng emot oordningar bland presterskapet, som annorstädes. Biskoparna hade företagit sig att tillsätta lägenheter utan både konungens och församlingarnas hörande. Karl förböd strängeligen sådant ofog. *Vidare*, skref han, *hafva vi hört, att biskoparna för gåfvor skuld viga flera till prester, än med underhåll kunna försörjas, hvaraf till församlingens stora förargelse sker, att den ene presten traktar efter den andres lägenhet, såsom den onde efter själen. Derföre befalla vi biskoparna att icke viga någon till prest, med mindre vi få veta, hvar han behöfves, och gifva dertill vårt samtycke.* Karl märkte en gång, att en Westmanlands-prest var högst okunnig i sina stycken. Häröfver fick biskop Bellenius uppbära ganska allvarsamma skrapor och dem så mycket hårdare, som han just då var i onåd för Petrosas skuld. Lika stränghet visades, när någon af presterna sökte undandraga sig utskylder till kronan, antingen det skedde af försumlighet eller under åberopande af fri- och rättigheter. År 1604 skref Karl till erkebiskop Olaus Martini: *Vi hafve nu både en och två månader väntat på den hjelp, som af presterskapet i edert stift, likasom af det öfriga rikets innebyggare på sista riksdagen beviljades, men hafva deraf ännu icke sett en enda penning. Af sådant kan man se, huru benägna i och edre medbröder ären att försvara trosläran, ehuru i låtsen vara derom ganska angelägna. Men, emedan vi se, att edert uppsåt går allena derpå ut, att i troslärans namn hafva frustuga, jul och goda dagar, så vilje vi för vår person gifva religionen fri, förlika oss med konungen i Pålen och sätta oss hemma i samma lugn, som i. Om det då synes eder rådeligt, må i sjelf med edra prester rycka ut i fältet mot fienden. Besinner nu, hvilketdera synes bäst! ty vi kunna icke försvara land och folk, när undersåtarne icke vilja*

hjelpa dertill, utan taga sig stora friheter och undflykter.

Öfver sjelfva kyrkostyrelsen och tillsättningen af de förnämsta sysslorna utöfvade han enväldigt inflytande. De tre erkebiskopparna Nicolaus Bothniensis, Olaus Martini och Petrus Kenicius blefvo alla valda i följe af Karls förut tillkännagifna uttryckeliga vilja.

ELFTE KAPITLET.

KARL DEN NIONDE OCH EMBETSMÄNNEN.

Under Johans sednare år och derpå följande oroligheter hade rikets inre förvaltning råkat i fullkomlig villervalla. Oordning och sjelfsvåld herskade öfver allt, både bland befallande och lydande. Kronans inkomster blefvo mången gång, antingen af de skattdragande innehållne, eller af embetsmännerna försnillade. Rättvisan skipades icke enligt lag, utan efter frändskap eller mutor. Samhällsordningen var nära sin upplösning.

Med skarpt förstånd insåg Karl de djupt rotade felen och med outtröttelig drift arbetade han på deras afskaffande. Redan år 1602 indelade han regeringsärenderna och förordnade en embetsman till högsta vården öfver hvarje afdelning. Dessa voro riksdrotsen, Moritz Lejonhufvud, öfver lagverket och rättvisans skipande; riksmarsken, Magnus Brahe, öfver krigsärenderna till lands; riksamiralen, Axel Ryning, öfver krigsärenderna till sjös; rikskansleren, Svante Bjelke, öfver utrikes ärenderna; riksskattmästaren, Seved Ribbing, för uppbördsverket. Sålunda skedde den första ordentliga indelningen af dessa sedermera så ryktbara *Fem höga riksembeten*, och tillika lades härmedelst grunden till den inre förvaltningen i Sverge för långliga tider. Med lika klokhet och förutseende utfärdades äfven föreskrifter för alla andra embetsverk.

Karl kunde icke allenast utfärda påbud utan äfven förskaffa dem lydnad. Ingen Svensk konung, om icke Karl den elfte, kan häruti med honom jemnföras. Under sina beständiga resor såg han allt, talade han med alla, sjelf. En högst noggrann kännedom om riket och ett lika starkt minne gjorde det nästan omöjligt att bedraga honom. Hvarje embetsman stod bäfvande, då han framkallades till redogörelse inför den allvarsamma konungen.

Man har många berättelser, som vittna om hans stränghet i sådana fall. En prestenka hade lidit orättvisa, men hennes anförda klagomål blefvo ogillade af kammar-rätten. Hon gick då med papperen under armen upp till konungen och klagade sin nöd. Karl tog handlingarna, genomläste dem och fann, att enkan haft rätt. Då skref han bakpå bundten följande rader: *J gode män i kammaren! Derest i icke skaffen denne fattige prestenka rätt, så varer betänkte derpå, att min käpp skall dansa polska på eder rygg. Carolus.*

Mot inga var' Karl så förbittrad, som emot fogdarna, i anseende till de många hos dem anmärkta bedrägerier. Än hade de af allmogen utkräft för höga skatter och stoppat öfverskottet i egen ficka. Än hade de tagit mutor för att lemna brott ostraffade. Än hade de bidragit till kronogodsens förskingrande; och då Karl en gång efterskänkte de obetalta skatterna, hände det, att några fogdar, sådant oaktadt, tvungo bönderna att utbetala skatten, hvilken de dock sjelfva behöllo. Karl var icke den konung, som lemnade sådant ostraffadt, och det var under hans regering icke sällsynt att se häradets fogde hänga i häradets galge. Karl plägade till och med påstå, *att de fleste, som varit fogdar i sex år, kunna utan dom och ransakning hängas.* Då någon af hans hoftjenare begärde en ledig fogdesyssla, plägade han svara: *Alltså vill också du blifva en kronotjuf.* År **1607** hade han förordnat några kammarråder att hafva uppsigt öfver Finnska fogdarna. Härmed gick dock ganska lamt tillväga, hvarföre Karl skref dem till följande

märkvärdiga bref. *Vi hafva icke en utan flere gånger skrifvit dit öfver och befallt de Finnska fogdarne resa hit och aflägga deras räkenskap, men knappt en enda gång har kommit, utan de akta ej våra bref mera än en skoviska. Men, när ändteligen någon kommer, så blifva hans räkenskaper så granskade att derom går syn för saga. Ty när i, som ären kammarråd, jemnte kammarskrifvarne öfversen deras papper, då blifva de aldrig något skyldiga. Men, så snart vi sjelfve göra oss det omaket att genomgå några räkenskaper, då blifva de skyldiga flere tusen daler; och ändå skrifven i för den tjufvahopen! Men det skolen i veta, att derest i icke viljen bättre se upp på det, eder ombetrodt är, och taga i med skarpare händer, så mågen i så gerna draga hädan. Vi behöfva eder icke, och äro föga betjenade med ett kammarråd, som tager smicker för smör. J kunnen icke tjena Gudi och Mammon; ej heller är det trohet mot oss att med gåfvor och skänker låta muta sig af en hop orättrådiga fogdar. Ty så hafver varit bruk i kammaren att mottaga silfverskedar, hästar, oxar eller penningar för att se genom fingret med fogdars och skrifvares kronostölder. Men efter vi se, att ingen annan vill företaga dessa räkenskaper, så vilje vi sjelfve göra det, och då skolen i vara betänkte på att betala oss allt, det fogdarna hafva stulit. Med dem sjelfva ämna vi hålla sådan räkenskap, att de skola fastna i galgen; ty vi vilja icke längre blifva fixerade. Det rätter eder efter!*

TOLFTE KAPITLET.

KARL DEN NIONDE OCH BORGRARNE.

Karl var ganska nitisk om handelns förkofran och vidtog för sådant ändamål åtskilliga goda anstalter. Re-

dan som hertig anlade han städerna Karlstad, Mariestad och Mariefred. Under en resa kring Bottniska viken utsåg han platser för Wasa, Uleå, Torneå, Umeå, och den aldrig fullbordade staden Kemi. År 1607 anlades Kajaneborg och gamla Götheborg; 1608 Fahlun, 1609 utmättes en ny stad, kallad Gustafsstad, vid Tuna i Dalarna, hvilken dock aldrig blef uppbyggd; 1611 grundlades Filipstad. Sjelfva handeln sökte han på allt sätt uppmuntra. Fri religions-öfning lemnades för dem, som ville nedsätta sig i Götheborg och i samma stad inrättades ett sällskap för handel på Persien. Äfven i dessa ämnen visade sig hans vanliga sparsamhet. Han plägade stundom vandra omkring på Stockholms skeppsbro och frågade de främmande köpmännen, hvad de införde i landet. Då någon svarade: *spannemål och salt,* visade Karl sig nöjd och sade: *Du skall i dess ställe få med dig jern och koppar.* Men om någon hade *äpplen, valnötter eller andra kräsligheter,* svarade han: *Nå väl! Du skall få Svenska rofvor tillbaka.* I allmänhet var han en stor hatare af yppighet och öfverflöd både i mat och kläder. *Om herrarna,* påstod han, *mindre ginge på ölstufvorna och icke läto sina qvinnor hänga så mycket fåfängligt prål på kroppen, skulle det stå mycket bättre till både med dem sjelfva och riket.* Särdeles värde satte han på allt Svenskt och kunde ej lida utländska varor, hvarken i det ena eller andra. Detta gick ända derhän, att inga utländska utan endast Svenska ädelstenar sattes i hans begrafningskrona.

TRETTONDE KAPITLET.

KARL DEN NIONDE OCH BÖNDERNA.

Adeln kallade Karl den nionde, likasom fordom Erik den fjortonde, en *Bondekonung,* men nu med mera

skäl. Det var bönderna, som i synnerhet lyftat Karl på tronen och der bibehöllo honom.

Då de andra stånden ofta nog fingo erfara verkningarna af Karls onda lynne, träffade sådant mera sällan bönderna, och, mindre finkänsliga, blefvo de icke uppretade af hans grofheter och häftiga utbrott, utan togo dem ofta som prof af ett öppet och otvunget väsende. Allmogen fick väl kännas vid sin dryga del af skatterna under de kostsamma krigen, och flera gånger var uppror färdigt att utbrista vid de täta utskrifningarna af gärder och manskap. Men Karls närvaro och förmaningar stillade snart missnöjet. Allmogen kunde ej heller undgå att känna välgörande verkningar af hans stränghet mot de andra stånden; ty det blef alldeles slut på adelns och fogdarnes förut så omåttliga prejerier. Hvar bonde visste och visste det säkert, att han hade skydd hos sin furste och kände sig i och med detsamma ovillkorligen sjelf kallad till samma furstes försvar. Så återknöts mellan konung och allmoge det inbördes förtroende och den kärlek, som först grundlades af Sturarna och Gustaf Wasa och sedan utgjort den kraft, hvarmed Sverges sednare konungar utfört sina storverk. Liksom Gustaf Wasa höll Karl ofta samtal med bönderna om deras angelägenheter. Han hade väl icke fadrens högre vältalighet; men bönderna tyckte kanhända än mera om sonens korta, kraftiga, på äkta hvardags-Svenska uttalade råd, häldst dessa vanligtvis voro ganska sunda och nyttiga; ty Karl den nionde förstod lika väl, huru åker och äng skulle skötas och ladugården ryktas, som rikets styrelse och embetsmännens tukt. Han gjorde otroligt mycket för landets uppodlande, serdeles under den tid han var hertig. Framför andra landskap har Wermland honom att tacka för sin förkofran. Städerna Karlstad och Filipstad anlades, flere vägar tillröjdes, stora trakter uppodlades och grufvorna bearbetades med mera drift. Till de stora ödemarkernas bebyggande inkallades Finnar. Öfver det hela vakade han med outtröttlig omsorg. Häldst reste han

väl i bergslagen, hvarest han noga kände alla anseddare bönder, men äfven de aflägsnaste Finnmarker besöktes. Också var han ogement älskad. Bergsmännerna kallade honom *Store Karl* och Finnarna *Hyfva konungar* d. v. s. *den store konungen.* För hundrade år sedan hörde man ännu de gamle i landet omtala, *att så länge själringningen efter den store Karl varade, greto både unga och gamla, och det var likasom allt ting blifvit öde och dödt uti landet.*

FJORTONDE KAPITLET.

KARL DEN NIONDES TROSTVISTER.

Vid tyska högskolorna hade efter Lutters död stridigheter yppat sig bland protestanterna, särdeles mellan lutteraner och kalvinister. Afund, bitterhet och stundom en ovis nitälskan födde, på båda sidor, hat och förföljelser, ofta bittrare än mot deras gemensamma fiender katolikerna.

Kurfursten Fredrik den tredje af Pfalz var missnöjd med några lutterska lärares i detta hänseende visade hetta, och började derföre småningom närma sig kalvinisterna. Han upptog vid sitt hof Ursinus, en för lärdom och ren lefnad högt ansedd man, dock utur Schlesien af lutteranerna fördrifven för sina från dem afvikande tänkesätt. I sitt nya fädernesland arbetade han ifrigt och utgaf derstädes den så kallade Heidelbergerkatekesen. På kurfursten fick han allt mera inflytande, och denne öfvergick slutligen helt och hållet till kalvinska läran, hvilken äfven började utbreda sig i landet.

Nyss innan då varande hertig Karl 1577 kom till Heidelberg såsom friare, hade bemälte kurfurste aflidit. Sonen, Ludvig den sjette, sökte väl utrota reformerta läran, men den hade skjutit djupa rötter både inom lan-

det och furstehuset. Det är troligt, att Karl vid detta tillfälle först fattade, och under 1583 års besök vidare utbildade den tillgifvenhet för reformerta bekännelsen, som, länge tillbakahållen, sedermera under hans regering utbröt och förorsakade så många oroligheter.

Hans tänkesätt kunde dock icke fullkomligt döljas. Redan Johan på sin tid skyllde Karl för hemlig kalvinism, och huru denne i sådant afseende på Uppsala möte misstänktes, är redan omtaladt. De följande årens oroligheter hindrade alla hithörande företag, men knappt kände sig Karl mera säker på saken, förr än han, redan på Linköpings riksdag 1600, ryckte fram med detta gunstlingsämne. Han föreslog nemligen åtskilliga ändringar i kyrkobruken. Presterskapet vägrade och anförde Uppsala beslut. Någon skriftvexling uppstod; dock denna gång ganska lugn och anständig. Karl förklarade sin skrift *vara framlemnad till presterskapets fromma betänkande, icke påtvingande, såsom fordom blifvit försökt.* Saken fick hvila. Innan vi berätta dess återupptagande, vilja vi anföra något om konungens förnämsta motståndare i detta företag.

Då konung Johan började sina liturgiska tvister, var Martinus Gestricius biskop uti Linköping. Denne hade alltid nitiskt försvarat Lutterska läran, utan att konungen vågat afsätta den allmänt aktade mannen. År 1577 i Februarii sammankallade Johan presterskapet till Stockholm. Dagarna, innan de samlades, hade han låtit fängsla och till aflägsna häkten bortsända liturgiens ifrigaste motståndare, för att derigenom skrämma de andra. Den 12 Februarii var hela presterskapet samladt, då konungen befallte, att *de, som antogo den af erkebiskopen gillade liturgien, skulle öfvergå till högra sidan. De andra åter stanna på venstra.* Erkebiskopen började tåget till höger och honom följde största hopen. Martinus stannade på venstra sidan, endast med några få. För att öfvertyga äfven dessa talade efter hvarandra Kloster-Lasse, erkebiskopen och konungen sjelf. Den sistnämnde tillade, *att han med hand och mun*

skulle försvara liturgien, hvars motståndare endast vore upprorsmakare, hvilka nog skulle blifva straffade. Martinus med kamrater förklarade då, *att de voro färdige nedlägga sina sysslor.* Konungen åter, som ville förekomma ytterligheter, befallte, att erkebiskopen och Martinus några dagar derefter skulle hålla ett offentligt samtal, angående de omtvistade punkterna. Så skedde, men Johan afbröt öfverläggningen och började sjelf tala i saken, stämmande slutligen presterskapet dagen derefter upp på slottet. Då öfvergingo alla till erkebiskopen, utom Martinus, hvilken ensam stannade qvar på venstra sidan och förblef der, fastän erkebiskopen, biskop Erasmus och Kloster-Lasse hela dagen arbetade på hans öfvertalande. Oaktadt detta motstånd vågade man icke använda våld. Men när Martinus, ju längre, desto modigare satte sig mot liturgien, utan att akta Johans flerfalldiga och ganska häftiga bref, då reste slutligen konungen i Possewini sällskap år **1580** till Linköping. Han tillsporde biskopen inför högaltaret, om *han ännu ogillade liturgien?* — *Ja!* svarade Martinus. Konungen frågade ytterligare: *Anser du också påfven vara Antichristus?* — *Det gör jag!* sade Martinus oförskräckt. Då befallde konungen honom afkläda och på altaret nedlägga sin biskopsskrud, hvilket han utan häpnad eller dröjsmål efterkom till någras glädje, mångas sorg och allas förvåning. Han begaf sig till hertigdömet och förordnades der att vara pastor i Nyköping, hvarest han lefde i anseende och lugn till sin död år **1585**.

Sonen Olaus Martini var fadren värdig och lik. På hertig Karls bekostnad studerade han vid utländska högskolor och samlade ovanlig lärdom. År **1583** blef han rektor vid Nyköpings skola och vann der så stort anseende, att han **1593** utsågs att vid Uppsala möte föra pennan, och dessutom valdes till biskop i Wexiö i stället för den genom ålderdomssvaghet afsigkomna biskop Nils. Detta sednare val gick dock icke i fullbordan; utan Olaus blef **1595** kyrkoherde i Nyköping, hvarmed han

fortfor, tills Karl år 1600 föreslog och presterskapet valde honom till erkebiskop. Han var en genomlärd, nitisk, vältänkande och ståndaktig man. Gamle Laurentius Petri hade ändteligen fått en efterträdare, som i någon mån var honom värdig.

År 1602 började Karl visa sina tänkesätt mera oslöjade. Han hade inkallat en kalvinist, vid namn Theodoricus Micronius, hvilken utgaf några teser till sin läras försvar, men blef af erkebiskopen vederlaggd. Karl lät öfversätta och utgifva Heidelberger-katekesen, hvilken blef på samma sätt ogillad. Man kallade honom *Den kalviniska bonde-Catechismus.* Han utgaf en kyrkoordning för sitt hof; men äfven den blef angripen af båda erkebiskoparna, Angermannus och Olaus. Den förra lät Karl innesluta i hårdare fängelse; med den sednare ingick han i skriftvexling. Erkebiskopen kunde icke öfverbevisas och konungen måste låta sin kyrko-ordning hvila. Då uti 1602 års riksdagsbeslut hertigens religionsförsäkran skulle uppsättas, utverkade Karl genom mycket och ihärdigt tvistande, så mycket, att Augsburgiska bekännelsen icke blef nämnd; men i dess ställe åberopades Uppsala beslut, mot hvilket Karl ej ännu vågade anföra något tvifvelsmål, då han så nyss och så ifrigt emot Sigismund yrkat dess iakttagande. Presterna hade emedlertid genom motståndet högeligen förargat honom. Han framdrog oförtäckt flere bland dem herrskande missbruk och fordrade rättelse. Enskildt helsade han dem, *att de borde såsom Paulus både arbeta för maten och ändå predika.* Mot erkebiskopen var han dock mest förtörnad. Han kallade honom upp på slottet och efter en lång ordvexling angående Micronius säges Karl hafva utbrustit: *Om du hade så mycket hår, som kalvinisten, skulle jag låta ro mig ut på sjön och hålla er båda i lufven på hvar sin sida bakefter båten. När det då ginge som bäst, skulle jag släppa er, så finge ni nog lära er att förlikas* [1]).

[1]) *Riksark.* Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604 — En sanferdig copie og affskrift uttaff ett breff, som Knut

År 1604 på riksdagen i Norrköping kom saken åter å bane. Uti förslaget till konunga-försäkran var upptaget, *att den af konungahuset, som affölle från Augsburgiska bekännelsen och Uppsala beslut hade förverkat sin arfsrätt.* Karl deremot påstod, *att i stället för Augsburgiska bekännelsen behöfde blott nämnas de profetiska och apostoliska skrifterna i allmänhet. Uppsala beslut borde så mycket mindre anföras, som ett nytt möte för kyrkoangelägenheterna måste sammankallas.* Presterskapet gaf icke vika. Serdeles försvarade de Uppsala beslut: *Det var grundadt på Guds ord; af en hvar antaget; låg till grund för alla sednare riksdagsbeslut; riksens ständer och serdeles hertigen sjelf hade af Sigismund ovillkorligen fordrat dess bekräftande; om presterskapet nu ändrade tänkesätt, skulle det likna liturgiens smilare; den af hertigen fordrade friheten skulle dessutom endast lemna rum för orolighets-stiftare* o. s. v. Detta föranledde en lång och obehaglig tvist. Slutligen föreslog Karl att förbinda sig till *Guds rena och klara ord, som uti den profetiska och apostoliska skrift och i den rätta Augsburgiska bekännelsen författadt är.* Han tillade *att han öfver denna sak, hvarken ville eller kunde yttermera förklara sig*[1]. Det blef också dervid. De af Karl föreslagna ordalagen inrycktes i riksdagsbeslutet. Då emedlertid erkebiskopen såg, att konungen envisades, samlade han i slutet af året flere biskopar och andra prester hos sig i Stockholm, hvarest de gemensamt uppsatte och till rådet afsände ett bref med påminnelse, *huru de gamla riksråden icke rätteligen aktat på sitt åliggande att motarbeta liturgiska*

Persson tillskriffvit och förskicket bleff af en troverdig man ifrån Stockholm m. m.

[1]) *Riksark.* Acta Historica 1601, 1602, 1603 och 1604. — Comitia Norcopiana. (En af mögel och fukt nära utblindad men intressant skrift. Se vidare dersammastädes en annan beskrifning om samma möte, jemnte Karls slutpåstående.)

försöken. Nu förehades samma prakticker med den förgiftiga kalvinska religion. Deras härligheter skulle derföre besinna sin egen pligt, sina företrädares öde och slutligen, det gamla ordspråket: Similia similibus punientur [1]. Rådet tyckes hafva lofvat sitt biträde mot hertigens försök [2].

Karl afskräcktes icke. Han började emot erkebiskopen en lång och liflig skriftvexling angående nattvarden. Han ville afskaffa benämningarna *biskop, domprost* och *dekanus* såsom påfviska lemningar, och då en kyrka öppnades för kalvinisterna i det nyss anlaggda Götheborg, gaf han församlingen ett sigill med öfverskrift: *Ut lilium inter spinas* [3].

Vid kröningsdagen i Uppsala **1607** utbrast oenigheten än mera. Karl ville ej förbinda sig till Augsburgiska bekännelsen, än mindre till Uppsala beslut. Man märkte, att han misstyckte det derstädes gjorda uttryckliga förbehållet mot kalvinister och zwinglianer. Han invände, *att Uppsala beslut vore med Augsburgiska bekännelsen och Norrköpings beslut i hufvudsaken lika. Om derföre dessa sednare nämndes, kunde Uppsala beslut förbigås, på det man ej måtte binda sig i likgiltiga ting* [4]. Presterskapet ville ej heller gifva vika. Karl inlemnade det ena förslaget efter det andra till religionsförsäkran, men alla förkastades, då man märkte, att han sökte slingra sig undan Uppsala beslut. Karl, ändtligen på det högsta uppbragt, skref till ständerna, *att presterskapet uppviglade allmänheten. Karl hade erbudit flere förslag till konunga-ed, men alla*

---

1) På lika brott följer lika straff.

2) *Riksark.* Acta Historica **1601**, **1602**, **1603** och **1604**. — Biskoparnas bref till rådet. Stockholm d. **5** Dec. **1604**. Rådets svar. Stockholm d. **15** Dec. **1604**.

3) Såsom liljan bland törnen.

4) *Riksark.* Historiska Acter **1605** till **1611**. — Ett häfte handlingar rörande riksdagen **1607**. Deribland en vidlyftig uppsatts af Karl att bevisa ogiltigheten af Uppsala beslut.

hade blifvit förkastade. Nu vore han trött att vara deras kastekäpp och ämnade icke låta af presterskapet mästra sig längre, än Sverges lag och Guds ord ginge. Derföre, om ej ständerna nu på timmen förklarade sig till hans nöje, ämnade han dagen derpå resa bort. De kunde sedan utvälja hertig Johan och låta honom försäkra sig, bäst de ville[1]. Oaktadt detta hot gick han slutligen in på ständernas fordringar och förband sig till både Augsburgiska bekännelsen och Uppsala beslut.

Karl gaf sig ändå icke till freds. Han lät å nyo trycka och kringsprida det af Olaus Petri fordomdags med Peder Galle hållna samtalet. Tillika ville han införa Johan Piscators öfversättning af bibeln, troende sig genom dessa åtgärder motarbeta erkebiskopen. Hans sista och kraftigaste företag i denna väg var likväl Forbesii inkallande.

Johan Forbesius, till börden Skotte, hade tidigt utmärkt sig för lärdom, skicklighet och snille. Karl kallade honom till Sverge. Redan 1607 hade han med erkebiskopen ett samtal, hvilket dock icke blef hållet med vederbörlig offentlighet och ordning. Likväl hade Uppsala-professorerna dervid visat sig så ifriga, att Karl i vredesmode beslöt straffa dem. Genom Tegel lät han af högskolans rektor begära urskriften af deras fribetsbref; *ty*, sade han, *det borde omskrifvas, på det ej de i Linköping halshuggna rådsherrarnes namn skulle stå under en så ansenlig handling.* Skriften utlemnades, men kom aldrig tillbaka, så länge Karl lefde. Man tror, att han derigenom ville hafva ett band på hela läroverket.

År 1608 den 17 November hölls i Uppsala ett nytt samtal mellan Forbesius å ena sidan, och å den andra

---

[1]) *Riksark.* Historiska Acter 1605 till 1611 — Ett förslag af Karl till konungaförsäkran d. 6 Mars 1607.

Dersammastädes Karls sista utlåtande på 1607 års riksdag: (Ett halft ark, söndrigt, behöfver genom tryck räddas.)

erbebiskopen, Schepperus, Rudbeck m. fl. Rådet och många åhörare voro närvarande. Denna gången vände erkebiskopen icke talet på de eljest så mycket omtvistade sakramenterna, utan angrep kalvinisternas lära om nådevalet, fästande sig i synnerhet vid Forbesii påstående, *att Gud var orsaken till allt, äfven till det onda: hvaraf man kunde sluta, att Gud äfven var upphof till synden.* Forbesius sökte försvara sig, så godt han kunde, mot de inkast, som gjordes, än af den ena, än af den andra. Sällan blef han svarslös. Dock lyckades det Rudbeck att med en och annan skarpsinnig invändning någon gång bringa honom till tystnad. I det latinska protokollet utmärkes detta med orden: *Ad hoc Forbesius nihil*[1]), hvilket sedermera öfvergått till ordspråk. Ingendera kunde i hufvudsaken öfvertyga den andra. Efter ett långt tvistande, och då ändteligen mörkret började inbryta, slutade erkebiskopen samtalet med dessa ord: *Irenæus omtalar, huru de gamla Germanerna plägade tillstoppa sina öron, då de hörde hädelser mot Gud. Likaledes må vi bekänna, att våra öron äro uttröttade af allt det försmädliga tal, som denne främling framfört. Låtom oss derföre bedja Gud, att han måtte omvända den vilseförda mannen.* Forbesius tillade: *Gud omvände oss alla!* hvarpå samlingen upplöstes.

Vid detta tillfälle hade Forbesius oförtäckt framställt kalvinisternas lära om den ovilkorliga utkorelsen och förkastelsen. Den misshagade Karl. Hans ifver svalnade och Forbesius måste lemna riket, emedan Karl antingen icke kunde eller ville längre beskydda honom. Agget till lutterska presterskapet blef dock oförminskadt, och han fordrade 1606 af rådet, att erkebiskopen och dess vänner skulle ansvara för all den oenighet, de vid kröningen förorsakat[2]). Troligen afstyrde rådet den

[1]) Härvid teg Forbesius.

[2]) *Riksark.* Historiska Acter 1605 till 1611. — Karls bref till rådet. Örebro 1608.

tillämnade rättegången, men Karl ville ånyo börja skriftvexling med presterskapet, och blef högeligen förtörnad, då erkebiskopen undandrog sig att svara[1]), utan endast åberopade de fattade besluten. Forbesius blef 1610 åter inkallad och arbetade tillsammans med Messenius och Raumannus på en förening mellan lutterska och kalvinska bekännelserna. Konungens tilltagande sjuklighet och lutteranernas ihärdiga motstånd omintetgjorde försöket och Forbesius återvände till Skottland. Danska kriget upptog slutligen den försvagade konungens hela förmåga, och sista året af hans lefnad fingo alla trostvister hvila.

FEMTONDE KAPITLET.

OM JAKOB DE LA GARDIE.

Jakob De la Gardie, son af Pontus De la Gardie och Sofia Gyllenhjelm, var född i Rewel den 20 Juni 1583. Sin moder förlorade han vid födseln, sin fader två år derefter i Narwa elf. Jemnte den något äldre brodren, Johan, stod han ett ensamt, nästan öfvergifvet barn i det främmande landet. Morfadern, konung Johan, drog dock försorg om deras uppfostran, hvilken anförtroddes åt Johan De la Blanque, deras faders slägtinge och vän.

Vid sjutton års ålder blef Jakob af hertig Karl förklarad varaktig[2]) och ingick sedan i dess tjenst såsom öfverste för Norrbottens regemente. Han deltog i Liffländska kriget åren 1600 och 1601. Hans försvar af Wolmar och derpå följande fångenskap i Pålen äro redan anförda.

---

[1]) *Riksark.* Historiska Acter 1605 till 1611. — Ett bref från Karl till rådet 1609.

[2]) *Varaktig*, d. v. s. vapenför.

Befriad från nämnde fängelse, antog han Nederländsk tjenst, för att under Moritz af Oranien vinna ytterligare kännedom af krigskonsten. På ett års tid utmärkte han sig så, att konung Henrik den fjerde i Frankrike både genom bref och sändebud sökte vinna honom i sin tjenst, men förgäfves. Prins Moritz gaf honom, först sitt regemente och sedan sitt öppna förord, då De la Gardie snart återvände till fäderneslandet.

Den rättegång, som Erik Tegel i Örebro 1606 uppväckte mot De la Gardie, likasom dess utgång, är redan berättad. Oaktadt Karls misstankar sålunda kommit i rörelse, anförtrodde han dock De la Gardie högsta befälet öfver Svenska krigsmagten i Finnland. Tvenne år sysselsatte denne sig att bland knektarna införa mera duglighet och ordning, förrän han förde dem mot Ryssland. Innan vi berätta hans tåg uti detta rike, vilja vi anföra något om dervarande inre oroligheter, samt om orsakerna till Sverges deltagande i kriget.

SEXTONDE KAPITLET.

RYSKA OROLIGHETERNA.

Den ryktbare Iwan Wasiljewitch efterträddes af sonen Feodor, en svag och obetydlig furste, gift med Irina Godunowa. Hennes bror, Boris Godunow, en slug, djerf och tilltagsen man, beherrskade helt och hållet sin svåger och på samma gång riket. Som man tror, genom hans tillställning afled tsaren Feodor sjelf. Yngre brodern Demetrius var redan förut mördad. Boris uppsteg på den lediga tronen, hvarest han genom en klok och kraftfull regering sökte försona de brott, genom hvilka han vunnit kronan. Folket kunde dock aldrig glömma sin kärlek till det fordna furstehuset, ej eller sin närvarande herres illbragder. Ett doldt men all-

mänt missnöje smög sig kring landet, fastän ingen vågade sätta sig upp mot den fruktade herrskaren.

I trakten af Jaroslaw föddes af ringa föräldrar Jakob Otrepiew, också kallad Griska, redan från barndomen en varnartig, ehuru qvick gosse. För att förekomma framtida ledsamheter satte föräldrarna honom i kloster. Der gjorde han bekantskap med en gammal likasinnad munk, benämnd Boris. Denne hade ofta varit vid förra tsarernas hof och märkte med förvåning hos Griska åtskilliga kroppslyten, hvilka man allmänt kände, att den mördade Demetrius också haft. Så var till exempel högra handen längre än den venstra; på venstra sidan af näsan satt en vårta; ansigtet var dessutom bredt och håret svart, allt lika med den undanröjda prinsen. På dessa omständigheter grundade munkarna sin plan. Boris underrättade Griska om förra furstehusets angelägenheter, och denne sednare läste sig ifrigt in uti Ryska häfderna. Efter dessa förberedelser rymde de båda två från klostret; Griska till Pålen, Boris åter till kossackerna, hvarest han öfverallt vandrade kring och utspridde det rykte, att prins Demetrius undgått tsarens lönnmördare och lefde ännu som landsflyktig i Pålen. Denna sägen utbredde sig kring landet och fann mångenstädes villiga öron, ty åtskilliga af den nya tsarens förändringar, ehuru ganska nyttiga för riket, väckte missnöje, både hos den egennyttiga adeln och det oförståndiga folket.

Griska hade medlertid uti Pålen uppenbarat sin föregifna börd, sina diktade olyckor. Många trodde sagan, och den mägtige Georg Mniszeks ärelystna dotter, den lika sköna som sluga Marina, gaf honom sin hand. Härigenom fick han stort anhang bland Pålens adel. Konung Sigismund hoppades också under sådane oroligheter kunna från Ryssland återbekomma några förlorade landskap. Göran Knutsson Posse föreställde äfven, att Sigismund med den af honom tillsatte Griskas hjelp skulle så mycket lättare kunna åter kufva Sverge. På en riksdag beslöts derföre att tillåta Griska skaffa sig

understöd inom Pålen, och han inryckte snart med en ansenlig här uti Ryssland. Krigslyckan var skiftande, men folket öfvergick allt mer och mer till Griska. Godunow i förtviflan intog förgift. Griska inryckte i Moskau, lät mörda Godunows son och uppsteg på tsarernas urgamla tron under folkets högljudda glädjerop.

Tillfredsställelsen varade ej länge. Öfvermodig af framgången, lemnade Griska fritt lopp åt sina lastfulla böjelser och Moskau uppfylldes snart med rykten om hans brott och utsväfningar. Han visade uppenbart förakt för Ryssland och dess troslära, seder och lagar; hvaremot Pålackar och Kossacker gynnades. Man började misstänka, att han var hemlig katolik, att han blott var en föregifven Demetrius, icke den verkliga. Missnöjet utbredde sig och växte ganska fort. Knappt var ett år förflutet efter Godunows död, förrän ett uppror utbröt i Moskau. Griska mördades, Marina sattes i kloster, och den ansedda höfdingen Wasilij Szuiskij valdes till storfurste.

Nya äfventyrare väckte dock snart nya oroligheter bland det en gång upprörda folket. En Kossack vid namn Petter föregaf sig vara naturlig son af tsar Feodor. Han vann anhängare bland sina landsmän, men blef inom kort tagen och hängd.

Johan, en skolmästare från Sokola, föregaf *sig vara den förut kända Demetrius. Genom underverk hade han blifvit räddad ur det upproriska Moskau.* Han fick straxt tillopp af folk; Marina befriades ur klostret, och påstod, att hon i den föreställde mannen igenkände sin gemål, den verklige Demetrius. Detta gaf ökadt förtroende, och då Pålackarna dessutom hemligt blåste och stödde under upproret, kom Wasilij slutligen i så stort trångmål, att han måste söka utrikes hjelp. Han vände sig till Karl den nionde i Sverge. Denne genomskådade Pålens bemödande att först tillsätta storfurste i Ryssland och sedan med dess hjelp angripa Sverge. Han var således straxt beredd till det föreslagna förbundet. Man öfverenskom, att Sverge skulle sända 5000

man hjelptroppar, och deremot erhålla 32,000 rubel i månadtlig sold och Kexholms län för evärdliga tider. Förbundet afslöts den 28 Febr. 1609.

SJUTTONDE KAPITLET.

DE LA GARDIES FÖRSTA TÅG I RYSSLAND.

Karl ämnade i början taga Mansfeld till öfverbefälhafvare i Ryssland, men ändrade sitt beslut. Mansfeld sändes åt Liffland och i hans ställe valdes Jakob De la Gardie. Denne var endast 26 år gammal, men i förstånd, drift och duglighet jemngod med de erfarnaste, och utgången rättvisade valet.

De la Gardie skyndade straxt från Stockholm till gränsen. Den ostadiga väderleken hindrade honom att öfver Ålands haf eller öfver Qvarken hasta genvägen till Finnland. Så dröjdes, men hindrades icke hans resa. Midt i vintern och ofta öfver de oländigaste stigar, i saknad af de oumbärligaste nödtorfter, begaf han sig på vägen norr om Bottniska viken och anlände slutligen lyckligt, ehuru efter många svårigheter, till Wiborg den 5 Mars. Redan den 11 i samma månad skedde uppbrottet emot gränsen. Hans styrka bestod af vid pass 8000 man till häst och 4000 till fots [1]). Som underbefälhafvare märkas, Tönne Göransson Stjernsköld, Krister Some, Anders Boje, gamle Axel Kurk, och den ryktbaraste bland alla, Evert Horn, son af förut ofta omtalade Karl Henriksson Horn. Det var Evert Horn, som städse gick i spetsen med förtrafvet, och hvarje betydligare ort utmärktes genom hans tapperhet och segrar.

Den 27 Mars gick krigshären öfver gränsen. Ryska anhängarne påstodo, att Koporie, som innehades af

---

[1]) Många anse detta antal vara för högt tilltaget.

Demetrii folk, var illa försedt med både fästningsverk och besättning. Den 29 Mars tågade De la Gardie dit, angrep slottet, men fann det i alla hänseenden väl förvaradt. Saknande både petarder, nödiga kanoner och tillräcklig tid, öfvergaf han företaget och tågade redan den 30 Mars mot Nowgorod.

I denna stad förde knes Mikaël Szuiskij befälet. Han var en tjugetre års herre af naturen på det ypperstа utrustad; stark, storväxt och skön, dertill gladlynnt och tapper, såsom en yngling, klok och erfaren, såsom en man. Dessa egenskaper jemte slägtförbindelsen med tsaren (han var dess syskonebarn) gåfvo knes Mikaël det högsta anseende bland hans landsmän. Storfursten såg i honom sitt förnämsta stöd, och det var Mikaël, hvilken uppgjort hela det Svenska förbundet och åtagit sig hjelptropparnas ledning.

Då Svenska hären nalkades, bad knes Mikaël, att den måtte tåga förbi Nowgorod till Stara Russa. Han fruktade nemligen, att det främmande folket skulle tillåta sig något öfvervåld mot innevånarne. Efter någon öfverläggning beslöts, att Svenska hären stannade på afstånd. Men De la Gardie jemnte några få af befälet ryckte in i staden. Han blef på det högtidligaste mottagen. Femton hundrade ryttare med de förnämsta bojarerna i spetsen voro till mötes vid porten och intåget skedde under ringning från alla kyrktorn och lossande af kanon- och muskötsalvor. Vid detta tillfälle sammanknöts mellan de båda unga men utmärkta herrarna De la Gardie och knes Mikaël en fast vänskap, grundad på tillgifvenhet och högaktning. Sedan Mikaël ändteligen, ehuru endast med möda och hot kunnat förskaffa någon del af den lofvade solden, ryckte Svenskarna mot Stara Russa. Evert Horn med förtrafvet mötte här för första gången Demetrii troppar, bestående dels af Ryssar, dels af Pålackar. Anföraren, Carnasinski, sände 500 ryttare att öfverraska Horn, men de blefvo jagade på flykten och förföljda nära två mil. Den 12 Maj

inryckte De la Gardie med hufvudstyrkan uti Stara Russa.

Evert Horn sändes med 40 ryttare, 200 soldater och 200 Ryssar att förfölja Carnasinski. Först nitton mil derifrån vid en stor by mellan Smolensk och Moskau kunde han upphinnas. Det var sent om qvällen den 15 Maj, och en å skilde Svenskarne från fienden. Horn befallte straxt att gå öfver densamma. Pålackarna gjorde motstånd, hvarunder Carnasinski iakttog tillfället och flydde hufvudstupa från platsen. Svenskarna kommo medlertid öfver ån. Pålackarna fördrefvos, deras öfverstelöjtnant, Göran Silaski, blef nedhuggen jemte 60 man, hvilka lågo döda ensamt inom byn. Fienden förföljdes och förlorade vid pass 1400 man. Sju kanoner, alla fanor och en del af trossen föll i segrarnes händer. Det säges, att de Ryssar som åtföljde Horn, plundrade midt under striden Carnasinskis läger och antände det sedan för att dölja sin illbragd; eljest hade rofvet blifvit betydligt större. Sjelfva segren väckte emedlertid mycket uppseende. En stor mängd städer och borgar öfvergingo till storfursten Wasilij och Demetrii folk drogo sig tillbaka undan de framryckande Svenskarna. Serdeles blef Evert Horn både älskad och fruktad. Uti sista striden hade han fått en stor mängd Rysska fångar, i synnerhet qvinnor. Dessa lät han alla fria och oantastade vandra hem igen och förvärfvade derigenom landets tillgifvenhet i högsta grad. De la Gardie erkände och prisade hans utmärkta tapperhet och begärde, att konungen måtte belöna densamma; *ty*, skref han, *ehuru alla, som deltagit i striden, förhållit sig som ärliga karlar, var det dock herr Evert, hvilken gjorde det mesta till saken.*

De la Gardie fick underrättelse, att vid Torjok stodo 3000 man af Demetrii troppar under Pålacken Alexander Zborowski. Evert Horn skickades dit med 800 ryttare, 200 knektar och 1000 Ryssar. Den 17 Juni kom han till staden och angrep oförskräckt den manstarkare fienden. Striden blef häftig. Horns löjtnant, Fransman-

nen L'Abbadie, tog flykten och blef derunder nedhuggen. Horn sjelf deremot angrep Zborowskis lifregemente, skingrade först det, och slutligen hela fiendens här. Pålackarna drogo sig tillbaka med förlust af 100 ryttare.

Den 27 Juni kom De la Gardie med hufvudstyrkan till Torjok. Litet tillförene hade han från Zborowski bekommit ett bref, hvari denne uppmanade honom och hans folk att öfvergifva Szuiskijs orättmätiga sak och öfvergå till Demetrius. De la Gardie svarade i korthet, *att han icke kommit till Ryssland för att disputera antingen Demetrii eller Szuiskijs sak vore rättvisast. Sådant hade hans konung redan öfvervägat. Sjelf ägde han blott eftersinna, huru han manneligen svärdet föra kunde.* Brefbäraren, som sökte sprida uppror i lägret, blef spetsad.

Den 12 Juni kom De la Gardie till Twer. Fienden, 5000 man stark under Zborowski, var uppställd i slagtordning. De la Gardie angrep utan dröjsmål. Men i detsamma började ett ymnigt regn falla, så att Svenskarnas eldgevär blefvo onyttiga. Ryssarna gjorde häftiga anfall och nyttjade dervid med fördel sina pikar. De la Gardies folk började vika på båda flyglarna, serdeles den venstra. Först flydde Franska rytteriet, sedan Ryska hjelptropparna, derpå Tyskar och Finnar, hvilka alla gemensamt började plundra Svenskarnas tross. Dessa hade emedlertid i midten af hären under De la Gardies eget anförande med ogemen tapperhet angripit Zborowski sjelf och dess liftroppar, slagit och förföljt dem in i staden ända till slottet. Båda härarna drogo sig derpå något tillbaka, serdeles för det häftiga regnets skull. Detta fortfor också dagen derpå. Men den 14 Juni (det var den egentliga midsommarsdagen) i första gryningen tågade De la Gardie i full slagtordning mot staden. Fienderna ryckte ut till hans möte, men, innan de hunno uppställa och ordna sig, blefvo de öfverfallna, skingrade och hals öfver hufvud jagade på flykten. Natten derpå befallde De la Gardie stormning, men Ryska hjelptropparna veko tillbaka och en petarderare blef

skjuten för hufvudet. Svenskarna begärde att få storma vid dagsljuset, på det hvars och ens tapperhet måtte kunna synas; men äfven då drogo sig Ryssarna undan. Besättningen sköt förtvifladt från vallarna och knes Mikaël föreställde, att man icke borde spilla mera tid och folk på denna mindre betydliga ort, utan ofördröjligen skynda att befria den i Moskau belägrade storfursten. De la Gardie fann detta grundadt, lemnade Twer på sidan och framryckte till Koljäsin. Här var det, som det uppror utbröt, hvilket för en tid tillintetgjorde alla med så mycken tapperhet vunna fördelar.

De la Gardies troppar bestodo af Svenskar, Finnar och utlänningar. De förstnämnde utgjorde sjelfva kärnan och den pålitligaste delen. Finnarna bibehöllo ännu sedan klubbekriget och Klas Flemings tider sin gamla vana vid sjelfsvåld och uppstudsighet. Det främmande krigsfolket åter, bestod af äfventyrare från alla länder, stundom förrymda brottslingar, öfverdådiga i striden, men dessemellan endast sökande rof och plundring, dessutom ofta anförda af lika sinnadt befäl, hvilket mången gång hemligt uppäggade knektarna till våldsamheter, för att derigenom kunna tvinga sig till större fördelar, stundom till och med af egna fältherrar. Hittills hade denna skara förhållit sig stilla, dock under hemligt knot. Den af storfursten utlofvade solden hade nemligen ofta uteblifvit och oaktadt De la Gardies hotelser och knes Mikaëls yttersta bemödanden kunde större tillskott icke erhållas af det utarmade landet. Detta väckte så mycket mera harm, som all plundring var strängt förbuden, emedan Svenskarna skulle anses, som storfurstens och rikets bundsförvandter mot Demetrius och Pålackarna. Härtill kom Ryska hjelptropparnas ofta visade feghet, oordning, stundom förräderi. När nu tåget allt mer och mer aflägsnade sig från förut kända länder; när främmande seder, folkslag och namn allestädes omgåfvo den lilla krigshären, då fattades den äfven af fruktan och farhågor. Finnarna började upproret. De förklarade *sig icke skyldiga att låta längre leda sig in uti främ-*

mande land, sitt eget till ingen nytta. De blifva ju som oftast förrådde af Ryssarna sjelfva, för hvilkas skull man sålunda icke borde låta sig föras såsom till en slagtbänk. De hade ej heller bekommit sin utlofvade sold, utan hörde i dess ställe, huru hemmavarande hustrur och barn blefvo af fogdarna förföljde och plågade. De la Gardie varnade med godo, hotade med ondo; knes Mikaël slösade med de högsta löften, men fåfängt. Man tillät Finnarna vända om i hopp, att de utan befäl icke skulle våga sig ensamma genom det fiendtliga landet. Men de drogo oförfäradt åstad. Då sändes Evert Horn, Anders Boje och Krister Some efter dem; men äfven dessa kunde ingenting uträtta.

Nu började också Tyska och Franska legoknektarna röra sig. De hotade *att öfvergå till fienden, om fältherren förde dem längre in i det främmande landet.* Alla inväudningar voro fåfänga, och de upproriske togo slutligen samma väg som Finnarna. Då återstod ej annat för fältherren och befälet än att åtfölja svärmen. Fyra mil derifrån upphunnos Finnarna. De la Gardie, omgifven af sina öfverstar, skyndade till första lederna, ryckte fanorna ur de upproriskas händer, och återlemnade dem åt fändrickarna och dref med blottad värja hvar och en till sitt led igen. Så tvingades väl manskapet till yttre ordning och lydnad, men fåfängt aflopp hvarje försök att föra dem längre fram mot Moskau. Twer var nu öfvergifvet af fienden. De la Gardie drog dit och ämnade inom dess murar afvakta förstärkning från Sverge. Men efter några veckor utbröt upproret med förnyad våldsamhet. Den 5 Augusti lät De la Gardie för sig framkalla hvarje fana serskildt, i förhoppning att sålunda lättare kunna skrämma eller locka dem. Men lika fåfängt. De förklarade alla med en mun, *att, så framt herr Jakob icke ville tåga hemåt, skulle de lemna honom ensam qvar.* Han måste följa den vildsinnta hopen för att förekomma än värre oordningar. Vid Torjok mötte Evert Horn några kossacker och Pålska

troppar, hvilka han hastigt dref på flykten. Men De la Gardies försök att hejda soldaterna aflopp lika fruktlöst som förut. De fortsatte sitt återtåg till Moldowa, hvarest han ändteligen fick hufvudstyrkan att stanna. En hop envisa Finnar skyndade dock äfven härifrån till sin hemort. De la Gardie skref till ståthållaren Arvid Wildman på Wiborg om deras uppförande och de blefvo af denne efter förtjenst mottagne och afstraffade.

ADERTONDE KAPITLET.

DE LA GARDIES TÅG TILL MOSKAU.

Konung Sigismund i Pålen hade hitintills på intet annat sätt deltagit i striden, än genom lemnadt tillstånd åt Pålska adeln att understödja den falska Demetrius. Nu kom han på andra tankar. Man förutsåg, att Demetrius icke i längden kunde bibehållas, och beslöt derföre att lemna honom åt sitt öde, återkalla de Pålska troppar, som voro i hans tjenst, och sedan med en stor krigshär inrycka i landet. Man ämnade försöka att sätta Uladislaus på Rysska tronen. Detta skulle till en början hållas hemligt, men snart kommo alla partierna underfund med förslaget. Förvirringen växte till sin höjd. Riket sönderslets af inre partier och främmande härar. Det fick dyrt plikta för sitt uppror mot Boris Godunow.

Uti Moldowa hade De la Gardie ändteligen lyckats att bringa sitt folk i någon ordning. Alla de af krigståget mest utmattade erhöllo tillstånd att vandra hem under gamle Anders Boje. Äfven de oroligaste och mest uppstudsiga tillbakaskickades icke utan att hemligen blifva anbefallda hos Karl till vederbörlig lön för deras uppförande. Den återstående hopen var 1200 man, hvarförutan betydlig förstärkning väntades från Sverge. Evert Horn förordnades att mottaga och anföra densamma, och

knes Mikaël förskaffade så mycket penningar, att betydligt kunde afläggas för den väntade förstärkningen, utom en och en half månads sold, som utbetaltes åt det närvarande krigsfolket. Med denna lilla här anträdde åter De la Gardie den 20 September sitt tåg till Koljäsin, dit han utan hinder anlände några dagar derefter.

Den 6 Okt. ryckte förenade Svenska och Ryska hären till Pereslaw, hvilket redan förut af knes Mikaël var eröfradt. Några af Demetrii anhang lågo ett stycke derifrån uti Sloboda. Hans Myhr med 200 Svenskar och en hop Ryssar smög sig obemärkt genom skogarna dit och jagade 100 af dem i strömmen, de andra på flykten. Trossen, fanorna och sjelfva staden föllo i Svenskarnas händer. Knes Mikaël ville nu utan dröjsmål tåga mot Moskau och befria storfursten; men De la Gardie vägrade. *Han kunde ej lita på Ryssarna, häldst Kexholm, oaktadt mångfalldiga löften ännu icke blifvit öfverlemnadt. Hans egen styrka var dessutom alltför liten. Den annalkande förstärkningen borde inväntas.*

Uti Januari 1610 kommo småningom de från Sverge lofvade tropparna, hvarigenom De la Gardies här åter steg till 5000 man och kunde ännu en gång gå anfallsvis till väga.

Några mil från Sloboda ligger Troizkoi Sergiew, Rysslands största, rikaste och mest aktade kloster. Det är en gammal, fastmurad, fyrkantig byggnad, omgifven af vallar och grafvar, och redan vid flere tillfällen hade den motstått fiendtliga anfall. Munkarna dersammastädes voro ifrigt tillgifna Wasilij Szuiskijs sak. Pålska ädlingen, Johan Sapieha, densamme, som fört högra flygeln i slaget vid Kerkholm, hade derföre på Demetrii vägnar tågat dit för att tukta dem. Men, ehuru han hade 15,000 man under sitt befäl, ehuru besättningen på klostret endast utgjordes af dess invånare, nemligen 498 munkar, hade han likväl på ett helt år icke kunnat eröfra detsamma. Nu nalkades Svenskarne och afskuro tillförseln, så att slutligen Sapieha måste hals öfver huf-

vud bryta upp och lemna hela sitt läger i sticket. Svenskarna blefvo den 28 Jan. med glädjerop mottagna af de qvarlefvande munkarna. Dessa voro dock icke flera än sex, utom abboten. De öfriga hade hungern eller svärdet skördat.

Ifrån Troizkois kloster företogo Svenskarna åtskilliga ströfverier. I synnerhet hade De la Gardie mycken nytta af en hop medtagna skidlöpare. Det hade nemligen fallit ovanligt mycken snö, så att hvarken rytteri eller fotfolk kunde med lätthet röra och försvara sig. Skidlöparne tillfogade Pålackarna med hvarje dag någon ny förlust. I medlet af Februari blef ändtligen Sapieha i flere skärmytslingar utanför Demetriow slagen och slutligen innestängd uti dervarande slott. Nu fanns icke mera någon fiendtlig styrka emellan De la Gardie och belägringstropparna utanför Moskau.

Emedlertid började Sigismund sjelf att belägra Smolensk och hans hemliga budbärare att från Demetrius locka både Pålackar och Ryssar. Det lyckades med många. Demetrius på alla sidor ansatt af Sigismund, De la Gardie, storfursten Wasilij, och dessutom stundeligen fruktande förräderi bland de sina, förlorade modet. Gråtande och ångerfull flydde han till Kaluga, som innehades af hans tillgifna vänner, Kossackerna. Men hans gemål, Marina, uppförde sig annorlunda. *Den, som vill föra spiran,* sade hon, *får icke vara darrhändt.* Hon vandrade kring ur tält i tält och uppmanade soldaterna, *att icke öfvergifva deras rätta herre Demetrius. De skulle erinra sig hans rika löften om belöning, i händelse af lycklig utgång. Nu komme deremot Sigismund och hans här och ville tillegna sig alla fördelar, hvilka de sjelfva under två års tid genom strider och mödor tillfäktat sig.* Hennes ord verkade. Knektarna gjorde upplopp och höllo på att mörda så väl sitt befäl, som alla Sigismunds anhängare. En stor del tågade efter Demetrius till Kaluga; men sjelf begaf sig Marina till Sapieha, hvilken ansågs vara Demetrius tillgifven. Han föreslog henne att resa hem till hennes

fader i Pålen. Hon svarade: *Det passar icke en krönt storfurstinna öfver hela Ryssland, att med skam och förakt återkomma till sin slägt. Häldre vill jag fara till min herre, Demetrius, och med honom draga, hvad häldst Gud täckes pålägga.* Derpå lät hon af rödt sammet göra sig karldrägt, iklädde den samt stöflar och sporrar, band svärd vid sidan, satte sig till häst och red i spetsen för 50 kossacker till Kaluga.

Rusinski, som anförde belägringshären utanför Moskau, hade genom affall och oroligheter blifvit mycket försvagad. Storfursten Wasilij, i hopp om snar räddning, gjorde det ena utfallet efter det andra. De la Gardies här nalkades med stora steg från norden. Demetrius med kossackerna hotade från södern. Ändteligen när De la Gardie hunnit Moskau på sju mil nära, förlorade Rusinski allt hopp. Han antände det stora, flera mil vidsträckta lägret och drog sig derifrån åt Smolensk. Det var den 6 Mars. Belägringen hade varat i två år.

Den 12 Mars 1610 höllo Jakob De la Gardie och knes Mikaël högtidligt intåg i Moskau i spetsen för alla sina troppar. Folket strömmade med glädje till mötes och hälsade dem för *stadens fäder och befriare.* Somliga buro efter Ryssk sed bröd och salt i händerna. De la Gardie tågade upp till Kremlin, tsarernas boning. Det var strängligen förbjudet för hvem som helst att med svärd vid sidan träda inför storfursten. Man underrättade De la Gardie derom, men denne vägrade att underkasta sig ett sådant bruk. Han mente, att storfursten väl kunde se det svärd, som utverkat hans befrielse. Man vågade icke vara envis. Storfursten mottog De la Gardie med alla tecken af vänskap och tacksamhet, och i glädjen öfver befrielsen störtade tårar från hans ögon. Han bekräftade löftet om Kexholms aflemnande och lät utdela både belöningar och förfriskningar åt befäl och troppar, hvilka nu under tio veckors välleфnad återhemtade sig från utståndna strider och besvär.

NITTONDE KAPITLET.

DE LA GARDIES ÅTERTÅG.

Under vistandet i Moskau blef krigsfolket ju längre desto mer förderfvadt af sjelfsvåld och öfverflöd. De la Gardie var slutligen tvungen att föra dem från staden för att kunna någorlunda bibehålla ordningen. Konung Sigismund med Pålska hären låg emedlertid för Smolensk och hans troppar hade vid flere tillfällen haft betydlig framgång mot Rysska magten. Storfursten bad derföre De la Gardie på det enträgnaste att med sin styrka tåga mot Pålackarna. Detta syntes dock i flere hänseenden betänkligt. Kexholm var ej ännu lemnadt, icke heller hade knektarna utbekommit sin sold. Hvad som enskildt, men mest uppbragte De la Gardie, var det öde, som träffade hans vän, knes Mikaël. Storfursten Wasilij var barnlös. Hans broder, Demetri Szuiskij, hoppades ärfva kronan, men fruktade högeligen att utträngas af knes Mikaël, hvilken ägde folkets och krigshärens tillgifvenhet och nyligen genom Moskaus räddande vunnit ökad och förnyad ära. Demetri Szuiskij företog sig derföre att hos storfursten hemligen anklaga och svärta knes Mikaël. Wasilij, slutligen förledd af misstankar och afund, samtyckte till Mikaëls förgiftande. Det kunde ej hållas hemligt. Folket blef utom sig af harm och raseri; likaså knektarna, både in- och utländska. De la Gardie sjelf sörjde djupt den älskade och högt aktade vapenbroderns död.

Emedlertid gjorde Wasilij allt, hvad han kunde, för att rädda sig, i synnerhet för att bibehålla De la Gardie vid godt lynne. Han lät uppsmälta sitt bordsilfver och utdela det som sold åt knektarna. Löftet om Kexholm förnyades med ökade försäkringar, och en Ryssk styrka under Demetri Szuiskij skulle förena sig med Svenskarna. Nu uppbröt De la Gardie från trakten kring Moskau och tågade mot Smolensk.

Evert Horn hade emedlertid den 12 Febr. med ansenliga förstärkningar afgått från Wiborg. Så snart Horn under detta tåg fick höra talas om någon fiendtlig tropp i grannskapet, skyndade han af gammal vana att angripa densamma, och nästan alltid lyckades företaget. En mängd Pålska ströftroppar och Rysska slott hade på sådant sätt blifvit bortplockade. Den 20 Juni mötte han slutligen De la Gardie vid Musilla, icke långt från Mosaisk.

De förenade fältherrarnas belägenhet var vådelig: i yttre hänseende, emedan hela Pålska hären stod på obetydligt afstånd under Zolkowsky, en icke ovärdig lärjunge af den gamle Zamoisky: i inre hänseenden än mera, ty sjelfsvåld och upprorsanda hade inritat sig bland tropparna, så väl De la Gardies som Horns, och det främmande vinningslystna befälet deltog först hemligt, snart uppenbart i knektarnas myteri. Officerarne fordrade nemligen att af en då ankommen penningesumma erhålla sold, hvar och en för sin tropp fulltalig; men De la Gardie och Horn ville endast utlemna penningar för dem, som verkeligen funnos vid fanorna. Betalningen blef af sådan orsak uppskjuten. Befälet, som ämnat stoppa den öfverskjutande solden i egna fickor, harmades mot fältherrarna, och gjorde sitt till för att öka knektarnas missnöje. Sådan var ställningen, då De la Gardie den 23 Juni kom till Klusina. Endast tre mil derifrån låg Pålska krigshären.

Dessa båda omständigheter fordrade största försigtighet. De la Gardie och Horn togo platsen i noga ögnasigte. Slutligen förlade de lägret sålunda, att det på ena sidan skyddades af en ganska hög och tät gärdesgård, på den andra af en tjock skog och förbiflytande bäck. Demetri Szuiskij med Ryssarna ställde sig afsides till venster. De la Gardie befallde, att gärdesgården skulle lemnas orörd, att bolverk skulle timras kring lägret och vakter utsättas, särdeles mot fiendens sida. Men folket var uttröttadt af det långa dagståget och uppretadt af föregående tvister. Fältherrens befallnin-

gar föraktades; inga vakter utsändes; inga bolverk uppfördes; sjelfva den skyddande gärdesgården blef i hemlighet nedbruten.

Zolkowsky begagnade tillfället. Under nattens mörker tågade han hemligt mot De la Gardie och ingen märkte ankomsten, förrän Pålackarna, 10,000 man starka, tidigt i gryningen den 24 Juni stodo bredvid Svenska lägret. Vakten gjorde larm och De la Gardie sprang till häst för att efterse förhållandet. Han fann då Pålackarna uppställda i full slagtordning. I största hast sökte han och Evert Horn att ordna det yrvakna folket, och skyndade derpå i spetsen för Svenska rytteriet ut mot de angripande. Efter en kort, men skarp träffning blefvo Pålackarna drifna på flykten; men, då De la Gardies fotfolk undertiden förhöll sig overksamt, begagnade Zolkowsky tillfället och kastade sig i den således uppkomna luckan. Derpå lät han med friska och öfverlägsna troppar angripa De la Gardie, hvilken nu måste draga sig tillbaka. I det samma kom underrättelse att fotfolket var angripet inom lägret. De la Gardie och Horn skyndade dit med rytteriet och funno allt i största oordning. Somliga hade förskansat sig inom en vagnborg; andra åter och de flesta ropade, *att allt fäktande var fåfängt;* ett icke ringa antal hade lupit öfver till fienden; andra till skogen; Demetri Szuiskij med hela Ryska styrkan stod rådvill och overksam. De la Gardie *uppmanade till motstånd. Skyddade af vagnborgen, behöfde de icke frukta fienden.* Men de främmande knektarna vägrade att inlåta sig i ytterligare strid, ropade öfverljudt på dagtingan och riktade hotande sina gevär mot fältherren sjelf. Denne vägrade ståndaktigt att gå in på deras förslag. Då kastade sig hela hopen öfver trossen och plundrade i största hast allt, hvad de kunde komma öfver, till och med De la Gardies egna vagnar; sedan gjorde de på samma sätt med Ryssarnas tross, begifvande sig slutligen öfver till Pålska tropparna. Demetri Szuiskij, på det högsta förfärad öfver dessa uppträden, rymde hastigt och hemligt från alltsammans,

skyndade så fort, han förmådde, till Moskau, lemnande folk och tross, ett rof för villervalla och förstöring.

Zolkowsky hade emedlertid med Konrad Link, anföraren för de upproriske, öfverenskommit om dagtingan. Han lät fråga, *om De la Gardie ville antaga densamma.* Båda anförarna möttes till samtal ute på fältet. De la Gardie föreställde, *att denna fördel blifvit vunnen, icke genom Pålackarnas tapperhet, utan genom Ryssarnas tröghet och förräderi, samt det främmande krigsfolkets oerhörda trolöshet. Man borde deraf se så väl lyckans som menniskosinnets obeständighet, och på ingendera förmycket lita.* Han begärde derföre: 1:o *Att med hela sin styrka få fritt återtåga till Svenska gränsen;* 2:o *Att ingen skulle tvingas antaga Pålsk tjenst.* Zolkowsky biföll mot erhållande af De la Gardies löfte, *att under detta tåg ej vidare strida för storfursten Szuiskij.* Efter en sådan öfverenskommelse, fördelaktigare än man kunnat hoppas, återvände herr Jakob till lägret.

Medan detta afhandlades, gingo nitton fanor ryttare och tolf fanor knektar öfver från Svenskarna till Pålackarna. De la Gardie fann vid återkomsten sin här mycket hopsmält. För att bibehålla åtminstone de återstående vid godt lynne, lät han bland dem utdela det ringa, som fanns qvar i lägret, nemligen 5450 rubler i guld och silfver och 7000 i kläde och pelsverk. I detsamma kom Konrad Link återtågande. Han började uppägga de qvarlemnade, deruti understödd af deras egna befälhafvare, och snart utbrast den vildaste oordning. De kastade sig återigen öfver trossen och sköflade allt, som förra gången blifvit skonadt eller glömdt. De la Gardie och Horn sökte hejda dem, men blefvo mottagna först med ovett, sedan med hot och skjutande. Det var nära ett underverk, att intet af de många efter dem lossade skotten träffade. De upproriske råkade sedan i inbördes oenighet. Tyskar och Engelsmän angrepo Fransoserne. Strid, blod och villervalla uppfyllde lägret. Slutligen tågade hela den främmande svärmen under Konrad Link

till Pålska hären. De la Gardie och Horn befunno sig ensamma med fyrahundrade Finnar och Svenskar.

Med denna styrka hastade de till Pogarelau. Der träffades tvenne sqvadroner Franska ryttare under De la Ville. De la Gardie slog läger vid deras sida öfver natten. Men mot morgonen väcktes han af upproriska rop. Fransoserna hade rest sig, plundrat trossen, och instörtade nu uti De la Gardies rum, innan han ännu hunnit stiga upp. Med möda och nästan utan kläder kunde han jemnte Evert Horn och De la Ville undkomma den våldsamma hopen. Beledsagade af endast ett ringa antal trogna knektar, tågade de öfver Torjok tillbaka mot Svenska gränsen.

TJUGONDE KAPITLET.

ERÖFRINGEN AF NOWGOROD.

Olyckan vid Klusina medförde många förändringar inom Ryssland. Storfursten Szuiskij, förut hatad för knes Mikaëls död, nu beröfvad all främmande hjelp, blef snart afsatt, rakad och vigd till munk. Pålska konungen å ena och den falske Demetrius å andra sidan hastade mot Moskau. Den sednare blef likväl dödad af Tartarerna för mord, föröfvadt på en af deras furstar. Härigenom lemnades fritt fält för Pålackarna, och slutligen blef också prins Uladislaus uti Moskau utvald till storfurste öfver Ryssland.

De la Gardie hade emedlertid icke förlorat modet. Han skref till konungen följande minnesvärda ord: *Jag hafver väl redan stått ut min tid vid rodret, och skulle gerna se, om någon finge aflösa mig. Dock, emedan jag varit med i den goda tiden, vill jag nu icke undandraga mig i den onda.* Karl tackade för *visade tjenster, bad honom fortfara och icke miss-*

trösta; lyckan kunde lätt ändra sig genom Guds nåd, egen klokhet och bättre soldater. De la Gardie började att med ifver åter gripa saken an. Hösten **1610** och våren **1611** användes på rustningar. Dess emellan skickades Svenska ströftroppar från Wiborg öfver gränsen, oftast med framgång. Då nu Szuiskij var afsatt och dessutom både han och alla andra partier inom Ryssland undandrogo sig att enligt öfverenskommelsen lemna Kexholm, lät De la Gardie belägra det genom Lars Andersson, en klok och förfaren krigshöfding. Ryssarna försvarade sig med utmärkt tapperhet. Af **3000** man återstodo knappt **100**, då slutligen fästet måste uppgifvas.

Rysska angelägenheterna och serdeles tronvalet fästade De la Gardies uppmärksamhet på det högsta. Han fruktade, att, i händelse Uladislaus blefve Rysslands beherrskare, skulle Sigismunds magt derigenom växa till en höjd, vådelig både för Sverge och dess nya konungahus. I allmänhet syntes honom Rysslands vidd och folkrikhet båda framtida faror för fäderneslandet. Han föll derföre på den tankan att söka dela denna mägtiga stat. Norra delen af densamma borde utgöra ett serskildt rike med Nowgorod till hufvudstad, hvarest hertig Karl Filip, Karl den niondes yngsta son, kunde väljas till storfurste. Sådan var De la Gardies plan. Han meddelade den åt konungen, erhöll dess bifall och började sedan ifrigt arbeta på utförandet.

Han sände bref kring hela Ryssland, serdeles till Moskau, afrådde Uladislai val och visade alla olägenheter, som kunde uppkomma deraf; serdeles den öfvervägande inflytelse, Pålackarna skulle erhålla i landet. Uladislaus blef, detta oaktadt, utkorad till storfurste, som förbemäldt är; men hans eget dröjsmål, Pålackarnas öfvermod och Ryssarnas sårade sjelfkärlek väckte snart nya oroligheter. Pålackar och Ryssar begynte uppenbara förföljelser mot hvarandra. Slutligen uppkommo dem emellan blodiga strider inom sjelfva Moskau. Pålackarna, retade af hat och hämndlystnad, antände sta-

den och innestängde samt försvarade sig sjelfva på Kremlin. Branden varade två dagar och anställde betydliga förödelser.

Dessa händelser uppdrefvo det gamla hatet till högsta bitterhet. De la Gardie iakttog tillfället och började underhandla med Nowgorod. Han föreställde nesan af det främmande ok, *denna mägtiga stad nu i så lång tid burit; än tyngre skulle det Pålska blifva. De borde derföre i minnet återkalla sin fordna frihet och magt. Nu vore tid att återvinna båda.* De la Gardie tågade med en styrka af 5000 man mot staden. Inom densamma uppkom allmän bestörtning. Flere sändebud utskickades under bojaren Butterlin, en Svenskarna tillgifven herre. Vid Putetsko, två mil från Nowgorod, mötte han De la Gardie. Man öppnade underhandlingar och dervid bragtes första gången å bane det förslaget, att hertig Karl Filip skulle utkoras till storfurste. Butterlin samt de öfrige visade sig icke obenägna, och ömsesidiga tysthetslöften afgåfvos. Men någon tid derefter framlade De la Gardie Karl den niondes fordringar. Han begärde nemligen som ersättning för allt lemnadt bistånd, Iwanogorod, Augdow, Koporie, Nöteborg och Ladoga, jemnte det nyss eröfrade Kexholm. På dessa villkor skulle han lemna dem sin son och tillika allt behöfligt understöd. Dessa påståenden uppbragte Ryssarna på det högsta. De förklarade, *att Svenska hjelpen på sådana villkor skulle snarare lända dem till skada än bistånd. De voro färdiga försvara sig intill döden, häldre än att sålunda lemna bort halfva sitt land.* Efter något tvistande ingicks 14 dagars stillestånd, som det sades på ömse sidor för att närmare öfverväga villkoren, men egentligen för att bättre rusta sig till den förestående striden.

Ryssarna samlade emedlertid ganska mycket folk uti Nowgorod. Härigenom modigare, började de göra utfall mot kringströfvande Svenskar och uppbrände tillika flere utom staden liggande kloster och gårdar, på det De la Gardies folk icke derstädes skulle fatta stånd.

De läto temligen tydligt förstå att de numera icke synnerligen fruktade den lilla Svenska hären.

De la Gardie hade under tiden icke varit overksam. Från Wiborg lät han hämta Evert Horn med behöfliga krigsförråder och en förstärkning af 1000 man. Då alla försök till vänskaplig förening slagit felt, beslöt han ändteligen att våga en storm mot staden. Natten emellan den 15 och 16 Juli utsattes dertill.

Stora Nowgorod är beläget vid floden Wolkow, icke långt från dess utlopp ur sjön Ilmen. I flere århundraden hade den utgjort en egen och fri handelsstad. Dess magt sträckte sig då öfver hela nordliga Ryssland, dess handel ända till Siberien.

Då Mongolerna underlade sig det öfriga landet, förmådde de dock icke kufva stora Nowgorod. Flere mägtiga furstar hade fört sina härar mot dess murar, men alltid förgäfves. Det hade blifvit ett ordspråk i Ryssland: *Hvem kan stå emot Gud och stora Nowgorod?* Rikedomar och öfverflöd förvekligade slutligen innevånarne, och Iwan Wasiljewitch den förste lyckades ändtligen lägga dem under Rysska väldet.

Floden Wolkow skär staden i tvenne delar. Den östra kallades *Handelsstaden* och ägde svagare fästningsverk än den vestra, eller så kallade *Sofiasidan*, hvarest slottet, erkebiskopshuset och Sofiakyrkan voro belägna. Emedan nu Handelsstaden var på en gång svagast, men rikast, väntade Ryssarna att derstädes blifva anfallna. De största hoparna af Svenskar sågos äfven åt samma håll. De la Gardie sjelf jemte Horn och det öfriga af befälet red omkring bland folket, kanoner och petarder skymtade fram mellan tropparna och en mängd båtar och pråmar tillagades. Ryssarna, noga bemärkande allt, skyndade mangrant till Handelsstaden och väntade modigt och muntert den begynnande stormen.

I skymningen den 15 Juli sammankallade De la Gardie befälet och kungjorde sitt beslut att samma natt storma staden. *Han anförde deras länge och ofta visade tapperhet, likasom Ryssarnas otacksamhet. En*

rättrådig Gud skulle visserligen gifva båda sin tillbörliga belöning. De skulle ej heller af stadens fordna anseende låta sig förfäras, ty det finnes nu mera ingenting Stort uti Stora Nowgorod. Under det inbrytande mörkret fördes tropparna öfver till vestra sidan. Vid midnattstid framtågade Poppler och Cobron i spetsen för sina regementer, sprängde porten med en petard och ryckte hastigt in, åtföljda, först af Evert Horn med ryttarna och sedan af De la Gardie med hans lifregemente. Deras trumpetande, trummande och skjutning förkunnade Ryssarna först den inträffade olyckan. Öfverraskningen ökade förskräckelsen; ingen vågade tänka på försvar, och Svenskarna nedhöggo de flyende hoptals. Somliga sprungo in på slottet och stängde portarna efter sig, andra skyndade öfver broarna åt handelsstaden; men i trängseln störtade stora flockar i strömmen, och flere omkommo af vattnet än af svärdet. Butterlin i spetsen för Kossacker och Strelitzer plundrade köpmansbodarna i Handelsstaden, antände densamma och flydde derefter till Moskau. De qvarblefna öfverlemnade sig sjelfva jemte slottet åt De la Gardie och utlofvade att välja en af Karl den niondes söner till storfurste.

Eröfringen af det mägtiga, högt ansedda Stora Nowgorod spridde häpnad och förskräckelse kring landet och derjemnte den högsta vördnad och fruktan för De la Gardie. Genom ett klokt och hofsamt uppförande sökte denne vinna Ryssarnas sinnen och skingra alla farhågor för deras frihet och troslära. Det lyckades äfven till den grad, att större delen af trakten kring Nowgorod öfvergick till Svenska partiet och man hoppades att sjelfva Moskau slutligen skulle följa efterdömet. Sändebud med underrättelse om alla dessa händelser affärdades till Sverge. De träffade Karl på dödsbädden och hans frånfälle ändrade alla förhållanden. Uti berättelsen om Gustaf Adolf skola vi meddela fortsättningen och slutet af detta krig.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

KRIGET MED DANMARK.

Flere orsaker föranledde utbrottet af ett krig emellan Sverge och Danmark. Karl hade vid sin kröning antagit den förut obrukliga titeln: *konung öfver de Kajaner och de Lappar i Nordlanden.* I sammanhang härmed lät han anlägga Kajanaborg i Finnland och sände sina fogdar att af alla Lappar, som bo vid hafvet mellan Titisfjord och Waranger, uppbära lika skatt, som Danska kungen. Denne klagade, öfver det första utan skäl, men med så mycket mera öfver det sednare, hvilket var ett fullkomligt eget försök af Karls vanliga tilltagsenhet. Oaktadt alla Danmarks föreställningar kunde han icke förmås att bortlägga hvarken anspråk eller titel. Det var ett uppträde, liknande Johan den tredjes envishet med Wotski Pettin.

Andra orsaken var den, att Karl förbjöd all handel på Riga och uppbringade de Danska skepp, som bröto deremot. Han lät till och med uti Helsingör uppslå sina öppna kungörelser härom. Detta sista förklarade Kristian i Danmark såsom ett ingrepp i hans konungsliga rättigheter, det förra åter som ett brott mot freden i Stettin.

Den af Karl anlaggda staden Göteborg väckte Danmarks stora missnöje. Den drog inom kort mycken handel till sig, hvarigenom tullen i Öresund förminskades och likaså skeppsfarten till städerna i Bohus län och Halland. Danskarna sökte allehanda svepskäl mot anläggningen. Men Karl gaf dem ett verkligt, då han lemnade Göteborgsboarna frihet att drifva fiske uti det omtvistade Lappland.

Till dessa skäl kom gamla fiendskapen mellan båda folken, den ännu icke bilaggda tvisten om tre kronor, om sändebudens uppförande och behandlande o. s. v. Mellan tvenne fredliga konungar hade dessa tvister lätt

kunnat biläggas. Nu var förhållandet annorlunda. Karl var i det längsta envis och ville ej nedlägga sina anspråk. Men, då han äfven på andra sidan mötte samma bestämdhet, och då allt började likna sig till fejd, blef han ängslig. Han besinnade, huru stora ansträngningar de båda förra krigen mot Ryssland och Pålen erfordrat. Landets utblottade tillstånd tycktes aldrig kunna uthärda det tredje. Bud på bud skickades till Danmark för att söka förekomma fiendtligheternas utbrott. Men förgäfves.

Detta land hade nu under en långvarig fred hämtat krafter och mod. På tronen hade nyss som myndig uppstigit Kristian den fjerde, en herre med stora egenskaper, och dertill ungdomens hetta och sjelfförtroende. Det är icke osannolikt, att de fordna unionsförslagen lekt honom i hågen. Sverges utmattade tillstånd, inre missnöjen och yttre krig tycktes dertill gifva bästa tillfälle. Den 4 April 1611, utfärdade han sin krigsförklaring, inryckte derefter i början af Mars öfver Svenska gränsen med 14,000 man till fots och 2000 till häst. Ena delen tågade under riksmarsken Sten Sehestedt emot Elfsborg, den andra under konungen mot Kalmar. Till samma stad kom i början af Juni Karl jemnte kronprinsen i spetsen för en något större styrka, men bestående för det mesta af nyss uppbådade, ovana bönder. Ett långvarigt fäktande uppkom. Danskarna innehade staden Kalmar och ett befästadt läger; Svenskarna deremot slottet och kringliggande trakten; bådas flottor kryssade i sundet. Blodiga, men aldrig afgörande träffningar höllos esomoftast och båda konungarna visade oförfäradt mod och derjemte klokhet och ihärdighet; likaså deras folk. Sedan detta varat nära 6 veckor, fann ändteligen Karl för godt att draga sig tillbaka till Ryssby, hvarest han stannade i ett väl förskansadt läger. Då Danska konungen inbekommit Kalmare slott, beslöt han angripa Ryssby. Det skedde. Striden fördes med största förbittring. Sjelfva konungarna gingo oförfärade i elden, och Karl fick en kula genom jack-

skörtet[1]). Soldaterna följde sina anförare. I tre dagar, den 22, 23 och 24 Augusti, varade den blodiga striden, innan Kristian drog sig tillbaka, utan att hafva vunnit någonting. Ett och annat sednare försök blef också fruktlöst och i början af September begaf han sig åter till Danmark. Karl å sin sida, tvungen af sjuklighet, skyndade till Nyköping. Hans straxt derefter timade död gjorde ett afbrott uti krigets likasom i vår berättelses gång. Vi vilja emedlertid närmare omtala några enskilda inträffade märkvärdigheter under denna fejd.

Krister Somes förräderi. En bland Karl den niondes ifrigaste och mest nyttjade anhängare var Krister Some. Han användes redan tidigt till Karls hemliga beskickningar, sedermera i rättegången mot Hogenskild Bjelke o. s. v. År 1600 deltog han såsom anförare för Smålänningarna i Liffländska kriget. Vid belägringen af Kåkenhusens slott inträffade, att Some fick i sina händer vid pass tjugu Pålackar, hvilka sökt rymma utur fångenskapen. Han lät leda dem upp på den vallen, som låg utöfver Dynafloden, och hvarifrån de tydligen kunde ses af sina landsmän på slottet. Der blefvo de, den ene efter den andra, störtade i strömmen och sedan ihjälskjutne, hvarigenom Some ådrog sig sjelf skarpa förebråelser af Gyllenhjelm och Svenska fångarna en svår behandling af Pålackarna För öfrigt uppförde han sig tappert och klokt. Likaså uti Rysska kriget. Då De la Gardie första gången nödgades draga sig tillbaka från Twer, sändes Somen med några Svenskar till Koljäsin att inöfva Rysska knektarna. Detta fullgjorde han till allas nöje, och utförde åtskilliga smärre företag på egen hand. Vid ett sådant blef han svårt sårad i benet. De la Gardie sände honom då tillbaka till Sverge, jemnte stora loford öfver hans hurtiga uppförande. Somen njöt också många bevis af Karls nåd. Konungen höll sjelf hans bröllopp; Somen fick anföra adeln vid kröningen

---

[2]) *Riksark.* Acta Historica 1598: Göran Jakobsson Silfverpatrons relation.

samt erhöll Skokloster i förläning för sin i Ryssland visade tapperhet. I hjertat lärer han dock hafva närt ett bittert hat mot konungen. Orsakerna uppgifvas olika. Somliga säga, att Karl låtit afrätta en hans broder eller anförvandt; andra åter, att Somen en gång fått uppbära en örfil vid ett utbrott af konungens häftighet.

I början af ofvannämnde skärmytslingar vid Kalmar innebades slottet af Bo Bååt och Peder Hammarsköld, staden deremot af Danskarna. Vid ett utfall, som desse sednare gjorde den 19 Juli, fick Karl tillfälle att besöka slottet. Han uppmanade då besättningen till trohet och tapperhet samt insatte Krister Some derstädes som högste befälhafvare.

Sedan Karl dragit sin förnämsta styrka tillbaka till Ryssby, började Danskarna att med all magt angripa Kalmare slott. Den 29 och 30 Juli samt den 1 Augusti sökte de oupphörligt, dels med styckeskott, dels med minor att förstöra murarna, men fåfängt. Some begärde då af Karl understöd med både mun- och krigsförråd, serdeles med krut. Det lofvades, men kom icke. Somen började emedlertid underhandlingar med fienden. Det påstås, icke utan många skäl, att Somen utan nödtvång, och endast af hämnd och vinningslystnad beslutat uppgifva Kalmare slott. För att dölja sådana tänkesätt, förmanade han besättningen ganska ifrigt till trohet mot konungen, lät soldaterna rifva gatläggningen och bära stenarne upp på vallarna att försvara sig med; ty, sade han, *på slottet finnes ej qvar mer än halfannat fat krut.* Då Somen gick ner uti Danska lägret, lemnades alltid för sken skull en eller annan Dansk herre som gisslan uppe på slottet; men de vänskapsbetygelser och högljudda gästabud, som vid sådana tillfällen vankades, antydde snart sanna förhållandet. Den 3 Augusti uppgafs verkeligen slottet under förebärande, att Somen, af Karl blottställd på nödvändiga krigsförråd, icke kunde uthärda någon storm. Svenska besättningen knotade, men lydde, ty ännu misstänkte de intet förräderi. De fingo med sina gevär fritt aftåga till Öland, men slottet

och alla dess förråder föllo i Danskarnas händer. Der funnos 200 större och mindre kanoner och vid pass 3000 tunnor säd.

Det berättas, att Some till belöning erhållit ett fullrustadt skepp, ett tusen riksdaler i penningar, ett gods benämndt Kolsdorf icke långt ifrån Lübeck, och slutligen alla de dyrbarheter, som stads- och landtboar af fruktan för den annalkande fienden hade fört upp på slottet för att vara, som de trodde, i så mycket större säkerhet. Somen skref sedermera till Sverge de bittraste klagomål öfver tillståndet derstädes. *Man kunde omöjligen uthärda det skrifvare-välde, Chesnecopherus och Erik Elofsson utöfvade, ej heller konungens örfilar. Så länge sådant räckte, ämnade han icke återvända till Sverge.* Det skedde också aldrig. Hans gods och förläningar lemnades åt andra. Skokloster tillföll Herman Wrangel.

Karl blef utom sig af vrede vid förlusten af Kalmare slott. Hans belägenhet förvärrades, då Kristian straxt derpå eröfrade Öland och den tappre Hans Ulfsparre den 9 Augusti nödgades uppgifva Borkholm. Karl var nu 61 år gammal, och hade flere gånger varit rörd af slag. Men i ifvern glömde han allt sådant, och utmanade den trettiofyra-åriga konung Kristian till envig med en skrifvelse af följande innehåll: *Wi Karl, med Guds nåde, Sverges m. m. konung, låte dig, Kristian den fjerde, konung af Danmark, veta, att du icke gjort, som en kristelig och ärlig konung, i det du utan orsak brutit den Stettinska freden, med förräderi tillryckt dig Kalmar slott, förorsakat stor blodsutgjutelse, hvilket allt den allsmägtige Guden, som en rättvis domare skall straffa. Alltså, och emedan vi hitintills förgäfves sökt, men du alltid förkastat en loflig förlikning, så föreslå vi härmed den kortaste väg att göra slut på trätan. Inställ dig jemnte två dina tjenare i fri mark till öppen kamp mot oss efter de gamle Göters sed. Wi skola på lika sätt möta dig i kyller utan hjelm och harnesk, allenast med värjan*

i handen. Hvad de tvenne andra angår, så skola de vara uti fullt harnesk, den ene med två pistoler och värja, den andre med musköt, pistol och värja. Möter du oss icke, så hålla vi dig hvarken för en hederlig konung eller rättskaffens soldat. Gifvet i vårt läger, Ryssby den **12** *Aug.* **1611.** Kristian svarade: *Wi Kristian den fjerde, Danmarks, Norrges m. m. konung, låte dig, Karl den nionde, konung af Sverge, veta, att ditt grofva och ohöfliga bref är oss af en trumpetare öfverlemnadt. Wi hade aldrig kunnat förvänta oss ett sådant bref; men vi förnimme, att hunddagarna ännu icke äro förbi uti din hjerna. Wi skola derföre rätta oss efter det gamla ordspråket, som säger, att eko gifver svar efter tal. Hvad du derföre påstår, att vi såsom ingen ärlig och kristelig konung brutit den Stettinska freden, är icke sanning. Endast högsta nöden har drifvit oss till detta krig, det vittna vi inför Gud på den yttersta dagen, der du också skall möta och aflägga räkenskap för allt detta oskyldiga blod. Hvad du skrifver, att vi med förräderi eröfrat Kalmar slott, är också osanning. Wi hafva intagit detsamma med äran. Du borde deremot blygas, hvar gång du tänker derpå, att du icke bättre försett och understödt det, utan låtit det borttagas midt för din näsa. Hvad åter enviget angår, som du erbjuder, så synes det mägta löjligt. Wi veta alltför väl, att du är gammal och skröplig; att det är bättre för dig sitta bakom varma ugnen, än att fäkta mot oss; att du snarare behöfver få till dig en läkare, som kan sköta din hjerna, än att möta oss i ett envig. Du borde blygas, du gamle gäck, att antasta en ärlig man! Du har kanhända lärt sådant af käringar, hvilka äro vana att bruka munnen. Men låt du bli att skrifva sådana bref. Jag hoppas med Guds hjelp, att du snart skall hafva alla dina krafter nödiga till angelägnare saker. Detta är vårt svar på din grofva och ohöfliga skrifvelse. Gifvet på vårt slott Kalmar d.* **14** *Aug.* **1611.**

Gustaf Adolfs första krigsbragder. År 1603 hade konung Kristian låtit vid Avaskär anlägga en stad, efter honom kallad Kristianopel. Den blef starkt befästad och ämnades till motvigt mot Kalmar, hvarföre den äfven af Kristian en tid kallades *Styr-Kalmar.* Inom detta fäste förlade Danskarna sina krigsförråder, men under ganska svag betäckning. Anföraren hade af fruktan för öfverrumpling flera gånger begärt, men icke erhållit förstärkning, hvilket Svenskarna fått veta. Den 24 Juli tågade derföre 1500 ryttare under den sjuttonåriga prins Gustaf från Svenska lägret vid Kalmar och ställde sin väg så, att de vid midnatten mellan den 25 och 26 Juli kommo till Avaskär. Danska vakten, i tanka, att det var den väntade förstärkningen, lät dem oantastade närma sig muren. Slutligen ropades de an. Prinsen svarade: *God vän och konungens tjenare!* En petard fästades och antändes, utan dröjsmål, så att porten sprängdes upp och Svenskarna rusade in. Danska slottshöfdingen, Jöns Björnsson, störtade mot dem med värja i hand och nedhögg fyra eller fem Svenska ryttare, men blef straxt skjuten. Nu framträngde Svenskarna oemotståndligt. Danska besättningen blef till största delen nedhuggen. De undkomna hoppade utför vallarna ned i vattnet, men endast få kunde rädda sig på förhand varande båtar. Staden lemnades till plundring; prinsen befallde blott att skona qvinnor och barn, hvilket dock icke så noga iakttogs af de främmande knektarna. Under tiden stannade han sjelf med något sällskap på torget. Dit skyndade en stor hop värnlösa, sökande hjelp och beskydd. Bland andra kom också stadens kyrkoherde. Gustaf Adolf samtalade länge med honom, sägande bland annat: *Jute-konungen påstår, att man af brist på manskap i Sverge tager qvinfolk till ryttare. Nu kan du sjelf se efter, om det är sannt.* Manskapet fick ett rikt byte uti guld, silfver och andra dyrbarheter. Dessutom togos 28 standarer och deribland Danska konungens liffana. Klockan 6 om morgonen återtågade Sven-

skarna. Gustaf Adolf ämnade först skona staden, men Danskarna hade uppbrännt gården för en Småländsk adelsman, och denne yrkade, att de nu borde betalas med samma mynt. Prinsen biföll, och staden afbrändes jemnte rika förråd af kulor, harnesk, vin, öl, kläder, m. m. Segrande återvände Gustaf Adolf till sin fader utanför Kalmar. Då han tågade förbi Danskarnas läger, började de ganska häftigt beskjuta hans lilla tropp, men utan verkan. Blott en enda, herr Johan Slatte, föll genombårad till marken. De andra blefvo icke ens sårade.

Några Danska författare berätta detta tåg annorlunda. De säga nemligen, att befälhafvaren i Avaskär begärt förstärkning från hufvudhären och att brefvet derom fallit i Svenskarnas händer. Då har Gustaf Adolf låtit göra Danska fanor och drägter åt 500 ryttare, eller, efter andras uppgift, klädt sitt folk uti drägter, tagna från Danska fångar. Brefbäraren mutades att återvända till Avaskär och förkunna undsättningens snara ankomst. Straxt derefter såg man från murarna, först Danska ryttare komma i sporrstreck mot fästningen, och straxt derpå en ännu större tropp förföljande Svenskar. De förra ropade och bådo att släppas in. Man gjorde så, men fann sig straxt bedragen. De förklädda Svenskarna höllo porten öppen för sina efterkommande landsmän och sålunda blef staden eröfrad.

Då Kristian uti September återvände till Danmark, lemnade han en betydlig styrka i och omkring Kalmar; äfven på Öland, hvarest han innehade Borkholm. Den 20 September for Gustaf Adolf öfver till denna ö i spetsen för 2000 man. Han hade förut uppmanat bönderna att gripa till vapen mot fienden, och med deras tillhjelp blefvo nu på en natt alla Danskar på ön ihjelslagna, utom de, som innehade Borkholm. Dessa belägrades och efter ett tappert motstånd måste ändteligen anföraren, Krister Hansson, uppgifva slottet. Peder Hammarsköld förordnades till borgherre. Fångarna, serdeles de sjuka och sårade, blefvo behandlade med utmärkt ömhet, så att de icke kunde underlåta tacka prinsen

på det underdånigste för *ett så kristeligt krigsmanna-qvarter.*

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

KARL DEN NIONDES DÖD.

Midsommarsdagen 1609 satt Karl den nionde i godt lag tillhopa med hertig Johan och några af rådet. Midt under skämt och löjen öfverraskades han af den första känning af slag, men den var lindrig och gick snart förbi. Några månader derefter var riksdag sammankallad i Stockholm. Konungen framställde rikets iråkade betryck genom de tvenne krigen och snart måhända det tredje, samt fordrade i följe deraf ökade bevillningar. De andra stånden jakade, men den 11 Aug. ingaf adeln sitt betänkande, hvari de afslogo hans fordringar, såsom varande för dryga. Det grep Karl så, att han på stället utbröt uti häftiga ord och några timmar derefter fick sin andra mycket starkare känning af slag. Han trodde döden nalkas och tillsatte en ordentlig förmyndare-regering. Efter någon tid återhämtade han dock krafterna, men aldrig fullkomligt. Minnet och talförmågan började felas. Än glömde han orden, än kunde han icke uttala dem. Af stympade stafvelser och meningar måste åhöraren gissa sig fram, och då det icke lyckades, blef konungen otålig. Rikets bekymmersamma ställning, utblottade tillstånd och många krig ökade sorgen och på samma gång sjukdomen. Kanhända verkade också ångern. År 1610 var riksdag sammankallad i Örebro och konungen skulle hälsa de samlade ständerna. Med möda och mycket stammande kunde han slutligen framkomma med följande ord: *För hvad orsak skull, i ären hitkallade, är skrifteligen författadt och skall uppläsas. Gud bättre! Jag kan intet*

tala och utsäga. Förmådde jag tala, skulle jag väl utsäga, men nu förmår jag intet tala. Förstån i, gode män? Gud har straffat mig! Här lade han handen på bröstet, upprepade åter: *Gud har straffat mig! Gud har straffat mig!* Tårarna framträngde i ögonen, och han gick ut, stödd på båda prinsarna.

Under alla sorger och bekymmer var Gustaf Adolf hans enda och förnämsta tröst. Han omfattade med innerligaste kärlek den uppväxande ynglingen och betraktade med glädje dennes utmärkta allt mer och mer framträdande anlag. Gossen, tidigt mognad för allvarsammare värf, stod ofta lyssnande till fadrens samtal med de bepröfvade rådsherrarna och följde noga de frågor, som väcktes om förslag till rikets framtida bästa, om hindren deremot, om medlen, som skulle användas o. s. v. Känslan af sin snart förestående bortgång gjorde Karl ofta nedslagen och dyster. Men blicken klarnade, då den föll på den hoppfulla prinsen. *Ille faciet* [1]), sade han, och klappade sonen på det ljuslockiga hufvudet.

Mot slutet af Danska fälttåget ökades Karls sjuklighet. Den 16 Okt. anträdde han uppresan från Ryssby jemnte prins Gustaf Adolf. Men konungen kunde ej uthärda skakningen, utan lät vid Mönsterås sätta sig på en båt. Prinsen for landvägen; Karl åter genom skärgården. Under vägen blef han allt svagare och var vid ankomsten till Nyköping den 26 Okt. redan mållös. Der voro före honom hertig Karl Filip samt riksråden, Axel Oxenstjerna, Boo Ribbing m. fl. Natten derpå kommo hertigarna Gustaf Adolf och Johan samt drottningen. Karl kände väl igen dem, men kunde ingenting tala, tycktes ej heller vilja mer tänka på det timliga. Han tecknade, att allt sådant skulle åt Gustaf Adolf öfverlemnas. Just nu ankom underrättelsen om Nowgorods eröfring och storfurste-valet på en af Karls söner. Man berättade det för konungen. Ett matt drag

---

[1]) *Han skall göra det.*

af tillfredsställelse spridde sig öfver hans döende ansigte, men försvann straxt. Han sökte rycka sina tankar från jordiska och fästa dem vid eviga föremål, men låg för det mesta i en dödlik dvala. Detta tillstånd varade fyra dagar. Ändteligen den 30 Okt. kl. mellan 11 och 12 på förmiddagen afsomnade han.

Karl blef först bisatt i Nyköping, sedan den 18 April 1612 begrafven i Strengnäs domkyrka vid sidan af sin första mest älskade gemål och deras förut aflidna barn.

TIDSTAFLA.

1569. $^{10}/_{7}$ Johans kröning. $^{4}/_{11}$ Warberg intaget af Danskarna.
1570. Kriget med Ryssland. $^{25}/_{8}$ Första belägring af Rewel. $^{13}/_{12}$ Fred i Stettin.
1571. $^{25}/_{1}$ Sigismund hyllad efterträdare.
1572. $^{23}/_{4}$ Laurent. Petri sista kyrkomöte. Johan och Karl tvista.
1573. $^{23}/_{1}$ Slaget vid Lode. $^{00}/_{3}$ Erik Stenbock bortför Mal. Sture. $^{26}/_{11}$ Laurent. Petri dör.
1574. Liturgiska förberedelser.
1575. $^{13}/_{7}$ Liturgien antagen.
1576. Liturgien tryckt. Angermannus flyr. Karl vägrar liturgien.
1577. $^{22}/_{1}$ Andra belägringen af Rewel. $^{26}/_{2}$ Erik XIV:s död. Iwan eröfrar Wenden.
1578. Possevinus kom. $^{16}/_{5}$ Johan antar Katolska läran. $^{21}/_{10}$ Slaget vid Wenden.
1579. $^{11}/_{5}$ Karls förmälning med Maria. Pesten.
1580. Possevinus bortreser. $^{4}/_{11}$ De la Gardie intager Kexholm.
1581. De la Gardies eröfringar i Estland. $^{6}/_{9}$ Narwa intages.
1582. Fred mellan Pålen och Ryssland. Gregorianska tidräkningen införd.
1583. $^{16}/_{11}$ Katarina Jagellonica död. Stillestånd med Ryssland.
1584. Iwan II dog.
1585. $^{21}/_{2}$ Johan förmäld med Gunila Bjelke. Jesuiter fördrifna. $^{5}/_{11}$ P. De la Gardie drunknar.
1586. Fiendtlighet med Karl.

1587. $^{0}/_{2}$ Riksdag i Wadstena. Stefan Bator död. $^{19}/_{3}$ Sigismund vald konung i Pålen. $^{12}/_{5}$ Sigismund reser från Kalmar. $^{27}/_{12}$ Krönes i Krakau.

1588. Johans missnöje, häftighet mot protestanterna.

1589. $^{18}/_{4}$ Hertig Johan födes. $^{29}/_{7}$ Hertiginnan Maria dör. $^{23}/_{7}$ Johan reser till Rewel. $^{30}/_{9}$ Mötet i Rewel upplöses. Förlikning med Karl. Rättegång mot rådet börjas.

1590. $^{15}/_{2}$ Riksdag i Stockholm mot rådet. $^{21}/_{9}$ Horns stillestånd med Ryssland.

1591. $^{16}/_{6}$ Riksdag i Stockholm mot rådet. Klas Fleming slår Ryssarna.

1592. $^{0}/_{2}$ Rådets hårda fängelse. $^{27}/_{8}$ Karls bröllopp med Kristina. $^{17}/_{11}$ Johan dog.

1593. $^{8}/_{1}$ Förbindelse mellan rådet och hertig Karl. $^{25}/_{2}$ Uppsala möte börjas. Upplopp i Finnland. $^{30}/_{9}$ Sigismund kom till Stockholm. $^{20}/_{11}$ Upploppet vid Pålska begrafningen.

1594. $^{1}/_{2}$ Johans begrafning. $^{19}/_{2}$ Sigismund krönes. $^{14}/_{7}$ Sigismund seglar från Stockholm. $^{2}/_{9}$ Karl riksföreståndare. $^{9}/_{12}$ Gustaf Adolf födes.

1595. $^{13}/_{3}$ Johan Gyllenstjerna gift med Sigrid Brahe. $^{14}/_{5}$ Fred med Ryssland. $^{29}/_{9}$ Riksdag i Söderköping.

1596. Angermanni kyrkoräfst. $^{2}/_{11}$ Karl nedlägger styrelsen. Klubbekrigets början.

1597. Klubbekriget. $^{17}/_{2}$ Arboga riksdag. Rådets flykt. $^{30}/_{9}$ Karl intog Åbo slott.

1598. $^{0}/_{7}$ Korftåget. $^{0}/_{9}$ Näftåget. $^{30}/_{7}$ Sigismund landstiger vid Avaskär. $^{8}/_{9}$ Striden vid Stegeborg. $^{25}/_{9}$ Stångebro slag. $^{25}/_{10}$ Sigismunds flykt från Kalmar.

1599. $^{1}/_{2}$ Riksdag i Jönköping, $^{12}/_{5}$ Kalmar intages. $^{28}/_{9}$ Åbo slott tages. Elfsborgståget.

1600. $^{0}/_{3}$ Linköpings riksdag. $^{20}/_{3}$ Rådsherrarnas afrättning. Liffländska kriget börjas.

1601. De la Gardie och Gyllenhjelm fångna på Wolmar.

1602. Zamoisky intar Felin. $^{17}/_{6}$ Riksdagsbeslut i Stockholm. Karls och Zamoiskys brefvexling.
1603. Possarnas flykt.
1604. $^{6}/_{2}$ Riksdag i Norrköping.
1605. Boris Godunow död. $^{25}/_{5}$ Hans Hansson afrättad. $^{3}/_{6}$ Hogenskild Bjelke afrättad. $^{21}/_{6}$ Demetrius krönt i Moskau. $^{17}/_{9}$ Slaget vid Kerkholm.
1606. $^{14}/_{4}$ Riksdag i Örebro. Petrosa halshuggen.
1607. Angermannus död. $^{15}/_{3}$ Karls kröning.
1608. $^{17}/_{11}$ Forbesii disputation i Uppsala.
1609. Karls Eriksgata. $^{25}/_{3}$ Olaus Martini död. $^{11}/_{3}$ De la Gardie uppbröt från Wiborg.
1610. $^{12}/_{3}$ De la Gardie inryckte i Moskau. $^{24}/_{6}$ Upproret i Klusina.
1611. $^{4}/_{4}$ Danmark förklarar krig. $^{26}/_{6}$ Gustaf Adolf tager Avaskär. $^{16}/_{7}$ De la Gardie intager Nowgorod. $^{3}/_{8}$ Some uppgifver Kalmar. $^{30}/_{10}$ Karl dör.
1612. $^{16}/_{4}$ Karl begrafves i Strengnäs.

N:o 3. Ätten De la Gardie.

Robert lefde 1382. g. m. Anne de l'Estandart.

Etienne lefde 1438. g. m. Jeanne de Hautpoul.

Vilhelmus, abbot. — Guillaume, gouvernör 1469. g. m. Jacquette de Bellegarde.

Jacques lefde 1511. g. m. Catherine de Sainte Colombe. — Jacobus munk. — Jeanne g. m. Alexander de Peup. — Jacquette, ogift. — Marie, g. m. . . . . de Belisard. — Anne, g. m. de Donadien.

Angier lefde 1551. g. m. Barbara de Blesse. (Fransyska grenen.) — Etienne g. 1558 m. Penthesilée de Ramijan. (Fransyska grenen.) — Pontus f. 1520, gick i Svensk tjenst 1565. friberre 1571. general-fältherre 1582. riksråd 1585. drunknade 1585. g. m. Sofia Gyllenhjelm.

Johan f. 1580. landtmarskalk 1630. riksråd 1633. d. 1642. g. 1. m. Katrina Kristersd. Oxenstjerna. 2. m. Görvel Arvidsd. Posse. — Brigitta d. 1645. g. 1. m. Jesper Mattss. Cruus. 2. m. Gabriel Gustafss. Oxenstjerna. — Jakob f. 1583. riksråd 1613. grefve 1615. riksmarsk 1617. d. 1652. g. m. Ebba Brabe.

(Johans barn:) 1. Beata d. 1680. g. 1. m. Lennart Torstensson. 2. m. Per Brahe. — 1. Elisabet f. 1614. d. 1630. — 1. Sofia d. 1647. g. m. Jöns Knutss. Kurk. — 1. Katrina. d. 1680. g. m. Fredrik Gustafsson Stenbock.

(Jakobs barn:) Magnus Gabriel f. 1622. riksråd 1647. riksskattmästare 1652. rikskansler 1660. riksdrots 1680. d. 1686. g. m. Maria Euphrosyna af Pfalz-Zweibrücken. — Maria Sofia d. 1694. g. m. Gustaf Gabrielss. Oxenstjerna. — Jakob Casimir f. 1629. riksråd 1653. general 1658. skjuten vid Köpenhamn 1658. g. m. Ebba Larsd. Sparre den sköna. — Pontus Fredrik f. 1630. president 1679. d. 1692. g. m. Beata Elisabet v. Königsmark. — Kristina Katrina d. 1704. g. 1. m. Gustaf Adolf Lejonhufvud. 2. m. Gustaf Otto Stenbock. — Axel Julius f. 1637. riksråd 1674. general-guvernör 1687. d. 1710. g. m. Sofia Juliana Forbus. — Ebba Margareta g. m. Per Larss. Sparre.

(Magnus Gabriels barn:) Gustaf Adolf f. 1647. riksråd 1673. d. 1695. g. m. Elisabet Eriksd:r Oxenstjerna. — Katrina Charlotta d. 1697. g. m. Otto Vilhelm Königsmark. — Hedvig Ebba d. 1700. g. m. Karl Gustaf Erikss. Oxenstjerna.

(Pontus Fredriks barn:) Ebba Maria f. 1657. lärd, poet d. 1697. — Johanna Eleonora d. 1708. g. m. Erik Gustafss. Stenbock.

(Axel Julius' barn:) Adam Karl f. 1664. general-löjtnant 1719. d. 1721. g. m. Anna Juliana Henriksd. Horn. — Magnus Julius f. 1668. riksråd 1718. öfverste-marskalk 1727. d. 1741. g. m. Hedvig Katrina Lilje. — Pontus Fredrik f. 1674. öfverste. d. 1717.

(Adam Karls barn:) Ebba Margareta. g. m. Fredrik Magnus Stenbock.

(Magnus Julius' barn:) Brita Sofia, katolik, dog i Franskt kloster 1797. — Eva d. 1786. g. m. Klas Ekeblad. — Pontus Fredrik f. 1726. general-löjtnant, en af rikets herrar 1778. d. 1791. g. 1. m. Katrina Charlotta Taube. 2. m. Hedvig Eva Rålamb. — Ulrik Gustaf f. 1727, en af rikets herrar 1801. d. 1809. g. m. Fredrika Falkenberg. — Karl Julius f. 1728. öfverstekammarherre. d. 1786. g. m. Kristina Stenbock. — Hedvig Katrina d. 1800. g. m. Fredrik Axel v. Fersen.

(Pontus Fredriks barn:) 2. Jakob Gustaf f. 1768. En af rikets herrar 1823. general 1826. Landtmarskalk 1834. d. 1842. g. m. Kristina Amalia Hedvig Adelaide Sparre. — Magnus Julius f. 1769. öfver-adjutant 1801, d. 1805. g. m, Beata Charlotta Silfverbjelm. — Axel Gabriel f. 1772. landshöfding 1811. d. 1838. g. 1. m. Kristina Gustava Ramel. 2. m. Maria Gustafva Adlerbjelke. — Etienne Casimir f. 1787. öfverstlöjtn. 1824. g. m. Katrina Charlotta Silfversparre.

(Karl Julius' barn:) Magnus Jakob f. 1753. vice korporal vid lifdrabanterna. d. i Liffland 1802. — Maria Aurora d. 1815. g. m. - - Baranoff. — Hedvig Ulrika d. 1832. g. m. Gustaf Mauritz Armfelt.

(Jakob Gustafs barn:) Gustaf Adolf Fredrik f. 1800. ryttmästare 1825. d. 1833. g. m. Mariana Fredrika v. Saltza.

(Magnus Julius' barn:) Hedvig Sofia g. m. Fredrik Vilhelm Andersson. — Kristina Charlotta. d. 1827. g. m. Gustaf Segerheim. — Klas Fredrik f. 1801. Ryttmästare 1839. g. m. Hedvig Johanna Charlotta De la Gardie.

(Axel Gabriels barn:) Hedvig Maria d. 1835. g. m. Nils Kristofer Gyllenstjerna. — Pontus f. 1805. fändrik 1823. g. m. Eleonora Ramel. — Magnus Gabriel f. 1809. löjtnant 1828. g. m. Mariana Sofia Lewenhaupt.

(Magnus Jakobs barn:) Magnus bor på Dagön.

N:o 4. Ätten Bjelke.

Bengt Jönsson riksråd 1281.

Kettil riksråd och marsk 1300.

Sigrid g. m. Bengt Mattsson. — Ingeborg g. m. Laurentz Bengtsson. — Ture riksråd 1288. g. m. Sigrid Natt och Dag. — Niclis riksråd 1312. g. m Ingegerd. — Helena. g. m. Staffan Röreksson.

Niclis riksråd 1344. riksdrots 1354. g. 1. m. Ingrid Turesd:r. 2. m. Margareta Sparre. 3. m. Karin Bååt. — Bengt riksråd 1350. marsk. g. m. Ingeborg. — Erik konungens råd 1322. g. m. Margareta Minnesköld. — Marta g. m. Erik Karlss. Örnfot. — Sten riksråd 1348. g. 1. m. Ingeborg Nilsd. Sparre. 2. m. Cecilia Ulfsd:r.

Ture riksråd 1388 g. m. Margareta Sparre. — Sten riksråd 1371. d. 1408. g. m. Karin Ulf. — Kerstin g. m Gerard Snakenborg. — Sten riksråd 1375.

Sten riksråd 1430. d. 1431. g. 1. m. Agneta Krumedik. 2. m. Margareta Ulfsd:r Sparre, Karl VIII:s moder. — Ture riksråd 1435. g. 1. m. Brita Tjurhufvud. 2. m. Margareta Krumedik. — Erik riddare. g. m. Margareta Posse.

1. Margareta g. m. Nils Stenss. Natt och Dag. — 2. Knut blinde riksråd 1436. g. 1. m. Elin Sture. 2. m. Kerstin Blå. 3. m. Karin Sunesd:r. — 1. Brita g. 1. m. Jöns Falk. 2. m. Karl VIII. — 1. Karin g. m. Olof Axelss. Tott. — 1. Erik riksråd d. 1475. g. m. Brita Wase. — 2. Ture riksråd 1450. kallad hondeslagtaren d. 1488. g. m. Ingrid Körning. — Brita g. m. Klas Rönnow.

Erik riksråd 1509. g. m. Gunila Bese. — Peder riksråd 1508. g. m. Karin Nilsd:r af Vik. — Anna g. m. Gustaf Olss. Stenbock. — Sten riksråd 1500. halshuggen 1520. g. m. Anna Sparre. — Margareta g. m. Mauritz Gyllenstjerna. — Brita g. m. Arvid Trolle.

Axel riksråd 1547. g. 1. m. Anna Lejonhufvud. 2. m. Elsa Posse. — Karin g. 1. m. Tönne Erikss. Tott. 2. m. Arvid Westgöte. — Ture riksråd 1523. g. m. Brita Lilja. — Anna g. m. Johan Månss. Natt och Dag. — Barbro g. m. Måns Johanss. Natt och Dag. — Nils riksråd 1544. d. 1550. g. m. Anna Hogenskild. — Margareta d. 1557. g. m. Axel Nilss. Banér. — Agneta g. m. Klas Klass. Tott. — Ture antog namnet Bjelke. riksråd 1563. d. 1577 g. 1. m. Karin Gera. 2. m. Sigrid Sture. — Anna g. m. Ture Liljesparre.

Anna g. m. Måns Svenss. Some.

Margareta d. 1588. g. m. Johan Åkess. Natt och Dag. — Johan riksråd 1569. d. 1576. g. m. Margareta Posse. — Ebba d. 1588. g. m. Nils Gyllenstjerna. — Barbro d. 1624. g. m. Gustaf Gabrielss. Oxenstjerna. — Karin g. m. Olof Ryning.

2. Katrina. g. m. Krister Klass. Horn. — 2. Erik den långe dog barnlös. g. m. Anna Lejonhufvud. — 2. Svante f. 1567. riksråd 1602. rikskansler 1603. friherre 1608. d. 1609. g. m. Elisabet Lejonhufvud. — 2. Nils f. 1569 riksråd 1606. friherre 1608. d. 164–, g. m. Ingeborg Bengtsd:r Oxenstjerna.

Gunila f. 1568. d. 1597. g. 1585 m. Johan III. — Elsa d. 1622. g. m. Klas Nilss. Bjelke. — Brita g. m. Sten Gustafss. Roos. — Axel riksråd 1585. d. 1597. g. m. Ebba Hogenskildsd:r Bjelke.

Sten riksråd 1633. vice rikskansler 1636. d. 1638. — Kristina Sigrid d. 1645. g. m. Karl Banér. — Anna Margareta d. 1643. g. m. Nils Brahe.

Hogenskild riksråd 1566. friherre 1569. halshuggen 1605. g. m. Anna Sture. — Ture f. 1552. riksråd 1586. halshuggen 1600. g. m. Margareta Sture. — Klas riksråd 1585. friherre 1594. d. 1623. g. 1. m. Elin Fleming. 2. m. Elsa Bjelke. — Karin d. 1596. g. m. Erik Karlss. Gyllenstjerna.

Ture f. 1606. riksråd 1641. d. 1648. g. m. Kristina Anna Banér. — Sigrid g. m. Åke Henrikss. Tott. — Karin g. m. Axel Banér. — Gustaf f. 1618. riksråd 1651. d. 1661. g. m. Margareta Elisabet Sparre. — Svante f. 1620. major. skjuten 1645. — Brita g. m. Gustaf Perss. Banér. — Sten f. 1624. riksråd 1657. riksskattmästare 1669. d. 1684. g. 1. m, Brita Rosladin. 2. m. Märta Sparre.

Ture f. 1652. ryttmästare. skjuten 1677. — Margareta d. 1726. g. m. Bengt Larss. Horn.

Ebba d. 1618. g. m. Axel Bjelke. — Svante dog u trikes. — Sten dog utrikes. — Märta d. 1520. g. m. Gabriel Gustafss. Oxenstjerna. — Nils d. 1626. g. m. Karin Oxenstjerna. — Brita g. m. Svante Stenbock. — Margareta g. 1. m. Axel Ryning 2. m. Gabriel Gustafss. Oxenstjerna. — Erik g. m. Karin Karlsd:r Fleming. — Helena g. 1. m. Magnus Brahe 2. m. Klas Larss. Fleming.

Magdalena Maria d. 1676. g. m. Karl Falkenberg. — Kristina d. 1711. g. m. Karl Gabriel Bååt. — Ingeborg d. 1682. g. m. Knut Posse. — Ture f. 1655. landshöfding. d. 1717. g. m. Ursula Kristina Törnstjerna. — Katrina d. 1689 g. m. Sven Ribbing.

Ture f. 1618. öfv. löjtnant 1643. d. 1647. g. m. Maria Elisabet Sparre. — Sigrid d. 1673. g. m. Gustaf Karlss. Horn. — Nils f. 1644. kongl. råd 1687. grefve 1687. fältmarskalk 1690. d. 1716. g. m. Eva Horn.

Eva d. 1715. g. m. Abraham Brahe. — Karl Gustaf f. 1688. president 1748. d. 1754. g. m. Brita Sofia Horn. — Ture Gabriel f. 1684. riksråd 1727. d. 1763. g. 1. m. Charlotta Kristina Piper 2. m. Anna Margareta Oxenstjerna. — Kristina Anna d. 1742. g. m. Karl Gustaf Mörner. — Sten Karl f. 1709. v. president 1746. d. 1743. g. 1. m. Hedvig Maria Brauner 2. m. Eleonora v. Mentzer. — Brita Kristina g. m. Johan Manderstjerna.

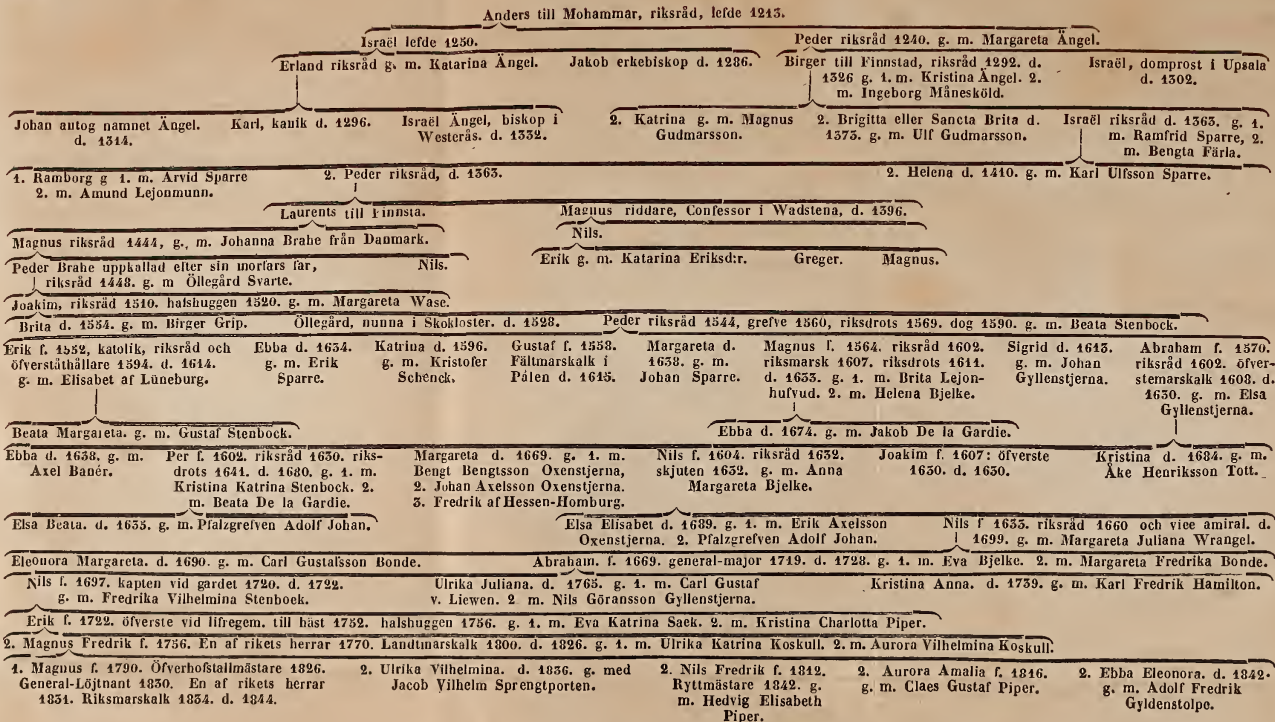
Nils f. 1706. katolik 1731. Senator af Rom. d. 1765. — Ture Johan f. 1742. kongl. sekreterare d. 1792. g. m. Hedvig Charlotta v. Fuhrman. — Kristina Johanna d. 1820 g. m. Georg Posse.

Eva Charlotta d. 1794. g. m. Fredrik Gustaf Gyllenkrok. — Nils Adam f. 1724. riksråd 1792. g. 1. m. Ulrika Eleonora v. Düben. 2. m. Fredrika Eleonora v. Düben. — Kristina Sofia d. 1803. g. m. Karl Rudensköld.

Grefliga ätten Bjelke.

Slägt-Taflor.

N:o 1. Ätten Brahe.

N:o 2. Ätterna Lejonhufvud och Lewenhaupt.

WALDEMAR, konung i Sverige d. 1302.

Erik.

Sijmon, Hallands höfdinge.

Broder lefde 1350. Torsten. — Waldemar riksråd. g. m. Ingeborg Natt och Dag.

Kristiern riksråd 1400. gift . . . . med . . . . . . Margareta.

Greger riksråd. g. m. Margareta Brodersd:r Tjurhufvud.

Kristiern väpnare. g. m. Märta Ugerup.

Abraham riksråd 1494. g. m. Brita Månsdotter Natt och Dag.

Erik riksråd 1512, riksmarsk 1514, halshuggen 1520. g. m. Ebba Karlsd:r Wase.

Abraham riksråd 1540, d. 1556. g. 1. m. Anna Åkesd:r Tott. 2. m. Emerentia Gera. — Anna d. 1559. g. m. Axel Eriks. Bjelke. — Brita d. 1572. g. m. Gustaf Olsson Stenbock. — Margareta f. 1514. d. 1551. g. 1536. med Gustaf Wasa. — Sten riksråd 1540, friherre 1560, grefve 1568. d. 1568. g. m. Ebba Månsd:r Liljehök. — Märta f. 1520, d. 1583. g. m. Svante Stenss. Sture.

1. Erik riksråd 1584, d. 1616, g. 1. m. Karin Åkesd:r Soop. 2. m. Elisabet Gyllenhorn.

1. Abraham f. 1583. friherre 1610. riksråd 1617. d. 1618. g. m. Beata Eriksd:r Sparre. — 2. Gustaf f. 1597. landshöfding 1640. friherre 1651. d. 1661. g. 1. m. Katrina Eriksd:r Sparre. 2. m. Katrina Nilsd:r Posse. — Edla g. m. Maurits Grip. — Axel f. 1554. riksråd 1587. d. 162-, g. m. Sidonia v. Falkenstein. — Anna g. m. Erik Turesson Bjelke. — Maurits f. 1559, riksråd 1602. riksdrots 1602. d. 1607. g. m. Amalia Batzfeld. — Elisabet d. 1612. g. m. Svante Turess. Bjelke. — Brita d. 1611. g. m. Magnus Brabe.

Friherrliga ätten Lejonhufvud. — Friherrliga ätten Lejonhufvud.

Johan Casimir f. 1583. d. 1634. g. m. Sidonia Grip. — Sten f. 1586. afsatt från grefskapet 1636. g. m. Magdalena af Manderscheid. — Ebba d. 1654. g. 1. m. Svante Mauritsson Sture. 2. m. Klas Karlss. Horn.

Gustaf Adolf f. 1619. riksråd 1650. fältmarskalk 1655. d. 1656. g. m. Kristina Katrina De la Gardie. — Karl Maurits f. 1620. riksråd 1653. d. 1666. g. 1. m. Dorotea Wrangel. 2. m. Anna Maria Cruus. — Ludvig Weirieb f. 16—. riksråd 1666. d. 1668. g. m. Charlotta Susanna Maria af Hohenlohe. — Axel f. 16—. öfverste 1651. d. 1669. g. m. Maria Elisabet af Mannerscheid.

Gustaf Mauritz f. 1651. öfverste 1691. d. 1700. g. 1. m. Magdalena Katrina Stenbock. 2. m. Görvel Sparre. 3. m. Charlotta Eleonora v. Dohna. — Karl Gustaf f. 1652. generallöjtnant i Saxisk tjenst, lifdömd af Karl XII 1700. d. 1703. g. m. Amalia Vilhelmina v. Königsmark. — Gustaf Fredrik f. 1653. general-löjtnant. d. 1717. g. m. Anna Katrina Lewenhaupt. — Adam Ludvig f. 1659. general 1706. riksråd 1718. fången 1709, död i Moskau 1719. g. m. Brita Dorotea Lewenhaupt. — Karl Julius f. 1660. generalmajor 1719. d. 1726. g. 1. m. Anna Kristina Posse. 2. m. Kristina Gustaviana Horn.

1. Gustaf Adolf f. 1675. öfv. löjtn. 1706. skjuten vid Mohilew 1708. — 1. Karl f. 1677. öfv. löjtn. 1704. fången vid Pultawa 1709. d. i fångenskap 1711. — 2. Erik Mauritz f. 1678. öfv. löjtn. 1703. skjuten vid Travenstadt 1704. — 2. Axel Johan f. 1682. kapten 1705. skjuten vid Viiprek 1709. — Charles Emil f. 1691. general 1740. landtmarskalk 1741. halshuggen 1743. g. m. Beata Cronhjelm. — Ulrika Augusta Amalia f. 1691. d. 1718. g. m. Jacob Axel Staël v. Holstein. — Fritz Königsmark f. 1695. öfverste 1753. d. 1770. g. m. Maria Cecilia Dorotea v. Malzan.

Grefliga ätten Lewenhaupt.

Charles Emil f. 1721. En af rikets herrar 1778. landtmarskalk 1789. d. 1796. g. m. Ulrika Kristina Bonde. — Ulrika Charlotta d. 1760. g. m. *Mauritz Casimir* Lewenhaupt. — Adam f. 1725. *Marechal de Camp* i Frankrike, katolik. d. 1775. g. m. Carolina Sinclair. — Amalia Beata d. 1810. g. m. Hans Ramel. — Anna Maria d. 1766. g. m. Gudmund Cederbjelm. — Charlotta Susanna Maria Dorotea d. 1774. g. m. Carl Gustaf Boije. — Katrina Sofia d. 1772. g. 1. m. Hans Georg Strömfelt. 2. m. Karl Gustaf Kronbjort.

Grefliga ätten Lewenhaupt. — Grefliga ätten Lewenhaupt.

